

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
GOVERNMENT OF PUNJAB

ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ
ਸਰਵੇਖਣ
੨੦੨੨-੨੩

PUNJAB ECONOMIC
SURVEY
2022-23

DIRECTORATE OF STATISTICS
Department of Planning, Government of Punjab
www.esopb.gov.in

2022-23

**ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ
ECONOMIC SURVEY**

**ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ,
ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
DIRECTORATE OF STATISTICS
DEPARTMENT OF PLANNING,
GOVERNMENT OF PUNJAB**

www.esopb.gov.in

Preface

Vikas Pratap, IAS

Principal Secretary,
Department of Planning,
Government of Punjab

Economic Survey of Punjab 2022-23 has presented a consolidated picture of latest economic developments and key initiatives taken by the government in addressing socio-economic challenges in the State. The Survey would be a critical document for various stakeholders including members of legislative assembly, administrators and researchers.

The per capita income of Punjab stands at Rs.1,73,873 in 2022-23 (Advance Estimates) which is higher than Rs. 1,70,620 at National level. The State is expected to grow at 6.08 percent in 2022-23 in line with the national growth of 7.0 percent. Although Agriculture sector's share in Gross State Value Added (GSVA) has declined over the years, the sector remains a driving force in the State.

The Industrial sector constitutes around 25 percent of the GSVA with expected growth of 4% in 2022-23, with manufacturing as the leading sub-sector.

Services Sector has seen surge in its share in gross value added. The share of Services sector grew from 43% in 2011-12 to 46% in 2022-23 (A). In comparison to other sectors, growth in Services sector has been the highest. The sector grew at 7% in 2022-23 and at present employs 38.46% of the workforce.

State Government has laid special emphasis to reinvigorate education and health sectors of the State. In order to make Government schools of the international standards, process to set up School of Eminence has been initiated in the State. These schools will nurture intrinsic curiosity of the students, and contribute to their physical, cognitive, social and emotional development leading to holistic development. More than 100 schools have been selected for conversion into schools of Eminence in the first phase.

Government of Punjab had started 100 Aam Aadmi clinics across the state on 15th August 2022 to provide quality primary health care services to the communities at their doorsteps. Further, 404 Primary Health Centers/Urban Dispensaries have been upgraded/inaugurated on the pattern of Aam Aadmi Clinics on 27th January, 2023.

I hope that this Economic Survey will provide a road map to policy makers and Government to make policies as per the emerging needs of the people of Punjab.

Vikas Pratap

ਸੂਚਕ

INDEX

Sr.No.	Contents	Page No	ਲੜੀ ਨੰ:	ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ	ਪੰਨਾ ਨੰ:
1	ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ	5-34	1	Macroeconomic overview	183-208
2	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	35-66	2	Agriculture, Allied activities and Rural Development	209-236
3	ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ	67-86	3	Industrial Development	237-254
4	ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ	87-106	4	Service Sector	255-272
5	ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ	107-116	5	Urban Development	273-282
6	ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ	117-158	6	Human Development	283-318
7	ਲੋਕ ਵਿੱਤ	159-172	7	Public Finance	319-332
8	ਸ਼ਾਸਨ	173-182	8	Governance	333-342
IV	ਅੰਕੜਾਤਮਿਕ ਸਾਰਣੀਆਂ	i-liii	IV	STATISTICAL TABLES	i-liii

ਅਧਿਆਇ 1	ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ	5
1.1	ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ	5
1.2	ਖੇਤਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	6
1.3	ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਭਲਾਈ	14
1.4	ਮਹਿੰਗਾਈ	14
1.5	ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ	22
ਅਧਿਆਇ 2	ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਬੰਧਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	35
2.1	ਭੂਮਿਕਾ	35
2.2	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	36
2.3	ਰੁਜ਼ਗਾਰ	38
2.4	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਧਾਰਿਤ ਉਦਯੋਗ	38
2.5	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ	38
2.6	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਤੱਥ	51
2.7	ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ	58
2.8	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫਾਇਲ	61
2.9	ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	64
ਅਧਿਆਇ 3	ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ	67
3.1	ਭੂਮਿਕਾ	67
3.2	ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ	67
3.3	ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸੂਚਕ ਅੰਕ	69
3.4	ਰੋਜ਼ਗਾਰ	70
3.5	ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ	72
3.6	ਚੋਣਵੇਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ	74
3.7	ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ-ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਸੈਕਟਰ	80
3.8	ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਅਕਾਰ ਅਧਾਰਤ ਵਰਗੀਕਰਨ	82
3.9	ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	83
ਅਧਿਆਇ 4	ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ	87
4.1	ਭੂਮਿਕਾ	87
4.2	ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ	91
4.3	ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ	93
4.4	ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ	96
4.5	ਟੈਲੀਕਾਮ	101
4.6	ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	102
4.7	ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਿਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	105

ਅਧਿਆਇ 5 ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ **107**

5.1 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ	107
5.2 ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿੱਤ	114
5.3 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ	115
5.4 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੁਧਾਰ	116

ਅਧਿਆਇ 6 ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ **117**

6.1 ਭੂਮਿਕਾ	117
6.2 ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਟੀਚੇ	118
6.3 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ	118
6.4 ਸਿੱਖਿਆ	132
6.5 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ	149
6.6 ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ	154
6.7 ਗਰੀਬੀ	157

ਅਧਿਆਇ 7 ਲੋਕ ਵਿੱਤ **159**

7.1 ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ	159
7.2 ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	161
7.3 ਰਾਜ ਖਰਚੇ	166
7.4 ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ	171
7.5 ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ	171

ਅਧਿਆਇ 8 ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ **173**

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	173
8.2 ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ	173
8.3 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ	175
8.4 ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ	176
8.5 ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ	180
8.6 ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ	181

ਅਨੁਲੇਖ **i – liii**

ਅਧਿਆਇ 1: ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਮੀਖਿਆ

ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ 6.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ 2021-22 ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 6.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਪਰਕ ਅਧਾਰਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਟੀਕਾਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰਿਕਵਰੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ 25.5% ਕੰਮਕਾਜੀ ਆਬਾਦੀ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਵਿੱਚ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਤੰਤਰਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ- ਜੋ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਹੈ- ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ 'ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ' ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 2.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਨ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 25.1% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 3.8% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੰਦੀ ਦੇਖੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਖੇਤਰ (ਜੋ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੇ 14.9% ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ) 2.1% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਉਸਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 7.7% ਅਤੇ 7.4% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਰਜਣ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਖੇਤਰ ਹੈ। 2022-23 ਵਿੱਚ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ- ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ, ਅਤੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨੇ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਸੈਕਟਰ ਪਹਿਲਾਂ 2021-22 ਵਿੱਚ 7.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ 2022-23 ਵਿੱਚ 6.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

1.1 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮੱਧਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ (ਸਥਿਰ 2011-12 ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਉਸੇ ਰੁਝਾਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 1 ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ 2021-22 (ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 6.3% ਅਤੇ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 6.1% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਹੌਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਨਰਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੀ। ਪਰ, 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੀ 8.7% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 6.3% ਦਾ ਵਾਧਾ

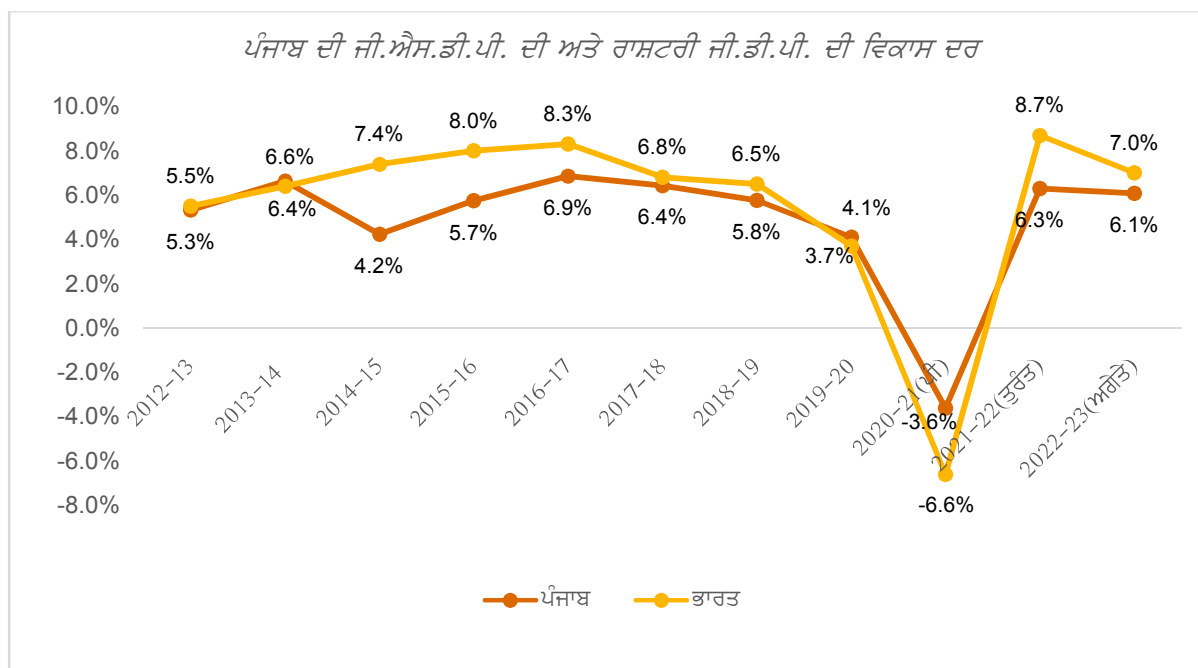
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀਐਸਡੀਪੀ
2015-16 ਤੋਂ
2022-23 ਦੇ ਦੌਰਾਨ
4.7% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ
ਵਧੀ ਹੈ।

6 ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2022-23

ਹੇਠ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿਚ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੀ 7.0% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 6.1% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਪਖੋ, ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਉਸੇ ਹੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਦੋਵਾਂ ਤੇ, ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 2022-23 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਾਧਾ 5.4% ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੀ ਅਸਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ 6.7% ਵਾਧਾ ਦਰ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 2022-23 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤੀ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 1: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਐਮ.ਓ.ਐਸ.ਪੀ.ਆਈ., ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

1.2 ਖੇਤਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 1)। ਪਿਛਲੇ 8 ਸਾਲਾਂ (ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20) ਦੌਰਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸਾਲਾਨਾ ਔਸਤਨ 46% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਇਸ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੇ 45.7% ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 45.9% ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 1: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ, ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋ)	2020-21
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	2.2%	1.0%	0.8%	3.7%	29.2%	30.9%	29.4%	29.0%	25.5%
ਉਦਯੋਗ	4.7%	0.3%	6.9%	4.3%	24.7%	24.4%	24.9%	25.1%	36.0%
ਸੇਵਾਵਾਂ	7.1%	-4.8%	7.3%	6.8%	46.2%	44.7%	45.7%	45.9%	38.5%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ, ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ 2020-21

ਫਿਰ ਵੀ, ਕੌਮੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਉਲਟ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 29.0% ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। 1960-1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਕਸ 1 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 1: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਉੱਤਰੀ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਕਟੌਰੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਗਤੀ, ਉੱਚ ਬੈਂਕ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ, ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਾਭਾੰਸ਼, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਤੇ ਫੁਕਵੀਂ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਾਜ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਜੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ 1.4 ਯੂਨਿਟਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ 1.8 ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਉਦਯੋਗ ਖੇਤੀ

ਅਧਾਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਖੇਤਰ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਹੀ ਹੈ। 1960 ਅਤੇ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਪੱਛਮੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਅੱਜ ਤਕ, ਇਹ 'ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ' ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਰੱਖਦਾ ਹੈ - ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਵਲ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 12.18% ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 17.14% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਟ ਹਿੱਸਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ¹ 6.19% ਅਤੇ 11.15% ਸੀ।¹ ਇਹ ਉੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ, ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 18.11% ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ 46.46% ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 28.94% ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ 25.54% ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਬਾਕਸ 2)

ਬਾਕਸ 2: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਢਾਂਚਾ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਮ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਣੀ 2 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 18.11% ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ (46.46%) ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੰਤੁਲਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਜਿਸ ਨੇ 2022-23 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ 53.41% ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 29.64% ਹਿੱਸਾ ਖਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਿਪਰੀਤ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 28.94% ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੇਵਲ 25.54% ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨਤ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀ ਉਪਕਰਣ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਹਿੰਗੇ ਐਚ.ਵਾਈ.ਵੀ ਬੀਜ ਅਤੇ ਖਾਦ ਕਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵੰਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਕਿਰਤੀ ਉੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 45.91% ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 38.46% ਹੈ।

¹Data for 2020-21, available in Agriculture Statistics at a Glance, 2021

ਸਾਰਣੀ 2: ਖੇਤਰਵਾਰ ਜੀ.ਵੀ.ਏ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਵੰਡ(2020-21)

	ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ (2020-21)	ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ (2022-23(ਅਗੇਤੇ))
ਪੰਜਾਬ		
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	25.54%	28.94%
ਉਦਯੋਗ	36.00%	25.15%
ਸੇਵਾਵਾਂ	38.46%	45.91%
ਭਾਰਤ		
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	46.46%	18.11%
ਉਦਯੋਗ	23.90%	28.48%
ਸੇਵਾਵਾਂ	29.64%	53.41%

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ.(2020-21), ਮੌਸਮੀ, ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਈਨੈਂਸੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ (ਨਾਫੀਸ) 2016-17 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤਨ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ (23,133 ਰੁਪਏ) ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਫ਼ਾਸਲੇ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ (18,946 ਰੁਪਏ) (ਨਾਬਾਰਡ, 2018)² ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੀ ਆਮ ਧਾਰਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਰਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਅਨਿਯਮਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਤੋਂ 2022-23 ਵਿੱਚ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਕਾਸ ਦਰ 1.0%, 0.8% ਅਤੇ 3.7% ਤੇ ਆ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2.2% ਸੀ (ਸਾਰਣੀ 3)। ਇਹ ਮੰਦੀ ਫਸਲੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਨੇ ਇੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇਖੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਲੱਛਣ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਦੋਂਕਿ ਝੋਨੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ 2021-22 ਵਿੱਚ ਘਟੀ, ਝੋਨੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਖੜੋਤ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ (ਚਿੱਤਰ 2) ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 2000 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਝੋਨੇ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਝਾੜ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਕਾਰਨ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। (ਬਾਕਸ 3) ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

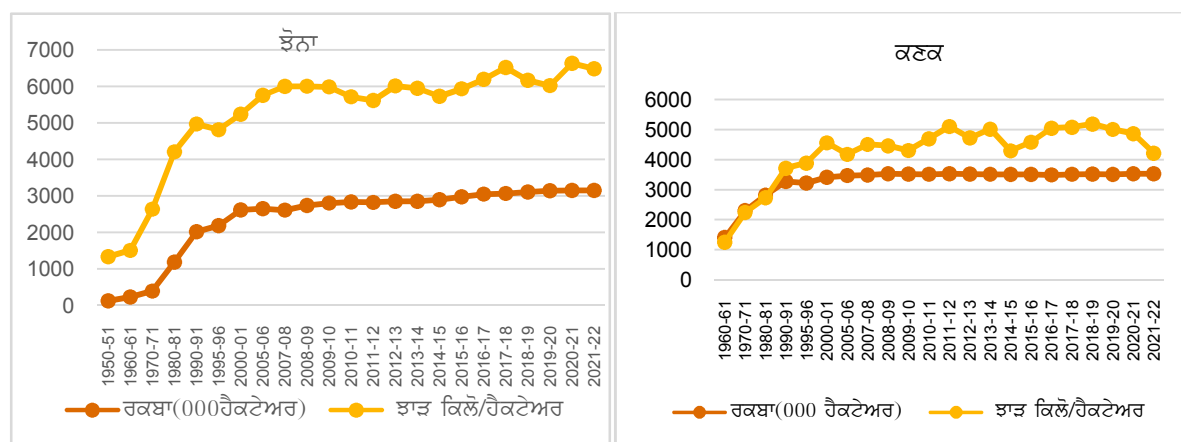
²NABARD (2018). All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

ਸਾਰਣੀ 3: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸਾ (2012-13 ਤੋਂ 2022-2023 ਅਗੇਤੇ)

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)			
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੇ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੇ)
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ	2.2%	1.0%	0.8%	3.7%	29.2%	30.9%	29.4%	28.9%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ	0.7%	1.6%	-2.7%	3.5%	17.3%	17.2%	15.7%	15.5%
ਪਸ਼ੂਪੰਨ	5.5%	-0.1%	5.9%	4.2%	9.2%	11.2%	11.2%	11.1%
ਜੰਗਲਾਤ ਉਤਪਾਦਨ	1.2%	0.2%	2.2%	1.8%	2.4%	2.1%	2.0%	1.9%
ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ	5.9%	8.7%	16.5%	11.8%	0.3%	0.4%	0.4%	0.4%

ਸਾਧਨ:ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ,ਪੰਜਾਬ।

ਚਿੱਤਰ 2: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਝਾੜ

ਸਾਧਨ:ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ,ਪੰਜਾਬ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਖੇਤਰ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਜੰਗਲਾਤ ਅਤੇ ਲੌਗਿੰਗ ਅਤੇ ਮੱਛੀਪਾਲਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਖੇਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੰਭਾਵੀ ਸਰੋਤ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। 2012-13 ਤੋਂ 2021-22 (ਤੁਰੰਤ) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਖੇਤਰ 5% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਯੋਗਦਾਨ 2012-13 ਵਿੱਚ 7.9% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2022-23 ਵਿੱਚ 11.1% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ 3 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਪੱਧਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਸ਼ੂਪੰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਯਤਨ ਇਸ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਫੋਕਸ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

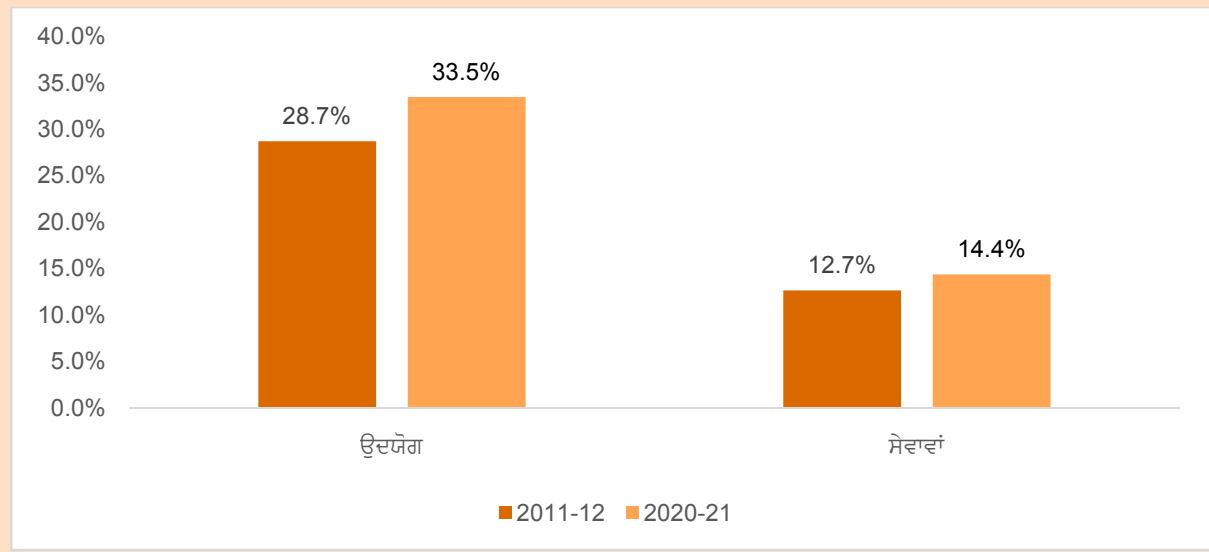
ਪਸ਼ੂ ਪੰਨ ਖੇਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 3: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

ਨਿਵੇਸ਼ ਮੰਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਸ਼ੀਨਰੀ, ਪੂੰਜੀ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਭਵਿੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ (ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ.) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦਾ 14.4% ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰ-ਵਾਰ ਦੇਖਣਾ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 3)। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚਤਮ ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ. ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ, ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨੇ 2011-12 ਅਤੇ 2020-21 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 3: ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ ਦੀ ਜੀ.ਸੀ.ਵੀ.ਏ ਨਾਲ ਅਨੁਪਾਤ— ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ

ਉਦਯੋਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 25% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਜੋ ਕੁੱਲ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਲਗਭਗ 15% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ 4.9% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਿਖਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 4)। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਵਰਗੇ ਸਹਾਇਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ, ਰਾਜ ਵਸਤਰ, ਉੱਨੀ ਨਿਟਵੇਅਰ ਅਤੇ ਖੇਡ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ (ਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਆਟੋ ਪਾਰਟਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਯੋਗ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਪਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 4.3% ਅਤੇ 6.8% ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਮਾਈਨਿੰਗ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 2.9%, ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਵਿੱਚ 2.1% ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ 7.7% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਰਿਕਵਰੀ

12 ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2022-23

ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ 7.4% ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੌਰ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 4: ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ (2012-13 ਤੋਂ 2022-23 ਅਗੇਤੋ)

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ)			
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋ)
ਉਦਯੋਗ	4.7%	0.3%	6.9%	4.3%	24.7%	24.4%	24.9%	25.1%
ਖਣਿਜ								
ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਕੱਢਣਾ	32.4%	-9.2%	1.6%	2.9%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ	4.9%	0.5%	6.6%	2.1%	14.2%	14.4%	14.9%	14.9%
ਬਿਜਲੀ								
ਗੈਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ	7.9%	-1.3%	7.1%	7.4%	3.6%	3.7%	3.7%	3.8%
ਉਸਾਰੀ	2.9%	0.7%	7.5%	7.7%	6.8%	6.2%	6.3%	6.4%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ

ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 46% ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਰੰਤਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ 2012-13 ਅਤੇ 2019-20 ਵਿਚਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿਚ 7.1% ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਵਿਚ 4.8% ਦਾ ਘਾਟਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 5)। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਅਗੇਤੋ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੈਕਟਰ 45.9% ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ 6.8% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ 2012-13 ਤੋਂ 2021-22 (ਔਸਤਨ) ਲਗਭਗ 6% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧੇ ਹਨ, 2020-21 ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੋਵਿਡ-19 ਕਾਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 2022-23 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿਚ ਟਰੇਡ, ਹੋਟਲਜ਼ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 6.8% ਅਤੇ 8.3% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 10% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਰਾਹੀਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ, 'ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ' ਹੁਣ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 9% ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਰਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਖਾਸਕਰ ਕੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ 70% ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰਾਜ ਮੈਡੀਕਲ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਜ਼ਿਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮਜ਼ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲੰਧਰ, ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੈਡੀਕਲ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 5: ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਹਿੱਸਾ (2012-13 ਤੋਂ 2022-23 ਅਗੇਤੋਂ)

	ਵਿਕਾਸ ਦਰ (ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ)				ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ(ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ)			
	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ)	ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2019-20 ਤੱਕ ਦੀ ਔਸਤ	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ)
ਸੇਵਾਵਾਂ	7.1%	-4.8%	7.3%	6.8%	46.2%	44.7%	45.7%	45.9%
ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ , ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	7.4%	-13.1%	8.8%	6.8%	11.0%	9.5%	10.0%	10.0%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ਼, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	6.5%	-8.3%	9.6%	8.3%	5.5%	5.2%	5.4%	5.4%
ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.6%	1.8%	4.2%	5.6%	5.2%	5.2%	5.2%	5.2%
ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਬਿਜਨਸ ਸੇਵਾਵਾਂ	6.7%	1.0%	4.3%	4.6%	9.2%	9.3%	9.5%	9.5%
ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ	6.8%	6.2%	9.0%	7.6%	5.1%	5.5%	5.5%	5.5%
ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ	9.1%	-8.2%	8.5%	8.1%	10.2%	10.0%	10.2%	10.4%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

1.3 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭਲਾਈ

ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਸੂਚਕ 8.1.1 ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸਲ ਜੀ. ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. (ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) 1,97,802 ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2021-22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.9% ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਔਸਤਨ (ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. 16,484 ਰੁਪਏ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ (ਜੋ ਕਿ ਐਨ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ), ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ 1,73,873 ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੀ 1.02 ਗੁਣਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ 1,70,620 ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਉੱਚ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ 1,73,873 ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਰੁਝਾਨ

ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ ਰੂਪਨਗਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2019-20 ਤੱਕ, ਰੂਪਨਗਰ ਨੇ 200,753 ਰੁਪਏ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਨੇ 186,006 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ 180,109 ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪਨਗਰ ਇਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁੱਲ ਜੋੜ (ਜੀ.ਡੀ.ਵੀ.ਏ.) ਦਾ 29% ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹਨ, ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਜੀ.ਡੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 26% ਅਤੇ 27% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਤਣਾਅ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

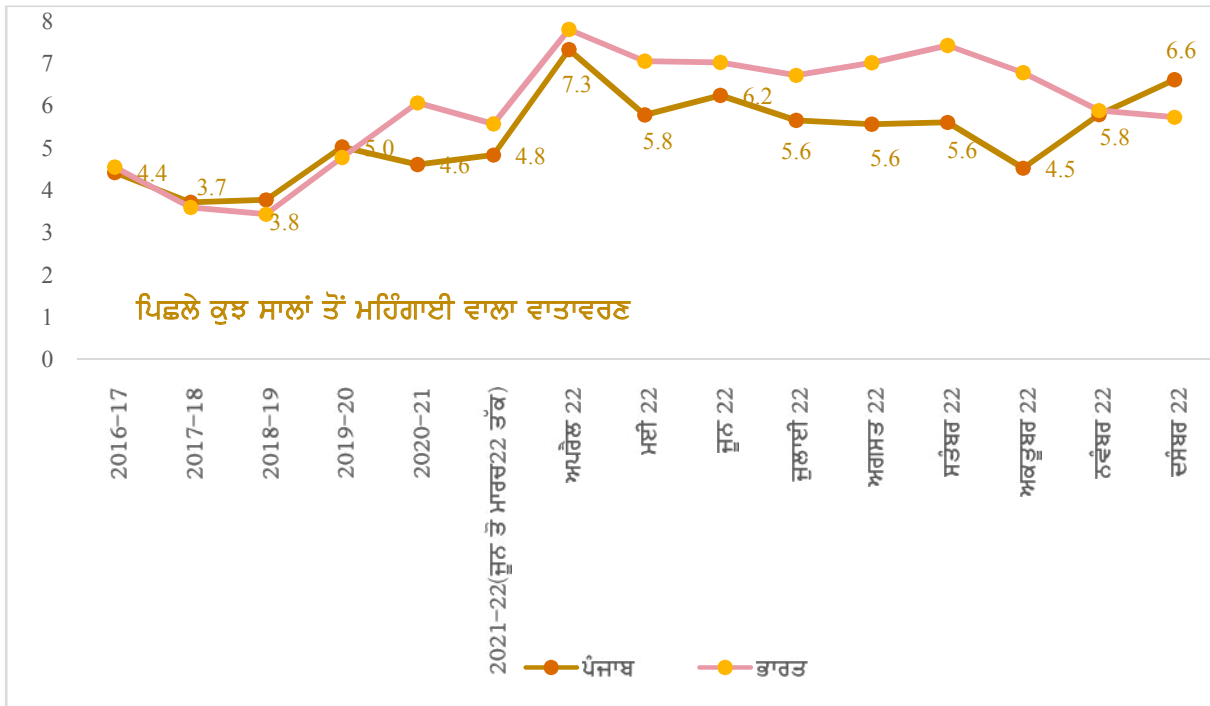
1.4 ਮਹਿੰਗਾਈ

ਅਰਥ ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਤੇ ਹਾਈਪਰ ਇਨਫਲੇਸ਼ਨ (ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਿੰਗਾਈ) ਦੀ ਉਚੀਆਂ ਦਰਾਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪਲਾਈ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਕਾਰਨ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਘੱਟ ਦਰਾਂ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਜਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਸਪਲਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਨ ਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਨਿਰੰਤਰ ਅਵਧੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਪਰੈਲ 2022 ਵਿੱਚ ਸਿਖਰ ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜੂਨ 2022 ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਹ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਇਹ 4.5% ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ, ਪਰ ਨਵੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ (ਚਿੱਤਰ-4)। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਜੁਲਾਈ 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅਗਸਤ 2022 ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ 2022 ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਕੁਝ ਅਪਵਾਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹੇ।

ਚਿੱਤਰ 4: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ (ਜਨਰਲ ਉਪਭੋਗਤਾ ਭਾਅ ਸੂਚਕ ਅੰਕ)

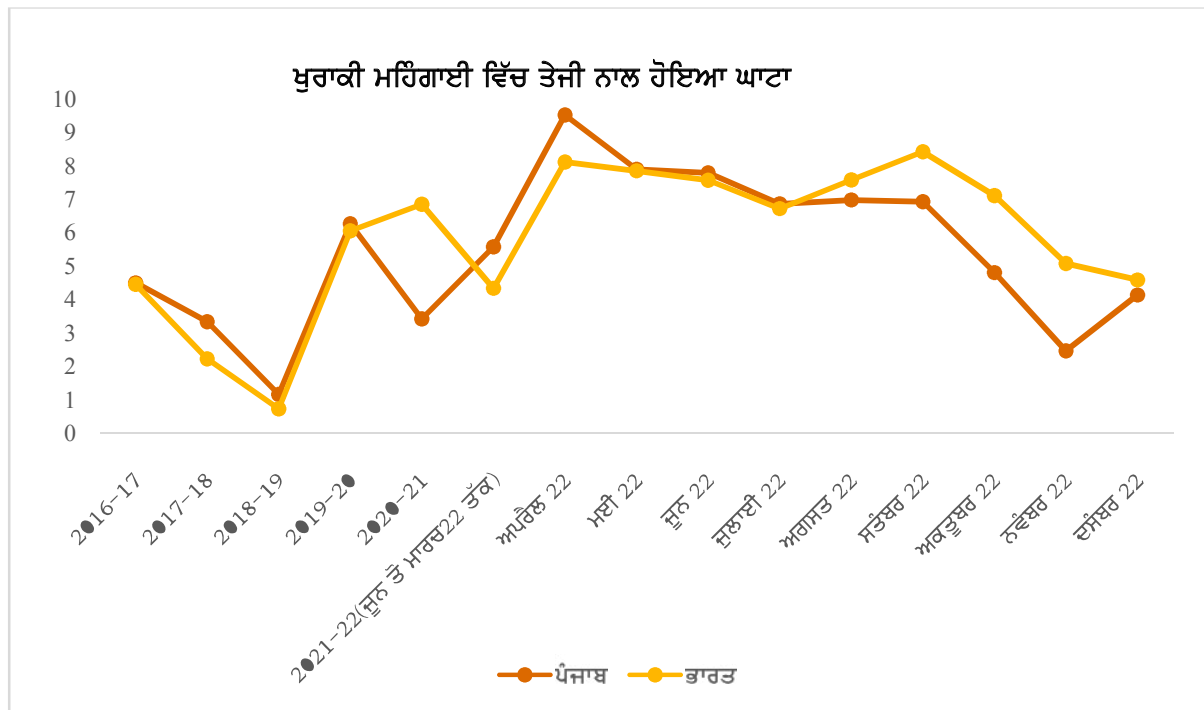

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਖੁਰਾਕ ਮਹਿੰਗਾਈ

ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਨਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਉਲਟ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ (ਚਿੱਤਰ-5)। ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ 9.51% ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਤੇਲ ਤੇ ਚਰਬੀ, ਮਸਾਲਿਆਂ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਖੁਰਾਕ ਮਹਿੰਗਾਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਵਿੱਚ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਇਸ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਉਪ ਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 2022-23 ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 8.40% ਅਤੇ 11.05% ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। 2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਦਸੰਬਰ 2022) ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਤੇਲ ਤੇ ਚਰਬੀ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ।

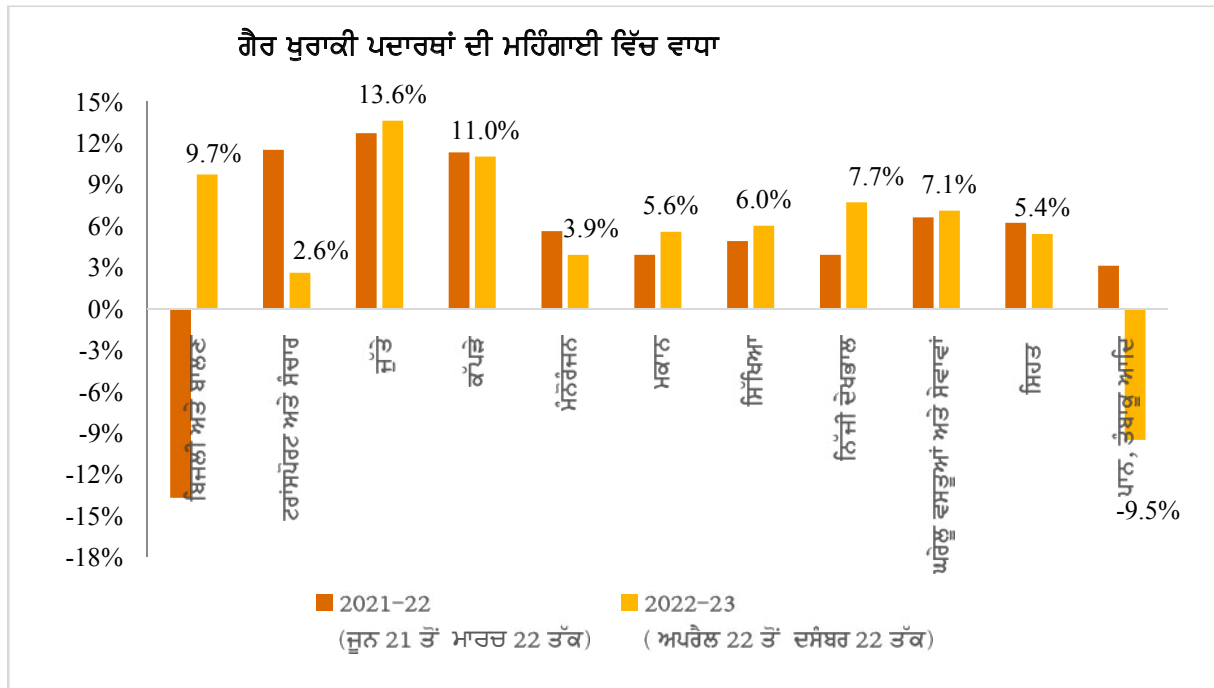
ਚਿੱਤਰ 5: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਸਿੱਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਜੁੱਤੀਆ, ਨਿੱਜੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਬਾਲਣ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-6)। ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਰੁਝਾਨ ਜੁੱਤੇ (13.60%) ਨਿੱਜੀ ਦੇਖਭਾਲ (7.7%), ਬਾਲਣ ਤੇ ਬਿਜਲੀ (9.65%) ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ (11.00%) ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਧੀਆ ਆਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ/ਸੇਵਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਚਿੱਤਰ 6: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੈਰ-ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ

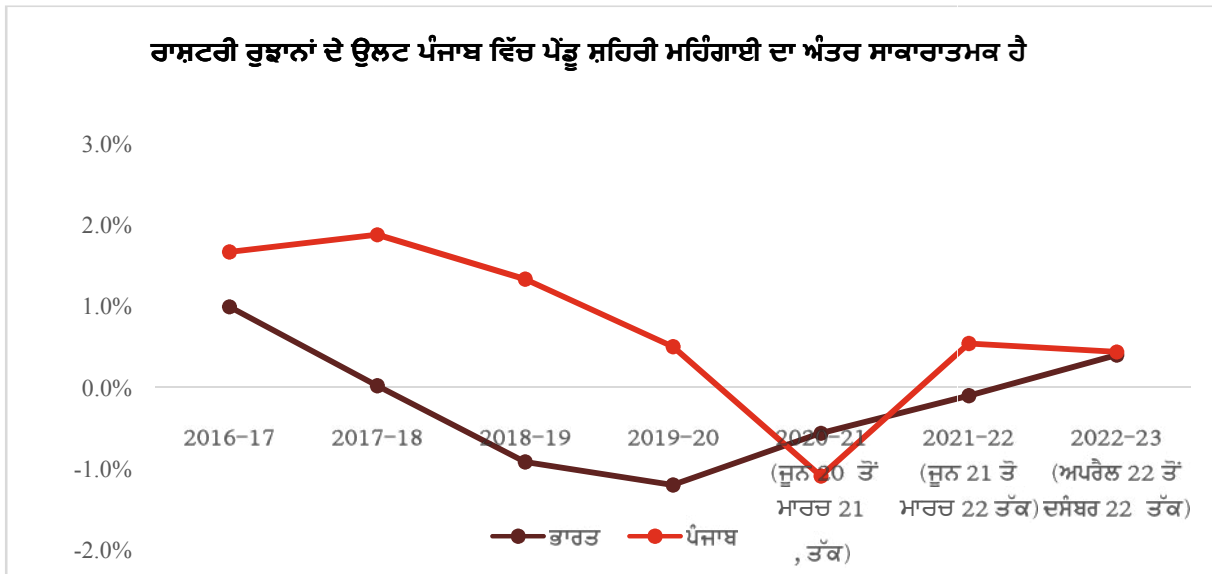
ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਭਿੰਨਤਾ

ਸਾਲ 2020-21 ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ 2016-17 ਤੋਂ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ 2018-19 ਤੋਂ 2021-22 ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ 2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 22) ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਉਲਟਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਇਆ (ਚਿੱਤਰ-7)। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 2020-21 (ਜੂਨ 20 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 21) ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ 2016-17 ਤੋਂ 2021-22 (ਜੂਨ 21 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 22) ਤੱਕ ਇੱਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ 2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ 22 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 22) ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੈਰ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਤਰ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਸੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ 11.73% ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ 9.80% ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ, ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ 2022-23 ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ 0.4% ਰਿਹਾ।

ਚਿੱਤਰ 7: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਿਹਾਤੀ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਅੰਤਰ

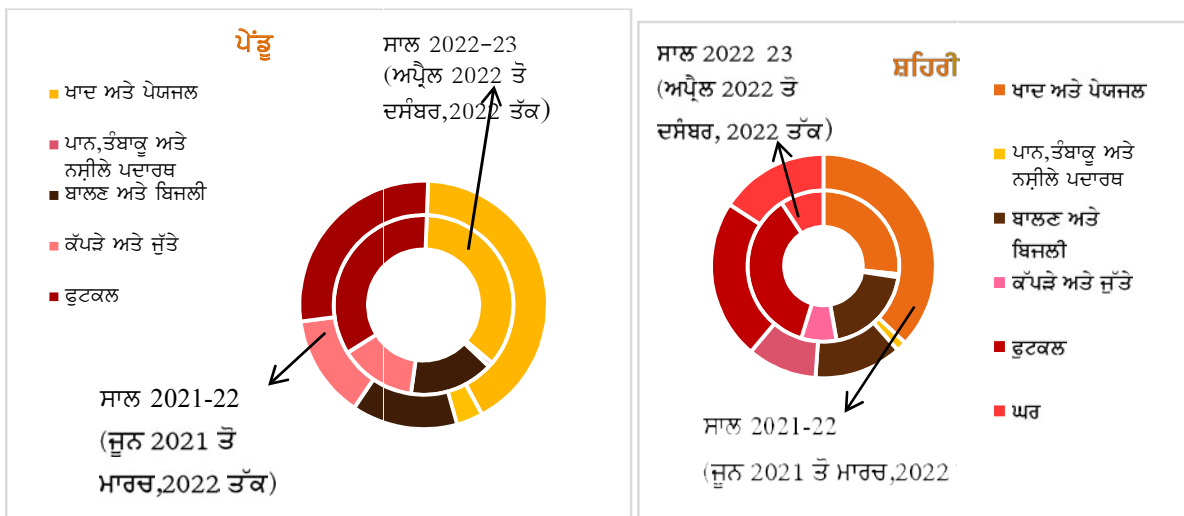

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ

2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ 22 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 22) ਦੌਰਾਨ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਗੈਰ-ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਨਾਜ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ (8.44%), ਮਸਾਲੇ (11.05%) ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ (7.05%) ਵਰਗੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 8: ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ

ਸਾਧਨ: ਸੰਖਿਅਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਵੱਧ ਰਹੀ ਖੁਰਾਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ-8)। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ (ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2022) ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 47% ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 40% ਦੇ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕੀ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੇ 2022-23 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ 2021-22 (ਜੂਨ 21 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 22) ਵਿੱਚ 0.18% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2022) ਦੌਰਾਨ 9.22% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵੀ 2022-23 (ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ, 2022) ਵਿੱਚ (-)4.43% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 7.23% ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫੁਟਕਲ ਨੇ (25%) ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ (31%) ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਪੰਜਾਬ, ਦਸੰਬਰ, 2013 ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ, 2013 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਆਟਾ ਦਾਲ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ 2013 ਦੇ ਐਕਟ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਲ 2017 ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਮਾਰਟ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਸਕੀਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਕੀਮ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਕਣਕ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਖਰੀਦ ਸਕੀਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭੰਡਾਰਨ 341 ਸਮਰਪਿਤ ਡੀਸੀਪੀ ਗੋਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਿਮਾਹੀ, (ਅਕਤੂਬਰ, 2022 ਤੱਕ) 18200 ਵਾਜਬ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ (ਫੋਅਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਸ਼ਾਪਸ) ਰਾਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਲਾਭ ਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 2 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਣਕ 30 ਕਿਲੋ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਕ ਬੈਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਰਜੀਹ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ(PHH)ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ 5 ਕਿਲੋ ਕਣਕ ਅਤੇ ਅੰਨਾ ਅੰਨਤੋਂਦਿਆ ਯੋਜਨਾ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ 35 ਕਿਲੋ ਕਣਕ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1.4145 ਕਰੋੜ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ 8.70 ਲੱਖ ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਕਣਕ ਵੰਡਣੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਪਾਂਸਰਡ ਸਮਾਰਟ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 16.30 ਲੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀਮਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ, 2023 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2023 ਤੱਕ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਵੰਡ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 40.68 ਲੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ (ਲਗਭਗ 158.68 ਲੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੀ ਕਣਕ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਖੁਰਾਕ, ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਪੋਰਟਲ <http://www.foodsuppd.gov.in> ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਲੱਗਭਗ 99% ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ/ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਨੰਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸੀਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਡ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਨਿਗਰਾਨੀ epos.punjab.gov.in ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਸਥਾਨਕ ਵਿਜ਼ੀਲੈਂਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਵਿਧੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਖੁਰਾਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਲਾਭ ਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਵਧੀਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ. 2013 ਅਧੀਨ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਟੀ.ਪੀ.ਡੀ.ਐਸ. ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ, ਐਫ.ਪੀ.ਐਸ. ਦਾ ਸਵੈਚਾਲਨ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਚੇਨ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2018 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਯੋਗ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਕਾਰਡ ਤੇ ਆਈ.ਆਰ.ਆਈ.ਐਸ ਸਕੈਨਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ epos ਡਿਵਾਈਸ ਰਾਹੀਂ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ 1917 e-pos ਡਿਵਾਈਸ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

20 ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ 2022-23

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤੰਬਰ, 2022 ਤੋਂ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਤਸਦੀਕ/ਮੁੜ-ਤਸਦੀਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਯੋਗ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਲਾਭ ਮਿਲੇ।

ਸਾਰਣੀ 6: ਅਕਤੂਬਰ 2017 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਉਚਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ:

ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 2017 ਤੋਂ 2022 ਤੱਕ ਵੰਡੀ ਗਈ ਕਣਕ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ						
ਲੜੀ ਨੰ	ਸ਼੍ਰੇਣੀ	ਸਮਾਂ ਅਵਧੀ	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ	ਵੰਡੀ ਗਈ ਕਣਕ (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ)	ਵੰਡੀ ਗਈ ਕਣਕ (ਮਿਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿਚ)	ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਾਲਾਂ (ਮਿਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿਚ)
1	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਕਤੂਬਰ 2017 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2018	4	10434946.00	10434.95	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
2	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਪ੍ਰੈਲ 2018 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2018	22	380542501.50	380542.50	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
3	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਕਤੂਬਰ 2018 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2019	22	383975358.99	383975.36	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
4	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2019	22	387094825.40	387094.83	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
5	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਕਤੂਬਰ 2019 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2020	22	386227257.00	386227.26	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
6	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਪ੍ਰੈਲ 2020 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2020	22	413533268.37	413533.27	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
7	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਕਤੂਬਰ, 2020 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2021	22	430797693.49	430797.69	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
8	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਪ੍ਰੈਲ 2021 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ, 2021	22	446810182.99	446810.18	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
9	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਕਤੂਬਰ, 2021 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2022	23	435078904.49	435078.90	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ
10	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2022	23	461938061.50	461938.06	ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ

		ਅਕਤੂਬਰ 2022			ਵੰਡ ਜਾਰੀ ਹੈ ।	ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ
11	ਐਨ.ਐਫ.ਐਸ.ਏ	ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2023	23			
	ਐਨਐਫ.ਐਸ.ਏ ਦਾ ਜੋੜ			3736432999.73	3736432.999	0.00
9	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -1	ਅਪ੍ਰੈਲ 2020 ਤੋਂ ਜੂਨ 2020	22	201620487.00	201620.48	10413.82
10	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -2	ਜੁਲਾਈ 2020 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ, 2020	22	334143588.00	334143.58	17109.00
11	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -3	ਮਈ, 2021 ਤੋਂ ਜੂਨ 2021	22	140439530.00	140439.53	0.00
12	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -4	ਜੁਲਾਈ, 2021 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ, 2021	23	356513262.00	356513.26	0.00
13	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -5	ਦਸੰਬਰ 2021 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2022	23	281533553.00	281533.55	0.00
14	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ -6	ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2022	23	420483935.57	420483.93	0.00
15	ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ-7	ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 2022	23	204995012.73	204995.01	0.00
ਕੁੱਲ ਜੋੜ (ਪੀ.ਐਮ.ਜੀ.ਕੇ.ਏ. ਵਾਈ)				1939729368.3	1939729.36	27522.82

ਸਾਧਨ: ਖੁਰਾਕ, ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ।

ਖੁਰਾਕ ਸਿਵਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਨੇ "ਵਨ ਨੇਸ਼ਨ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ" ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਲ 2022 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 21,689 ਇੰਟਰ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 11,05,441 ਇੰਟਰ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਅਨਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

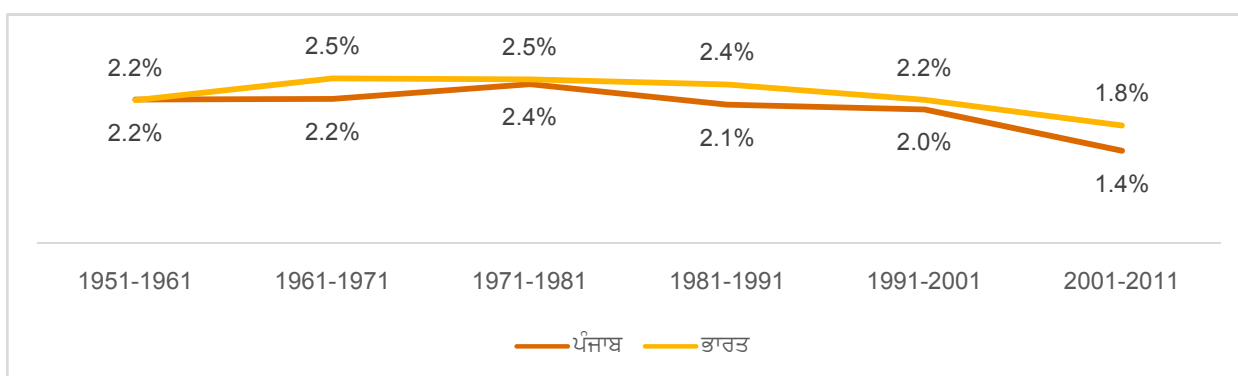
1.5 ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਜਦੋਂ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟ ਨੌਕਰੀਆਂ ਹਨ।

ਜਨਸੰਖਿਅਕ ਰੁਝਾਨ

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਦਰ ਅਤੇ ਜਣਨ ਦਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਅਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਨਮ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ, ਇਹ ਗਿਰਾਵਟ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਰਹੀ ਹੈ। 2001-2011 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 14% ਸੀ। ਸਾਲ 2001 ਤੋਂ 2011 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਅਬਾਦੀ ਵਾਧਾ ਦਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਦੇ 1.8% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1.4% ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 9) ਜਣਨ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੋਵਾਂ ਦੀ 1971 ਵਿੱਚ ਜਣਨ ਦਰ 5.2 ਸੀ। ਸਾਲ 2020 ਤੱਕ, ਇਹ ਦਰ ਭਾਰਤ ਲਈ 2.0 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1.5 ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੇ ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਮਰ ਵਰਗ, ਅਰਥਾਤ 15 ਤੋਂ 64 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਣੀ 7 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਣੀ 7 ਇਹ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਮਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 2011 (15 ਤੋਂ 64 ਸਾਲ) ਵਿੱਚ 67.7% ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2020 ਵਿੱਚ ਆਬਾਦੀ 73.5% ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ, ਵਡੇ ਉਮਰ ਵਰਗ (ਭਾਵ, 65 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ) ਵਿੱਚ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਉਹੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 9: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਅਬਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ ਦੀ ਰਾਜ ਅੰਕੜਾ ਹੈਂਡਬੁੱਕ

ਸਾਰਣੀ 7: ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਵੰਡ

	ਉਮਰ(ਸਾਲ)	1991	2011	2020
ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਮਰ	15 ਤੋਂ 64	60.1%	67.7%	73.5%
ਨੌਜਵਾਨ	15 ਤੋਂ 29	28.3%	29.1%	31.9%
ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕਦਮ	5 ਤੋਂ 14	23.3%	17.9%	14.0%
ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਵਸਥਾ	65 ਤੋਂ ਵੱਧ	5.0%	6.7%	6.7%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 1991 ਅਤੇ 2011; ਸੈਂਪਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸਰਵੇ 2020

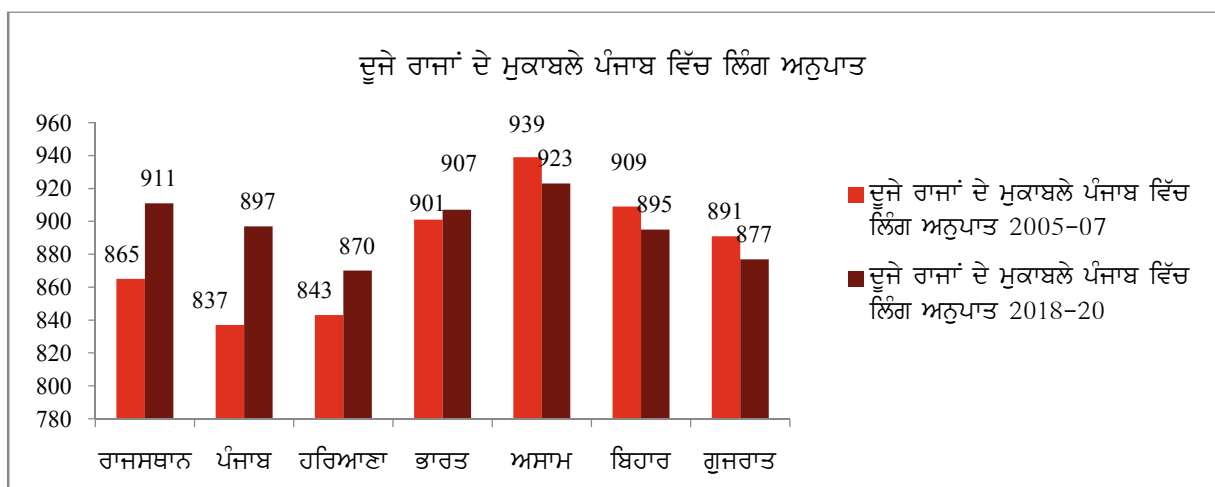
ਇਹ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਉਮਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਲਾਭਅੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੂਜਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਮਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵੱਧ ਰਹੀ ਨਿਰਭਰ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪਹਿਲਕਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੀਮਤ ਵਿੱਤੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਇੱਕ ਆਈ.ਐਮ.ਐਫ. ਸਟਾਫ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਵਧਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਧੇਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੁਨਰ ਇਕ ਮੰਚ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਵਧਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸੰਮਲਿਤ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ, ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਧੀਮਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਮਾਨਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਜਨਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

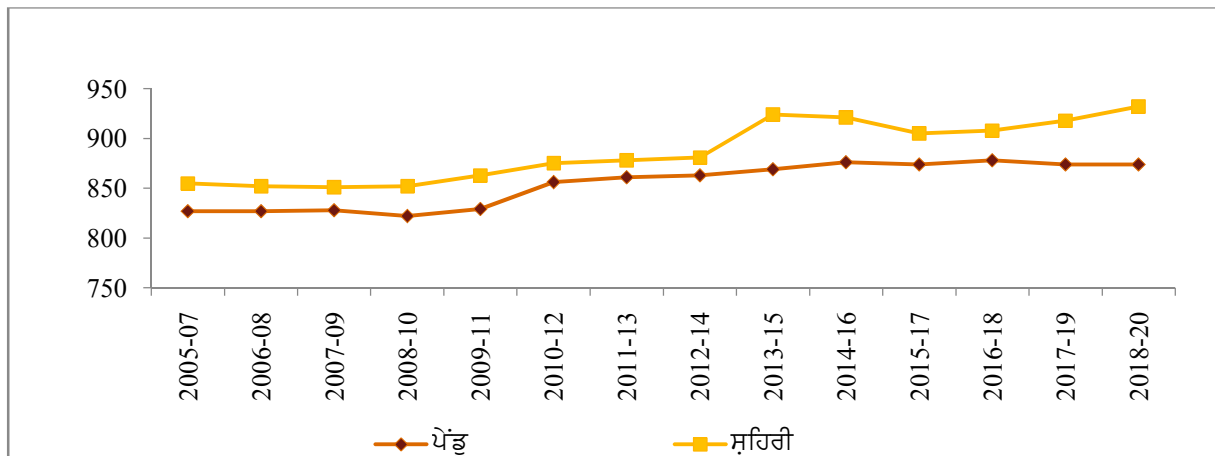
ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ 2005-07 ਤੋਂ 2018-20 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ 2005-07 ਵਿਚ 837 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2018-20 ਵਿਚ 897 ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ 2005-07 ਵਿਚ 901 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2018-20 ਵਿਚ 907 ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਹੋਰ 18 ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਪਿਛੇ 60 ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 10 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਰਿਆਣਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ 27 ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 10 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਕਿ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਚੋਖੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜਾਬ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 10: ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਸਾਧਨ: ਸੈਪਲ ਪੰਜੀਕਰਣ ਸਰਵੇ 2018-20

ਚਿੱਤਰ 11: ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

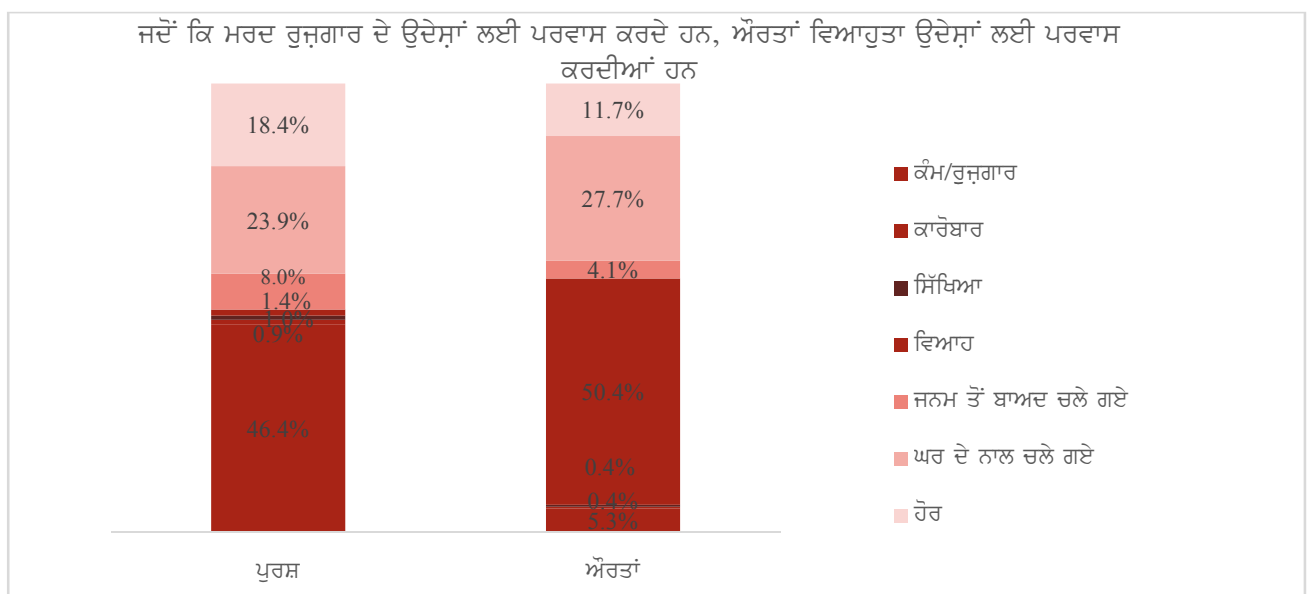
ਸਾਧਨ: ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੈਪਲ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਸਰਵੇ

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 11 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਉੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਖਤ ਮੈਡੀਕਲ ਨਿਯਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਉੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ 24 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ (24,88,299) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੁੱਲ 5.3% ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੂਸਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅੱਠਵਾਂ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ 55.2% ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਵਸ ਗਏ।

ਚਿੱਤਰ 12: ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਧਾਰ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ 2011

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਵਾਰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਕੰਮ/ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 12 ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 26.1% ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਯੂ.ਪੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਜ਼ੀ ਕਾਮੇ ਜਾਂ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਉੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਮਾਰਕੀਟ ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 4: ਬਿਹਤਰ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਖਾਸਕਰ ਨੌਜਵਾਨ ਤਬਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਕਾਰਕ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਨੈਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਮਾਪਦੰਡ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਵੱਧ ਰਹੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਫੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2022 ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਬਿੰਦੂ (31 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ) ਦੇ ਕੁੱਲ 223207 ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 68% ਸਿੱਖਿਅਤ (ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਅਤੇ 31% ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਲਬਧ ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ / ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਲਾਇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਸਥਿਰਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਵੇਖਣ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਸਾਨ (ਖਾਸਕਰ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ) ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਸ ਲਈ ਪੈਸਾ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਵੇਚ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਧਕੇਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮਾਂ : ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਗਰਭ ਤੋਂ ਬੁਢਾਪੇ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬੁਢਾਪਾ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਭਾਗ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਨਿਰਭਰ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਰਧਾਂ ਦੀ 2866000 ਆਬਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 10.3% ਹੈ। ਬਿਰਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 3792.85 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ 21.07 ਲੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ 31.12.2022 ਤੱਕ 2721.20 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ (ਆਈ.ਜੀ.ਐਨ.ਓ.ਏ.ਪੀ.ਐਸ)

ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ 60 ਸਾਲ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 54.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ 31.12.2022 ਤੱਕ 3.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

“ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ” ਸਕੀਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1052.63 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 751.67 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 31-12-2022 ਤਕ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 584000 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਧਵਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਸਕੀਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਿਨੈਕਾਰ ਦੀ ਉਮਰ 40-59 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 7.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ 31-12-2022 ਤੱਕ 5.40 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਸ਼ਰਿਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਨਿਰਭਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 362.03 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 210000 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ 247.88 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਕੀਮ (ਆਈਸੀਡੀਐਸ)

ਇਹ ਸਕੀਮ 1975 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਦੇ 155 ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐਸ. ਬਲਾਕਾਂ (146 ਦਿਹਾਤੀ ਅਤੇ 9 ਸ਼ਹਿਰੀ) ਵਿੱਚ 27,314 ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਲਈ 478.73 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬੱਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 31.12.2022 ਤੱਕ 200.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 439.92 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 313.73 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਖਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 245000 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਪਾਹਜ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ

ਇਹ ਸਕੀਮ 20.2.2009 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਪਾਹਜ ਦੀ ਉਮਰ 20-59 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਿਨੈਕਾਰ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 4.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 26.56 ਲਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਗਏ।

ਨੇਤਰਹੀਣ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ

ਨੇਤਰਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਵਿਖੇ ਰਿਆਇਤੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀ.ਆਰ.ਟੀ.ਸੀ. “ਬਲਾਇੰਡਸ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ” ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਬੱਸਾਂ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 11.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਰੁਝਾਨ

2019-20 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ. ਵਿੱਚ 1.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ ਅਤੇ ਡਬਲਯੂ ਪੀ ਆਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1.4 ਅਤੇ 1.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 2020-21 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਦਰ (ਐਲਐਫਪੀਆਰ) 15+ ਸਾਲਾਂ ਲਈ 50.4% ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ (ਡਬਲਯੂਪੀਆਰ) 15+ ਸਾਲਾਂ ਲਈ 47.2% ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਣੀ 8 ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੈਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਰਗੇ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ (ਯੂ.ਆਰ.) ਨੇ ਘਟਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 8 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ (15 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) 7.3 ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ 6.2 ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ 4.8 ਤੋਂ 4.2 ਤੱਕ ਘਟ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 8: ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%) 15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

	ਪੰਜਾਬ		ਭਾਰਤ	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	51.6	50.4	53.5	54.9
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	47.8	47.2	50.9	52.6
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	7.3	6.2	4.8	4.2

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2019-20 ਅਤੇ 2020-21

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ: ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ

ਸਾਰਣੀ 9 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬਿਹਤਰ ਰਹੇ ਹਨ। 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੋਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 6.3% ਅਤੇ 6.1% ਸੀ। ਸਾਰਣੀ 9 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੇ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ. ਅਤੇ ਡਬਲਯੂ.ਪੀ.ਆਰ. ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਘਟ ਹਨ।

2019-20 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, LFPR ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 0.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 1.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਟਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ WPR ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 0.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 1.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ 0.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ 1.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਟੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 9: ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%)—ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ-15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

ਪੰਜਾਬ	ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	51.9	50.3	51.1	50.4
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	48.2	47.2	47.2	47.3
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	7.1	6.3	7.5	6.1

ਭਾਰਤ	ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	55.5	57.4	53.5	49.1
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	53.3	55.5	45.8	45.8
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	3.9	3.3	6.9	6.7

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2019-20 ਅਤੇ 2020-21

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ: ਪੁਰਸ਼-ਔਰਤਾਂ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਐਲਐਫਪੀਆਰ ਅਤੇ ਡਬਲਯੂਪੀਆਰ ਘੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਹੈ। ਟੇਬਲ 10 ਪੀਐਲਐਫਐਸ 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਨੈਪਸ਼ਾਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਐਲ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ. 23.1% ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 77.2% ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ 3 ਗੁਣਾ ਜਿਆਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਫਰਕ ਡਬਲਯੂਪੀਆਰ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 10: ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ (%) - ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ 15 ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਮਰ ਲਈ

	ਪੁਰਸ਼		ਇਸਤਰੀ	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰੇਟ	77.2	77.2	23.7	23.1
ਵਰਕਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਅਨੁਪਾਤ	71.7	73.0	21.8	21.1
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ	7.1	5.5	8.0	8.6

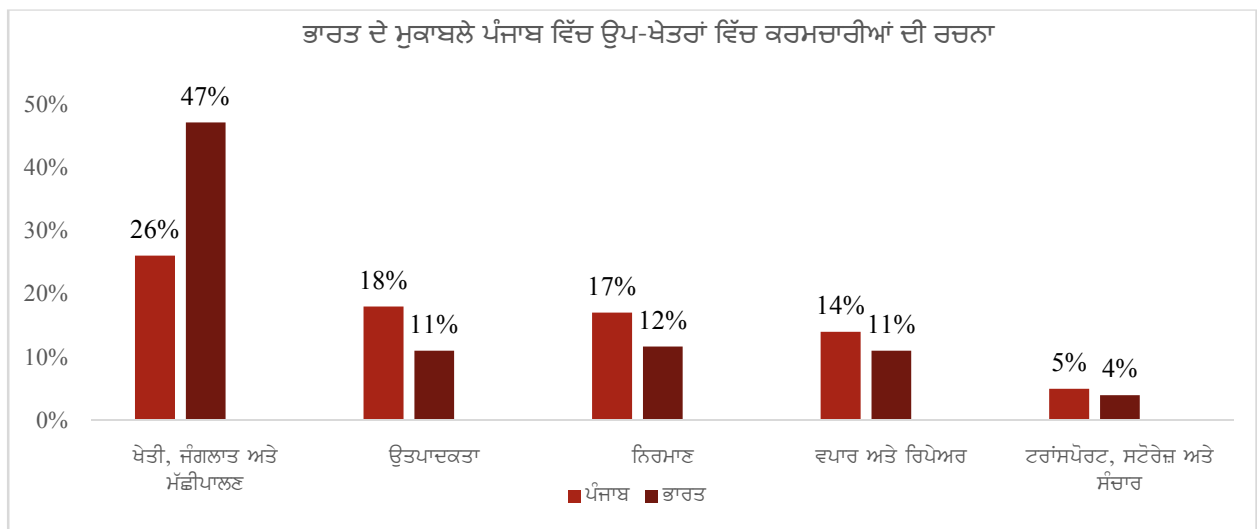
ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ., 2019-20 ਅਤੇ 2020-21

ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਵੰਡ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਬ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੈ। ਪੀਐਲਐਫਐਸ 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 26% ਕਾਮੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਸਮਾਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਨੁਪਾਤ (18%) ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ, ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ (17%) ਨੂੰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੇਬਰਫੋਰਸ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ 26% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 47% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਾਣ ਦੋਬਾਰਾ ਦੂਸਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹੈ, ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਉਸਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 13)।

ਚਿੱਤਰ 13: ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਪ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

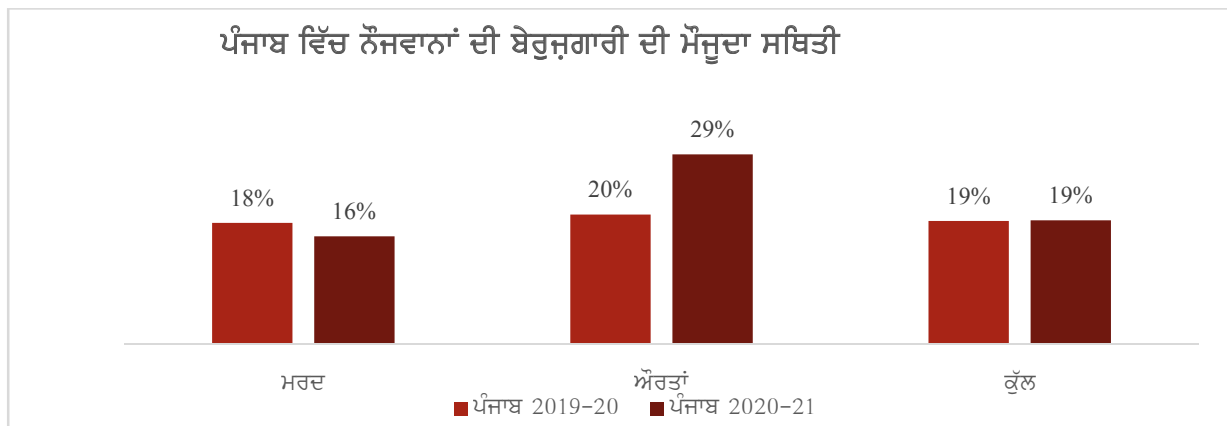
ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ. 2020-21

ਹਾਲਾਂਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੁੱਚੇ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਮੁਰੰਮਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਹਨ।

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ (15-29 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ) ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। PLFS 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ 2019-20 ਅਤੇ 2020-21 ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ 19% ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 14 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਦਰ 2020-21 ਵਿੱਚ ਵਧ ਗਈ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 14: ਪੰਜਾਬ 2019-20 & 2020-21 ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਾਧਨ: ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2020-21

ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਬੰਧਤ ਵਿਭਾਗ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ, ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ, ਸਰਕਾਰੀ/ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਕੋਚਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀਆਂ/ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ/ਸਵੈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਰੁਜ਼ਗਾਰ।

ਜ਼ਿਲਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਬਿਊਰੋ (ਡੀਬੀਈਈ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਨਵੰਬਰ 2018 ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਬਿਊਰੋ (ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ.) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾਵਾ ਲਈ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈੱਡਕੁਆਟਰ ਵਿੱਚ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਇਕੋ ਸਟਾਪ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ। ਡੀਬੀਈਈ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਲਈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਭਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਯਮਤ ਇੰਟਰਫੇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।

- i. ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣਾ।
- ii. ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਈ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ।
- iii. ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਲਈ ਬੈਂਕ ਲੋਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ।
- iv. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਲੇਸਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ।
- v. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਗੈਰ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾ ਲਈ ਇਕ-ਸਟਾਪ ਪਲੇਟਫਾਰਮ।

2022-2023 (ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 2022) ਦੌਰਾਨ, ਡੀ.ਬੀ.ਈ.ਈ.ਵੱਲੋਂ 1758 ਪਲੇਸਮੈਂਟ/ਸਵੈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੈਂਪਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 84843 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। 81671 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 2796 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ/ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਕੋਚਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਲਈ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕਲੋਤੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ (10+2) ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਅਤੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਦੀ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, 60 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 11 ਉਮੀਦਵਾਰ ਐਸ.ਐਸ.ਬੀ. ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀ-ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 16 ਉਮੀਦਵਾਰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਾਹਿਰ ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ (ਮੋਹਾਲੀ) ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੈਡਿਟਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਟੀਚਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡਿਫੈਂਸ ਅਕੈਡਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਲਾਂ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਬੌਧਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2021 ਤੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਦਰਮਿਆਨ 87 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 18 ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਯੁਵਾ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦਰ (ਸੀ-ਪਾਈਟ)

19 ਅਗਸਤ 1990 ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਪੰਜਾਬ ਯੁਵਾ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਂਦਰ (ਸੀ-ਪਾਈਟ), ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼, ਸੈਂਟਰਲ ਪੈਰਾ ਮਿਲਟਰੀ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਪੂਰਵ-ਭਰਤੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ 14 ਸੀ-ਪਾਈਟ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 4 ਸਥਾਈ ਕੈਂਪ ਅਤੇ 10 ਅਸਥਾਈ ਕੈਂਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। 01-04-2022 ਤੋਂ 31-10-2022 ਦੌਰਾਨ 5529 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ 32 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਘਰ-ਘਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਘਰ-ਘਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਬਿਊਰੋ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਘਰ-ਘਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਜੋਬ ਹੈਲਪਲਾਈਨ:

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਜੋਬ ਹੈਲਪਲਾਈਨ/ 25-ਸੀਟਰ ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ - ਪੀ.ਜੀ.ਆਰ.ਕੇ.ਐਮ. ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਨ - ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ PGRKAM ਨੈਸ਼ਨਲ ਇਨਫੋਰਮੈਟਿਕਸ ਸੈਂਟਰ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਇੰਕ. (NICS), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੂਚੀਬੱਧ ਏਜੰਸੀ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੋਬਾਈਲ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਆਊਟਬਾਉਂਡ IVR ਕਾਲਾਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

ਪੋਰਟਲ www.pgrkam.com ਤੇ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਾਲ ਸੈਂਟਰ ਦੁਆਰਾ 31-10-2022 ਤੱਕ ਕੁੱਲ 348954 ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨਾਂ/ਅਪਡੇਟੇਸ਼ਨਾਂ/ਸਵਾਲਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਪੂਰਾ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ www.pgrkam.com - ਇੱਕ ਡਿਜੀਟਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ www.pgrkam.com PGRKAM ਦੁਆਰਾ ਜਨਵਰੀ 2020 ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਹੱਲ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਦਰਿਸ਼ ਇਨਫੋਟੈਕ ਲਿਮਟਿਡ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਡਿਊਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੋਬਸੀਕਰ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ, ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ, ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸਥਾਨਕ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਲਾਈਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 01-04-2022 ਤੋਂ 31-10-2022 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 274962 ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ 1937 ਰੁਜ਼ਗਾਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪੋਰਟਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

3. ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤਪਤੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਪੈਨ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਟੈਪ ਕਰਨ ਲਈ ਜੂਨ 2022 ਵਿੱਚ PGRKAM ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕੈਰੀਅਰ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਭਿੰਨ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ, PGRKAM ਵਿਖੇ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਤ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਚਕੂਲਾ ਅਤੇ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਅਸਾਮੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੀ.ਪੀ.ਓ., ਆਈ.ਟੀ., ਹਾਸਪਿਟੈਲਿਟੀ, ਟੈਲੀਕਾਮ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 4395 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। 1272 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

4. ਏਮਜ਼ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਕੇਂਦਰ

ਐਡਵਾਂਸਡ ਰੈਸਪੀਰੇਟਰੀ ਥੈਰੇਪਿਸਟ ਦੇ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ PGRKAM ਦੁਆਰਾ ਏਮਜ਼ ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਉੱਤਮਤਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, 28 ਜੁਲਾਈ 2021 ਨੂੰ ਇੱਕ ਐਮਓਯੂ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। 200 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, 90 ਉਮੀਦਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਮੈਡੀਕਲ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਟ੍ਰੇਨਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਐਡਵਾਂਸਡ ਰੈਸਪੀਰੇਟਰੀ ਥੈਰੇਪਿਸਟ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

5. ਸੀਵਰੇਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ, ਮੰਤਰਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ਼ ਬੋਰਡ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਮਿਤੀ 10.08.2021 ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਪੱਤਰ ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਆਦ 200 ਸੀਵਰੇਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲਈ 09.02.2023 ਰਖੀ ਗਈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ 6.07 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਐਮ.ਐਸ.ਡੀ.ਈ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ MSDE ਦੁਆਰਾ 100% ਫੰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 200 ਸੀਵਰੇਜ਼ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਖੇ 160 ਘੰਟੇ ਦੀ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਸਿਖਲਾਈ ਤਹਿਤ 90 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਖੇ 540 ਘੰਟੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਤਹਿਤ 60 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

6. ਨਕਲੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਡਾਟਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਰਨ ਲਈ IIT ਰੋਪੜ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਏਆਈ ਅਤੇ ਡਾਟਾ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਹਿਤ 1953 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

7. ਮਾਈਕ੍ਰੋਸਾਫਟ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ CSR ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਉੱਦਮਤਾ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੀਡਬਲਯੂਡੀ ਦੀ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਮਾਈਕ੍ਰੋਸਾਫਟ ਇੰਡੀਆ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ। 4371 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8. CSR ਅਧੀਨ ਸਵਰਾਜ ਇੰਜਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਵਰਾਜ ਇੰਜਨ ਲਿਮਟਿਡ ਨਾਲ 23-03-2021 ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। 400 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ 2 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 247 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 196 ਉਮੀਦਵਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹਨ।

9. ਸੰਕਲਪ ਅਧੀਨ ਜੇਲ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਸਕਿੱਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਜੇਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 7 ਜੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 505 ਜੇਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਜੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਸ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣ ਜਾਣ। 494 ਜੇਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

10. MRSPTU ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ (ToT) ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਇਹ ToT SSC ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ PSDM ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਹਿਤ MRSPTU ਬਠਿੰਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 127 ਡੋਮੇਨ ਟ੍ਰੇਨਰਾਂ ਨੂੰ ToT ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੁਨਰਮੰਦ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

11. ਹੁਨਰ ਅੰਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਸਬੰਧਤ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕੋਰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ PSDM ਵਿੱਚ ਹੁਨਰ ਅੰਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸਪਲਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਕਲਪ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 4 ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਜੀਐਨਡੀਯੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਕਿੱਲ ਗੈਪ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ।

12. ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ:

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ PGRKਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਟੀਮ ਫੇਸ ਬੁੱਕ, ਇੰਸਟਾਗਰਾਮ, ਯੂਟਿਊਬ ਅਤੇ ਟਵਿਟਰ ਵਰਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ 22 ਡੀਬੀਈਈਜ਼ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਕੈਂਪ, ਗਰੁੱਪ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੈਸ਼ਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਡੀਬੀਈਈਜ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਪੇਜਾਂ ਤੇ ਪੋਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ

ਹੈ। 1/4/2022 ਤੋਂ 31/10/2022 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਪੇਜਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ 1007 ਪੋਸਟਾਂ ਅਪਲੋਡ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ/ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ 610 ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ "ਖਵਾਲਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਉਡਾਨ" ਫੇਸਬੁੱਕ ਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ 8 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ।

13. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ:

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਟੱਡੀ ਅਤੇ ਵਰਕ ਵੀਜ਼ਾ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਸੈੱਲ ਨੇ 1922 ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਅਤੇ 95 ਸਮੂਹ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ।

14. ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 01.04.2022 ਤੋਂ 31.10.2022 ਤੱਕ, ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਮਿਸ਼ਨ (NULM), ਦੀਨ ਦਯਾਲ ਉਪਾਧਿਆਏ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕੌਸ਼ਲਿਆ ਯੋਜਨਾ (DDUGKY) ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੌਸ਼ਲ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ (PMKVY, ਪੰਜਾਬ), ਜਲ ਜੀਵਨ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੀ.ਐਸ.ਆਰ. ਰਾਹੀਂ 7460 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ 6673 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦੁਰ ਅਮੀਨ ਚੰਦ ਸੋਨੀ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੈਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦੁਰ ਅਮੀਨ ਚੰਦ ਸੋਨੀ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਪ੍ਰੈਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੀ.ਡੀ.ਐਸ.ਈ., ਏ.ਐਫ.ਸੀ.ਏ.ਟੀ., ਟੀ.ਜੀ.ਸੀ., ਜੇ.ਏ.ਜੀ., ਐਨ.ਸੀ.ਸੀ. ਸਪੈਸ਼ਲ ਐਂਟਰੀ ਸਕੀਮ, ਸ਼ਾਰਟ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ-ਨਾਨ ਟੈਕਨੀਕਲ (ਐਸ.ਸੀ.ਸੀ. ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦੁਰ ਅਮੀਨ ਚੰਦ ਸੋਨੀ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸ ਪ੍ਰੈਪਰੇਟਰੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦਾ 63% ਨਿਰਮਾਣ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 2: ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਵੈ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨਾਜ ਟੋਕਰੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੌਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ (1.53 %) ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 21.18% ਅਤੇ 30.50% ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਦੇ ਅਗੇਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 28.94 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ 25.54 ਫੀਸਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ (2020-21) ਨੂੰ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਦਾ ਝਾੜ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ।

ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੋੜ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਹੋਰ ਉਚਿਤ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਦੋ ਬਦਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

1. **ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ :** ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਣਕ-ਝੋਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲਈ ਸਥਿਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 1500 ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਝੋਨੇ ਦੀ ਸਿਧੀ ਬਿਜਾਈ (ਡੀ.ਐਸ.ਆਰ) ਕਰੇਗਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੂੰਗ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਐਮ.ਐਸ.ਪੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਝੋਨੇ ਦੀਆਂ 3 ਪਿਛੇਤੀ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੱਟ ਖਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

2. **ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸਥਾਨ:** ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਪਨ ਖੇਤਰ ਇਕ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਘੱਟ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਾਨਸਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਖਾਰੇਪਣ ਅਤੇ ਸੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਲਈ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 95 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਹੇਠ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਰਕਬਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 537.18 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿੱਚ ਚਮੜੀ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ (Lumpy Skin Disease) ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ, ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰਾਸ਼ੀ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਨੇ ਪੂਰੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਟੀਕਾਕਰਨ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

2.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ, ਪੇਂਡੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅਨਾਜ ਟੋਕਰੀ ਵਜੋਂ ਕੇਂਦਰੀ
ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਪੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਲ
2021-22 ਦੌਰਾਨ ਝੋਨੇ ਦਾ 21%
ਅਤੇ ਕਣਕ ਦਾ 31% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ
ਪਾਇਆ ਹੈ।

2022-23 ਦੌਰਾਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ 29.45% ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਰਵੇਖਣ, ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ 2020-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੇ ਕੌਮੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਨਾਜ ਪਟਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 12 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਰਕਬਾ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਣਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ 16 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਸੂਬੇ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਵਲ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ 10 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਲ ਝੋਨੇ ਅਧੀਨ ਰਕਬੇ ਦਾ 6.6 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੋਨੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੇਂਦਰੀ ਪੂਲ ਖਰੀਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੇ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨਾਂਸ਼ਿਅਲ ਇੰਨਕਲਿਓਜ਼ਨ ਸਰਵੇ (2016-17) ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਡੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

2.2 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

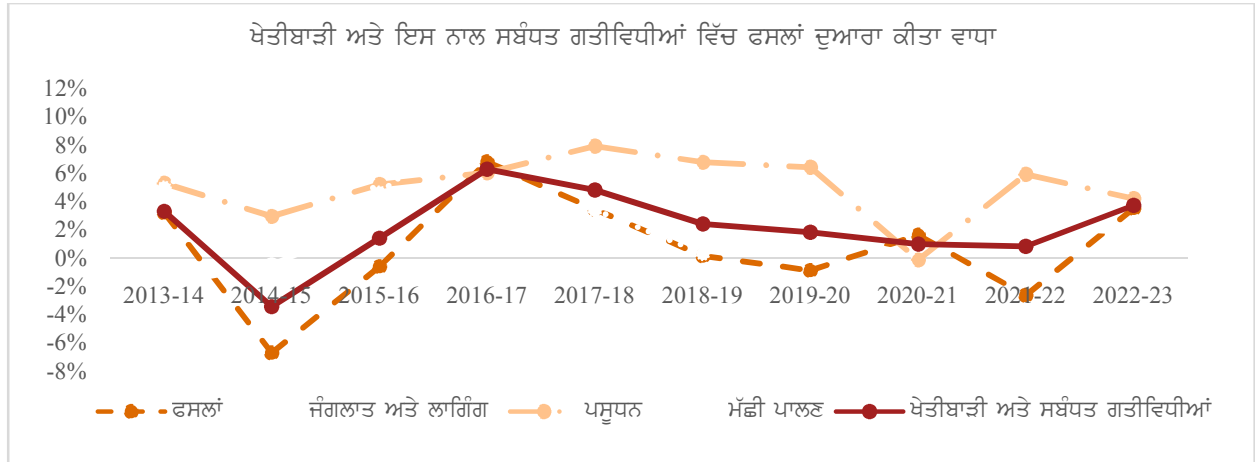
ਸਾਲ 2022-23 (ਏ) ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 29.39% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 28.94% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 0.80% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2022-23 (ਏ) ਵਿੱਚ 3.70% ਵਾਧਾ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ 3.51 % ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਣਕ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਜੋਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਝਾੜ ਹੈ।

ਫਸਲੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲ 2022-23(ਏ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ. ਐਸ. ਵੀ. ਏ. ਵਿੱਚ 15.46 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਫਸਲੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਸਮੁੱਚੇ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਤੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 15)। ਸਾਲ 2022-23 (ਏ) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਫਸਲੀ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ.) ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ -2.68 ਫੀਸਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 3.51 ਫੀਸਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਪਰ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 15 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

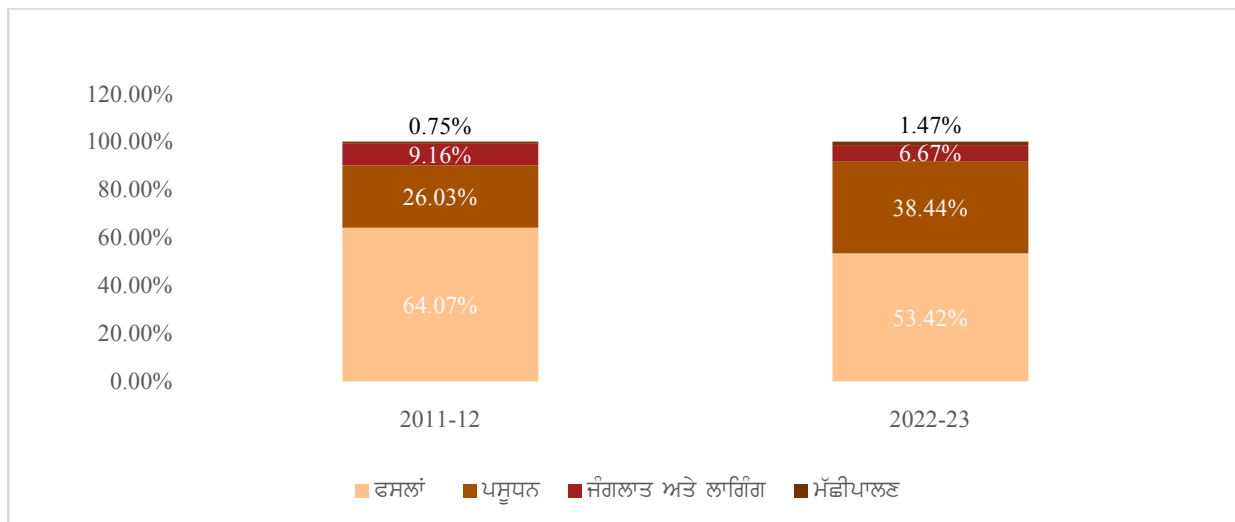

ਸਾਧਨ :- ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਵਿਕਾਸ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉਪਰ ਘੱਟ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਇਥੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2021-22 ਦਰਮਿਆਨ 5.0% ਦਾ ਔਸਤ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਏ) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 4.2% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ।

ਇਹ ਰੋਚਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪਨ ਸੈਕਟਰ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 26.03% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 38.44% ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 16: ਖੇਤੀ ਉਪ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ) ਇਹ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਫਾਰਮ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 16 : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਬ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ :- ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

2.3 ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਵਕਤੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰਵੇਖਣ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ) 2020-21 ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ 46.46 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 25.54 ਫੀਸਦੀ ਕਾਮਿਆਂ (ਯੂਜ਼ਅਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਐਂਡ ਸਬਸਿਡੀ ਆਰ ਸਟੇਟਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ) ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੁਲ ਪੇਂਡੂ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ 38.52 ਫੀਸਦੀ ਕਾਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 34.30 ਫੀਸਦ ਅਤੇ 51.82 ਫੀਸਦੀ ਹੈ।

2.4 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਧਾਰਿਤ ਉਦਯੋਗ

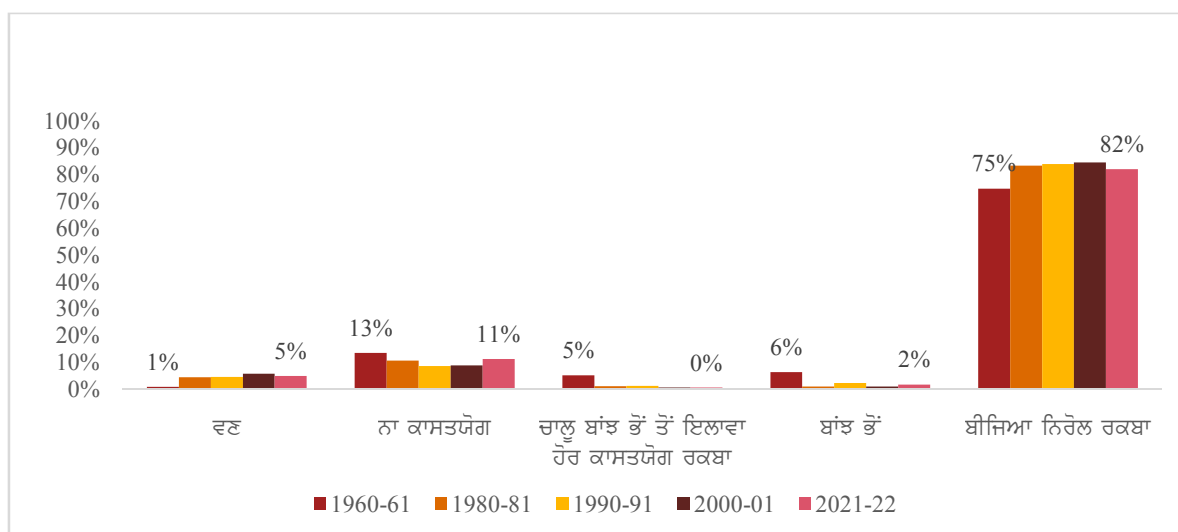
ਰਾਜ ਦੀ ਉਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਸੈਕਟਰ (ਐਫ.ਪੀ.ਆਈ) ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦਾ 7.67 ਫੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ (ਐਮ.ਓ.ਐਫ.ਪੀ.ਆਈ.2022)³। ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ 2019-20 ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟ (ਖਾਦ-ਖੁਰਾਕ, ਲੱਕੜੀ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਉਤਪਾਦ, ਚੱਮੜਾ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਉਤਪਾਦ) ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੂਲ ਵਾਧੇ ਦਾ 36.98 ਫੀਸਦੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ 44.37 ਫੀਸਦੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (ਮੌਸਮੀ)⁴।

2.5 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ

ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ

ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਚਿੱਤਰ 17: ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਨਮੂਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭੋਂ ਰਿਕਾਰਡ, ਪੰਜਾਬ

³ Ministry of Food Processing Industries, (2022). Annual Report 2021-22. Government of India

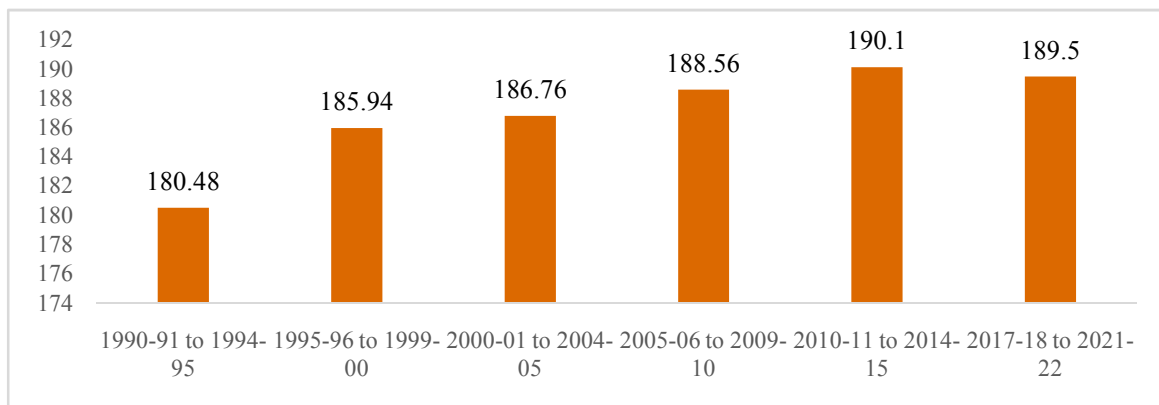
⁴ MoSPI. (n.d.). Annual Survey of Industries 2019-20. Industrial Statistics Wing, Data Processing Division, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ, ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ-17) ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 41.2 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਅਰਥਾਤ ਕੁਲ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਖੇਤਰ ਦਾ 82 ਫੀਸਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਸੀ। 1960-61 ਵਿੱਚ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ, ਵਾਹੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਕਿ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਉਹ 6 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ 5 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 2 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ 0 ਫੀਸਦੀ ਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਲ 1960-61 ਅਤੇ 2021-22 ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 13 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ 11 ਫੀਸਦੀ ਤੱਕ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ

ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ 189.7 ਫੀਸਦੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 18) ਸਾਲ 1990-91 ਤੋਂ 1994-95 ਦੌਰਾਨ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ 180 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਸਾਲ 2010-11 ਤੋਂ 2014-15 ਦੌਰਾਨ 190 ਫੀਸਦੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ 1990-91 ਵਿੱਚ 130.01 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ 2014-15 ਵਿੱਚ 141.55 ਫੀਸਦੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਚੱਕਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 18 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ (ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਔਸਤ) (ਫੀਸਦ % ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ :- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਅੰਕੜਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਪੁਸਤਿਕਾ-ਭੂਮੀ ਵਰਤੋਂ ਫਸਲੀ ਘਣਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਮੂਨਾ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭੋਂ ਚਿਕਾਰਡ, ਪੰਜਾਬ

ਫਸਲੀ ਤਰਤੀਬ

ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਰਕਬੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਭੂਮੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 87 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਅਨਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛਿਲਕੇ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੇ 3.2 ਫੀਸਦੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਪਾਹ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਨਾ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਕੁਲ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਰਕਬੇ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਲੱਗਭਗ 1-1 ਫੀਸਦੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਣਕ-ਝੋਨੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ (ਐਮ.ਐਸ.ਪੀ) ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਲ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਾਲਾਂ, ਮੱਕੀ, ਤੇਲ ਵਾਲੇ ਬੀਜਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ-11)

ਸਾਰਣੀ-11 : ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ

ਫਸਲਾਂ	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2019-20	2020-21	2021-22(ਪ੍ਰੀ)
ਝੋਨਾ	4.8%	6.9%	17.5%	26.9%	40.1%	40.2%	40.2%
ਕਣਕ	27.3%	40.5%	41.6%	43.6%	45%	45.15%	45.1%
ਮੱਕੀ	6.9%	9.8%	5.6%	2.5%	1.5%	1.3%	1.3%
ਬਾਜਰਾ	2.69%	3.7%	1%	0.2%	0.03%	0.05%	0.0%
ਜੌਂ	1.4%	1%	0.9%	0.5%	0.12%	0.08%	0.1%
ਦਾਲਾਂ	19.1%	7.3%	5%	1.9%	0.5%	0.4%	0.8%
ਤੇਲ ਬੀਜ	3.9%	5.2%	3.7%	1.5%	0.6%	0.5%	0.6%
ਗੰਨਾ	2.8%	2.3%	1%	1.3%	1.2%	1.14%	1.1%
ਕਪਾਹ	9.4%	7%	9.6%	9.3%	3.2%	3.2%	3.2%
ਸਬਜ਼ੀਆਂ	1.2%	0.9%	1.1%	0.7%	3.3%	1.4%	1.1%
ਫਲ	0.6%	0.6%	0.4%	0.8%	1.1%	1.19%	1.2%
ਹੋਰ ਫਸਲਾਂ	17.7%	14.8%	12.6%	10.8%	3.6%	5.39%	5.3%

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਤੇਲ ਬੀਜ

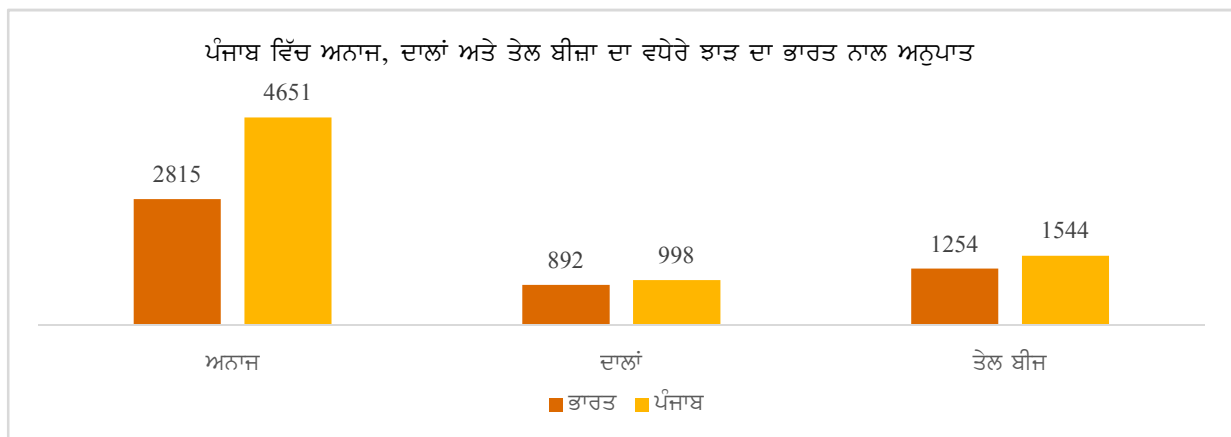
ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਖੇਤਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਮਰਥਨ ਮੁੱਲ ਕਾਰਨ ਯਕੀਨੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿਚ ਫਸਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕੁਲ 78.2 ਲੱਖ ਹੈਕਟੇਅਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ 40 ਫੀਸਦੀ ਝੋਨਾ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਅਤੇ 45 ਫੀਸਦੀ ਕਣਕ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਣਕ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਕੀਤੇ ਫਸਲੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚਾਵਲ ਦੀ ਫਸਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੱਖੋਂ ਗੈਰ ਮਾਫਕ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ-12 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ

ਫਸਲਾਂ	ਖੇਤਰਫਲ (000 ਹੈਕਟੇਅਰ)			ਉਤਪਾਦਨ (000 ਮੀਟਰਕ ਟਨ)		
	2020-21	2021-22	ਬਦਲਾਅ(%)	2020-21	2021-22	ਬਦਲਾਅ(%)
ਅਨਾਜ	6826	6844.4	0.2%	31627	29019.5	-8.2%
ਸੀਰੀਅਲ	6793	6781.8	-0.2%	31595	28943.5	-8.4%
ਚਾਵਲ	3149	3144.6	-0.1%	13991.6	13648	-2.45%
ਕਣਕ	3530	3525.8	-0.1%	17185	14865.4	-13.5%
ਮੱਕੀ	107.8	105.2	-2.5%	395.1	413.4	4.63%
ਦਾਲ	32.8	62.6	90.8%	31.7	75.6	138.4%
ਛੋਲੇ	2	1.8	-10.0%	2.6	2.2	-15.3%
ਹੋਰ ਦਾਲਾਂ	30.8	60.8	97.4%	29	73.4	153%
ਤੇਲ ਬੀਜ	38.1	49.5	29.9%	58.8	75.3	28.06%
ਮੂੰਗਫਲੀ	1.5	1.4	-6.6%	3	2.8	-6.6%
ਹੋਰ ਤੇਲ ਬੀਜ	36.6	48.1	31.4%	55.7	72.5	30.16%
ਗੰਨਾ	89.3	86.8	-2.7%	7487	7131	-4.7%
ਕਪਾਹ	251.6	251.3	-0.1%	1023	646	-36.8%
ਕੁੱਲ ਬੀਜੀਆ ਖੇਤਰਫਲ	7818	7826	0.1%	40195.7	36872.1	-8.26%

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਚਿੱਤਰ 19: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਝਾੜ 2020-21 (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ, ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਤੇਲਬੀਜ਼ਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਦਾ ਝਾੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 13)। ਇਹ ਉੱਚ ਉੱਪਜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਖਾਦ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖੇਤੀ ਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਇਹ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਤੇਲਬੀਜ਼ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਦਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 13 :- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫਸਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਝਾੜ (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

	1960-	1970-	1980-	1990-	2000-	2010-	2020-	2021-
ਸਾਲ	61	71	81	91	01	11	21	22
ਚਾਵਲ	1009	1765	2733	3229	3506	3828	4443	4340
ਕਣਕ	1244	2237	2730	3715	4563	4693	4868	4216
ਮੱਕੀ	1135	1555	1602	1784	2793	3707	3665	3930
ਗੰਨਾ	33956	40442	49739	55369	60844	70059	83841	82153
ਕਪਾਹ	269	371	309	463	430	641	694	437

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਪੰਜਾਬ

ਬਾਗਬਾਨੀ

ਬੀਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਅਧੀਨ ਰਕਬਾ ਤਕਰੀਬਨ ਉਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ-14) ਪੰਜਾਬ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜਲਵਾਯੂ ਜ਼ੋਨਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਨੂੰ, ਮਿੱਠਾ ਸੰਤਰਾ, ਅਮਰੂਦ, ਨਾਸ਼ਪਤੀ, ਲੀਚੀ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਆੜੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਫਿਲਕਾ ਆਧਾਰਤ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕਟੇਅਰ ਆਮਦਨ ਫਿਲਕੇ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜਾਂ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਨਵੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨ ਆਫ ਹਾਰਟੀਕਲਚਰ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ 100 ਏਕੜ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇੰਡੀਅਨ ਕੌਂਸਲ ਫਾਰ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਰਿਸਰਚ (ਆਈ ਸੀ ਏ ਆਰ) ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭੁੰਗਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਬਾਦਲ (ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ) ਅਬੋਹਰ ਅਤੇ ਟਾਹਲੀਵਾਲਾ ਜੱਟਾਂ (ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ) ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਖੱਟੇ ਰਸ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਮਿਲਖਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਿਲਖਾਂ ਲਗਭਗ 43646 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ 8174 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਕਿਨੂੰ, ਅਮਰੂਦ ਅਤੇ ਅੰਬ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਕੇਲਿਆਂ (61,448 ਕਿਲੋ ਗ੍ਰਾਮ/ਹੈਕਟੇਅਰ), ਅੰਗੂਰ (30,963 ਕਿ. ਗ੍ਰਾ./ਹੈਕਟੇਅਰ) ਅਤੇ ਕਿਨੂੰ (26,784 ਕਿ.ਗ੍ਰਾ./ਹੈਕ.) ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਮਲੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਾਧਾ 52.7 ਫੀਸਦੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆੜੂ ਦਾ 45.7 ਫੀਸਦੀ ਅਤੇ ਸੰਤਰੇ (ਮਾਲਟਾ) ਦਾ 37.6 ਫੀਸਦੀ ਉਤਪਾਦਕ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਰਣੀ 14 :- ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਝਾੜ

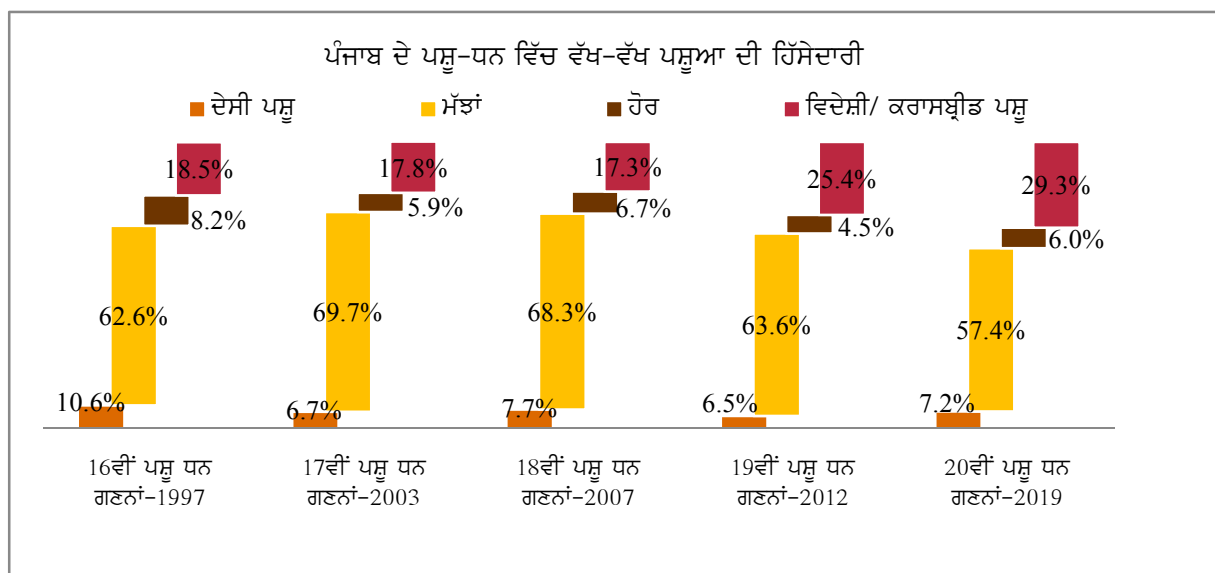
ਫਸਲ	ਖੇਤਰ (ਹੈਕਟੇਅਰ)			ਉਤਪਾਦਨ (ਮੀ.ਟਨ)			ਉਪਜ (ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ / ਹੈਕਟੇਅਰ)		
	2020-21	2021-22	ਬਦਲਾਅ (%)	2020-21	2021-22	ਬਦਲਾਅ (%)	2020-21	2021-22	ਬਦਲਾਅ (%)
ਫਲ	93615	96686	3.3	2027175	2141770	5.65	21654	22152	2.30
ਕਿਨੂੰ	44752	46841	4.67	1177544	1254598	6.54	26313	26784	1.79
ਸੰਤਰਾ ਅਤੇ ਮਾਲਟਾ	2788	3800	36.3	24179	33281	37.64	8672	8758	0.99
ਨਿੰਬੂ	2655	3031	14.16	21304	24528	15.13	8023	8094	0.88
ਲੀਚੀ	3142	3653	16.26	51504	60390	17.25	16394	16530	0.83
ਅਮਰੂਦ	9730	12173	25.11	219850	276685	25.85	22596	22729	0.59
ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	3336	4335	29.95	78236	101573	29.83	23454	23431	-0.10
ਆੜੂ	1801	2623	45.64	32232	46979	45.75	17900	17910	0.06
ਆਲੂਬੁਖਾਰਾ	399	509	27.57	7041	8982	27.57	17657	17662	0.03
ਅੰਗੂਰ	230	224	-2.61	6980	6921	-0.85	30371	30963	1.95
ਬੇਰ	1278	1564	22.38	22083	27542	24.72	17276	17612	1.94
ਆਂਵਲਾ	640	936	46.25	9540	14571	52.74	14916	15571	4.59
ਕੇਲਾ	147	185	25.85	9053	11363	25.52	61376	61448	0.12
ਅੰਬ	7987	8897	11.39	137281	156202	13.78	15637	17557	12.28

ਸਾਧਨ : ਬਾਗਵਾਨੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਪਸ਼ੂ-ਧਨ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਦੂਸਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਯੋਗ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਵੱਲੋਂ 38.44 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ) ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ 4.2% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2021-22 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਖੇਤਰ ਨੇ ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ ਦੇ 0.43 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 5.0 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਫਸਲੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉਪਰ ਸਬ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਘੱਟ ਨਿਰਭਰਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਸਾਤ, ਭੂਮੀ ਵੰਨਗੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਵਾਧੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਬ-ਸੈਕਟਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ/ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ (2012-13) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ, ਉਤਪਾਦਨ, ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ. ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਤੋਂ 5,303 ਰੁਪਏ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੂਸਰਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰਿਆਣਾ 6,089 ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਸਿਕ ਆਮਦਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕੁਲ ਔਸਤ ਮਾਸਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 91.6 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕੇਵਲ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। **ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਣਨਾ-2019 ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਦਾ 1.3 ਫੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ।** ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ (57.4 ਫੀਸਦੀ) ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਨਸਲ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਨਸਲ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ-20) ਦੋਗਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2012 ਵਿੱਚ 25.4 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2019 ਵਿੱਚ 29.3 ਫੀਸਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਉਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਉਚ-ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ 1221 ਪ੍ਰਤੀ ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੁੱਲ ਪੋਲਟਰੀ ਵਿੱਚ 2.1 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 20: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ:- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪਸ਼ੂ-ਧਨ ਗਣਨਾ

ਸਾਰਣੀ-15: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਅੰਡਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ

ਸਾਲ	ਉਤਪਾਦਨ				ਵਾਧਾ			
	ਦੁੱਧ (000 ਟਨ)	ਅੰਡੇ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)	ਮੀਟ (000 ਟਨ)	ਉੱਨ ('000 ਕਿਲੋ ਗ੍ਰਾਮ)	ਦੁੱਧ (%)	ਅੰਡੇ (%)	ਮੀਟ (%)	ਉੱਨ (%)
2007-08	9282.0	37914.0	109.0	435.0				
2008-09	9387.0	36790.0	108.0	451.0	1.1%	-3.0%	-0.9%	3.7%
2009-10	9389.0	32828.0	147.0	485.0	0.0%	-10.8%	36.1%	7.5%
2010-11	9423.0	35449.0	175.0	506.0	0.4%	8.0%	19.0%	4.3%
2011-12	9551.0	36030.0	181.0	532.0	1.4%	1.6%	3.4%	5.1%
2012-13	9724.3	37911.0	212.1	557.7	1.8%	5.2%	17.2%	4.8%
2013-14	10011.1	43375.6	235.0	557.7	2.9%	14.4%	10.8%	0.0%
2014-15	10351.4	42642.2	236.9	460.9	3.4%	-1.7%	0.8%	-17.4%
2015-16	10774.2	44218.2	249.9	472.7	4.1%	3.7%	5.5%	2.6%
2016-17	11282.1	47825.6	248.6	489.6	4.7%	8.2%	-0.5%	3.6%
2017-18	11854.9	52250.3	276.4	514.7	5.1%	9.3%	11.2%	5.1%
2018-19	12598.8	55908.7	231.3	524.9	6.3%	7.0%	-16.3%	2.0%
2019-20	13347.6	56388.0	248.4	525.4	5.9%	0.9%	7.4%	0.1%
2020-21	13394.0	56511.6	223.7	455.8	0.3%	0.2%	-9.9%	-13.2%
2021-22 (P)	14076.8	60663.8	227.9	449.1	5.1%	7.3%	1.9%	-1.5%

ਸਾਧਨ:- 1. ਮੁੱਢਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ੁਪਾਲਣ ਅੰਕੜੇ, 2021

2. ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪ੍ਰਸ਼ੁਪਾਲਣ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਡੋਅਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2020-21) ਵਿੱਚ ਹੋਏ 0.3% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 5.1% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2020-21) ਦੇ 0.2% ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.3% ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੀਟ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (2020-21) ਵਿੱਚ 9.9% ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 1.9% ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2007-08

ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2021-22 ਤੱਕ ਦੇ 14 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਅੰਡਾ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਉਨ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਔਸਤਨ 51.6%, 60%, 109% ਅਤੇ 3.24% ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਐਨ.ਡੀ.ਡੀ.ਬੀ.)⁵

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਰਾਜ ਨੂੰ "ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਡਲ ਡੇਅਰੀ ਰਾਜ" ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ:-

ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਡੇਅਰੀ ਰਾਜ ਬਣਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ:-

1. ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਮ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਵੈਟਨਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਹਤਰੀਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1367 ਵੈਟਨਰੀ ਹਸਪਤਾਲ, 1489 ਵੈਟਨਰੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਅਤੇ 22 ਵੈਟਨਰੀ ਪੌਲੀਕਲੀਨਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੈਟਨਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ 1504 ਅਤੇ ਵੈਟਨਰੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਦੀਆਂ 2010 ਅਸਾਮੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵੈਟਨਰੀ ਸੰਸਥਾ ਔਸਤਨ 2470 ਪਸ਼ੂਪਨ, 2.5 ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ 4.5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।
2. ਰਾਜ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ 653 ਵੈਟਨਰੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ 418 ਵੈਟਨਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਢਾਂਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
3. ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਧ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ (1219 ਗ੍ਰਾਮ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (406 ਗ੍ਰਾਮ) ਨਾਲੋਂ ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (86 ਆਂਡੇ) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੋ ਗੁਣਾ (189 ਆਂਡੇ) ਹੈ। ਗਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 21.37 ਲੱਖ ਮਸਨੂਈ ਗਰਭਦਾਨ (ਏ.ਆਈ.) ਕੀਤੇ ਹਨ।
4. ਰਾਜ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਸੰਸਥਾ-North Regional Disease Diagnostic Laboratory (NRDDL), ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ 8 ਰਾਜਾਂ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ (ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੱਦਾਖ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ (NCT)) ਨੂੰ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਕੋਵਿਡ-19 ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਕੋਵਿਡ-19 ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਇੰਨਵੈਸਟੀਗੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਰਵੇਲੈਂਸ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੇ ਤਹਿਤ Lumpy Skin Disease ਦੇ 451 ਅਤੇ African Swine Fever ਦੇ 204 ਨਮੂਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ RKVY ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰੀਜਨਲ ਡੀਜੀਜ਼ ਡਾਇਗਨੋਸਿਸ ਲੈਬੋਰਟਰੀ, ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਅਪਗਰੇਡੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਲਈ 1.60 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਫੰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
5. ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਵੈਟਨਰੀ ਅਤੇ ਐਨੀਮਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ, ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਕੋਵਿਡ-19 ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਵਿਡ-19 ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਫਰੀਕਨ ਸਵਾਈਨ ਫੀਵਰ (ASF) ਵਾਸੇ ਮੁੱਢਲੀ ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਜੋਂ ਆਬੋਰਾਇਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

⁵ National Dairy Development Board. (nd). Per capita availability of Milk by States. Available at <https://www.nddb.coop/information/stats/percapitavail>

6. ਰਾਜ ਦਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਵੈਟਰਨਰੀ ਵੈਕਸੀਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਲੱਗਭਗ 12 ਵੈਕਸੀਨ/ਐਂਟੀਜਨ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। Rashtriya Krishi Vikas Yojana (RKVY) ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ 32.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨਾਲ World Health Organisation (WHO) ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ Good Manufacturing Practice (GMP) ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਪਗ੍ਰੇਡ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ Good Practice Norms ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵੈਕਸੀਨਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
7. ਰਾਜ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਸ਼ੂ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੱਪਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ 62.14 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਲਟੀ-ਸਪੈਸ਼ਲਿਟੀ ਵੈਟਰਨਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।
8. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਹੂ ਵਿਖੇ ਮੱਝਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜੈਨੇਟਿਕ ਸੁਧਾਰ ਰਾਹੀਂ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਇੱਕ Elite Herd ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਲਾਗਤ 20 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ 2.93 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਐਲੋਕੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।
9. ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ Lumpy Skin Disease (LSD) ਅਤੇ African Swine Fever (ASF) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:-
- ੳ. Lumpy Skin Disease (LSD) ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜ ਨੇ 1.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ Goat Pox Vaccine ਵੈਕਸੀਨ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ 11.64 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 9.54 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ Lumpy Skin Disease (LSD) ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ 1.61 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਪੈਕੇਜ ਵੀ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ, ਰਾਜ ਨੇ 15 ਫਰਵਰੀ 2023 ਤੋਂ ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਗ ਪਸ਼ੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 78.75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ Goat Pox Vaccine ਵੈਕਸੀਨ ਦੀਆਂ 25 ਲੱਖ ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਪਰੰਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
- ਅ. African Swine Fever (ASF) ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੂਰ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਲਈ 70.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ, ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤਹਿਤ 91 ਸੂਰ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
10. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤ ਪੋਸ਼ਿਤ ਸਕੀਮ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੋਕੁਲ ਮਿਸ਼ਨ (ਆਰ.ਜੀ.ਐਮ.) ਤਹਿਤ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡੇਅਰੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੋਰਡ (ਐਨ.ਡੀ.ਡੀ.ਬੀ.) ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਪਸ਼ੂਧਨ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ (ਪੀ.ਐਲ.ਡੀ.ਬੀ.) ਵੱਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 2 ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ ਅਤੇ 1 ਪੈਡੀਗਰੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀਮਨ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਮਤ ਸਪਲਾਈ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸਲਾਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ ਜੈਨੇਟਿਕ ਮੈਰਿਟ ਵਾਲੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ੳ. ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ-ਮੁਹਰਾ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
- 2) 2349.15 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬੱਜਟ (2019-20 ਤੋਂ 2024-25)
- 3) ਨਸਲ : ਮੁਹਰਾ

- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2024-25 ਤੱਕ 360 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 352 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਅ. ਪਰੋਜੈਕਟ ਟੈਸਟਿੰਗ- ਸਾਹੀਵਾਲ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
- 2) ਕੁੱਲ ਚਾਲੂ ਬੱਜਟ 1302.22 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (2019-20 ਤੋਂ 2024-25)
- 3) ਨਸਲ : ਸਾਹੀਵਾਲ ਬਲਦ
- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2024-25 ਤੱਕ 235 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 132 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ੲ. ਪੈਡੀਗਰੀ ਸਲੈਕਸ਼ਨ-ਨੀਲੀ ਰਾਵੀ

- 1) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ : ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ
- 2) ਕੁੱਲ ਚਾਲੂ ਬੱਜਟ 532.72 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (2019-20 ਤੋਂ 2024-25)
- 3) ਨਸਲ : ਨੀਲੀ-ਰਾਵੀ ਬਲਦ
- 4) ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੀਚਾ : 2024-25 ਤੱਕ 30 ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 16 ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸ. ਐਕਸੇਲਰੇਟਰ ਬਰੀਡ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ - ਸੈਕਸ ਸੀਮਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ:-

ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉੱਚ ਜੈਨੇਟਿਕ ਵੱਡੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਕਦਮ ਨਾਲ ਅਵਾਰਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

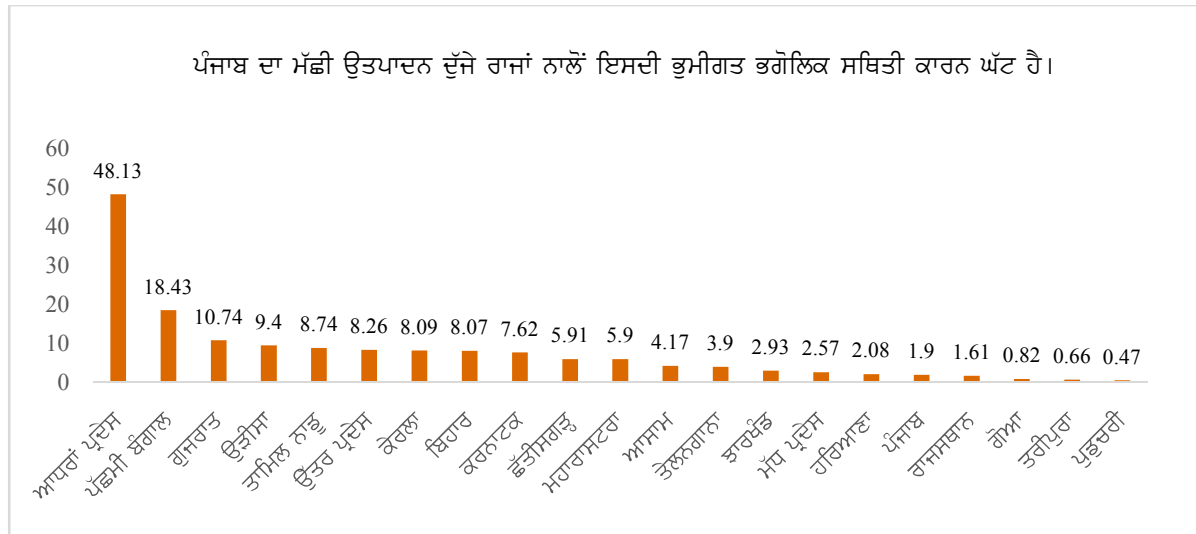
ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਫਰਮ ਤੋਂ ਫ੍ਰੇਜ਼ਨ ਸੈਕਸਡ ਸੀਮਨ ਦੀਆਂ 60,000 ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ 32,000 ਖੁਰਾਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਇੱਕ ਗੈਰਤੱਟੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਰਾਜ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬੀਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਤੱਟੀ ਰਾਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ, ਗੁਜਰਾਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ, ਰੀ ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ, ਬਾਇਓ ਫਲਾਕ ਸਿਸਟਮ, ਫਿਸ ਫੀਡ ਮਿੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜ ਮੂਲ ਵਾਧੇ (ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ) ਸਾਲ 2022-23(ਏ) ਵਿੱਚ 1.47 ਫੀਸਦੀ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕੋਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਸਾਲ 2022-23(ਏ) ਵਿੱਚ 11.78 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2012-13 ਅਤੇ 2021-22 ਦਰਮਿਆਨ ਸਲਾਨਾ ਔਸਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ 7.28 ਫੀਸਦੀ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਫਾਰਮਾਂ ਤੇ 1293.70 ਲੱਖ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ 3179.40 ਏਕੜ ਨਵਾਂ ਰਕਬਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 40511.29 ਏਕੜ ਪੁਰਾਣਾ ਰਕਬਾ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 189646.9 ਟਨ ਮੱਛੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। 8497 ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਸਬੰਧੀ 5 ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਫਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, 516.37 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਨ।

ਚਿੱਤਰ 21 : ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਲੱਖ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ

ਸਾਧਨ:- ਮੱਛੀਪਾਲਣ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆ ਸਬੰਧੀ ਹੈਂਡਬੁੱਕ, 2022

ਹੋਰ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ:

ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਰੇਪਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਰਾਜ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਾਨਸਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਖਾਰੇਪਣ ਅਤੇ ਸੇਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗਤੀਵਿਧੀ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਇੱਕ ਮੀਟ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਅਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 3.00 ਤੋਂ 4.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2016 ਵਿੱਚ 1 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 830 ਏਕੜ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 788 ਟਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੱਗਭਗ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਕੇ 1500 ਟਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੀਂਗਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਝੀਂਗਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ।

ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 95 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਝੀਂਗਾ ਪਾਲਣ ਅਧੀਨ ਨਵਾਂ ਖੇਤਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ 537.18 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ:

ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਹਾਇਕ ਕਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰ ਲਈ, 41 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 153.78 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ:

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਤਸਿਆ ਸੰਪਦਾ ਯੋਜਨਾ (PMMSY) ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੱਛੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਵਾਹਨਾਂ ਤੇ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ, 43 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ

ਆਈਸ ਬਾਕਸ ਵਾਲੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ ਅਤੇ ਆਟੋ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਕੁੱਲ 14.14 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਮੱਛੀ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮੱਛੀ ਪੂੰਗ ਫਾਰਮ ਪਿੰਡ ਕਿੱਲਿਆ ਵਾਲੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਵਿਖੇ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਚਾਲੂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਰਿਟੇਲ ਮੱਛੀ ਮੰਡੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹੁਣ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੀ-ਸਰਕੂਲੇਟਰੀ ਐਕੁਆਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ (RAS) ਅਤੇ ਬਾਇਓ-ਫਲੋਕ ਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਵਰਗੀਆਂ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਉੱਚ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਰ.ਏ.ਐਸ. ਇੱਕ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਉੱਚ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਇੰਡੋਰ ਟੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉੱਚ ਘਣਤਾ ਵਾਲੀ ਮੱਛੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਇਓ-ਫਲੋਕ ਕਲਚਰ ਸਿਸਟਮ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਤਕਨੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟੈਂਕ/ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀਵਾਣੂ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੱਛੀ ਦੇ ਮਲ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਫਾਇਦੇ ਹਨ (ੳ) ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ (ਅ) ਫੀਡ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ। ਇਹ ਤਕਨੀਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਇਕਾਈਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਮੱਛੀ ਫੀਡ ਦੀ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਮੱਛੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਮੂਲੀ ਦਰਾਂ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਫੀਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ, ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਮੱਛੀ ਫੀਡ ਮਿੱਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ:

ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੱਛੀ ਬੀਜ ਉਤਪਾਦਨ ਗਤੀਵਿਧੀ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਪ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੱਛੀ ਬੀਜ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਮਾਂ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਬੀਜ ਖਰੀਦਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਾਂ ਬੀਜ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਤੱਕ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਇਸ ਬੋਝ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਬੀਜ ਸਪਲਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਘਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

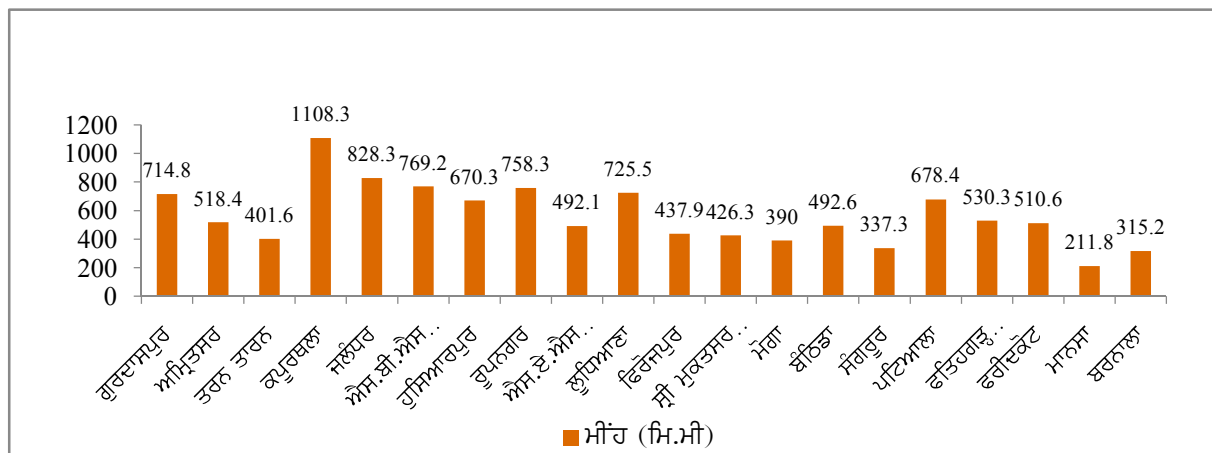
- ਕੋਵਿਡ-19 ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਝੀਰਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 2021-22 ਵਿੱਚ 830 ਏਕੜ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਝੀਰਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫ਼ਤ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਕੋਵਿਡ-19 ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵੇਵਜ਼ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਕੈਂਪ ਆਨਲਾਈਨ ਮੋਡ ਰਾਹੀਂ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

2.6 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਤੱਥ

ਬਰਸਾਤ

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਉਚਿਤ ਸਿੰਚਾਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਉੱਪਰ ਸੀਮਤ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਹੜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਬਰਸਾਤ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2021 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿਚ 565.9 ਮਿ.ਮੀ. ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਮਾਨਸਾ ਵਿਚ 211.8 ਮਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ 1108.3 ਮਿ.ਮੀ. ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ। ਚਿੱਤਰ 22 ਵਿਚ ਸਾਲ 2021 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਔਸਤ ਮੁਕੰਮਲ ਅਸਲ ਬਰਸਾਤ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 22: ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਮੁਤਾਬਕ ਔਸਤ ਸਾਲਨਾ ਬਰਸਾਤ 2021 (ਮਿ.ਮੀ.)

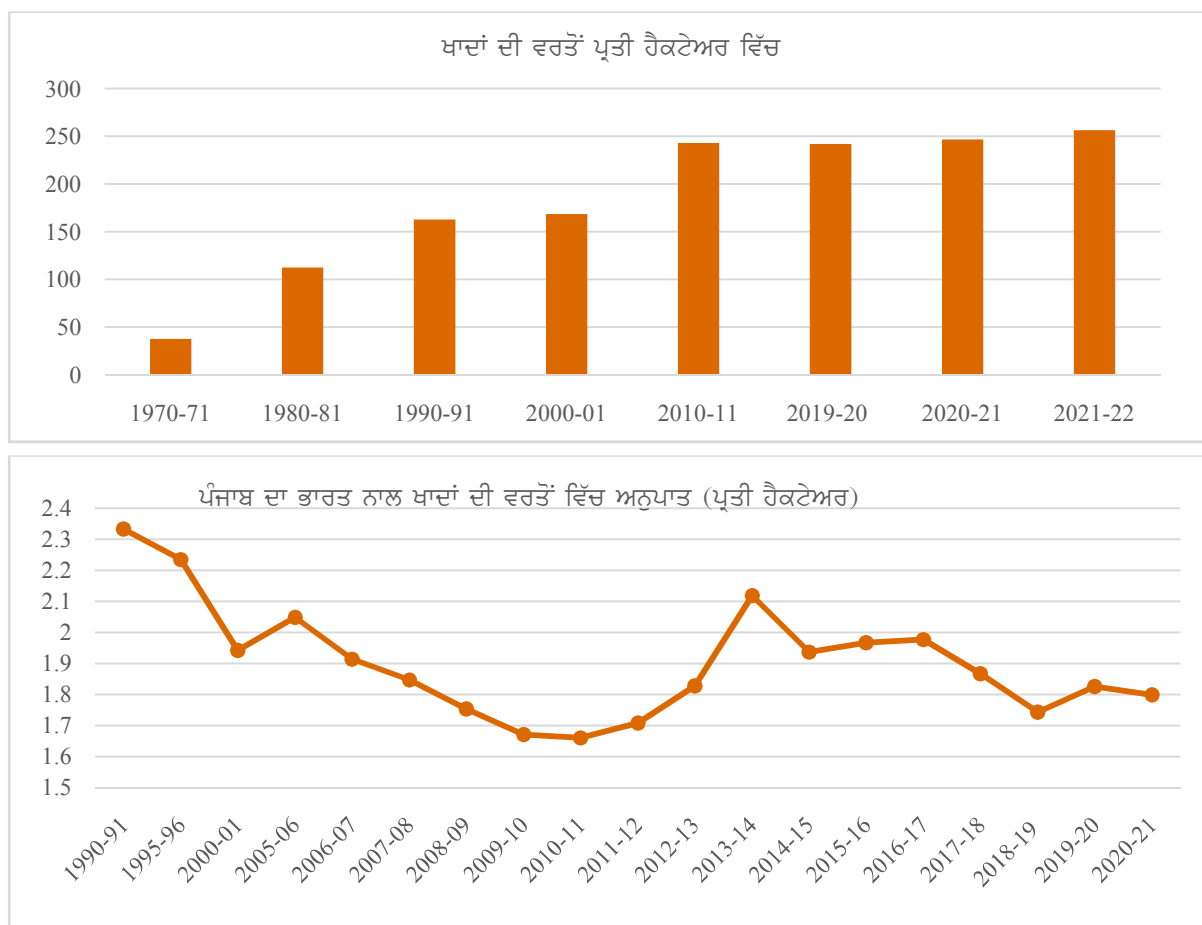
ਸਾਧਨ :- ਭਾਰਤੀ ਮੌਸਮ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ।

ਸੰਦ-ਸਾਧਨ

ਖਾਦ

ਪੰਜਾਬ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਰੰਭਕ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਵਰਤੋਂ 1970-71 ਵਿਚ 37.5 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿਚ 162.6 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਅਤੇ 2010-11 ਵਿਚ ਵਧ ਕੇ 243 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਇਸ ਉਚਾਈ ਤੋਂ 256 ਕਿ.ਗ੍ਰ. ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। 1990-91 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕ. ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਔਸਤ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਵੱਧ ਸੀ। ਸਾਲ 2010-11 ਵਿਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 1.67 ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

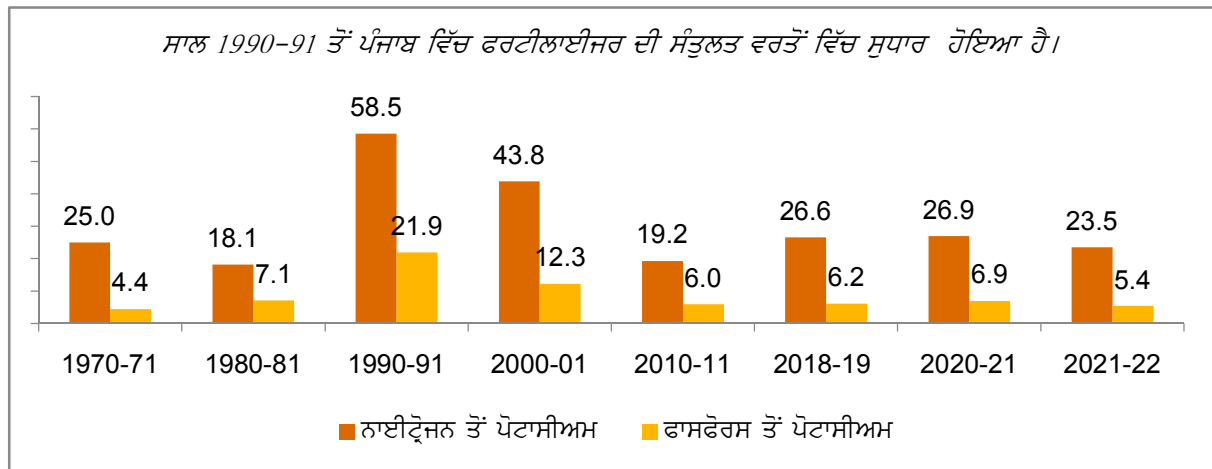
ਚਿੱਤਰ 23 : ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ

ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ,

ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2013-14 ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 23) ਵਿਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ 'ਯੂ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਅਕਾਰ ਬਣਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਸਾਲ ਜਿਸ ਲਈ ਡਾਟਾ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੁਪਾਤ ਲੱਗਭਗ 1.79 ਸੀ। ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ (ਐਨ.ਪੀ.ਕੇ.) ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਨੁਪਾਤ 4:2:1 ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਲਈ ਯੂਰੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਖਾਦ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 2020-21 ਵਿਚ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਅਨੁਪਾਤ 6.4: 2.8:1 ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਾਲ ਖਾਦ ਵਰਤੋਂ ਅਨੁਪਾਤ 26.9:6.9:1 ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਲ 1990-91 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 58.5:21.9:1 ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 24) ਸਾਲ 2020-21 ਵਿਚ ਇਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 24: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੋਂ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਤੋਂ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਵਰਤੋਂ

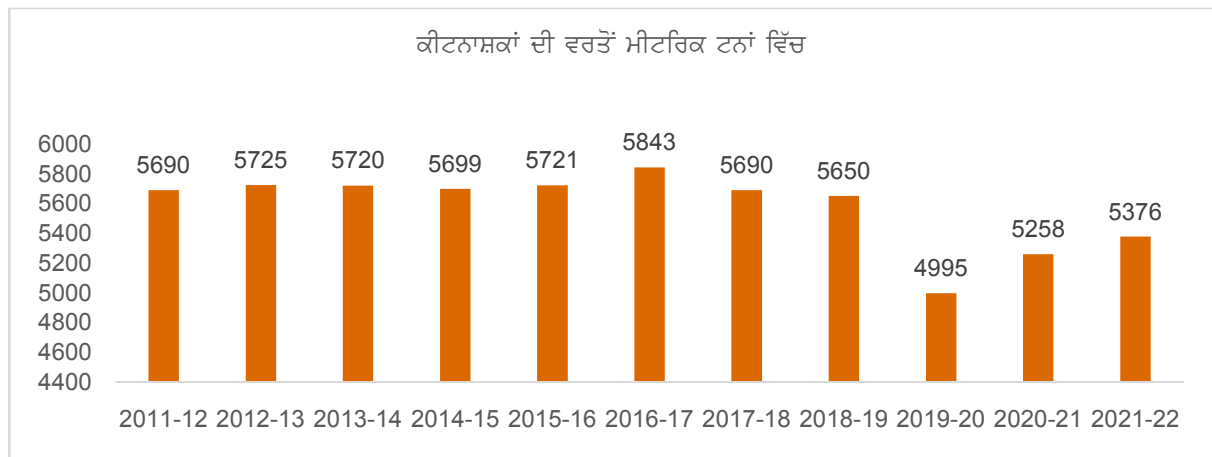

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਝਲਕ-2021

ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ

ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਜਮ ਆਇਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ -25)। ਸਾਲ 2000-01 ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 6970 ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਇਹ ਵਰਤੋਂ 5717 ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਔਸਤ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਵਰਤੋਂ ਸਾਲ 2016-17 ਵਿੱਚ (5843 ਮੀ.ਟਨ) ਇਸਦੀ ਜਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਟ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਫਸਲਾਂ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 2.24% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 25: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ, ਮੀਟਰਿਕ ਟਨਾਂ ਵਿੱਚ

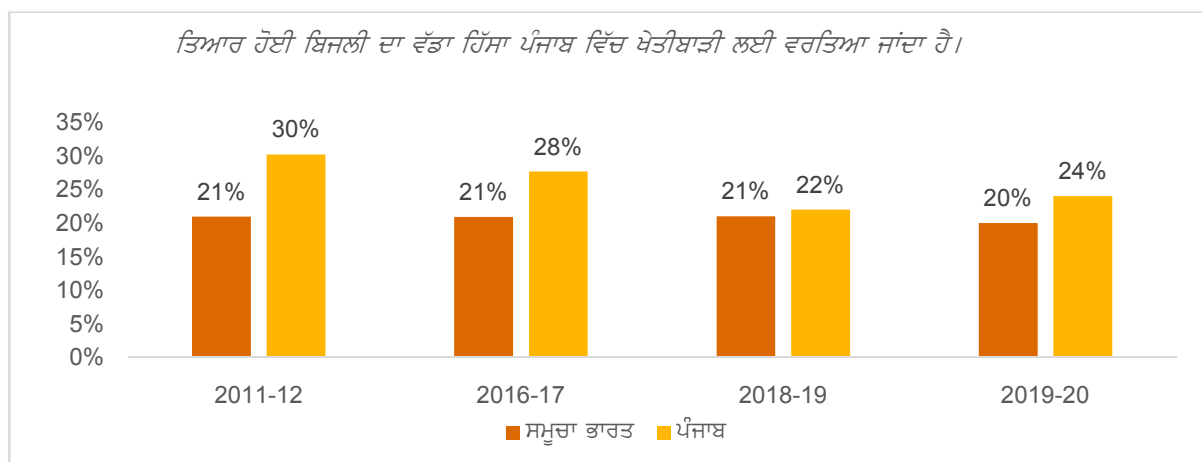
ਸਾਧਨ : ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਊਰਜਾ

ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਅਤੇ ਮੀਟਰ ਰਹਿਤ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ 2.77 ਫੀਸਦੀ ਵੱਧ ਕੇ 11581.56 ਗੀਗਾਵਾਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 24 ਫੀਸਦੀ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ 20 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਹ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 2011-12 ਵਿਚ ਕੁਲ ਵੇਚੀ ਗਈ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 30 ਫੀਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਪੱਖੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਖਪਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 26: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਵੇਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕੁਲ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਵਿੱਭਿਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ

ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੱਮਸਿਆ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਣੀ ਬਚਾਓ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉ ਸਕੀਮ ਚਲਾਈ ਹੈ, ਜੋ ਛੇ ਖੇਤੀ ਫੀਡਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲਾਭ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸਹਿਭਾਗੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਖਪਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਿਜਲੀ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋਵਾਟ ਦਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਬਿਜਲੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਪੰਪਸੈਟ, ਆਟੋ-ਸਟਾਰਟਰ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਪਸੈਟਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਬਿਜਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਗਿੱਲ 2019)⁶

ਕਿਸਾਨ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਕੀਮ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਾਣੀ ਬਚਾਓ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਹੈ।

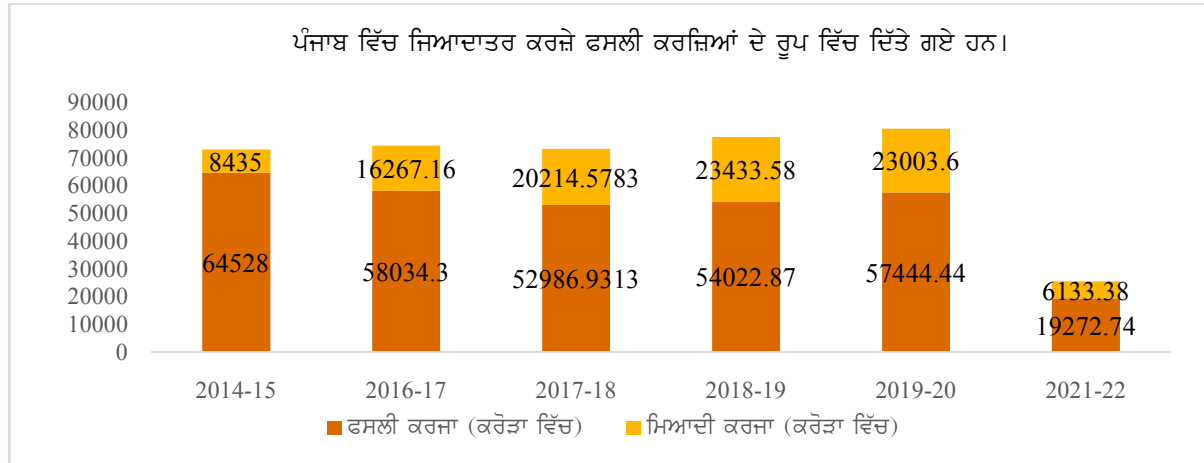
ਕਰਜ਼ਾ

(ਐਨ.ਐੱਸ.ਐਸ.ਓ., 2012-13) ਸਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ 53.2% ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਅਨੁਮਾਨ ਅਰਥਾਤ 51.9 ਫੀਸਦੀ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਵੱਧ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ 2017-18 ਅਤੇ 2018-19 ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਰਜ਼ਾ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਰਜ਼ੇ 'ਫਸਲੀ ਕਰਜ਼ੇ' ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਸ਼ਤ ਦੀ ਇਕ ਫਸਲ ਦੇ ਵਿੱਤ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਾਰਜਕਾਰੀ

⁶ Gill, B. (2019). Saving Punjab's groundwater, one agricultural pump at a time. Available at <https://www.teriin.org/article/saving-punjab-groundwater-one-agricultural-pump-time>

ਪੂੰਜੀਗਤ ਕਰਜ਼ੇ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ਾ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ 24.14 ਫੀਸਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 27: ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੰਡੇ ਗਏ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਜ਼ੇ

ਸਾਧਨ: ਵਿੰਡਿਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ

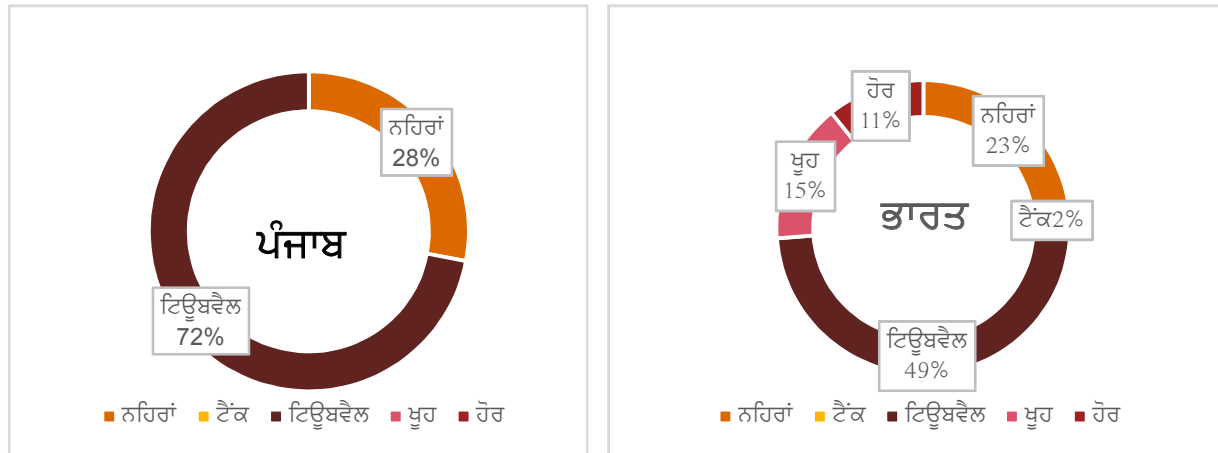
ਸਿੰਚਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਚਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਫਸਲੀ ਰਕਬੇ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਫਸਲੀ ਰਕਬਾ ਹੀ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਸੀ। (ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, 2021)⁷। ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਅਧੀਨ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 28) ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ (ਚਿੱਤਰ 29) ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਲ 2000-01 ਤੋਂ 10.73 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 15.29 ਲੱਖ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਟਿਊਬਵੈਲ 7.88 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 13.89 ਲੱਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਡੀਜ਼ਲ ਨਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਪਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਨਿਕਾਸੀ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਮਾਫਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

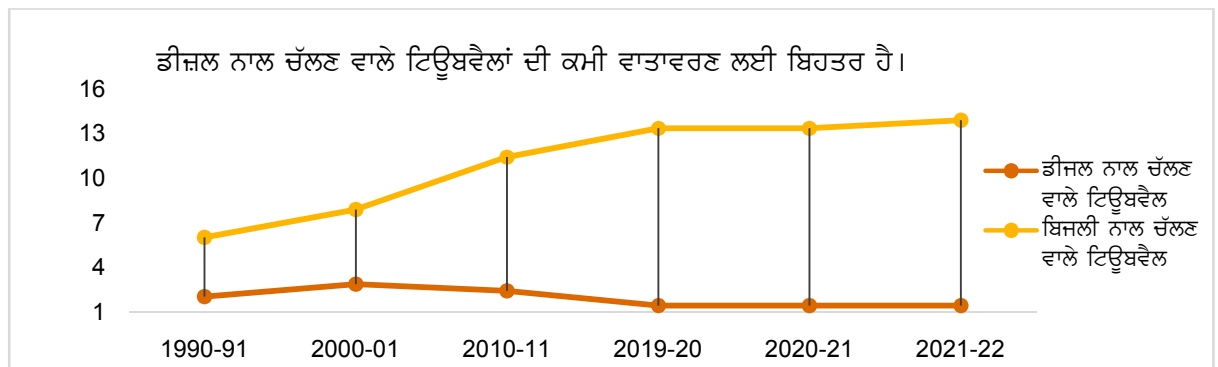
⁷ Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare (2021). Pocket Book of Agricultural Statistics, 2020.

ਚਿੱਤਰ 28: ਸਿੰਚਾਈ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਧਨ 2018-19

ਸਾਧਨ: ਇੰਗਰੇਜ਼ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਈਯਰ ਬੁੱਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ

ਚਿੱਤਰ 29 : ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼, 2020 ਪੰਜਾਬ ਵਾਟਰ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਧੜ ਕਲਾਂ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 24% ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪਾਤੜਾਂ ਬਲਾਕ ਤੱਕ 368% ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 109 ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 65 ਬਲਾਕ 103% ਤੋਂ 199% ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 44 ਬਲਾਕ 200% ਤੋਂ 368% ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ 44 ਬਲਾਕ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ 200% ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਨੂੰ ਬੱਦਤਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤਰੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 65 ਬਲਾਕ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਪੱਧਰ 100 ਤੋਂ 199% ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਲੇ ਜ਼ੋਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਪੱਧਰ 100% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਨਾਜੁਕ, ਅਰਧ ਨਾਜੁਕ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ) ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੀਨ ਜ਼ੋਨ (ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 29) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਇਕ ਹੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਛਿੜਕਾਅ ਅਤੇ ਤੁਪਕਾ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੀ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਹੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਘੱਟ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2018 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਗਭਗ 48,281 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਕੁੱਲ ਰਕਬੇ ਦੇ 0.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਜਨਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਹੀ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਚਾਰ ਭਾਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਰਥਾਤ (i) “ਹਰ ਖੇਤ ਕੋ ਪਾਣੀ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਬਹਾਲੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, (ii) “ਪ੍ਰਤੀ ਬੂੰਦ ਵਧੇਰੇ ਫਸਲ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। (iii) “ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ” ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਨਮੀ ਦਾ ਬਚਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ (iv) “ਮਗਨਰੇਗਾ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੱਪੜਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ/ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੀਚਾਰਜ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਤ ਕਮੀ ਹਰ ਸਾਲ 14974.37 ਐਮ ਸੀ ਐਮ (ਮਿਲੀਅਨ ਕਿਊਬਿਕ ਮੀਟਰ) ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ 11949.052 ਐਮ ਸੀ ਐਮ ਦੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੀਚਾਰਜ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਸਲ (2324.814 ਐਮ ਸੀ ਐਮ) “ਹਰ ਖੇਤ ਕੋ ਪਾਣੀ” ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ (527.774 ਐਮ ਸੀ ਐਮ) ਅਤੇ ਮਗਨਰੇਗਾ (172.728 ਐਮ ਸੀ ਐਮ)⁸ “ਪ੍ਰਤੀ ਬੂੰਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਸਲ” ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਣ

ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਖੇਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਣ ਨੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਫਸਲਾਂ ਘਣਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਕੇ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮਿੰਗ, ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ, ਮੱਖੀ ਪਾਲਣ, ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 16 ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਮਸ਼ੀਨੀਕ੍ਰਿਤ ਹਨ ਪਰ ਹੋਰ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਬਾਗਵਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 16: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀ।

	ਭੌਤਿਕ (ਗਿਣਤੀ)	ਵਿੱਤੀ (ਰੁਪਇਆ ਵਿੱਚ)
ਹੈਪੀ ਸੀਡਰ	224	24,270,600
ਸੁਪਰ ਸੀਡਰ	8608	1,055,580,578
ਪੈਡੀ ਸਟ੍ਰਾਅ ਚੋਪਰ	828	140,466,900
ਮੱਲਚਰ	553	58,165,139

⁸ State Irrigation Plan, PMKSY 2017

ਆਰ.ਐਮ.ਬੀ ਪਲੇਅ	587	72,650,841
ਜ਼ੀਰੋ ਟਿੱਲ ਡਿੱਲ	2563	94,383,167
ਸੁਪਰ ਐਸ.ਐਮ.ਐਸ	42	2,470,440
ਰੋਟਰੀ ਸਲੈਸਰ	273	9,033,415
ਬੇਲਰ	62	32,180,000
ਰੇਕ	50	7,542,833
ਕਰੋਪ ਰੀਪਰ/ਰੀਪਰ ਬਾਂਇਡਰ	6	1,670,000
ਜੋੜ	13796	1,498,413,913

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ

ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਕਾਰਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਤੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਲੱਭਣ ਲਈ 1 ਮਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕਨ ਡਾਲਰ ਦੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪੈਡੀ ਸਟਰਾਅ ਚੈਲੇਂਜ ਫੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਲ 2018-19 ਤੋਂ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਕਿਸਾਨਾਂ/ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ/ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ 850 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

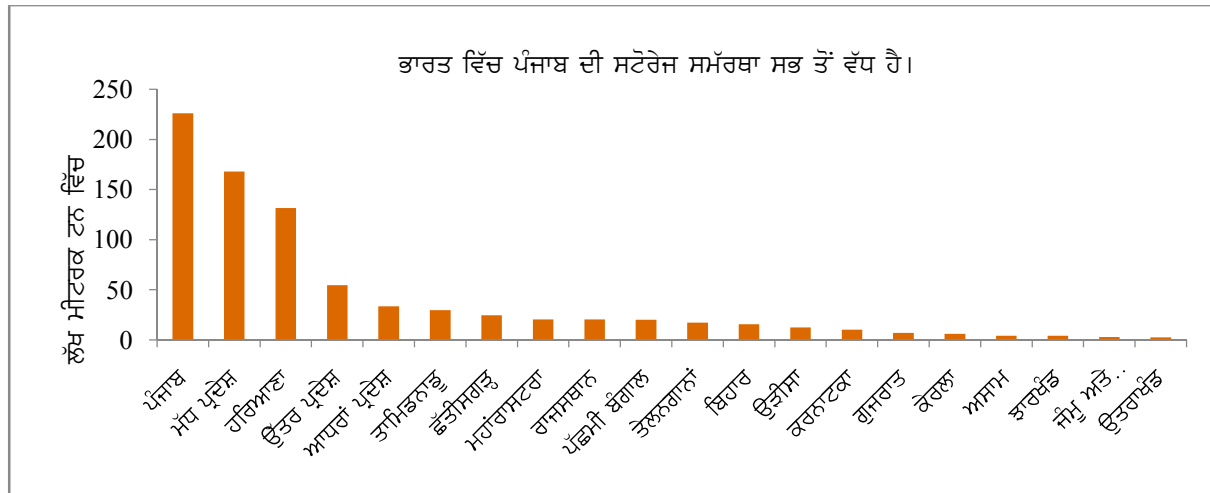
ਫਾਰਮ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀ ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਇਨਪੁਟ ਹੈ। ਨਵੀਨਤਮ ਖੇਤੀ ਸੰਤ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਤੀ ਬੋਝ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਸਟਮ ਹਾਇਰਿੰਗ ਸੈਂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸਾਨਾਂ/ ਕਿਸਾਨ ਸਮੂਹਾਂ/ ਪੀਏਸੀਐਸ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਕਸਟਮ ਹਾਇਰਿੰਗ ਸੈਂਟਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਤੇ 86000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਖੇਤੀ ਸੰਦ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

2.7 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ

ਸਟੋਰੇਜ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੰਡਾਰਨ ਸਮੱਰਥਾ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2022 ਨੂੰ ਫੂਡ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਐਫ ਸੀ ਆਈ), ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵੇਅਰਹਾਊਸ (ਗੁਦਾਮ) ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਸੀ ਡਬਲਿਊ ਸੀ) ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 213.95 ਲੱਖ ਮੀਟਰਿਕ ਟਨ ਦੀ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਸੀ। ਮਾਰਚ 2022 ਤੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 725 ਕੋਲਡ ਸਟੋਰੇਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨਾਲ 24.46 ਲੱਖ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ ਦਾ 6.42 ਫੀਸਦੀ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ 30: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਟੋਰੇਜ ਸਮੱਰਥਾ

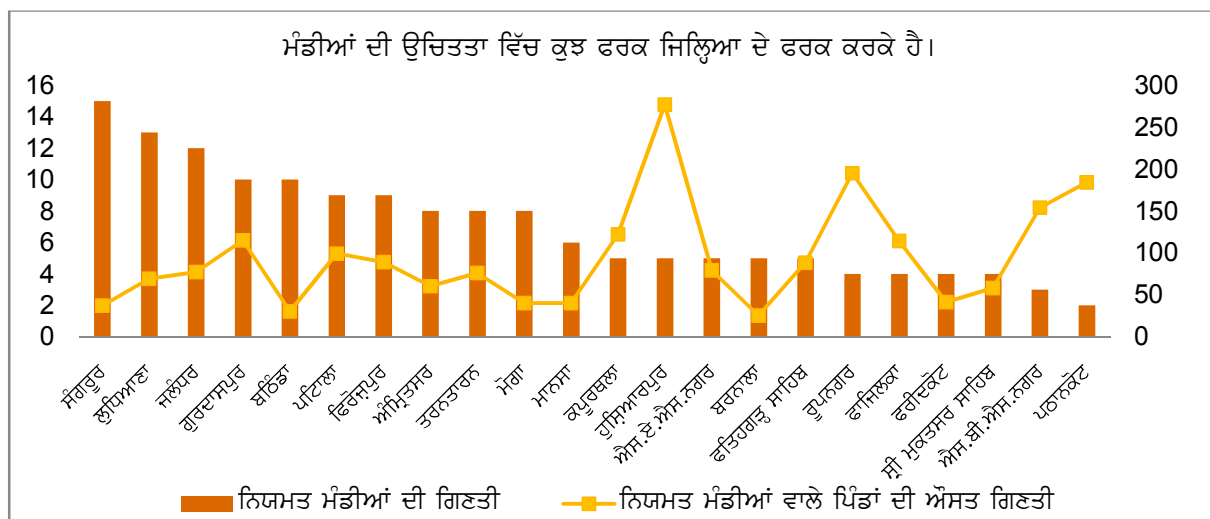
ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ, 2021

ਮੰਡੀ ਪਹੁੰਚ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 156 ਨਿਯਮਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 152 ਮੁੱਖ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। 280 ਉਪ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਮੰਡੀ 80 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਖੇਤਰਫਲ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 1390 ਪੇਂਡੂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ 488 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਆਪਣੀ ਮੰਡੀ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਅੰਤਰ-ਜ਼ਿਲਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿੱਚ 15 ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਹਰੇਕ ਔਸਤਨ 37 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ 277 ਪਿੰਡਾਂ ਪਿੱਛੇ 5 ਨਿਯਮਿਤ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਔਸਤਨ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮਿਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਡੀ 80 ਪਿੰਡਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 31: ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਧਨ: ਮੰਡੀ ਬੋਰਡ, ਪੰਜਾਬ

ਖਰੀਦ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਕਣਕ ਦੀ ਫਸਲ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 88.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਝੋਨੇ ਦੀ ਫਸਲ 92.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਸਬੰਧਤ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ 21.18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 30.50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

ਬਾਕਸ 5: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀ

ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਮਾਰਕੀਟ (ਈ.ਨੇਮ) ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦ ਮੰਡੀਕਰਣ ਮਾਰਕੀਟ ਲਈ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆੜਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਨਲਾਈਨ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਰਾਹੀਂ ਉਤਪਾਦ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਤੈਅ ਕੀਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਰੀਦਦਾਰ ਖਰੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ਇਕ ਵਾਰ ਵਪਾਰਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉਤਪਾਦ ਦਾ ਵਾਜਬ ਮੁੱਲ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਤਪਾਦ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਕੀਟ ਸਕੈਡਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆੜਤੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਕੀਟ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਈ-ਨੇਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ:-

- 1) **ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ:** ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਆਨਲਾਈਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆੜਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨਾ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਗਲਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 2) **ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ:** ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸਾਨ ਸਿੱਧੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆੜਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪ੍ਰਖੇਪੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਜ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।
- 3) **ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ:** ਇਸ ਆਨਲਾਈਨ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਖਾਸਕਰ ਇਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਈ-ਨੇਮ ਇੱਕ ਮੰਡੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਈ-ਨੇਮ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 79 ਮੰਡੀਆਂ ਪੋਰਟਲ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਸੱਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਸਮਤੀ, ਮੱਕੀ, ਆਲੂ, ਕਿਨੂੰ, ਕਪਾਹ, ਮਟਰ (ਹਰਾ) ਅਤੇ ਮੂੰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। 31 ਜਨਵਰੀ 2023 ਨੂੰ ਈ-ਨੇਮ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 2,17,444 ਕਿਸਾਨ, 8,802 ਆੜਤੀ ਅਤੇ 2687 ਵਪਾਰੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹਨ।

Sources:

<https://enam.gov.in/web/state-unified-license/no-of-unified-licenses>
<https://enam.gov.in/web/dashboard/stakeholder-data>

ਸਾਰਣੀ 17: ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਰੀਦ

ਸਾਲ	ਝੋਨੇ			ਕਣਕ		
	ਉਤਪਾਦਨ (000 ਟਨ)	ਖਰੀਦ (000 ਟਨ)	ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ	ਉਤਪਾਦਨ (000 ਟਨ)	ਖਰੀਦ (000 ਟਨ)	ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
1980-81	4850	4432	91.4%	7677	4270	55.6%
1990-91	9710	7882	81.2%	12159	7109	58.5%
2000-01	13735	11057	80.5%	15551	9698	62.4%
2010-11	16148	13136	81.3%	16472	10278	62.4%
2017-18	19965	17972	90.0%	17830	11834	66.4%
2018-19	19130	17027	89.0%	18257	17281	94.6%
2019-20	18917	16381	86.6%	17616	12686	72.0%
2020-21	20884	20396	97.5%	17185	12769	74.3%
2021-22 (ਆਰਜ਼ੀ)	20370	18834	92.5%	14865	13227	88.9%

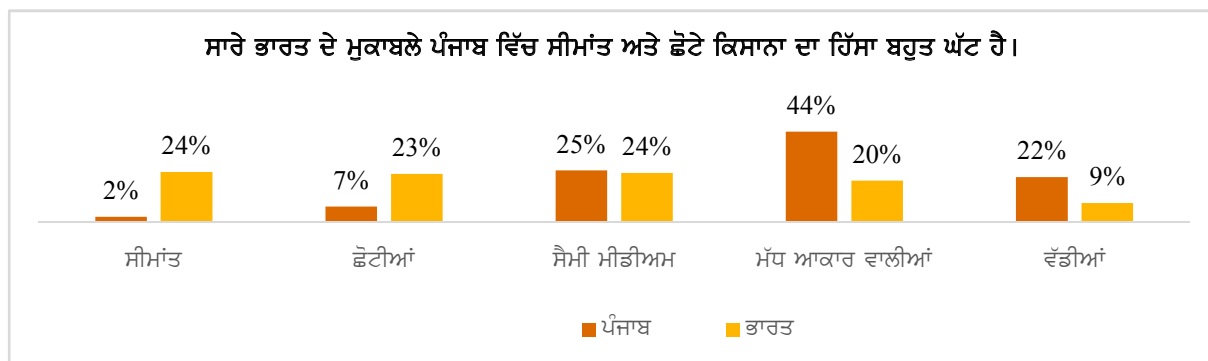
ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

2.8 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ

ਭੂਮੀ

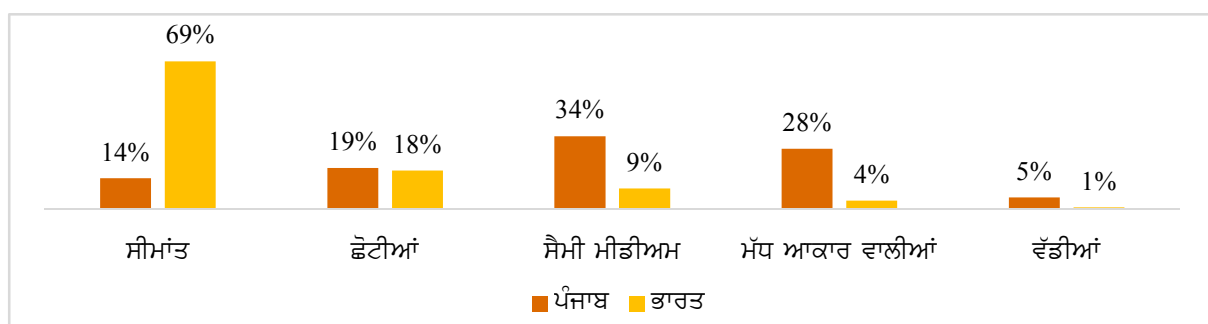
ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਔਸਤ (ਚਿੱਤਰ 32 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ 33) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਮਾਂਤ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 69 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੋਤਾਂ ਸੀਮਾਂਤ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ (ਇੱਕ ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਘੱਟ), ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਇਹ ਮਹਿਜ਼ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ। ਵੱਡੀਆਂ ਜੋਤਾਂ (10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 32: ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਲਡਿੰਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਗਣਨਾ, 2015-16

ਚਿੱਤਰ 33: ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਾਧਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਗਣਨਾ, 2015-16

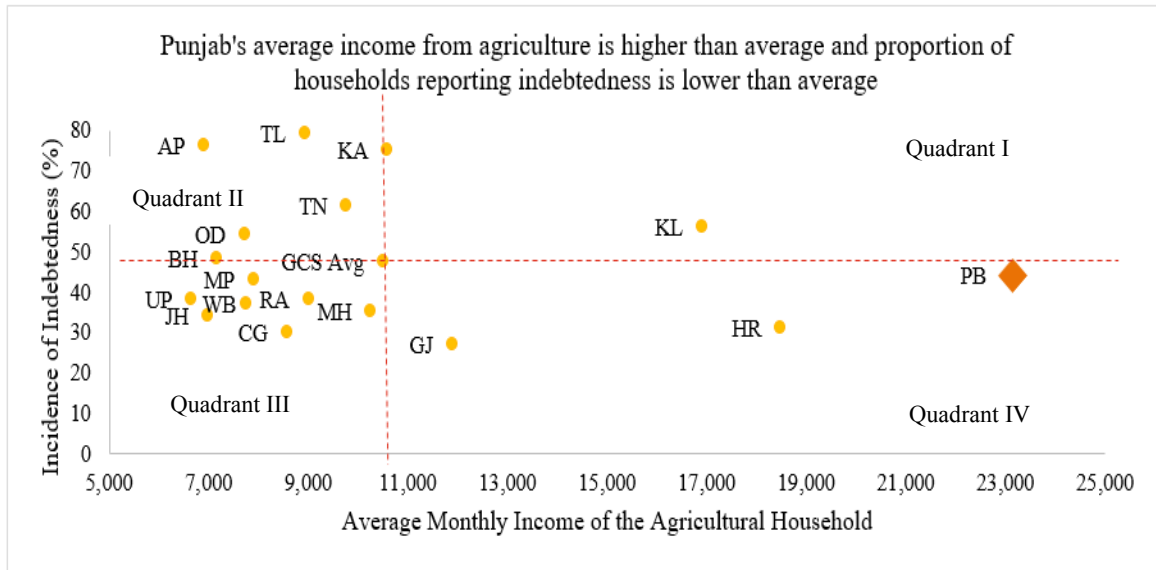
ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਕਰਜ਼ਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ (ਨਾਫੀਸ) ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਘਰੇਲੂ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਰਕ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਨਾਬਾਰਡ, 2018)⁹। ਸਾਲ 2016-17 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਆਮਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ (23,133 ਰੁ:) ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਿਆਣਾ (18,496 ਰੁ:) ਅਤੇ ਕੇਰਲ (16,927 ਰੁ:) ਨੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਮਦਨ ਦਰ ਦਰਸਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਚਿੱਤਰ 34) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਚਤੁਰਭੁਜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਰਾਜ ਹਨ (ਭਾਵ ਉਹ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਔਸਤਨ ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਨਰਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਔਸਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।)

⁹ NABARD (2018). *All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17*. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

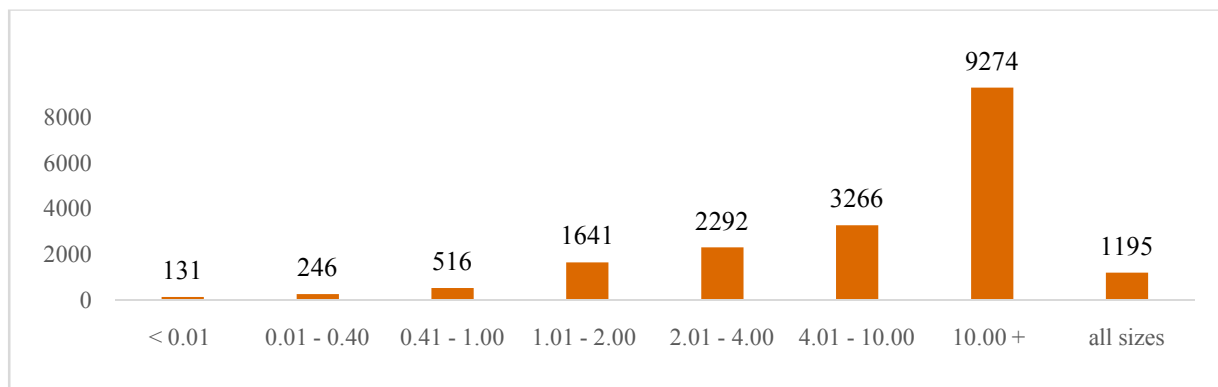
ਚਿੱਤਰ 34: ਔਸਤਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਜ਼ਾ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਘਟਨਾ

ਸਾਧਨ: ਨਾਬਾਰਡ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੂਰਲ ਫਾਇਨੈਂਸੀਅਲ ਇਨਕਲੂਜ਼ਨ ਸਰਵੇ 2016-17

ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ, ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਸਰਵੇਖਣ 2013 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ 2.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ 1 ਹੈਕਟੇਅਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਤੇ 46.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਜ਼ਾ ਸੀ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਔਸਤਨ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ। 0.01 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਬਕਾਇਆ ਔਸਤ ਰਕਮ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 13100 ਰੁਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 0.01 ਤੋਂ 0.40 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਰਕਮ 24600 ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਦ ਕਿ 0.41-1 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰਕਮ 51600 ਰੁਪਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਕਾਇਆ ਔਸਤਨ 9,27,400 ਰੁਪਏ ਹੈ ਜੋ 10 ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 35)¹⁰ ਇਹ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 35: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਔਸਤਨ ਰਕਮ (00 ਰੁਪਏ)

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਘਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ, ਖਰਚੇ, ਉਤਪਾਦਕ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ (ਐਮ ਓ ਐਸ ਪੀ ਆਈ)

¹⁰ (n.d.). Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India. National Sample Survey Office, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

ਫਸਲੀ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫੀ ਸਕੀਮ

ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲ 2017 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫੀ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਵਜੋਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਨਵਰੀ 2022 ਤੱਕ ਕੁੱਲ 5,63,198 ਕਿਸਾਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 46,10,71,74,370 ਰੁਪਏ ਦਾ ਫਸਲੀ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫ ਕੀਤਾ ਹੈ।

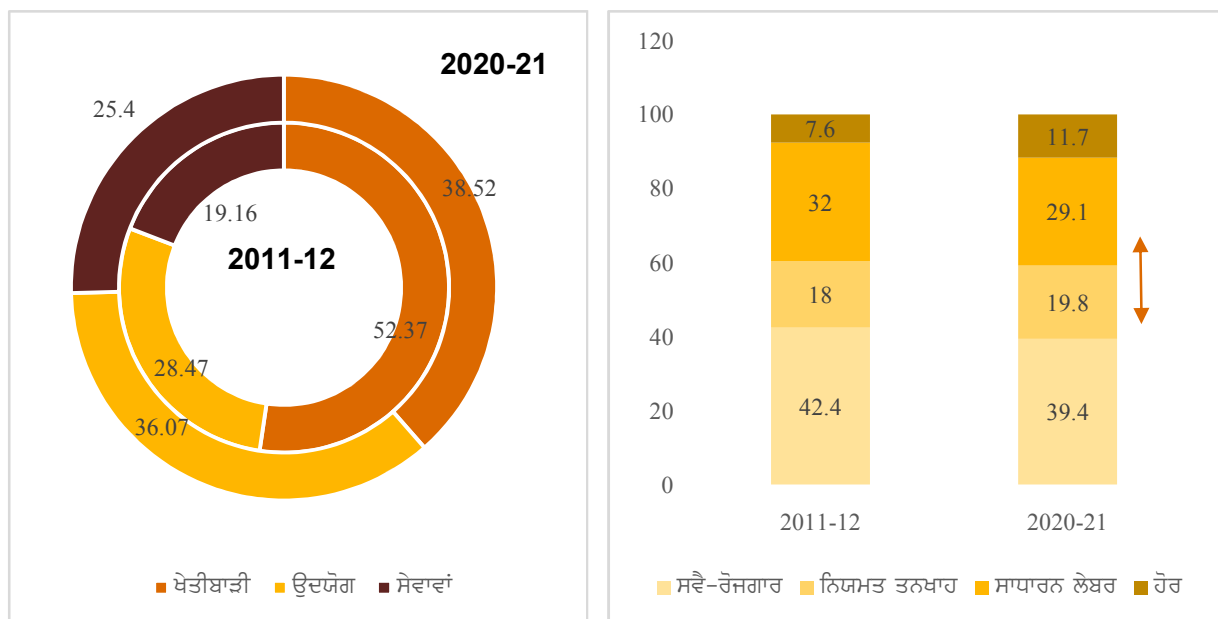
2.9 ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ 69% ਵੱਸੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 62.52% ਵੱਸੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ, ਉਤਪਾਦਕ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 51.1% ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12¹¹ ਵਿੱਚ 52.37 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2020-21¹² ਵਿੱਚ 38.52 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2011-12 ਵਿੱਚ 19.16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2020-21 ਵਿੱਚ 25.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇਤਫਾਕੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2020-21 ਵਿੱਚ 29.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 36: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਸੈਕਟਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ

ਸਾਧਨ : ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ, 2020-21, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, 2011-12

ਨੋਟ: ਇਹ ਡੈਟਾ ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਫਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

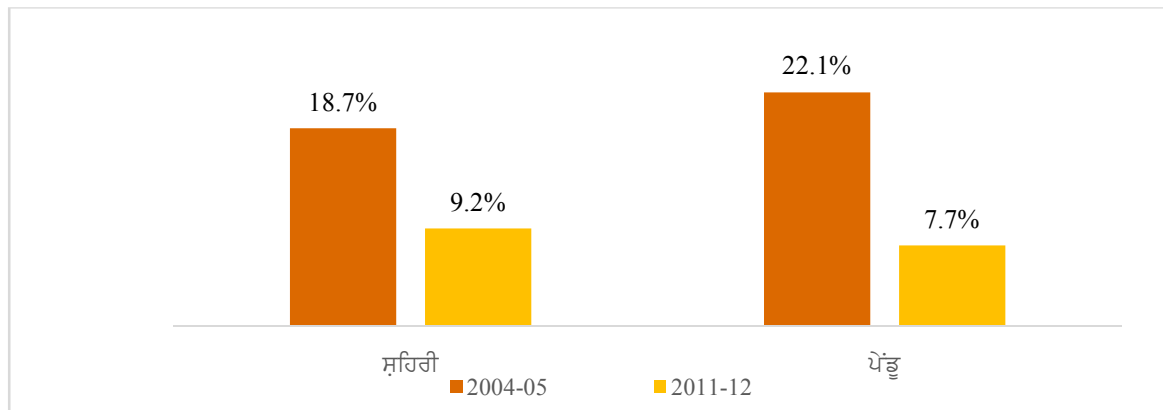
¹¹ NSSO (2014). *Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012. Available at* http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf

¹² NSSO (2021). *Periodic Labour Force Survey. Available at* http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%202017-18_31052019.pdf?download=1

ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਦੇ 25.70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਲ 2004-05 ਵਿਚ 22.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ 2011-12 ਵਿਚ 7.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2004-05 ਤੋਂ 2011-12 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ 14.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2004-05 ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਪੇਂਡੂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ 2011-12 ਵਿਚ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 37: ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲ ਗਣਨਾ ਅਨੁਪਾਤ

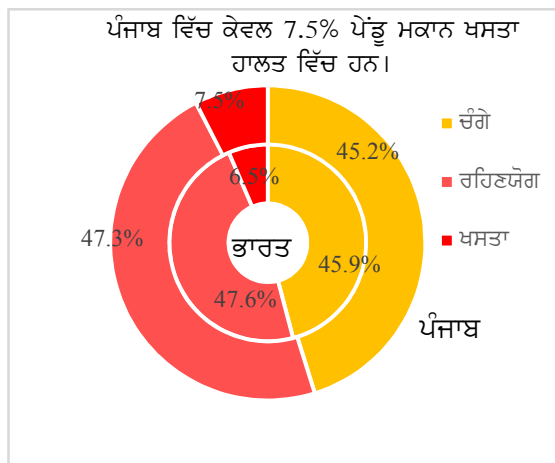

ਸਾਧਨ : ਗਰੀਬੀ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ, ਪਲਾਨਿੰਗ ਕਮਿਸ਼ਨ

ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ

ਚਿੱਤਰ 38: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਧੀਆ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਲੋੜ ਹਨ। 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 45.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ 45.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ “ਚੰਗੇ” ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 38)। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 6.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 7.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਖਸਤਾਹਾਲ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ.-5 (2019-20) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ 71.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 24.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਧ-ਪੱਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਕੇਵਲ 1.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕੱਚੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।¹³ ਜਦ ਕਿ 2.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਡੈਟਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

¹³ (2019-20). Nation Family Health Survey (NFHS-5). International Institute for Population Sciences (IIPS).

ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ¹⁴। ਕੁੱਲ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ 6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 5 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਲਵਾ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਣਉਪਲੱਬਧਤਾ ਸਬੰਧੀ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੱਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਉਪਲੱਭਧ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾਂ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਭਾਰੀ ਧਾਤਾਂ, ਸੈਲੇਨੀਅਮ, ਸ਼ੋਰਾ, ਯੂਰੇਨੀਅਮ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ)¹⁵

ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ ਦੇ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ, ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਬੰਧੀ 76ਵੇਂ ਰਾਊਂਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 93.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ 71.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ¹⁶ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਾਖਾਨੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ-5 (2019-20) ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 98.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਪੀਣਯੋਗ ਪਾਣੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ 99.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

ਆਵਾਜਾਈ ਸੰਪਰਕਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੜਕ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2022 ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 4105 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਹ ਮਾਰਗ ਅਤੇ 1133 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਅਤੇ 1,47,862 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾ ਸੜਕੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। 2265 ਕਿਲੋ.ਮੀ. ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਉੱਚ-ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਰੇਲਵੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਲਗਭਗ 3.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।¹⁷ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ 7232 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਡਾਕ ਘਰ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

¹⁴ Statistical Abstract of Punjab

¹⁵ (n.d.). Towards Managing Rural Drinking Water Quality in the State of Punjab. World Bank. Retrieved from http://www.pbdwss.gov.in/dwss/circulars/WQ_strategy_mitigation.pdf

¹⁶ (2019). Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India. Ministry of Statistics and Programme Implementation. Retrieved from http://www.mospi.gov.in/sites/default/files/publication_reports/Report_584_final_0.pdf

¹⁷ RBI Handbook of Statistics on Indian States

ਅਧਿਆਇ 3 : ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ - ਕਾਰਖਾਨੇ, ਮਿੱਲਾਂ, ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ ਆਦਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ 2022-23 ਦੇ ਦੱਸ ਸਾਲਾਂ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 4.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23(ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਨੇ 4.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 4.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਧਾਰਤ ਸੈਕਟਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਹਾਵੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨਅਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3.1 ਭੂਮਿਕਾ

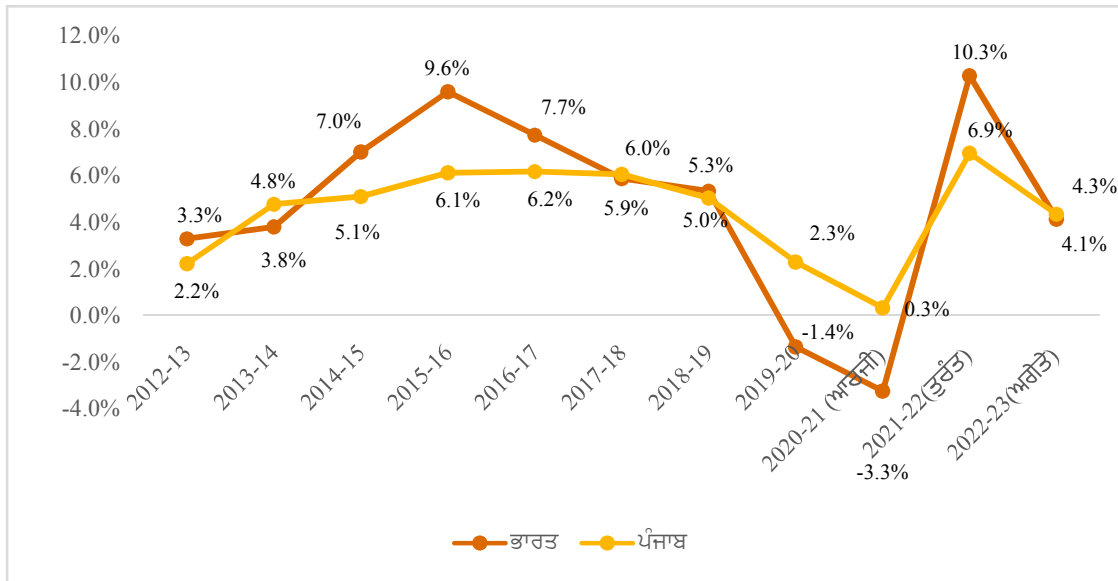
ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਖੇਤਰ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਾਰੀ ਸਬ ਸੈਕਟਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਧ ਹੈ।

ਉਦਯੋਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 25% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਘਰੇਲੂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਯਾਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

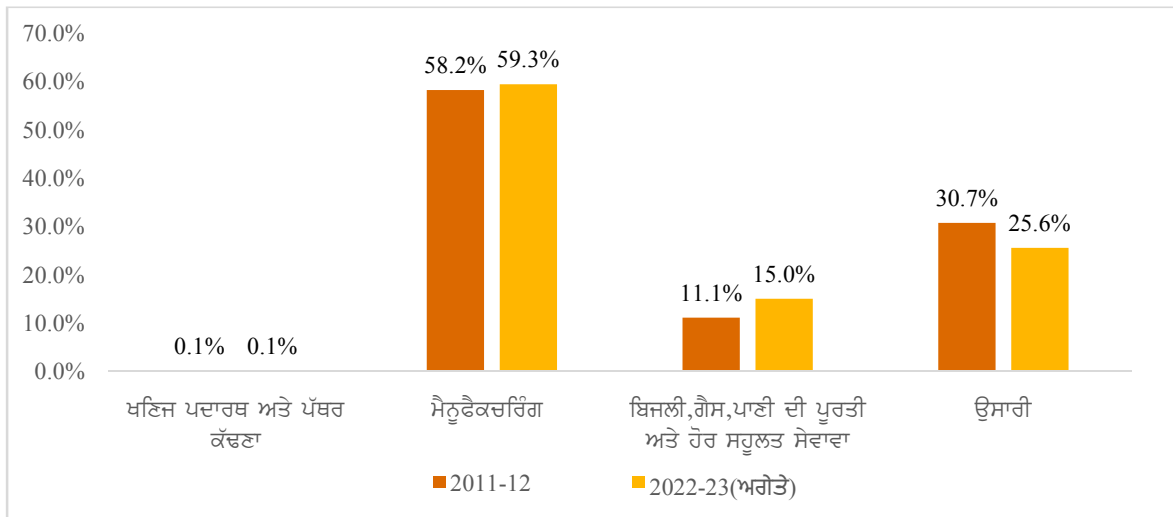
3.2 ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਾਲ 2022-23(ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 39) ਸਾਲ 2013-14 ਤੋਂ 2022-23 ਦੇ ਦੱਸ ਸਾਲਾਂ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰਬ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 4.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23(ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 4.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 4.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 39 : ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ./ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਵਾਧਾ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ

ਸਾਧਨ: ਮੋਸਪੀ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

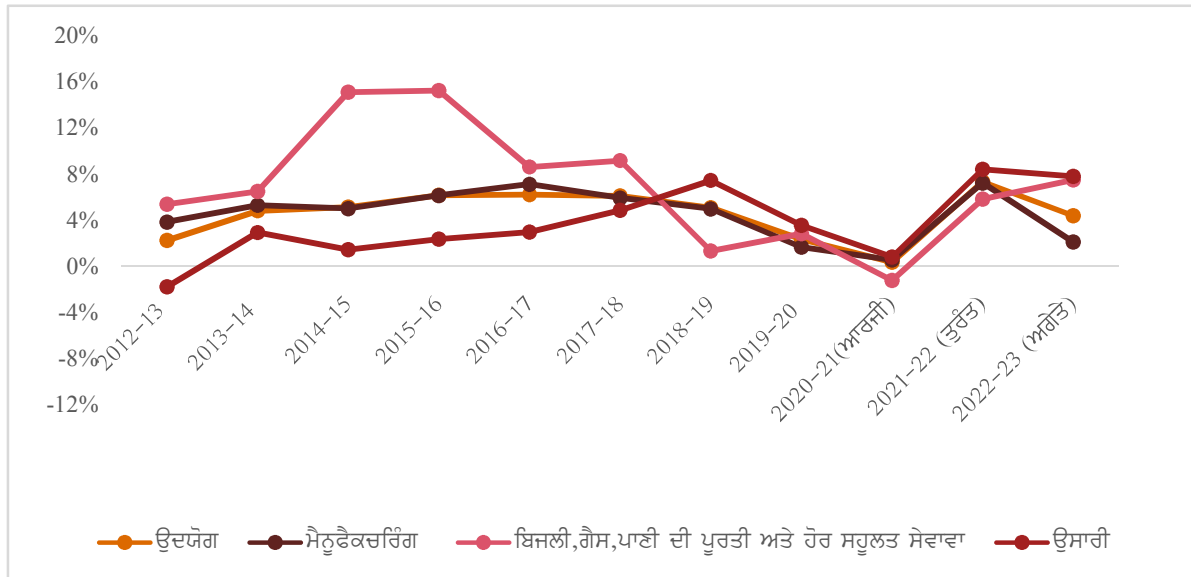
ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਾਰਣ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਸੱਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ (ਚਿੱਤਰ 40) ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2022-23 (ਅੰਗੇਤ) ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਾਰੀ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ ਜਦਕਿ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ, ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 40: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਚ ਸਬ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ, ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ

ਸਾਧਨ : ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 41 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ ਬਰਾਬਰ ਜਿਹੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 (ਅੰਗੇਤ) ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 2.05 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ 4.33 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਾ ਨਹੀਂ।

ਚਿੱਤਰ 41: ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ.ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

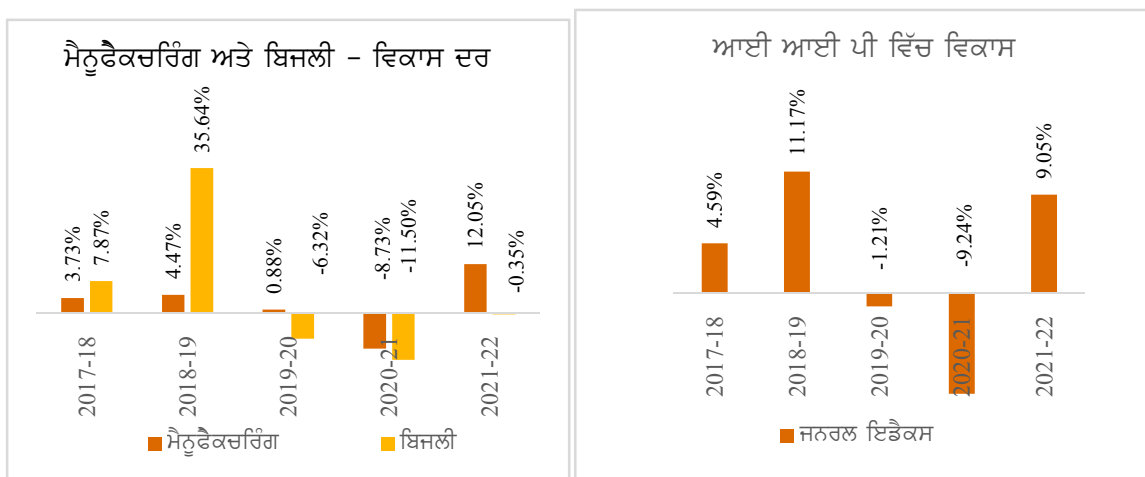

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

3.3 ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸੂਚਕ ਅੰਕ

ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਜਨਰਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਇੰਡੈਕਸ (ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ.) ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਆਈ ਆਈ ਪੀ 9.05 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ (-)9.24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 42) ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ 80.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 12.05 ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਇਕ ਵਾਲਿਯੂਮ-ਅਧਾਰਤ ਪੈਮਾਇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਨਾਲ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਧੀਮਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 42: ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

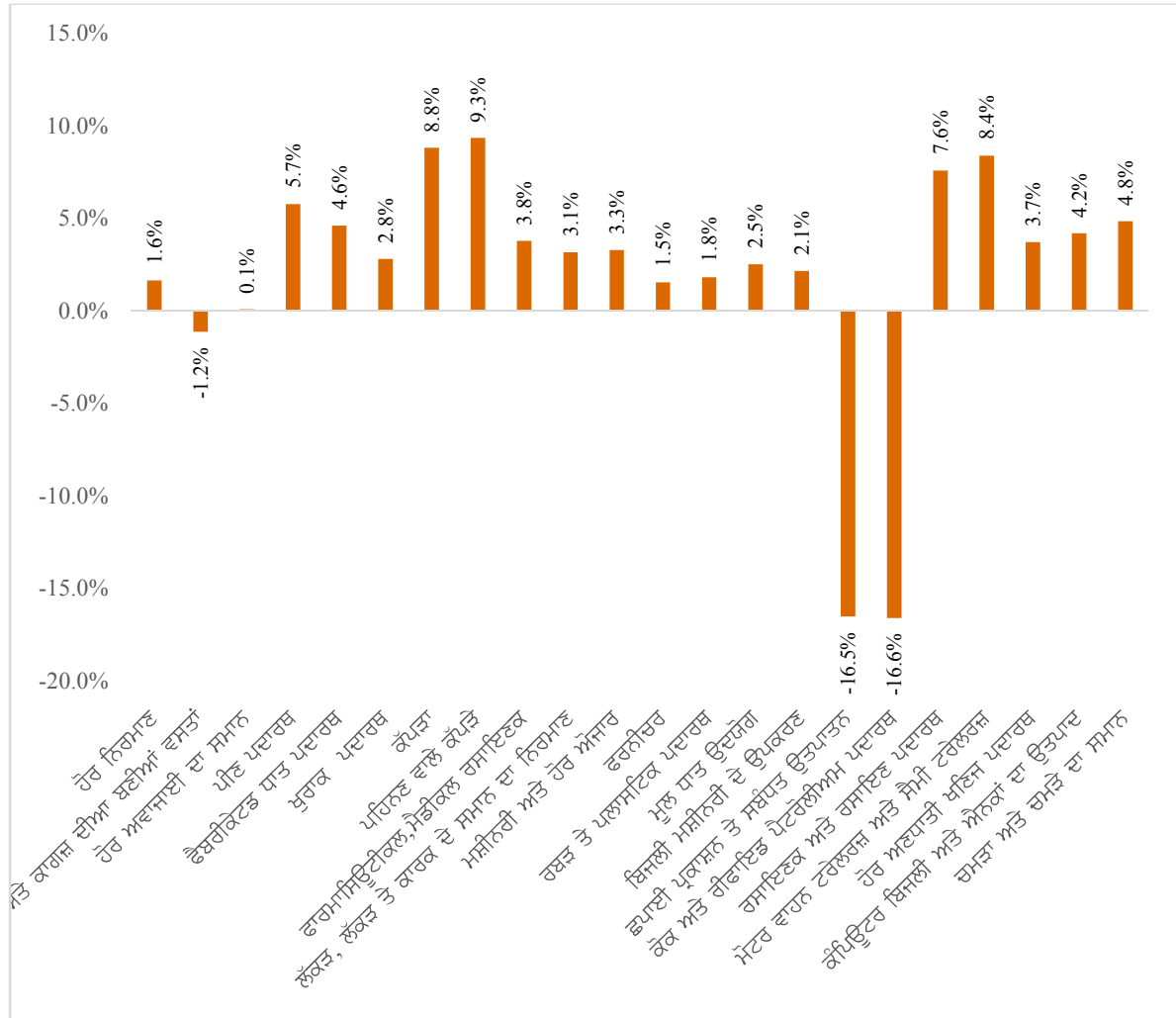

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਚਿੱਤਰ 43 ਸਾਲ 2019-20 ਤੋਂ 2021-22 ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਈ.ਆਈ.ਪੀ. ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੂਚਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਰਸਾਇਣਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਰਮਾਣ, ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਟਰੇਲਰ ਅਤੇ ਅਰਧ ਟਰੇਲਰ ਅਤੇ ਪੀਣ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਧਿਕਤਮ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਕਾਸ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਇਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਾਸ ਕੋਕ ਅਤੇ ਰਿਫਾਇੰਡ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਛਪਾਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੇ ਸਬੰਧਤ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਰਿਫਾਇੰਡ ਕਾਗਜ਼ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਚਿੱਤਰ 43: 2019-20 ਤੋਂ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਆਈ ਆਈ ਪੀ ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

3.4 ਰੋਜ਼ਗਾਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ, 2020-21)¹⁸। ਇਹ ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2015-16 ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੱਧ ਹੈ (ਐਮ.ਓ.ਐਲ.ਈ 2016; ਐਨ.ਐਸ.ਐਸ.ਓ, 2014)¹⁹। ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ (49.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ

¹⁸NSSO(2019).PeriodicLabourForceSurvey.Availableat http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%202020-21pdf?download=1

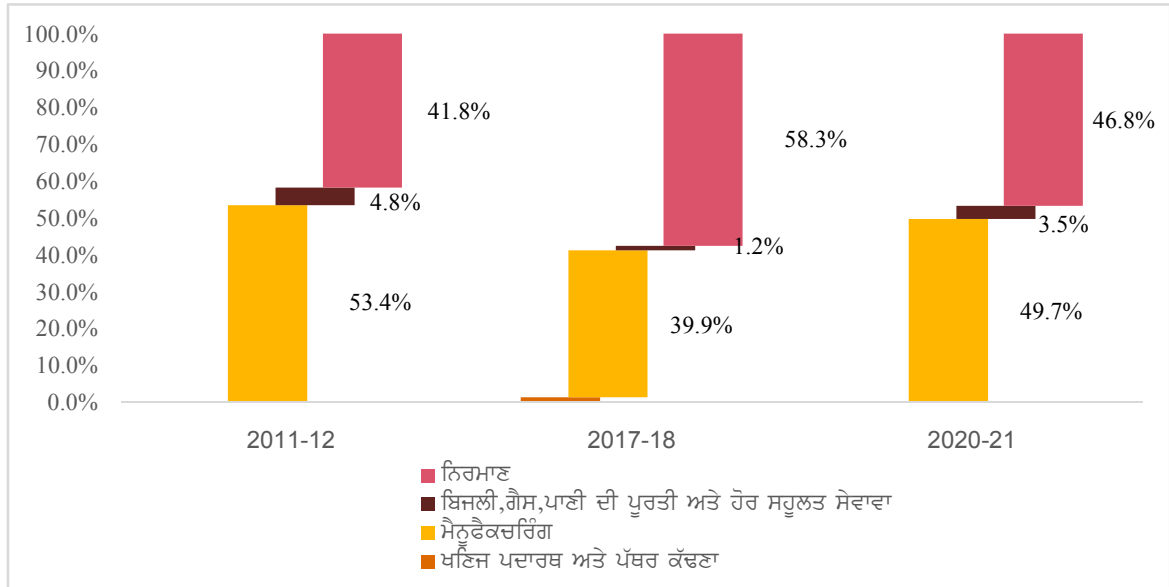
¹⁹Ministry of Labour and Employment (2016). Report on Fifth Annual Employment - Unemployment Survey. Available at http://labourbureaunew.gov.in/UserContent/EUS_5th_1.pdf

NSSO (2014).Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012.Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf

PLFS 2020-21 and Employment Unemployment Survey 2011-12 are not strictly comparable

ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਾਣ (46.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਿਜਲੀ ਸੈਕਟਰ (3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਇਹ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2017-18 ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਲ 2020-21 ਤਕ ਇਹ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2011-12 ਅਤੇ 2017-18 ਵਿਚਕਾਰ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਿਜਲੀ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਪਰੰਤੂ ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ।

ਚਿੱਤਰ 44: ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

ਸਾਧਨ: ਪੀਰੀਆਡਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ 2020-21, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤ 2011-12, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਰਵੇ 2015-2016

ਨੋਟ: ਤਿੰਨਾਂ ਸਰਵੇਆਂ ਦਾ ਡਾਟਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ (ਸਾਲ 2020-21 ਵਿਚ 15 ਸਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ 16.84 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਖਰਾਬ ਕੰਮ-ਕਾਜੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2009 ਵਿਚ ਗਠਤ ਪੰਜਾਬ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਮੇ ਭਲਾਈ ਬੋਰਡ (ਬੀ ਓ ਸੀ) ਵਰਕਰਾਂ (ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਸਾਰੀ ਕਾਮੇ) ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਮੁੱਹਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਬੀ ਓ ਸੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬੀਮਾ ਸਹਾਇਤਾ, ਕੰਮਕਾਜੀ ਉਪਕਰਣਾਂ, ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ, ਬਾਈ-ਸਾਇਕਲ ਉਪਕਰਣ, ਵਿਆਹ ਸਬੰਧੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਮੈਟਰਨਿਟੀ ਲਾਭ, ਮੌਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਦੁਰਘਟਨਾ, ਵੱਡੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਮੈਡੀਕਲ ਖਰਚ, ਰੈਕੋਗਨੀਸ਼ਨ ਆਫ ਪ੍ਰਾਇਰ ਲਰਨਿੰਗ (ਆਰ.ਪੀ.ਐਲ) ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ²⁰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ:

- **ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ:** ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਸਾਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਲਈ 20,000/- ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- **ਬਾਲਤੀ ਜਨਮ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸਕੀਮ:** FDR ਦੀ ਸ਼ੁਕਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ 75,000/- ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਤੱਕ), ਜੋ ਸਿਰਫ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੈਸ਼ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

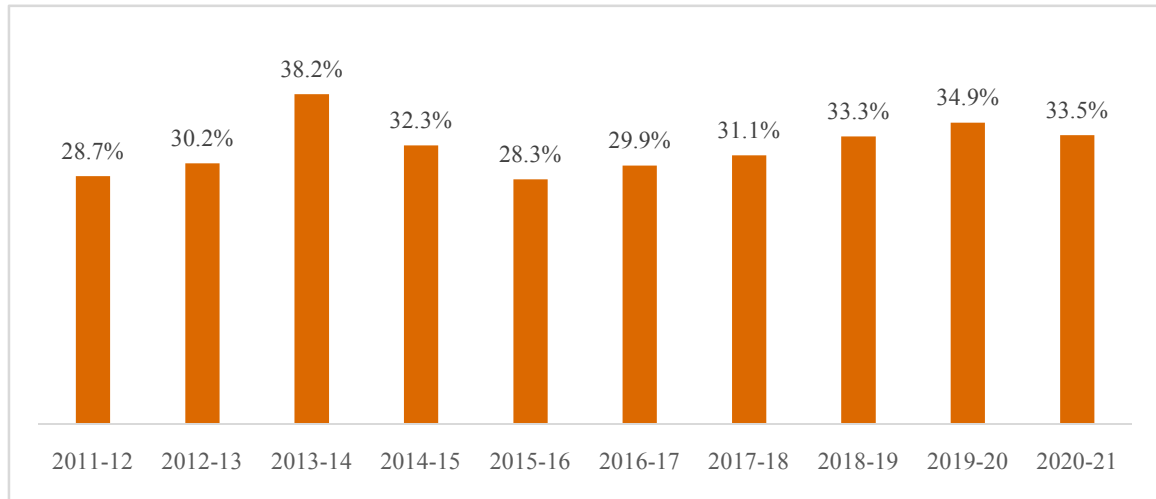
²⁰ Source: <http://bocw.punjab.gov.in/index.aspx?id=Welfare%20Schemes&Data=38>

- **ਸ਼ੁਗਨ ਸਕੀਮ:** ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਸਾਰੀ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਹਰੇਕ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ 51000/- ਰੁਪਏ (ਸ਼ੁਗਨ ਦੀ ਰਕਮ) ਜੇਕਰ ਲੜਕੀ ਖੁਦ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਂਬਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸ਼ੁਗਨ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗੀ।
- **ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਕੀਮ:** ਇੱਕ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਸਾਰੀ ਕਿਰਤੀ 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ 3 ਸਾਲ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ 3000/- ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ 1500/- ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਾਰੀ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਤੁਰੰਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3.5. ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ

ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਤੱਕ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ 33 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ (ਚਿੱਤਰ 45) ਭਾਵੇਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਸਾਲ 2015-16 ਤੋਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

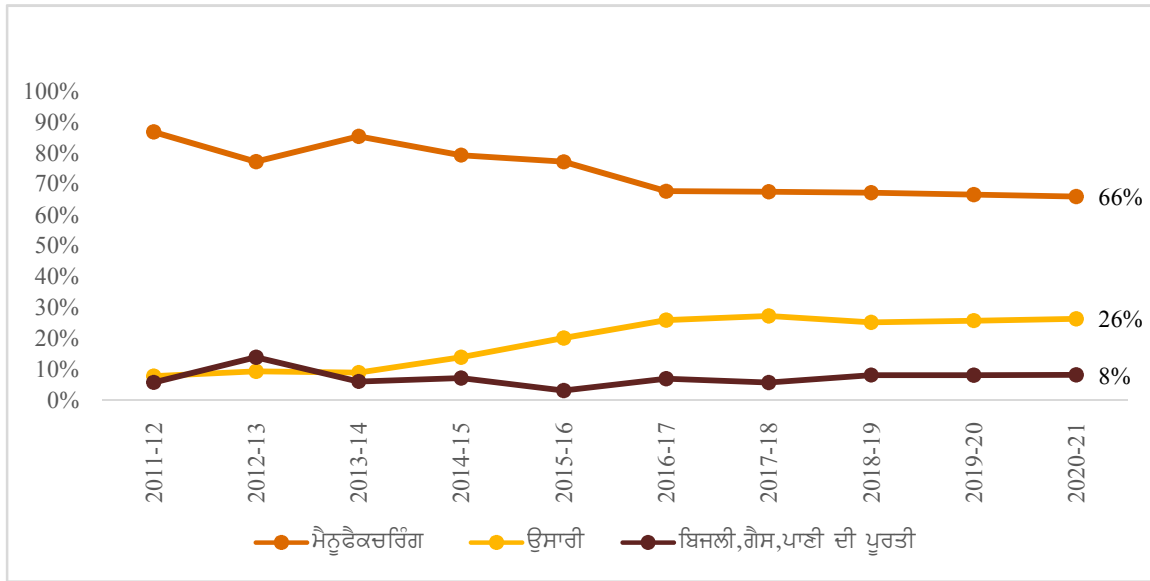
ਚਿੱਤਰ 45:- ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਰਹੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 46)। ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀਗਤ ਨਿਰਮਾਣ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 87 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2020-21 ਵਿੱਚ 66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ ਅਤੇ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧੇ ਕਾਰਣ ਕੁਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਕੇ 26 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹੋ ਗਈ।

ਚਿੱਤਰ 46:- ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ.ਐਫ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

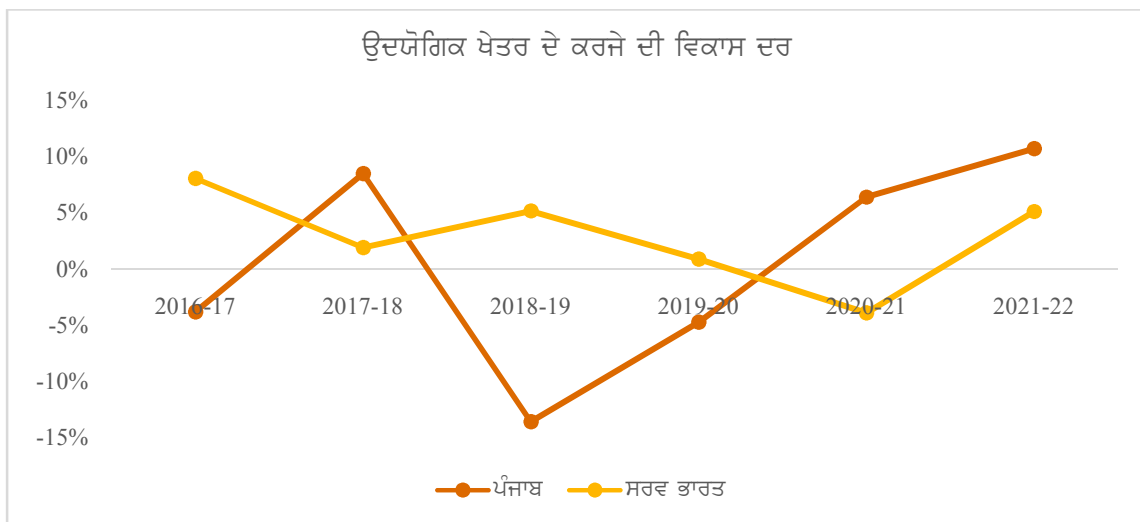

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਨਿਵੇਸ਼ਯੋਗ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਭਧਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਇਆ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਟਵਿਨ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ (ਟੀ.ਬੀ.ਐਸ) ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੀ.ਬੀ.ਐਸ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਘਾਟ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬਕਾਇਆ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਬਕਾਇਆ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 47)

ਚਿੱਤਰ 47:- ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ- ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ

ਸਾਧਨ: ਹੈਡਬੁੱਕ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਆਨ ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੇਟ, ਆਰਬੀਆਈ

3.6 ਚੋਣਵੇਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ: ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ

ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਰਜਿਸਟਰਡ ਜਾਂ ਅਨ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ (ਏ ਐੱਸ ਆਈ) ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਉਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਐਕਟ 1948 ਦੀ ਧਾਰਾ 2 ਐੱਮ (i) ਅਤੇ 2 ਐੱਮ (ii) ਤਹਿਤ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ- ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਇਕਾਈਆਂ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਵਰਕਰਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ 20 ਵਰਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਅਨਇਨਕਾਰਪੋਰੇਟਿਡ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਸਰਵੇ (ਯੂ.ਈ.ਐੱਸ) ਫੈਕਟਰੀਜ਼ ਐਕਟ 1948 ਦੀ ਧਾਰਾ 2 ਐੱਮ (i) ਅਤੇ 2 ਐੱਮ (ii) ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਰਜਿਸਟਰ ਨਾ ਹੋਏ ਅਨਇਨਕਾਰਪੋਰੇਟਿਡ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏ.ਐਸ.ਆਈ ਸਾਲ 2019-20 ਅਤੇ ਯੂ.ਈ.ਐੱਸ ਸਾਲ 2015-16 ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ

ਸਾਰਣੀ 18, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ 10 ਸ਼ਿਖਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਲੋਂ ਕੁੱਲ ਵੇਲਯੂ ਐਡਿਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪੱਖੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ ਪੱਖੋਂ ਐਗਰੋ-ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹਨ। ਖਾਧ ਉਤਪਾਦ, ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਕੁਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿਚ 33 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਧਾਤ ਉਤਪਾਦਨ ਦੂਸਰੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸੈਕਟਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਕਟਰ-ਕੁਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ- ਖਾਧ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ, ਟ੍ਰੇਲਰ ਅਤੇ ਅਰਧ-ਟ੍ਰੇਲਰਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 18: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਚੁਣਵੇਂ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ 2019-20

	ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਫੈਕਟਰੀਆ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦਾ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ	ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਸੀ.ਐਫ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਭ(ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)
ਖਾਣ ਪਦਾਰਥ	25%	15%	4%	49.39
ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼	6%	12%	9%	21.19
ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਔਜ਼ਾਰ	8%	14%	7%	271.14
ਅਣਧਾਤੀ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ	17%	5%	2%	48.12
ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ	6%	6%	8%	66.79
ਮੂਲ ਧਾਤ	7%	6%	14%	46.91
ਹੋਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਉਪਕਰਣ	5%	5%	4%	70.70
ਫੈਬਰੀਕੇਟਡ ਧਾਤ ਪਦਾਰਥ	6%	4%	2%	65.95
ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ, ਟਰੇਲਰਜ਼ ਅਤੇ ਸੈਮੀ ਟਰੇਲਰਜ਼	2%	5%	4%	127.64
ਰਸਾਇਣਕ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣ ਪਦਾਰਥ	2%	4%	11%	67.51

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2019-20

ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ

ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ ਕਮਿਸ਼ਨ (ਕੇ.ਵੀ.ਆਈ.ਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ 1957 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਉਦਯੋਗ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਅਰਧ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਘੱਟ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟ ਟਾਈਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 19 ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 19: ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ	ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਰੁਜ਼ਗਾਰ(ਗਿਣਤੀ)	ਉਤਪਾਦਨ(ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)	ਉਜਰਤਾਂ ਲਾਭ(ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	121	1706	682	136.48
ਬਰਨਾਲਾ	137	1006	402	80.48
ਬਠਿੰਡਾ	348	1446	578	115.68
ਫਰੀਦਕੋਟ	111	622	248	49.76
ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	163	492	196	39.36
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	74	164	65	13.12
ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ	58	236	94	18.88
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	77	602	240	48.16
ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	272	186	74	14.88
ਜਲੰਧਰ	98	474	189	37.92
ਕਪੂਰਥਲਾ	62	210	84	16.8
ਲੁਧਿਆਣਾ	400	216	86	17.28
ਮਾਨਸਾ	64	1924	769	153.92
ਮੋਗਾ	151	208	83	16.64
ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	113	426	170	34.08
ਪਟਿਆਲਾ	457	150	60	12
ਪਠਾਨਕੋਟ	55	1126	450	90.08
ਰੂਪਨਗਰ	285	1358	543	108.64
ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ	164	1056	422	84.48
ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ.ਨਗਰ	154	2124	849	169.92
ਸੰਗਰੂਰ	409	454	181	36.32
ਤਰਨਤਾਰਨ	54	278	111	22.34
ਜੋੜ	3827	16464	6576	1317.12

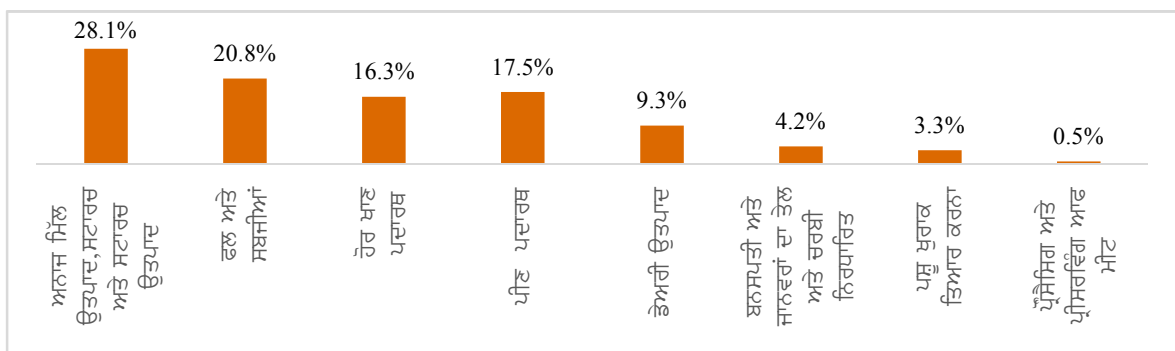
ਸਾਧਨ: ਖਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਉਦਯੋਗ ਬੋਰਡ, ਪੰਜਾਬ।

ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ

ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਹਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਵਧੀਆਂ ਰਿਟਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਰਯਾਤ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਕਟਰ ਅਨਾਜ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਅਨਾਜ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਨਰਾਈਜ਼ ਇੰਡਸਟਰੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਖਿੱਡੇ ਹੋਏ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਾਰਣ ਪਾਬੰਦ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਵੱਧ, ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਸਾਲ 2019-20 ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ (ਖਾਧ ਅਤੇ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇਵੇਂ ਹੀ) ਨੇ ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 45.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ 'ਅਨਾਜ ਮਿਲ ਉਤਪਾਦ, ਸਟਾਰਚ ਅਤੇ ਸਟਾਰਚ ਉਤਪਾਦ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 48)

ਚਿੱਤਰ 48 : ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੂਡ ਅਤੇ ਪੀਣ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

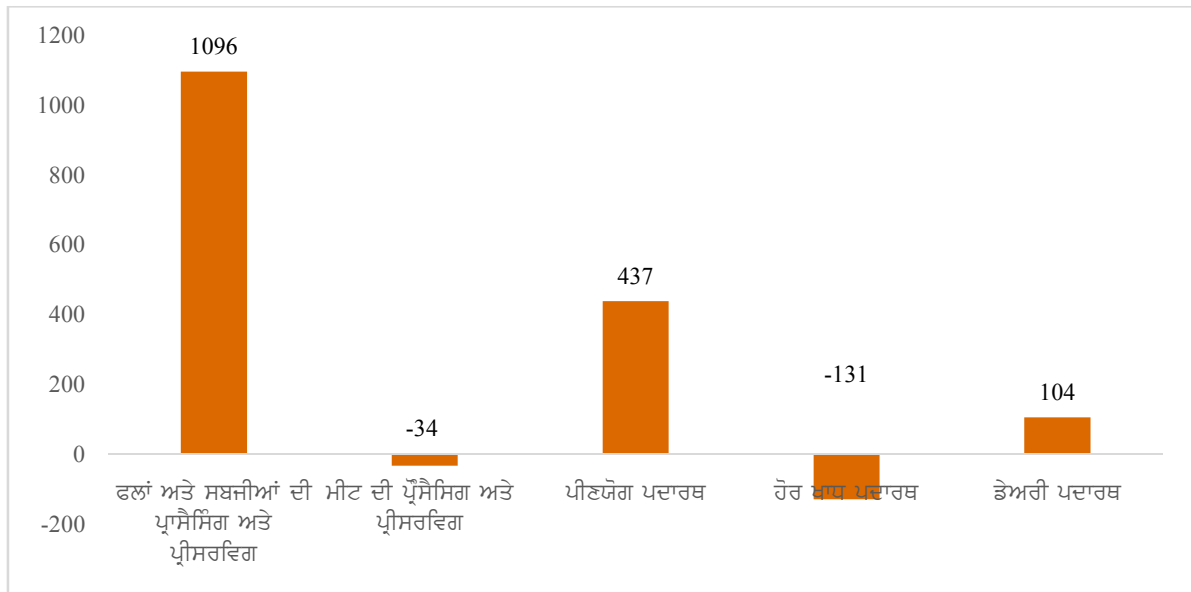

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2019-20

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਪੀ ਟੀ) ਨੇ ਬਠਿੰਡਾ, ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਦਫਤਰ ਮਿਤੀ 27 ਫਰਵਰੀ 2018 ਨੂੰ ਖੋਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫੂਡ ਸੈਕਟਰ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੈਂਟਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਦੇ ਤਾਜ਼ਾ ਰੁਝਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਯੂਨਿਟ ਵਜੋਂ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਪੀ ਟੀ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਕੇ ਫਾਰਮਿੰਗ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਰਕ ਦਫਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਪੀ ਟੀ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਟੇਕ ਹੋਲਡਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਰਵਿਸ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮੁਹੱਈਆ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੂਡ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਯੂਨਿਟ ਜਾਂ ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ, ਸਿਖਲਾਈ ਕਲਾਸ ਰੂਮ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਹੋਸਟਲ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਪੀ ਟੀ (ਐਮ ਓ ਐਫ ਪੀ ਆਈ 2021)²¹ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਖੇ ਸਟੇਕ ਹੋਲਡਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।

²¹ Ministry of Food Processing Annual Report 2021-22. Government of India

ਚਿੱਤਰ 49 : ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੂਡ ਅਤੇ ਪੀਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਉਦਯੋਗ, 2019-20 ਦਾ ਮੁਨਾਫਾ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਪਏ)

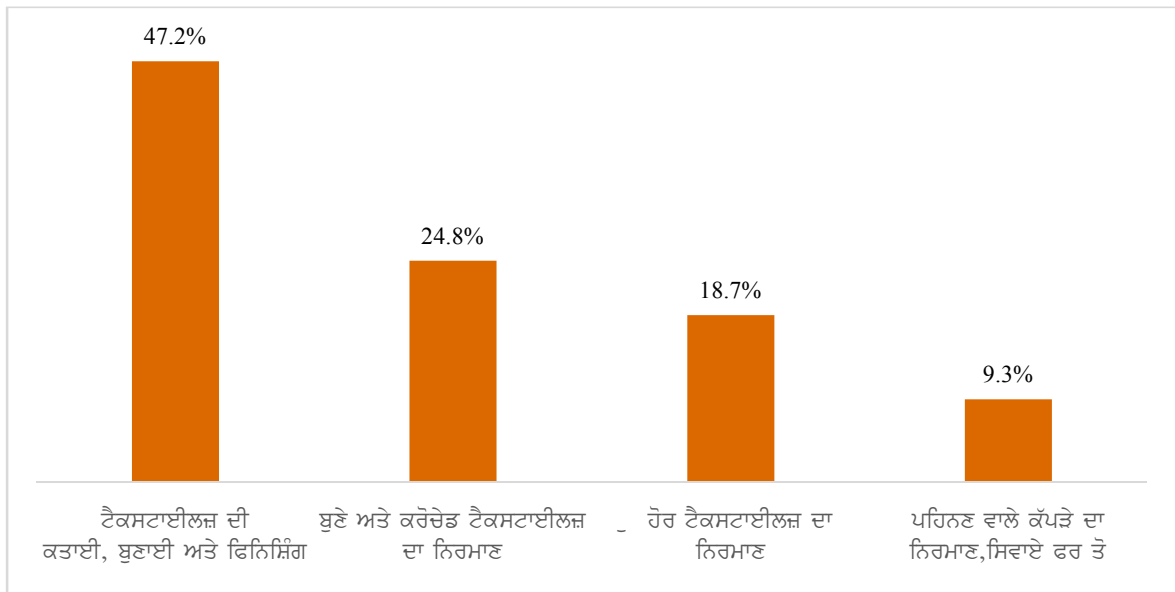
ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ, 2019-20

ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਮੁਨਾਫੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ, ਪੀਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਡੇਅਰੀ ਉਤਪਾਦ ਸਿਖਰ ਦੇ 5 ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ (ਚਿੱਤਰ 49)। ਇਹ ਵੀ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੋ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦਮ ਨਾਲ 100 ਏਕੜ ਦੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ 117.6 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਮੈਗਾ ਫੂਡਪਾਰਕ ਲਾਂਡਵਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਫਪੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਲੱਗਭਗ 38.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਟਰਮ ਲੋਨ, ਨਾਬਾਰਡ ਦੁਆਰਾ 26 ਕਰੋੜ (ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਰਕਮ = 27.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪੀ. ਏ ਆਈ. ਸੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ 25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਕੁੱਲ ਯੋਗਦਾਨ 41 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੀ ਏ ਆਈ. ਸੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰਾਂਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ।

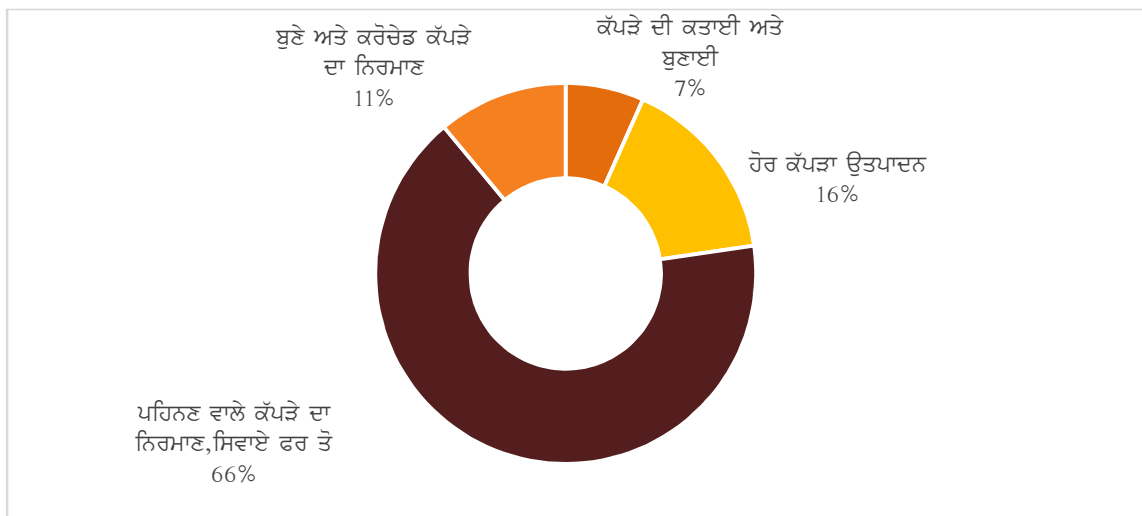
ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਸਰੋਤ ਅਧਾਰ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਤਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਰਣ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਉਦਯੋਗ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਨੇ 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕੁਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚੋਂ 47.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਪਿਨਿੰਗ, ਵੀਵਿੰਗ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਦੀ ਫਿਨਿਸ਼ਿੰਗ ਲਈ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਬੁਣਾਈ ਅਤੇ ਕਰੋਸ਼ੀਆ ਐਪਰਲ ਦਾ 24.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਨ ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਉਤਪਾਦਨ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ ਉਦਯੋਗ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 18.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। (ਚਿੱਤਰ 50)

ਚਿੱਤਰ 50: ਰਜਿਸਟਰਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ, 2019-20 ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਏ ਐਸ ਆਈ 2019-20

ਪ੍ਰਤਿ ਯੂਨਿਟ ਮੁਨਾਫੇ ਪੱਖੋਂ 'ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਆਫ ਅਦਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼' ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਿਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਿਖਾਈ (84 ਲੱਖ ਰੁਪਏ) ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਨਿਟਿਡ ਐਂਡ ਕਰੋਚੀਆ ਐਪਰਲ' ਰਿਹਾ (30 ਲੱਖ)। ਅਣਰਜਿਸਟਰਡ ਉਤਪਾਦਨ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। (ਚਿੱਤਰ 51)

ਚਿੱਤਰ 51: ਅਣਰਜਿਸਟਰਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਪਾਦਨ 2015-16 ਵਿਚ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

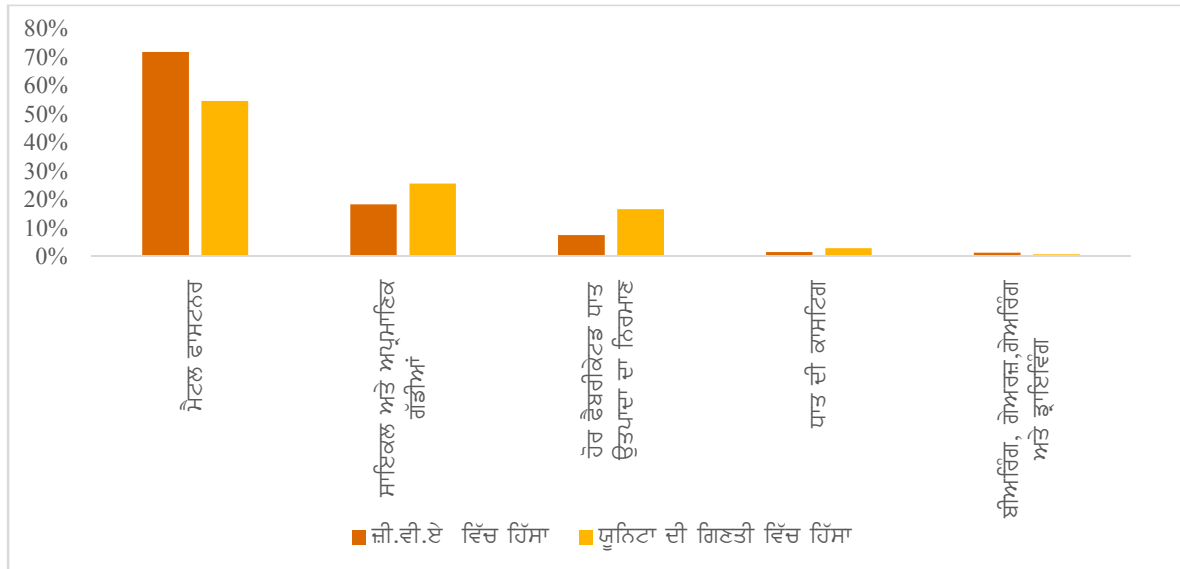
ਸਾਧਨ : ਯੂ ਈ ਐੱਸ 2015-16

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਾਈ ਫੈਸ਼ਨ ਗਾਰਮੈਂਟਸ ਐਂਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਹਲਾ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਐਨ ਆਈ ਆਈ ਐਫ ਟੀ ਦੀ ਅਪਗ੍ਰੇਡੇਸ਼ਨ, ਕਾਮਨ ਐਫਲੂਐਂਟ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟਸ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਨਿਟਵੀਅਰ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਐਫ ਏ ਆਰ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨਾਂ ਵਿਚ ਐਸ ਜੀ ਐਸ ਟੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਛੋਟ, ਈ ਡੀ ਅਤੇ ਐਸ ਡੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਸੀ ਐਲ ਯੂ/ ਈ ਡੀ ਸੀ ਦਾ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਟੈਕਸ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਐਂਕਰ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ 15 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕੁਲ ਐੱਸ ਜੀ ਐੱਸ ਟੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤਿਪੂਰਤੀ ਸਥਿਰ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ 200 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਕ, ਭੋਂ ਵਰਤੋਂ ਖਰਚੇ/ਬਾਹਰੀ ਵਿਕਾਸ ਖਰਚੇ ਤੋਂ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਦੀ ਛੋਟ 48000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਰਜਨ ਸਬਸਿਡੀ/ਕਰਮਚਾਰੀ/ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 50

ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜੋਨ ਵਿਚ ਭੌਂ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੇ ਛੋਟ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, 2018)²²। ਇੰਟੇਗ੍ਰੇਟਿਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕ ਲਈ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਲ 4 ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਪਾਰਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਗੈਰ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 6.3% ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜੀਵੀਏ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਧਾਤ ਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਾਈਕਲ ਉਤਪਾਦਨ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 52)

ਚਿੱਤਰ 52: ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਅਨੁਰਜਿਸਟਰਡ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗ, 2015-16

ਸਾਧਨ: ਯੂ ਈ ਐਸ 2015-16

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਾਪਾਨ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰੋਕਥਾਮ ਦੇ ਸਖਤ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਢਲਾਈ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਈਕਲ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ, ਜੋ ਕਿ ਰਜਿਸਟਰਡ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਿਰਯਾਤ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਐਡਵੇਂਚਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਭਾਗ, 2019)²³, ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹਾਈ-ਟੈਕ ਸਾਈਕਲ ਵੇਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ, ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ, ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਵੇਅਰਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਲਾਜਿਸਟਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ (ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, 2018)।

ਖੇਡ ਸਮਾਨ ਉਦਯੋਗ

ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਸਾਲ 2019-20 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਡ ਸਮਾਨ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵੈਲਯੂ ਐਡਿਡ ਵਿਚ 0.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ। ਪ੍ਰਤੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਲਾਭ 112 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਖੇਡ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਿੰਗ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸਪੋਰਟਸ ਗੁਡਜ਼ ਪਾਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸੈਂਟਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਹੋਣਗੇ।

²² Department of Industries & Commerce (2018). Industrial and Business Development Policy 2017 Amended as on 30.07.2018. Govt of Punjab. Available at http://investpunjab.gov.in/Content/documents/Notifications/Industrial_and_Business_Development_Policy_2017.pdf

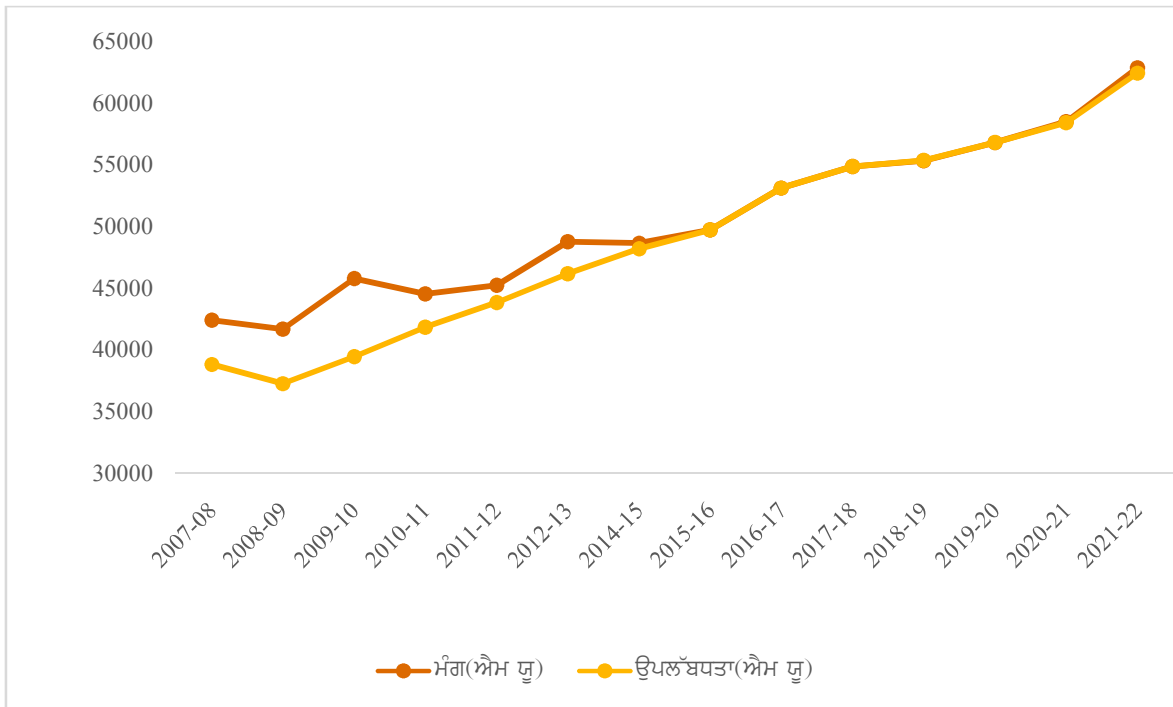
²³ Department for Promotion of Industry and Internal Trade (2019). Annual Report 2018-19. Ministry of Commerce and Industry. Available at https://dipp.gov.in/sites/default/files/annualReport_2018-19_E_0.pdf

3.7 ਬਿਜਲੀ, ਗੈਸ, ਜਲ-ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸੈਕਟਰ

ਬਿਜਲੀ

ਪੰਜਾਬ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਮੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ 62,850 ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2020-21 ਤੱਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਮੰਗ 58,450 ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਨਿਟ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਾਧੇ-ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਚਿੱਤਰ 53) ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

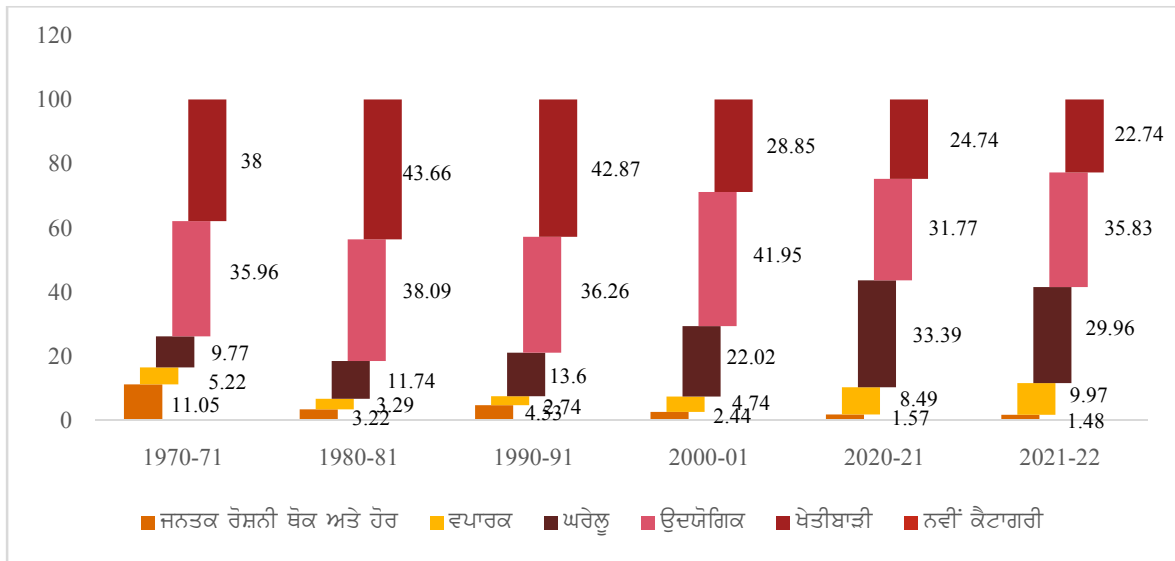
ਚਿੱਤਰ 53: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਉਪਲੱਬਧਤਾ

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਾਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਹੈਡਬੁੱਕ ਆਫ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਆਨ ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੇਟ, ਆਰਬੀਆਈ

ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ 55109.11 ਮਿਲੀਅਨ ਕੇ ਡਬਲਿਊ ਐਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ 52743.90 ਕੇ ਡਬਲਿਊ ਐਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 4.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 54 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, 59 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਿਜਲੀ ਖਪਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਗਭਗ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 54: ਬਿਜਲੀ ਖਪਤ ਦੀ ਸੈਕਟੋਰਲ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

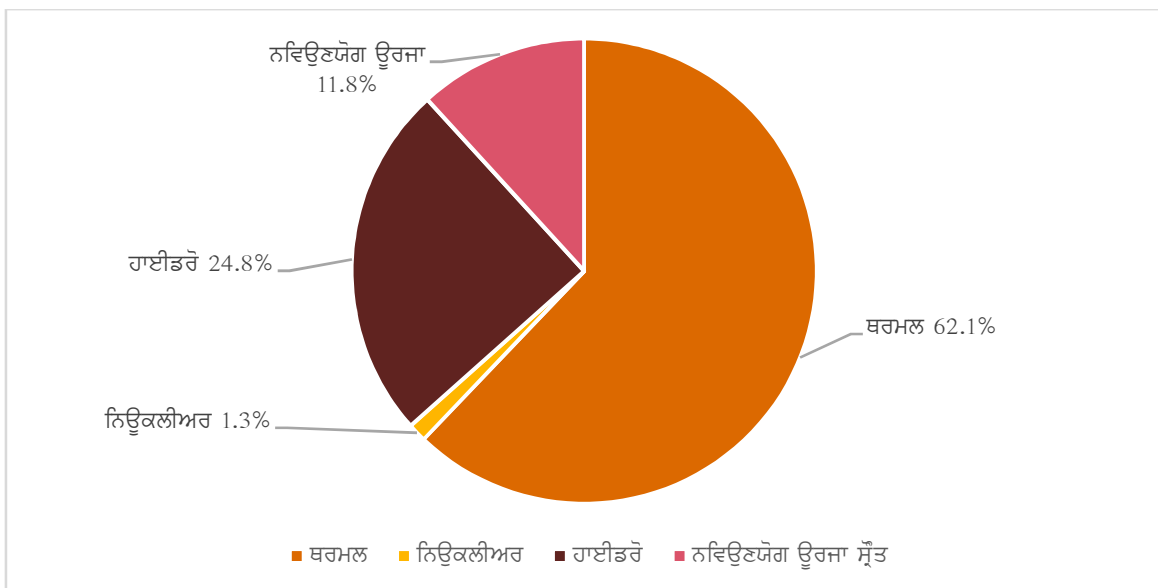

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਲ 2022 ਤੱਕ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਥਰਮਲ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ, ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਊਰਜਾ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਜਿਵੇਂ ਨਿਊਕਲੀਅਰ, ਹਾਈਡਰੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵਿਆਉਣਯੋਗ (ਸੂਰਜੀ, ਹਵਾ ਆਦਿ) ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ 55)। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਾਇਓਮਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁੱਲ ਸਥਾਪਿਤ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚੋਂ 21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, 46 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ 33 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 55: ਅਕਤੂਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸਥਾਪਤ ਸਮਰੱਥਾ (ਮੈਗਾਵਾਟ) ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ

ਸਾਧਨ: ਸੈਂਟਰਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਸਿਟੀ ਅਥਾਰਟੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

3.8 ਆਕਾਰ ਅਧਾਰਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ

ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ

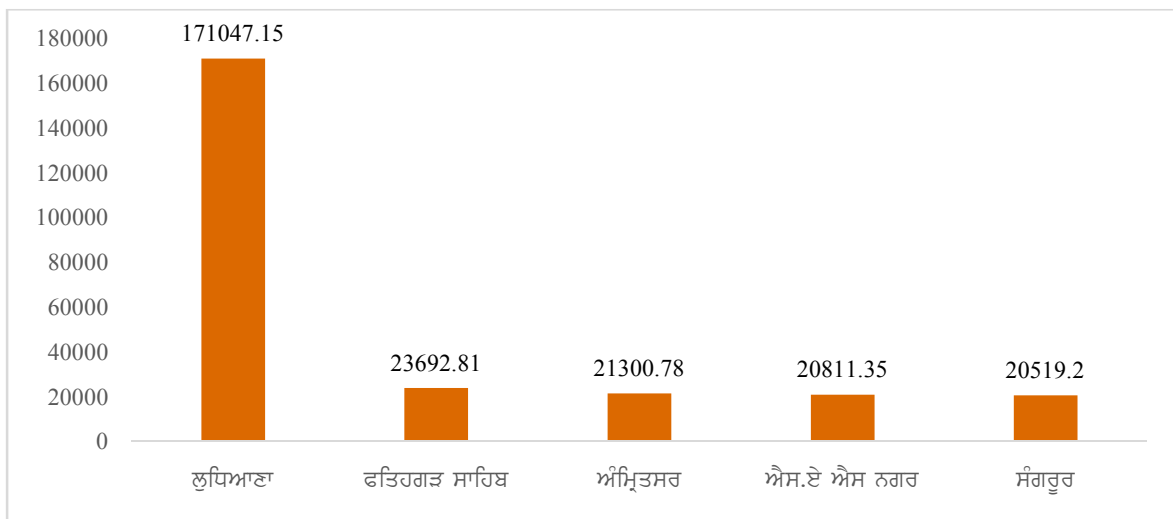
ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਸੈਕਟਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਪੂੰਜੀ ਲਾਗਤ ਤੇ ਵੱਡੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਘੱਟਦਾ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਸੈਕਟਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਕ ਇੰਜਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਟੋ ਕੰਪੋਨੈਂਟਸ, ਸਾਈਕਲ ਪੁਰਜਿਆਂ, ਹੋਜ਼ਰੀ, ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਧਾਰ ਵਾਲੇ 4 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਹਨ।

ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 99,639 ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ 29.07 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਘੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਮੁੱਲ 171047.15 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਚਿੱਤਰ 56) ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (23692.81 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ (21300.78 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ (20811.35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਲਘੂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 56: ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੰਜ ਜਿਲ੍ਹੇ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜ)

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਰਾਜ ਦੀ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਨੀਤੀ ਹਰ ਸਾਲ 10 ਕਲੱਸਟਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਣ, ਆਮ ਸਹੂਲਤ/ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ 10 ਕਲੱਸਟਰਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੀਤੀ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਕਾਸ ਅਥਾਰਟੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵੱਜੋਂ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈਜ਼. ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ:- i) ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਆਰਥਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਈ. ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ii) ਵਿਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ iii) ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਪਗ੍ਰੇਡੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ iv) ਆਧੁਨਿਕ ਜਾਂਚ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਤਸਦੀਕੀਕਰਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਹੈ) ਆਧੁਨਿਕ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ

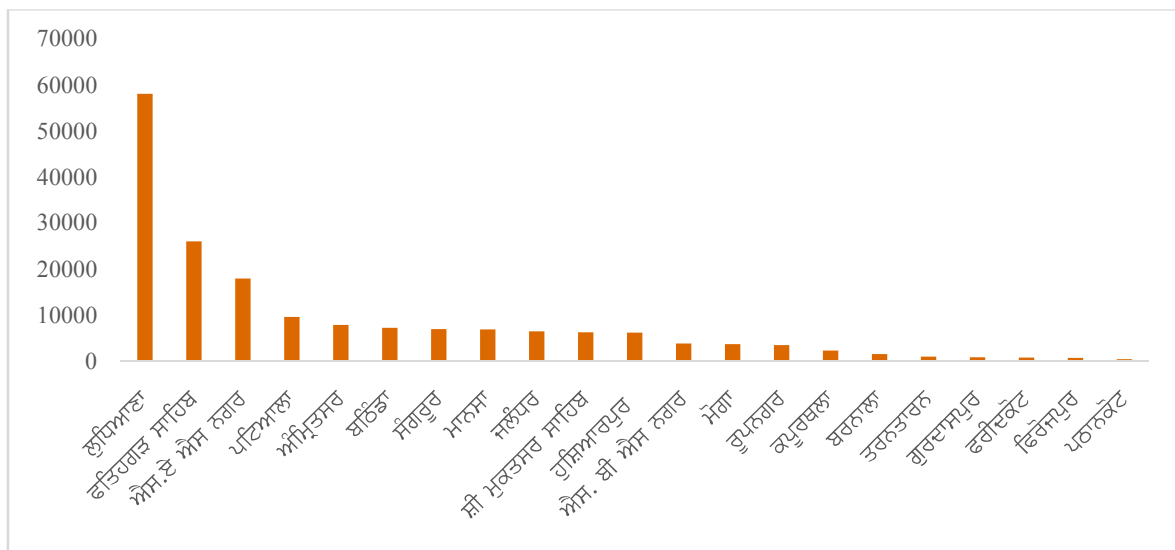
ਟੈਸਟਿੰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਪੈਕੇਜਿੰਗ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗ

ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਮੁੱਲ 6.70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 467 ਨਵੇਂ ਯੂਨਿਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 1057 ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਿਰ ਪੂੰਜੀ 150922.99 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 3,68,363 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ 58064.16 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (25,924.43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ), ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ (17,881.45 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ (9,521.61 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਸੀ। (ਚਿੱਤਰ 57)

ਚਿੱਤਰ 57: ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਜਿਲਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਉਦਮਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਮੁੱਲ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜ)

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

3.9 ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਈਜ ਆਫ ਡੂਇੰਗ ਬਿਜਨਸ

ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਈਜ ਆਫ ਡੂਇੰਗ ਬਿਜਨਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਸੁਧਾਰ ਹੇਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ਪੰਜਾਬ ਰਾਈਟ ਟੂ ਬਿਜਨਸ (ਸੋਧ) ਐਕਟ, 2021 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਈਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ/ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।

- ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਈਜ਼, ਜੋ ਕਿਸੇ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ/ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ 3 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਵੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ 15 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ, ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ 5 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੌਜੂਦਾ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ 20 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਸ਼ਿਕਾਇਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, 3.5 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਨਿਰੀਖਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਯਮਤ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਆਈ.ਪੀ.ਬੀ.ਐੱਫ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 7: ਮਾਈਕਰੋ, ਲਘੂ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉੱਦਮਾਂ ਲਈ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਉਪਾਅ

1. ਫਾਊਂਡਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 27.02.2019 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਫਾਊਂਡਰੀ ਐਂਡ ਜਨਰਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ/ਡੀਪੀਆਰ ਨੂੰ 14.86 ਕਰੋੜ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 13.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸਬੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ: 1.50 ਕਰੋੜ) ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 31.03.2023 ਹੈ।

2) ਗਾਰਮੈਂਟ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2.7.2019 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਗਾਰਮੈਂਟ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਸੀਐਫਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲਾਗਤ 15.15 ਕਰੋੜ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 12.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ: 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ ਸ਼ੇਅਰ: 1.65 ਕਰੋੜ) ਰੁਪਏ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 18.8.2022 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ 4.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਅਤੇ 3.60 ਕਰੋੜ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਿਸ਼ਤ ਨੂੰ 15.02.2022 ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਿਤੀ 19.10.2022 ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਮਿਤੀ 24.09.2022 ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਉਪਕਰਨ ਇੰਨਸਟਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

3) ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2.3.2021 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 14.95 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 28.06.2021 ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 11.95, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ 1.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਐਸਪੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ 1.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 27.06.2023 ਹੈ।

4) ਕਟਿੰਗ ਟੂਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਪਟਿਆਲਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 02.03.2021 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 14.28 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕਟਿੰਗ ਟੂਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਸੀਐਫਸੀ ਦੇ ਡੀਪੀਆਰ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 28.06.2021 ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 11.35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਰਾਜ ਸ਼ੇਅਰ: 1.50 ਕਰੋੜ ਅਤੇ ਐਸਪੀਵੀ ਸ਼ੇਅਰ 1.43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਕ 27.06.2023 ਹੈ।

5) ਮਾਡਰਨ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਅਤੇ ਪੈਕੇਜਿੰਗ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 30.05.2022 ਨੂੰ ਹੋਈ ਆਪਣੀ 59ਵੀਂ ਸਟੀਅਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ 29.06.2022 ਦੇ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ 20.01 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ: 15.87 ਕਰੋੜ, ਰਾਜ ਸ਼ੇਅਰ: 2.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ ਸ਼ੇਅਰ : 2.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)। ਤ੍ਰਿਪੱਖੀ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ, 2022 ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ 28.06.2024 ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:-

- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਪੋਰਟਲ (ਗੋਲ) ਨਾਲ ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫਸਟ ਪੋਰਟਲ(ਆਈ.ਪੀ.ਬੀ.ਐਫ.ਪੀ) ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ।
- ਡੀ.ਪੀ.ਆਈ.ਆਈ.ਟੀ. ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਜੀ.ਆਈ.ਐਸ ਅਧਾਰਤ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ।
- ਸੈਕਟਰਲ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਲੱਗ ਅਤੇ ਪਲੇ ਵਿਕਲਪ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਨਾ।
- ਦੁਕਾਨ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਲਾਇਸੈਂਸ ਲਈ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਫਾਰਮ।
- ਲੇਬਰ ਵੈਲਫੇਅਰ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਆਨਲਾਈਨ ਯੋਗਦਾਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।
- ਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਉਸਾਰੀ ਪਰਮਿਟ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਨਲਾਈਨ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਜ਼ੀ/ਅੰਤਿਮ ਫਾਇਰ ਸੇਫਟੀ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ (ਏ.ਏ.ਆਈ) ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਾਰਕ ਅਥਾਰਟੀ ਤੋਂ ਬਿਲਡਿੰਗ ਪਲਾਨ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ, ਜੰਗਲਾਤ ਐਨ.ਓ.ਸੀ, ਅਸਥਾਈ/ ਨਿਯਮਿਤ ਬਿਜਲੀ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ, ਸੀਵਰ ਕਨੈਕਸ਼ਨ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਅਤੇ ਐਨ.ਓ.ਸੀਜ਼।

ਮਾਈਕਰੋ, ਲਘੂ ਉੱਦਮ ਕਲਸਟਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਉੱਦਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੀ.ਐਫ.ਸੀਜ਼ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸਾਂਝੇ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰਾਂ (ਸੀ.ਐਫ.ਸੀਜ਼) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ 30 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ (ਮਾਈਕ੍ਰੋ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ) ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਗਤ ਦੇ 70% ਤੋਂ 90% ਤੱਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਕਮ ਐਸ.ਪੀ.ਵੀ/ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 24.5.2022 ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਸੂਖਮ, ਲਘੂ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਐਨ.ਈ(1247)ਸੀ.ਡੀ.ਡੀ/ਈ.ਐਫ.ਸੀ/ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ-ਸੀ.ਓ.ਡੀ/2021ਈ ਮਿਤੀ 24.05.2022 ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਉੱਦਮ ਸਕੀਮ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ www.dcmsme.gov.in 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ-ਸੀ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, 7 ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 5 ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ 2 ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ:

ਮੋਹਾਲੀ ਹਾਈ-ਟੈਕ ਮੈਟਲ ਕਲੱਸਟਰ, ਮੋਹਾਲੀ

ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਆਇਲ ਐਕਸਪੈਲਰ ਐਂਡ ਪਾਰਟਸ ਕਲੱਸਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫਸਟ ਪੋਰਟਲ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਇਨਵੈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫਸਟ ਪੋਰਟਲ - ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

22 ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ 143+ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹੁਣ ਸਟੇਟ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਪੋਰਟਲ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਪਰਕ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

- ਨਵੀਆਂ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ:
- ਮੂਵੀ ਸੂਟਿੰਗ ਪਰਮਿਟ
- ਰਾਜ ਆਬਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਬ੍ਰਾਂਡ ਅਤੇ ਲੇਬਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ
- ਰਾਜ ਆਬਕਾਰੀ ਅਧੀਨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਵਿਕਰੀ, ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਪਰਮਿਟ ਅਤੇ ਆਈਐਮਐਫਐਲ ਲਾਇਸੈਂਸ
- ਈ-ਕੂੜਾ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ
- ਪਲਾਸਟਿਕ ਵੇਸਟ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨਵਿਆਉਣ
- ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ਼ ਕੇਬਲ ਵਿਛਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ
- ਲੁਬਰੀਕੈਂਟ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ
- ਫਰਮ ਸੋਧ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ
- ਸੁਸਾਇਟੀ ਸੋਧ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ
- ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਸਟਮਾਈਜ਼ਡ ਸੂਚੀ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹਾਇਕ
- ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ/ਕਲੀਅਰੈਂਸ, ਅਤੇਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ
- 36 ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਆਨਲਾਈਨ ਡੈਸ਼ਬੋਰਡ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਜਨਤਮ ਡੋਮੇਨ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।
- ਬਾਇਓ ਮੈਡੀਕਲ ਵੇਸਟ।
- ਠੋਸ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰ।
- ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰ।
- ਬੈਟਰੀ ਨਿਯਮ-2021 ਦੇ ਤਹਿਤ ਡੀਲਰਾਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ।

ਅਧਿਆਇ 4: ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ

ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਪ੍ਰਚੂਨ ਵਪਾਰ, ਹੋਟਲ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਰੀਕਰੀਏਸ਼ਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗੈਰ-ਸੰਪਰਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੂਚਨਾ, ਸੰਚਾਰ, ਵਿੱਤੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਚਕੀਲਾ ਰਹੀਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੇ 2021-22 (ਤੁਰੰਤ) ਅਤੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 7.3% ਅਤੇ 6.8% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਦੇਖਿਆ, ਜਦ ਕਿ 2020-21 ਵਿੱਚ 4.8% ਦਾ ਘਾਟਾ ਸੀ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 45.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ 2020-21 ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ 38.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2012-13 ਅਤੇ 2022-23 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਜੀ. ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ 6.0% ਦੀ ਔਸਤ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁੱਲ ਜੀ. ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. 4.5% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ “ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਸੈਕਟਰ” ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ। ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਨੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 21.7% ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦੀ ਜੀ. ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ 95.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 2011-12 ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਯਾਤਰਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਣ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ‘ਚ ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਸੀ। ਦਸੰਬਰ 2021 ਤੱਕ ਘਰੇਲੂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆ 267 ਲੱਖ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰੀਕੋਵਿਡ ਪੱਧਰ ਦਾ 60% ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੜਕੀ ਘਣਤਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੜਕਾਂ ਕੰਕਰੀਟ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਪਖੋ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਫੋਨਿਸਿਟੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਟੁੱਟ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ 11.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ 12 ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ, 20 ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਅਤੇ 7 ਛੋਟੇ ਵਿੱਤ ਬੈਂਕਾਂ, ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਇੱਕ ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਨੈੱਟਵਰਕ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ-ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ ਅਨੁਪਾਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਚ ਮਾਰਕ ਦੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੈਂਕ ਵੀ ਤਰਜੀਹੀ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ 57.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨਾਲ ਤਰਜੀਹੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

4.1 ਭੂਮਿਕਾ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

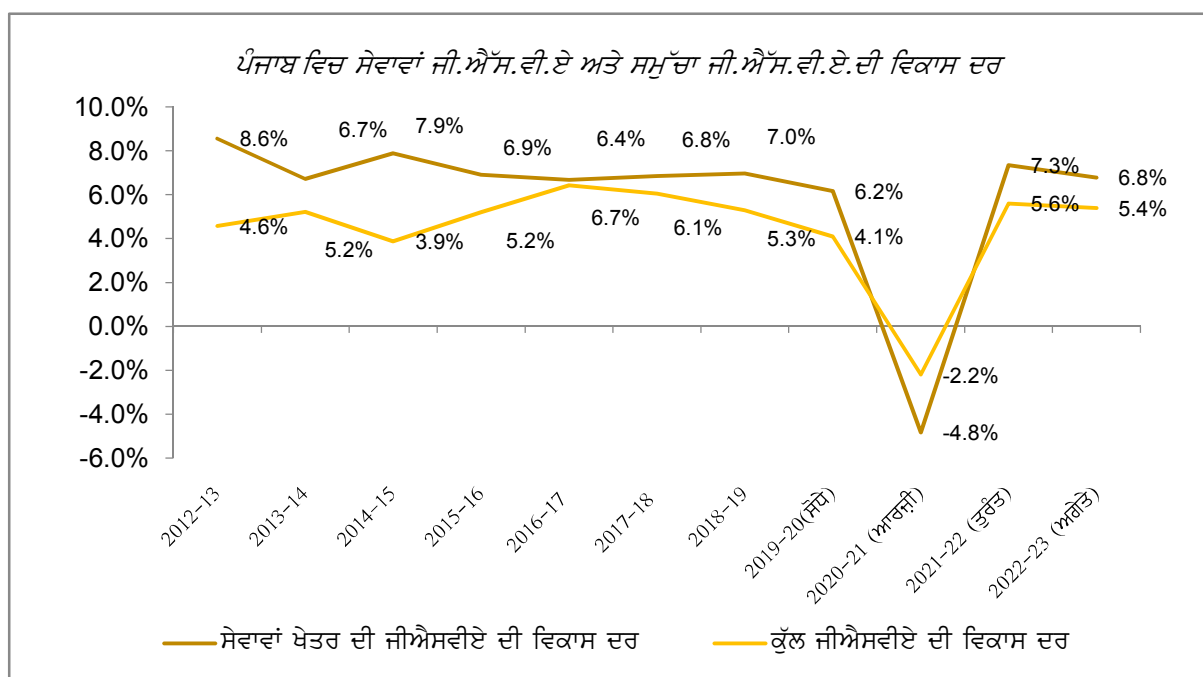
ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਵਰੂਪ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਧਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ²⁴ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

²⁴ Throughout the chapter, share has been calculated at current prices and growth rate has been calculated at constant (2011-12) prices.

ਰਾਜ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 45.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2011-12 ਵਿੱਚ 43.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਕੜੇ, ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਦਾ 53.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ।

ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਨਾਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਪਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 6.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਨੇ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤਨ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 5.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ (ਚਿੱਤਰ 58)।

ਚਿੱਤਰ 58: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੁਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲਜ਼ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 20 ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੁਲ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ 21.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੇ 20.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਈਟ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਉਭਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 12.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 11.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 11.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ।

ਸਾਰਣੀ 20 ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2020-21(ਆਰਜੀ), 2021-22(ਤੁਰੰਤ) ਅਤੇ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਉਪ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 20: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ

	ਹਿੱਸਾ (%)		ਵਿਕਾਸ ਦਰ (%)	
	2022-23 (ਅਗੇਤ)	2020-21 (ਆਰਜੀ)	2021-22 (ਤੁਰੰਤ)	2022-23 (ਅਗੇਤ)
ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	21.7%	-13.1%	8.8%	6.8%
ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ	20.7%	-13.1%	8.7%	6.7%
ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ	1.0%	-12.4%	10.2%	8.7%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ	11.7%	-8.2%	9.6%	8.3%
ਰੇਲਵੇ	1.2%	-18.3%	9.1%	6.7%
ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ	4.7%	-12.6%	9.2%	7.8%
ਜਲ ਯਾਤਾਯਾਤ	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ	0.1%	-10.1%	23.3%	21.0%
ਯਾਤਾਯਾਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ	0.4%	-9.0%	8.8%	8.7%
ਸਟੋਰੇਜ	0.4%	-5.6%	20.8%	9.9%
ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.9%	1.5%	9.3%	9.0%
ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	11.2%	1.8%	4.2%	5.6%
ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਪਤੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਬਿਜਨਸ ਸੇਵਾਵਾਂ	20.6%	1.0%	4.3%	4.6%
ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ	12.1%	6.2%	9.0%	7.6%
ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ	22.6%	-8.2%	8.5%	8.1%

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ²⁵ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਲਈ ਪੀਰੀਅਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 38 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 59) ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਉਪ-ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ,

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਥਾਨ ਹੈ।

²⁵ Throughout the chapter, selected states include Andhra Pradesh, Gujrat, Haryana, Karnataka, Kerala, Maharashtra, Punjab, Tamil Nadu and Telangana

ਵਪਾਰ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ ਹਨ। ਬਿਹਤਰ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ, ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਾਕਸ 7: ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਪਾਰਕਸ - ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ. ਵਿਕਾਸ ਦਰ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 740 ਰਜਿਸਟਰਡ ਆਈਟੀ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈਟੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਈਕੋਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਈਟੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਡੀਆ ਬੀਪੀਓ (ਬਿਜਨਸ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਆਊਟਸੋਰਸਿੰਗ) ਪੋਸ਼ਨ ਸਕੀਮ 2015 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 1200 ਬੀਪੀਓ ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਮੋਹਾਲੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 5 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ./ਆਈ.ਟੀ.ਈ.ਐਸ. ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਟੀ. ਸੈਕਟਰ ਨੇ ਲਗਭਗ 14% ਦਾ ਸੰਚਤ ਵਾਧਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਟੀਅਰ 2 ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਪਾਰਕਸ (ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ.ਆਈ.) ਇਨਕਿਊਬੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ (ਮੋਹਾਲੀ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਈਟੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ।

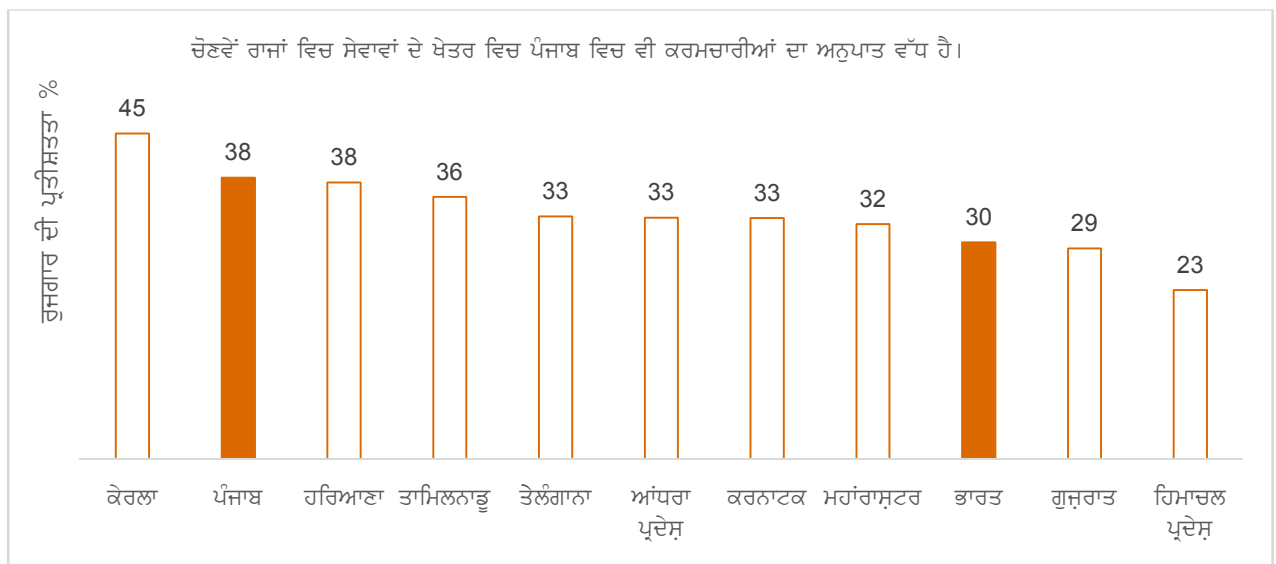
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ ਟੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਈਟੀ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

1. ਆਈ ਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਏਜੰਸੀ
2. ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ ਦਾ ਆਈ.ਟੀ. ਨਿਵੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸ
3. ਨਵੇਂ ਆਈ.ਟੀ. ਅਤੇ ਨਾਲੇਜ ਪਾਰਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
4. ਲੰਬੀ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਈਟੀ ਸੈਕਟਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਕੇਂਦਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸਟਾਰਟਅੱਪ ਐਕਸੀਲੇਟਰ ਚੈਂਬਰ ਆਫ ਕਾਮਰਸ (ਐਸ.ਏ.ਸੀ.ਸੀ.), ਦਿ ਇੰਡਸ ਐਂਟਰਪ੍ਰੀਨਿਊਰਜ਼ (ਟੀ.ਆਈ.ਈ.) ਅਤੇ ਮੋਰਫਿਅਸ ਸਟਾਰਟਅੱਪ ਐਕਸਲੇਟਰ।

ਸਾਧਨ: https://pbindustries.gov.in/static/service_industry;key=IT_ITES

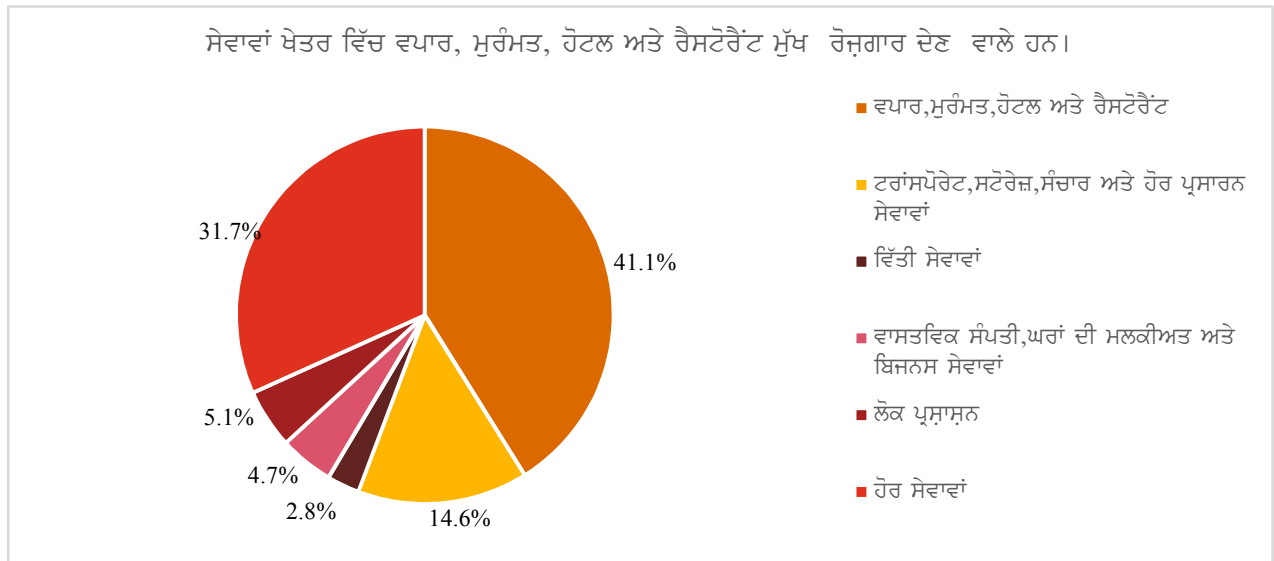
ਚਿੱਤਰ 59: ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ

ਸਾਧਨ: ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ, 2020-21

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 60) ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 41.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 60: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੰਡ (2020-21)

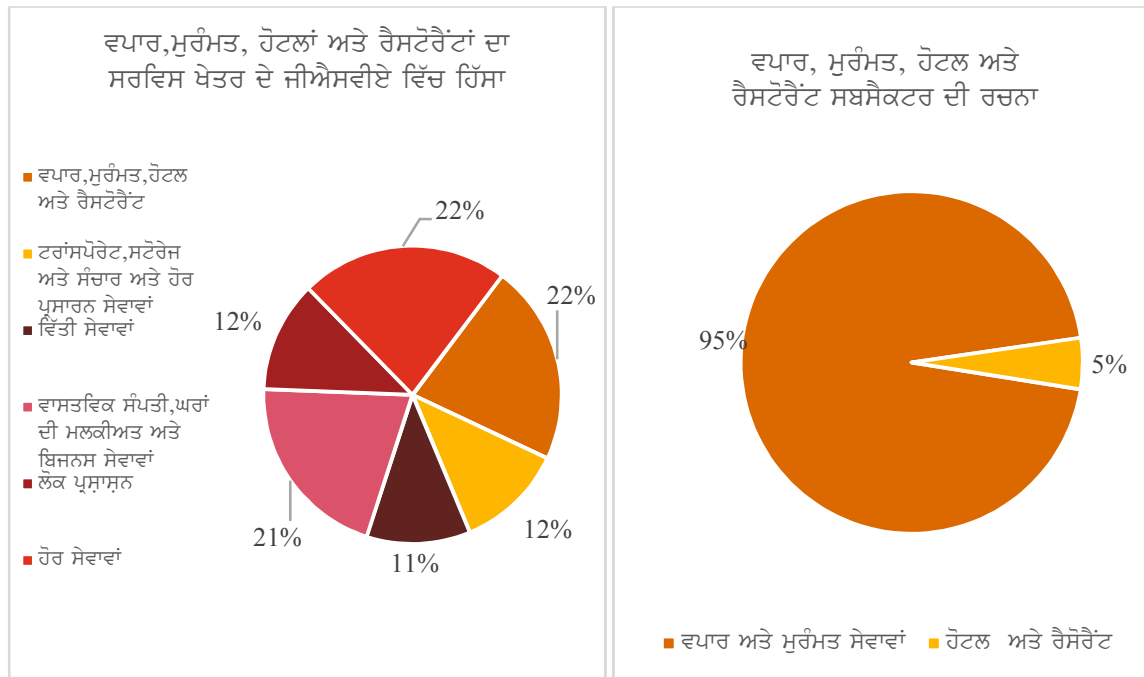
ਸਾਧਨ: ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇ, 2020-21

ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 31.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਸੈਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ 14.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

4.2 ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ

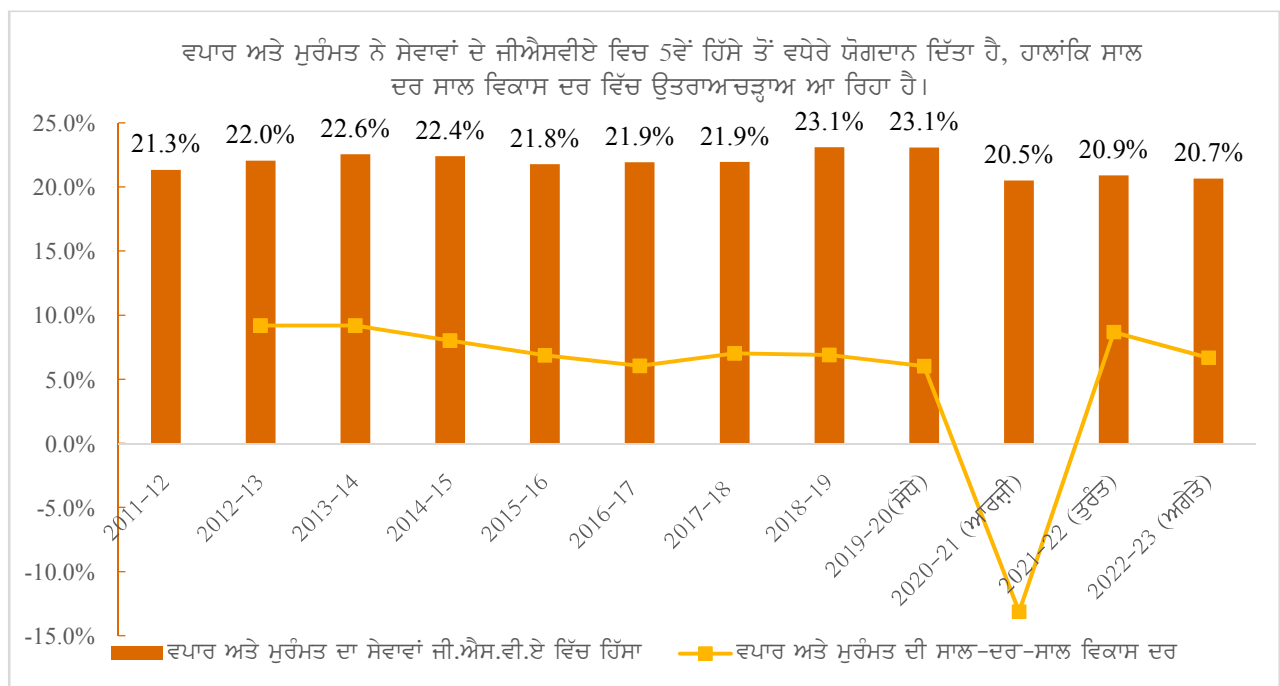
ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਚਿੱਤਰ 61) ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਦਾ 95.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਨੇ 2011-12 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 62) ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਉਪ-ਖੇਤਰ 2011-12 ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਲਈ ਪੀਰਿਓਡਿਕ ਲੇਬਰ ਫੋਰਸ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ 14.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਥੋਕ ਅਤੇ ਪਰਚੂਨ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 61: ਵਪਾਰ, ਮੁਰੰਮਤ, ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, 2022-23 (ਅਗੇਤੋ)

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

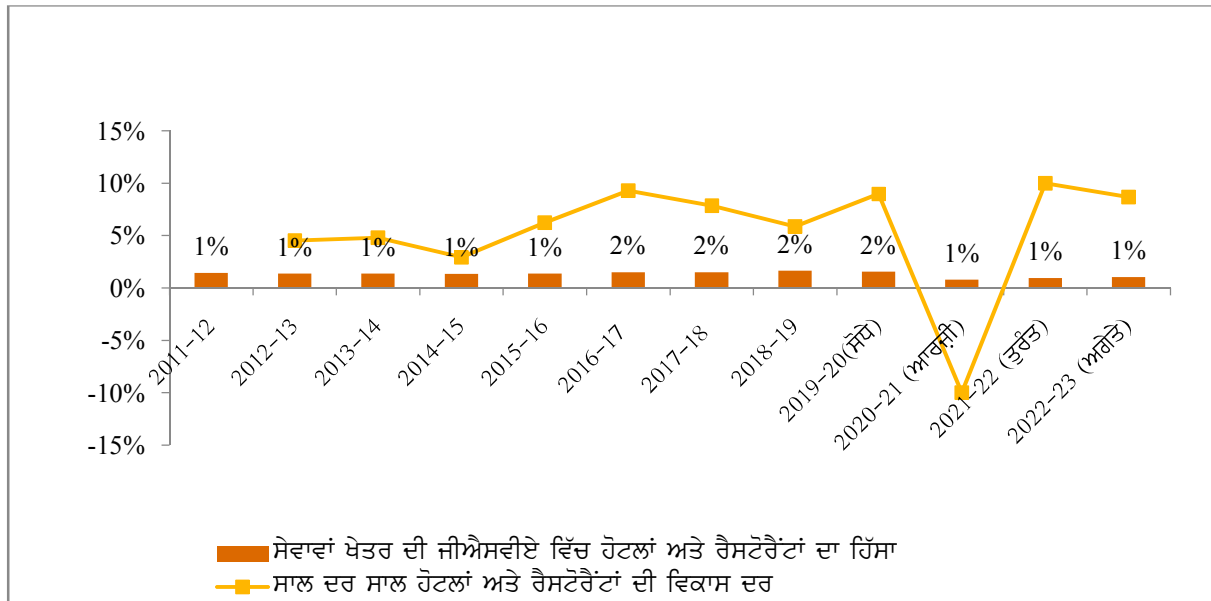
ਚਿੱਤਰ 62: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੂਸਰੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਔਸਤ ਹਿੱਸਾ 2011-12 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋ) ਵਿੱਚ 1.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਉਪ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਰਿਹਾ ਇਹ ਉਪ ਖੇਤਰ ਨੇ 2019-20 ਵਿੱਚ 9.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਯਮਿਤ ਰਿਹਾ। (ਚਿੱਤਰ-63)

ਚਿੱਤਰ 63: ਸੇਵਾਵਾਂ ਜੀ.ਐਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

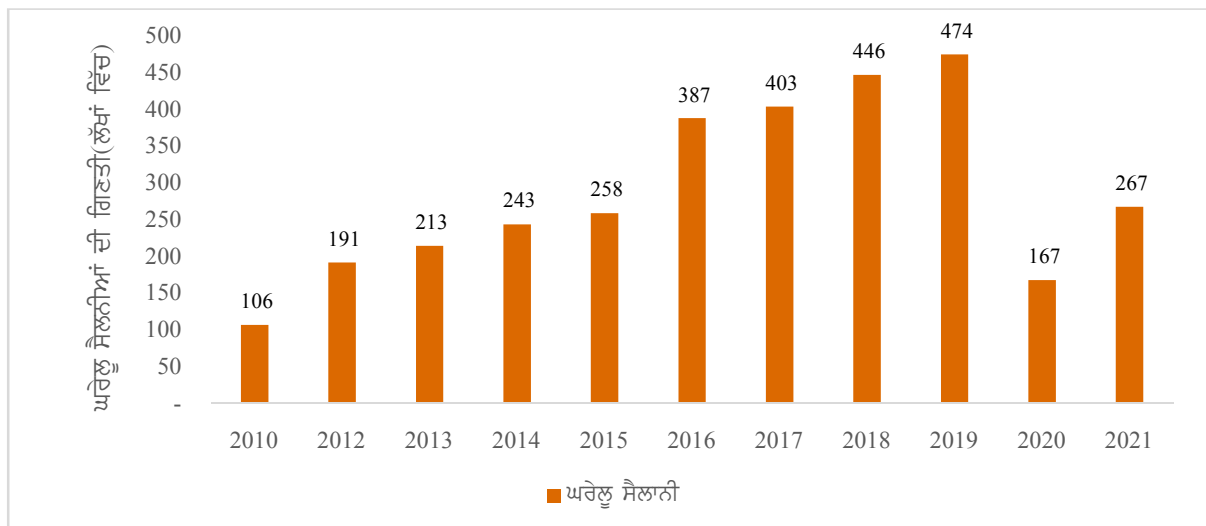
ਸਾਧਨ: ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

4.3 ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ

ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੀ ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ²⁶ ਸਮਰੱਥਾ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪੰਛੂੜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੰਦਿਰ, ਕਿਲ੍ਹੇ, ਯਾਦਗਾਰਾਂ, ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਅਕਰਸ਼ਣ ਹਨ। ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ, ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

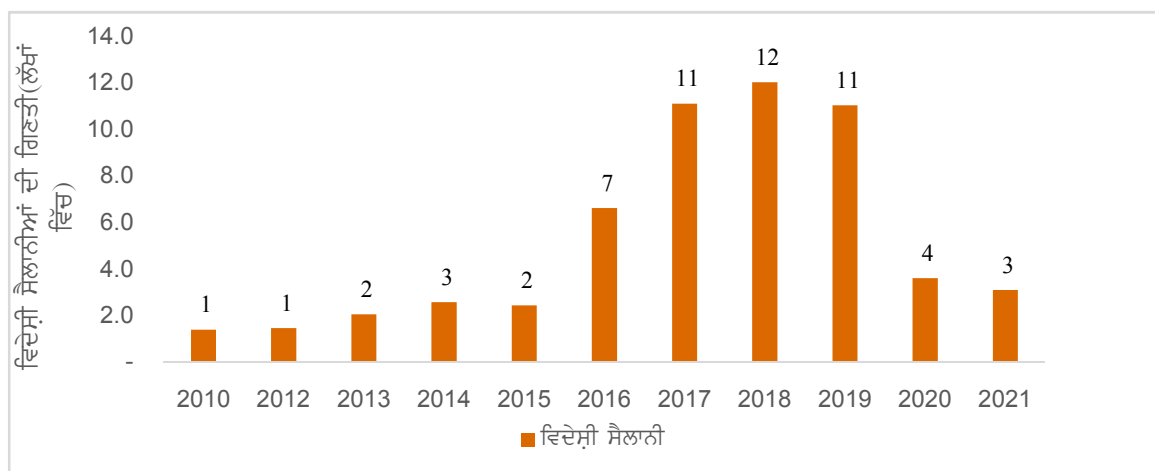
ਚਿੱਤਰ 64: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਜਨਵਰੀ-ਦਸੰਬਰ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

⁵⁸ Punjab Tourism (<http://punjabtourism.gov.in/#/home>)

ਚਿੱਤਰ 65: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਜਨਵਰੀ-ਦਸੰਬਰ)

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਲ 2010 ਤੋਂ 2021 ਦੇ ਦੌਰਾਨ 22 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਖੇਤਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ (ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ) ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 267 ਲੱਖ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀ ਅਤੇ 3 ਲੱਖ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ ਰਾਜ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ (ਚਿੱਤਰ 64 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ 65) ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿੱਚ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੋਵਿਡ-19 ਕਾਰਣ ਲਗਾਇਆਂ ਪਬੰਦੀਆਂ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਸਾਲ 2021 ਦੌਰਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 21) ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਏਸ਼ੀਅਨ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਇਨਫਰਾਸਟਰਕਚਰ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਾਰ ਟੂਰਿਜ਼ਮ (ਆਈਡੀਆਈਪੀਟੀ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਪਾਲਿਸੀ, 2018) ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 21: ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ 10 ਰਾਜਾਂ / ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

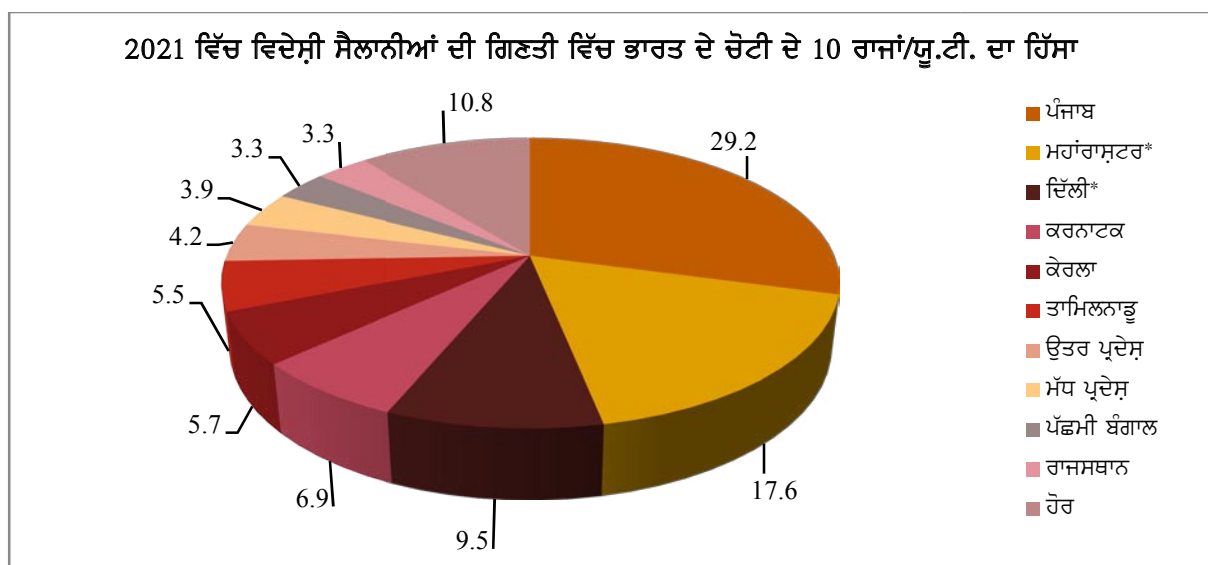
ਰੈਂਕ	ਰਾਜ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ	2021(ਆਰਜੀ)ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ	
		ਨੰਬਰ	ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ(%)
1	ਪੰਜਾਬ	308135	29.2
2	ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ *	185643	17.6
3	ਦਿੱਲੀ *	100178	9.5

2021(ਆਰਜੀ)ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀ

ਰੈਂਕ	ਰਾਜ/ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ	ਨੰਬਰ	ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ(%)
4	ਕਰਨਾਟਕ	72487	6.9
5	ਕੇਰਲਾ	60487	5.7
6	ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	57622	5.5
7	ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	44737	4.2
8	ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	41601	3.9
9	ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	34828	3.3
10	ਰਾਜਸਥਾਨ	34806	3.3
ਕੁੱਲ ਚੋਟੀ ਦੇ 10		940524	89.2
ਹੋਰ		114118	10.8
ਕੁੱਲ		1054642	100.0

ਸਾਧਨ: ਇੰਡੀਆ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਐਂਡ ਏ ਗਲਾਂਸ 2022 (ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ)
ਨੋਟ*2021 ਦੇ ਡੈਟਾ ਲਈ ਸਰਵ ਭਾਰਤ ਦਾ ਗਰੇਬ ਰੇਟ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 66:ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ 10 ਰਾਜਾਂ / ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ: ਇੰਡੀਆ ਟੂਰਿਜ਼ਮ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਐਂਡ ਏ ਗਲਾਂਸ 2022 (ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ ਟੂਰਿਜ਼ਮ)

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਵਾਲੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 22 ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ) ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਅਟੁੱਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅਤੇ ਵਾਘਾ ਬਾਰਡਰ ਸਮਾਰੋਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਐਸ.ਏ.ਐੱਸ. ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਾਫੀ ਸੈਲਾਨੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 12 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਹਰੀਦੇ ਸਕੀਮ (ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਿਟੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਐਂਡ ਆਗਮੈਂਟੇਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ) ਅਧੀਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 22: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ

ਸਾਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਸੂਬੇ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ
2011	11096952	16567596	67%
2012	10072719	19119943	53%
2013	12058034	21544962	56%
2014	15368340	24526751	63%
2015	16924412	26038728	65%
2016	25462627	39363061	65%
2017	25978495	41401987	63%
2018	26935017	45796030	59%
2019	34369513	48486730	71%
2020	7897161	17051311	46%
2021	19772287	26987932	73%

ਸਾਧਨ: ਪੰਜਾਬ ਟੂਰਿਜ਼ਮ

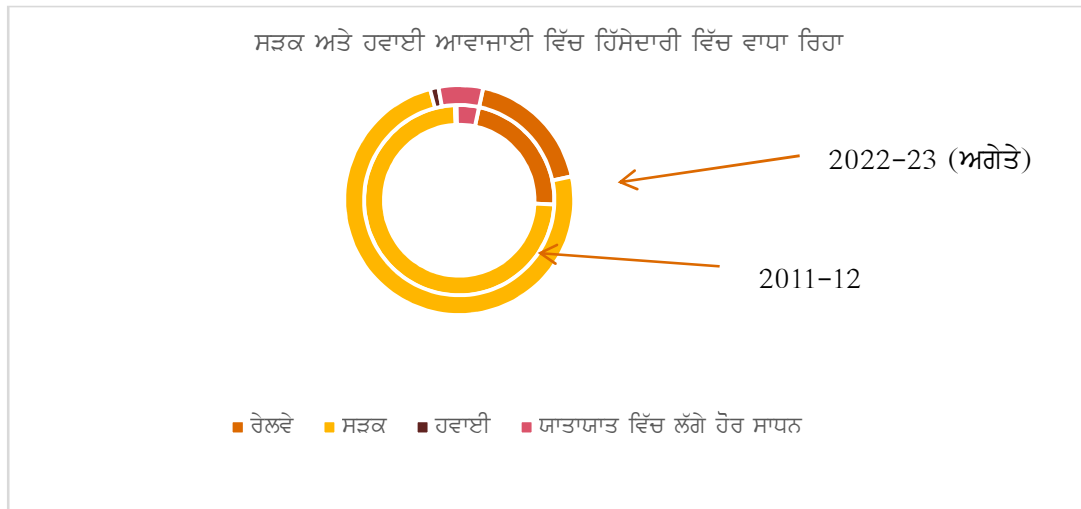
4.4 ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ

ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ 2022-23(ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਟੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚੋਂ 7.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਔਸਤ ਨਾਲ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਧਨ ਹਨ- (ਕ) ਰੇਲਵੇ (ਖ) ਸੜਕ ਅਤੇ ਗ) ਹਵਾਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਭੂਮੀਬੱਧ ਰਾਜ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ, ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਉਤਰਾਖੰਡ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀ ਕਾਰਨ, ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਯਾਤਾਯਾਤ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 5.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ। ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਮੂਲ ਵਾਧਾ 16469.71 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੇਲਵੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 2011-12 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੇ ਮੁਲ ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਔਸਤ 74.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੀ ਔਸਤ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ 5.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਲਈ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 3.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 29.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 67: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ

ਸਾਧਨ: : ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਸਟੇਟਿਸਟਿਕਸ, ਪੰਜਾਬ

ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਨੇ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਸੜਕ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 67)। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਯਾਤਾਯਾਤ ਅਧੀਨ ਜੀ.ਵੀ.ਏ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ, ਸੜਕ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ 2011-12 ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 22.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 73.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ, ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਘੱਟ ਕੇ 18.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੜਕ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 74.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 1.20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੌਰਾਨ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ 20.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ -18.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਵਾਈ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੀ ਦਰ 177.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ -19.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਸੜਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਵਿਚ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਵਾਧਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਅਵਧੀ ਦੌਰਾਨ 9.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ (-)12.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

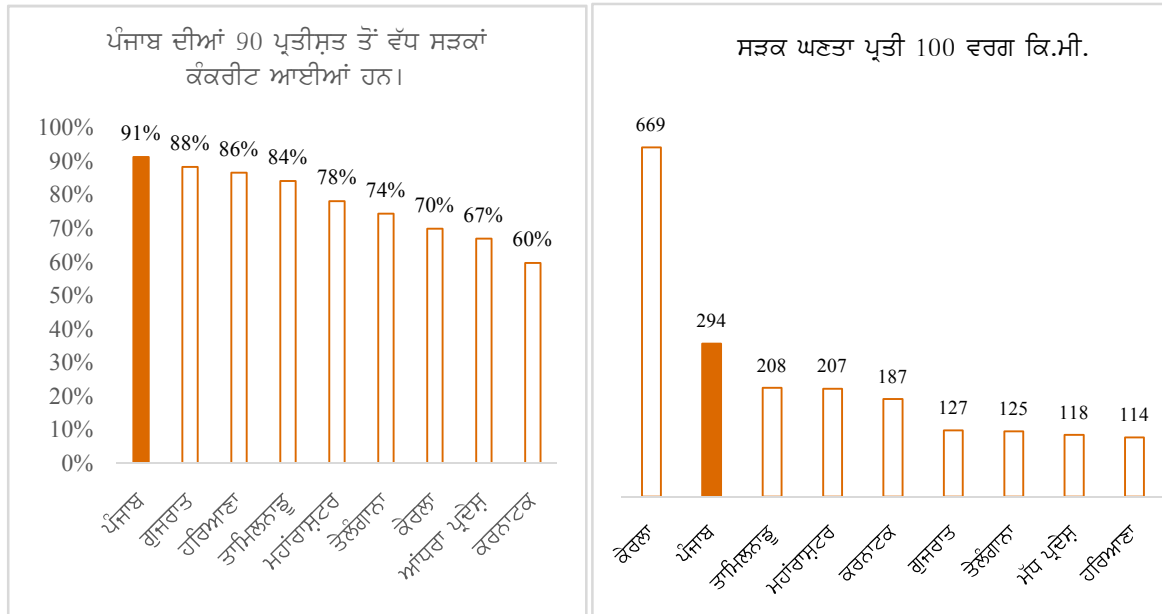
ਯਾਤਾਯਾਤ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

ਸੜਕਾਂ

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੜਕੀ ਨੈਟਵਰਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਇਸ ਤੱਥ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਪੁਖਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਵੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ / ਆਖਰੀ ਮੀਲ ਸੰਪਰਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ²⁷ ਚਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: (1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, (2) ਰਾਜ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਰਾਜ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਭਾਗ (ਪੀਡਬਲਯੂਡੀ) ਦੁਆਰਾ, (3) ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ (4) ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੀਡਬਲਯੂਡੀ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮੰਡੀ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 68: ਕੁੱਲ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਕਰੀਟ ਚਿੱਤਰ 69: ਸੜਕ ਦੀ ਘਣਤਾ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਵਰਗ(ਕਿ.ਮੀ ਵਿੱਚ) ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੜਕ ਅੰਕੜੇ(31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ), ਸੜਕ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਮੰਤਰਾਲਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਕਰੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਚਿੱਤਰ 68)। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਲਨਾਯੋਗ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੜਕ ਘਣਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 69)।

ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਾਲ 2018-19 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕੁੱਲ ਸੜਕ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 1,47,862 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ 3.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਰਚ 2019 ਤੱਕ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 71 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਸੜਕ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਿੱਸਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 3,274 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ 1,133 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਸਨ।

ਸਾਰਣੀ 23: ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ

ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿ.ਮੀ)	
	31.03.2018 ਤੱਕ	31.03.2019 ਤੱਕ
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ	3,269	3,274
ਰਾਜ ਮਾਰਗ	1,103	1,133
ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ	6,980	6,808

²⁷TERI(2015)Green Growth in Transport Sector in Punjab

ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ

ਲੰਬਾਈ (ਕਿ.ਮੀ)

	31.03.2018 ਤੱਕ	31.03.2019 ਤੱਕ
ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ	18,822	18,887
ਦਿਹਾਤੀ ਸੜਕਾਂ	1,02,267	1,04,565
ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੜਕਾਂ	10,195	13,195
ਕੁੱਲ	1,42,636	1,47,862

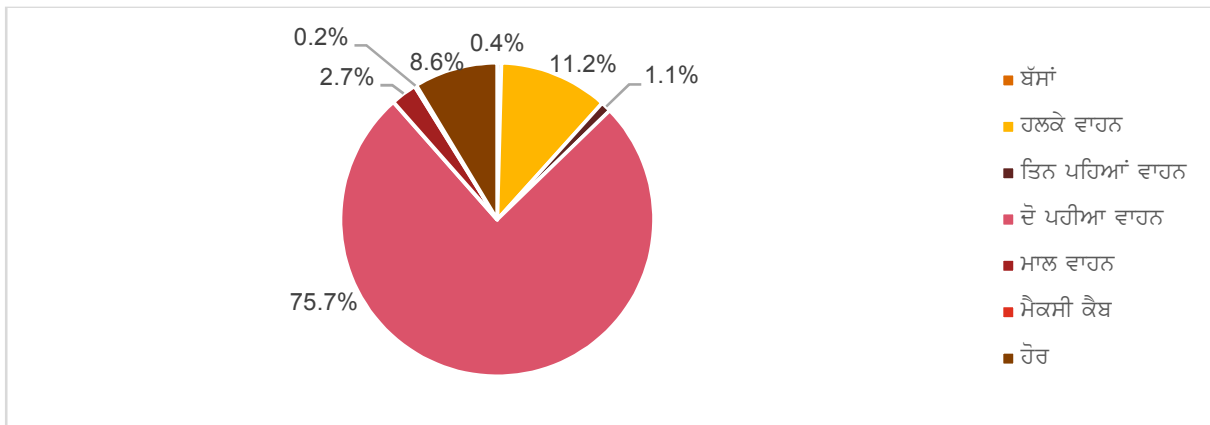
ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੜਕ ਅੰਕੜੇ(31 ਮਾਰਚ, 2019 ਤੱਕ), ਸੜਕ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2021-22 ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ 4.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 31 ਮਾਰਚ, 2021 ਨੂੰ 126.74 ਲੱਖ ਵਾਹਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ 31 ਮਾਰਚ, 2022 ਤੱਕ, 132.11 ਲੱਖ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰ ਹਲਕੇ ਵਾਹਨ, ਮਾਲ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਦੋਪਹੀਆ ਵਾਹਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੀ ਅਸਾਨ ਉਪਲਬਧਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਘੱਟਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ) ਵਿਖੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਮੋਟਰ ਵਹੀਕਲ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੋ ਪਹੀਆ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 70)। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2021-22 ਵਿੱਚ 4.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨਾਲ, ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ 75.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੋ ਪਹੀਆ ਵਾਹਨ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਲਕੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ (11.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਮਾਲ ਵਾਹਨ (2.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸਨ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਘਣਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭੀੜ, ਪਾਰਕਿੰਗ, ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਸੜਕ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ, ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਅਤੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਯਾਤਾਯਾਤ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

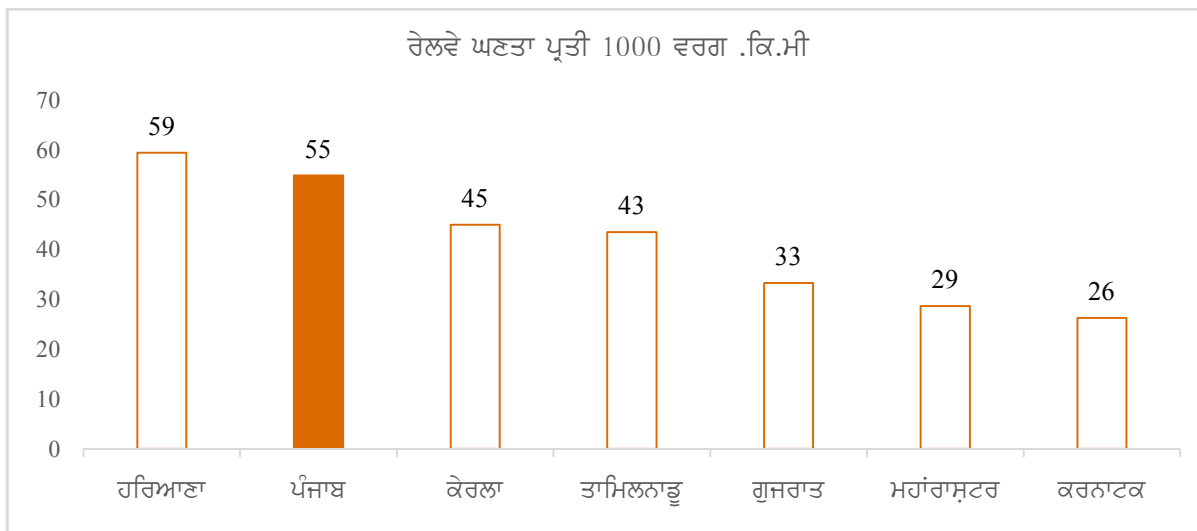
ਚਿੱਤਰ 70: ਮਿਤੀ 31.03.2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਅੰਕੜਾ ਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ

ਰੇਲਵੇ

ਚਿੱਤਰ 71: 2020-21 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਘਣਤਾ (ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਸਲਾਨਾਬੁੱਕ, 2020-21

ਨੋਟ: ਰੇਲਿੰਗ ਟਰੈਕ ਦੀ ਘਣਤਾ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਨਾਲ ਮਾਪੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 2,775 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਰੇਲਿੰਗ ਟਰੈਕ ਨਾਲ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਨੈਟਵਰਕ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲ ਰੇਲਵੇ ਨੈਟਵਰਕ ਦਾ 2.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰੇਲ ਘਣਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 55 ਰੇਲਿੰਗ ਟਰੈਕਸ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 71) ਪੰਜਾਬ ਪੂਰਬੀ ਸਮਰਪਿਤ ਫਰੇਟ ਕਾਰੀਡੋਰ (ਈ.ਡੀ.ਐੱਫ.ਸੀ.) ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 1,856 ਕਿ.ਮੀ. ਲੰਬੀ ਫਰੇਟ ਲਾਈਨ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਡਾਂਕੁਨੀ ਤੱਕ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਈਡੀਐਫਸੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਈ ਮੌਕੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਰੇਲਵੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ

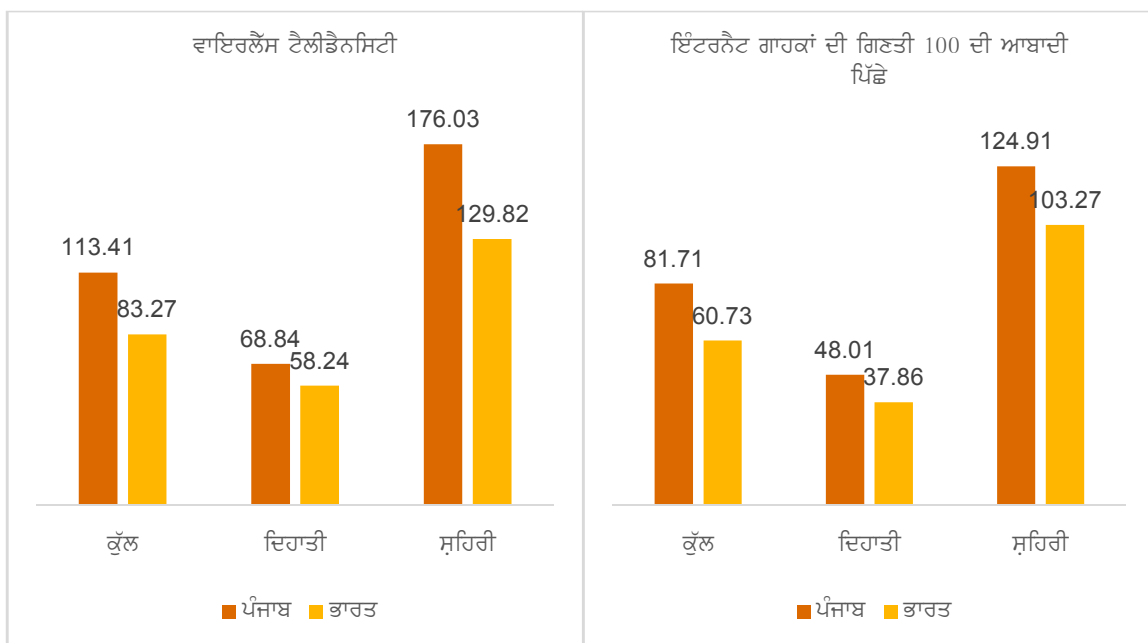
ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯਮ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਹਵਾਈ ਪੱਟੀਆਂ, ਐਰੋਡਰੋਮਜ਼ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਉਡਾਣ ਅਤੇ ਗਲਾਈਡਿੰਗ ਕਲੱਬਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ, ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਠਾਨਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਹੈ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ, ਬੰਗਲੌਰ, ਕੋਇੰਬਟੂਰ, ਦਿੱਲੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਮੁੰਬਈ, ਪੁਣੇ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ, ਬਰਮਿੰਘਮ, ਲੰਡਨ, ਦੁਬਈ, ਦੋਹਾ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਤਾਸ਼ਕੰਦ, ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4.5 ਟੈਲੀਕਾਮ

‘ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ’ ਨੇ ਜੀ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਵਿੱਚ 12,751.00 ਕਰੋੜ²⁸ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ 4.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਾਲ 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੋਂ) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਉਪ ਖੇਤਰ ਦਾ ਔਸਤ ਹਿੱਸਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ 4.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 7.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਜੂਨ 2022 ਤੱਕ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਫੋਨਿਸਟੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੈਕਟਰ ਇੱਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਪੜਾਅ ਤੇ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 72) ਟੈਲੀ-ਫੋਨਿਸਟੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਕਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਟਰਾਈ) ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਟੈਲੀ-ਫੋਨਿਸਟੀ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 83.27 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 113.41 ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਔਸਤ 60.73 ਦੀ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 81.71 ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 24)। ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀ-ਫੋਨਿਸਟੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਗਾਹਕੀ ਦੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀ-ਪੇਂਡੂ ਅੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 72: ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੰਕੇਤਕ

ਸਾਧਨ: ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਇੰਡੀਅਨ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪਰਫਾਰਮੈਂਸ ਇੰਡੀਕੇਟਰਸ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2022)

²⁸in current prices

ਸਾਰਣੀ 24: 30 ਜੂਨ, 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਥਿਤੀ

ਇੰਡੀਕੇਟਰ	ਪੰਜਾਬ			ਭਾਰਤ		
	ਕੁੱਲ	ਪੈਂਡੂ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਕੁੱਲ	ਪੈਂਡੂ	ਸ਼ਹਿਰੀ
ਵਾਇਰਲੈਸ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਿਟੀ(%)	113.41	68.84	176.03	83.27	58.24	129.82
ਵਾਇਰਲਾਇਨ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਿਟੀ(%)	2.65	0.60	5.53	1.86	0.22	4.90
ਓਵਰਆਲ ਟੈਲੀਫੋਨਿਸਿਟੀ(%)	116.06	69.44	181.56	85.13	58.46	134.72
ਵਾਇਰਲੈਸ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	34.70	12.31	22.40	1147.39	521.90	625.49
ਵਾਇਰਲਾਇਨ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	0.81	0.11	0.70	25.57	1.97	23.60
ਕੁੱਲ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	35.51	12.41	23.10	1172.96	523.87	649.09
ਬਰੌਡਬੈਂਡ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	25.15	8.26	16.89	800.94	322.50	478.44
ਨੈਰੋਬੈਂਡ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	0.86	0.33	0.53	35.92	16.80	19.12
ਕੁੱਲ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼(ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)	26.00	8.58	17.42	836.86	339.30	497.56
ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਬਸਕਰਾਇਬਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ	81.71	48.01	124.91	60.73	37.86	103.27

ਸਾਧਨ: ਟੈਲੀਕਾਮ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ (ਇੰਡੀਅਨ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪਰਫਾਰਮੈਂਸ ਇੰਡੀਕੇਟਰਸ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2022)

4.6 ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ

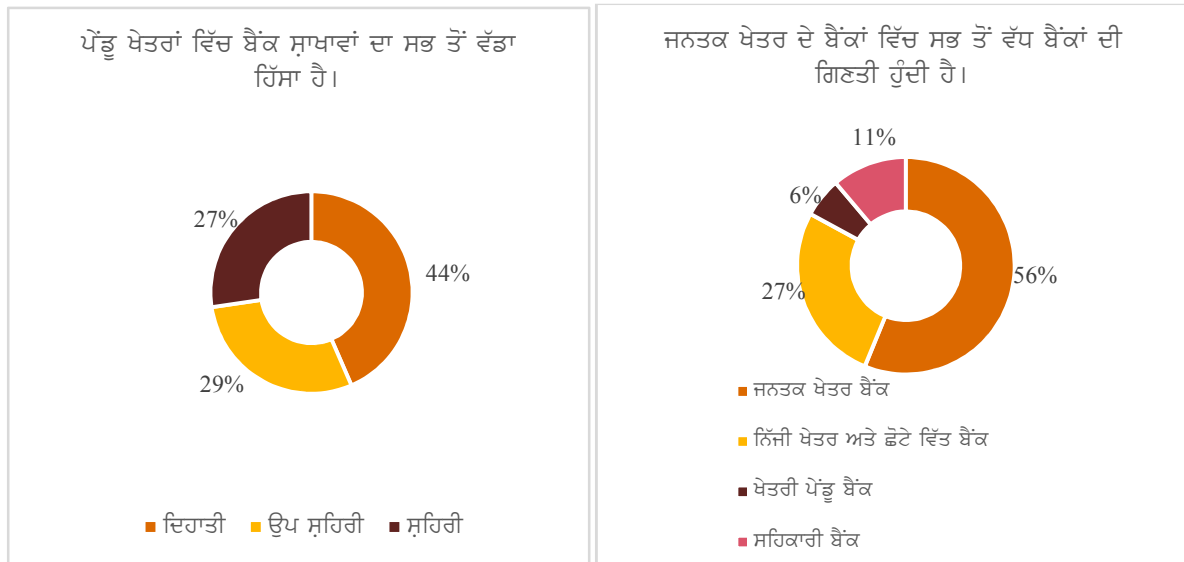
ਵੱਧ ਰਹੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਚਤ, ਭੁਗਤਾਨ, ਬੀਮਾ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਦੌਰਾਨ ਹਿੱਸਾ 11.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। 2012-13 ਤੋਂ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ)ਦੌਰਾਨ 4.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਔਸਤਨ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਲ 2022-23 (ਅਗੇਤੇ) ਵਿੱਚ ਉਪ-ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਜੀ.ਐੱਸ.ਵੀ.ਏ. 29,115.38 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ) ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਇਕ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ, ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕ, ਬੀਮਾ

ਕੰਪਨੀਆਂ, ਬ੍ਰੋਕਰੇਜ ਫਰਮਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਬੈਂਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਨਤਕ ਬਚਤ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਧਾਰ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਰੂਪਰੇਖਾ

ਚਿੱਤਰ 73: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਵਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

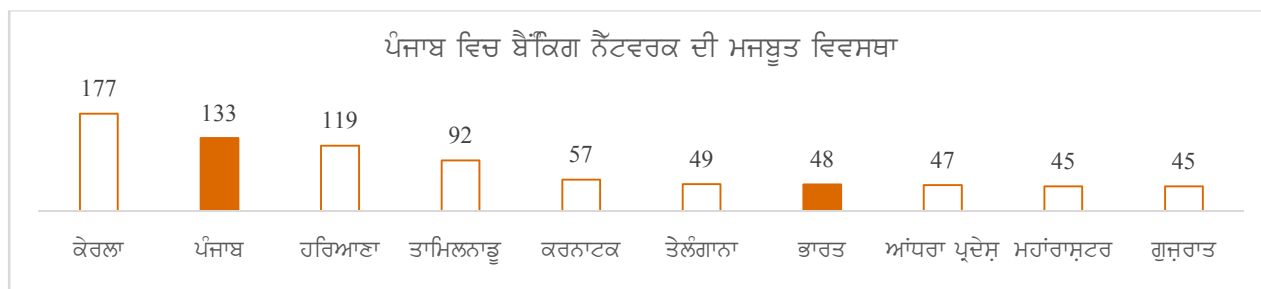
ਸਾਧਨ: ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ

ਦਸੰਬਰ 2022 ਤੱਕ, ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੇ 12 ਬੈਂਕ, 20 ਨਿੱਜੀ ਸੈਕਟਰ ਅਤੇ 7 ਛੋਟੇ ਵਿੱਤ ਬੈਂਕ, 1 ਖੇਤਰੀ ਦਿਹਾਤੀ ਬੈਂਕ ਅਤੇ 1 ਸਹਿਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਸਮੇਤ ਕੁੱਲ 7168 ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ। ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾ ਔਸਤਨ 4,260²⁹ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 73 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 43.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪੇਂਡੂ ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕੁੱਲ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 56.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (4027 ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ) ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 1515 ਅਤੇ ਉਪ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1244 ਅਤੇ 1268 ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ।

ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 74) ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੈਂਕਿੰਗ ਨੈਟਵਰਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਨਤਕ ਬਚਤ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

²⁹Population figures provided by MOSPI for 2021-22

ਚਿੱਤਰ 74: 31 ਦਸੰਬਰ 2021 ਤੱਕ ਪ੍ਰਤੀ 1000 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਧਨ: ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ

ਬੈਂਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ

ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਰਕਮ ਵਧੀ ਹੈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਰਜ਼ਾ ਜਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮਾਂ ਸਾਲ 2020 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2021 ਵਿੱਚ 11.71 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ 7.99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾਂ (ਸੀਡੀ) ਅਨੁਪਾਤ, ਜੋ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਚਮਾਰਕ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਚਮਾਰਕ 60 ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਸਾਲ 2020 ਅਤੇ 2021 ਲਈ ਸੈਡਿਊਲਡ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਬੈਂਕਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 59.4 ਅਤੇ 57.4 ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦਕਿ 2015 ਤੋਂ 2021 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਦੂਸਰੇ ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ਾ-ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਦੂਸਰੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਹਰਿਆਣਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਵੱਧ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 25: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਕੇਤਕ (ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਬਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ)

ਇੰਡੀਕੇਟਰਜ਼	2020	2021	ਬਦਲਾਵ(% ਵਿੱਚ)
ਕੁੱਲ ਜਮ੍ਹਾਂ	4109	4590	11.71%
ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	2440	2635	7.99%
ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰੈਡਿਟ ਡਿਪੋਜ਼ਿਟ ਅਨੁਪਾਤ(ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	59.4	57.4	-3.37
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	675	663	-1.78%
ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਕੁੱਲ ਕਰੈਡਿਟ	581	618	6.37%
ਕੁੱਲ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ਾ	564	645	14.36%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਰਾਜ ਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਹੈਂਡਬੁੱਕ, ਆਰਬੀਆਈ

4.7 : ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ

ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਹਲਵਾਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਵਲ ਏਅਰ ਟਰਮੀਨਲ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਹਲਵਾਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਕਾਰਗੋ ਟਰਮੀਨਲ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 20 ਦਸੰਬਰ, 2018 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਏਏਆਈ ਵਿਚਕਾਰ ਏਏਆਈ ਕੋਲ 51% ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ 49% ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਉਦਮ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰਪੋਰਟ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਉਦਮ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਏਅਰਪੋਰਟ ਅਥਾਰਟੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੇਤਰੀ ਕਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਸਕੀਮ-ਉਡਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ, ਆਰ ਸੀ ਐਸ ਉਡਾਨ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।³⁰

ਸਕੀਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ:

- ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਫਾਇਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੇਤਰੀ ਹਵਾਈ ਸੰਪਰਕ ਦੀ ਸਹੂਲਤ/ਵਧਾਉਣ ਲਈ।
- ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ
- ਇੱਕ ਇੰਟਰੈਕਟਿਵ ਈਕੋ-ਸਿਸਟਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਹੁਲਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ।
- ਇਸ ਨਾਲ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਆਰਸੀਐਸ ਉਡਾਨਾਂ ਲਈ ਵਿਏਬਿਲਟੀ ਗੈਪ ਫੰਡਿੰਗ (ਵੀਜੀਐਫ) ਦਾ 20% ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 80% ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਘੱਟ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਕੀਮ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਣਤਾ ਵਾਲੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੇ ਹਨ:

- ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ।
- ਆਦਮਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਦਮਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜੁੜਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਸਿਵਲ ਐਨਕਲੇਵ- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰਾਜਾਂ- ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟ੍ਰਾਈ-ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੇ ਹੈ।

³⁰ Source: <https://everyademo.live/projects/>

ਅਧਿਆਇ 5: ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ

ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਜੋ ਕਿ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪੇਂਡੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਸੇਵਾ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਉੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਵਾਲੀਆਂ ਕਸਬਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਣਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰ 1971-2001 ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਹੈ।

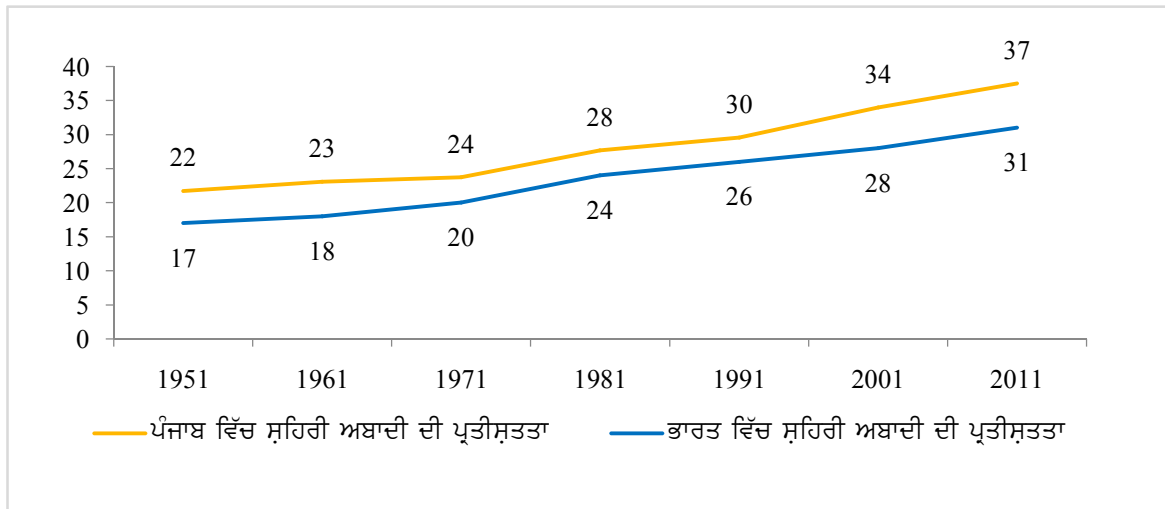
ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। 1951 ਤੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ ਜੋ ਕਿ 2011 ਵਿੱਚ 17 ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ 58% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੋ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 1951 ਵਿੱਚ 2% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2011 ਵਿੱਚ 16% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਸਬਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਲਾਸ ਇੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜ ਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕੁਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਰਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇਜ਼ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ ਨਗਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੈਰੀਫਾਈ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਯੋਜਨਾ ਬੱਧ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰੇਟਰ ਮੁਹਾਲੀ ਏਰੀਆ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ (ਗਮਾਡਾ) ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਗ੍ਰੇਟਰ ਮੋਹਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

5.1 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ

ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ

ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਦਾ 5ਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 75 ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਗਣਨਾ 2011 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਦਾ 37.48% ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ 31.16% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 1951 ਵਿੱਚ 21.72% ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2011 ਵਿੱਚ 37.48% ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। 2001-2011 ਦੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਦਹਾਕੇਵਾਰ ਵਾਧਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ 27.60% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 26.11% ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਵਾਧਾ ਕੌਮੀ ਔਸਤ 17.64% ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 14.22% ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਤਰਾਂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ/ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। 1951 ਵਿੱਚ 110 ਕਸਬਿਆਂ ਤੋਂ 2011 ਵਿੱਚ ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁੱਗਣੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 217 ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ : 75 ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਪੰਜਾਬ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਣਗਣਨਾ (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲ)

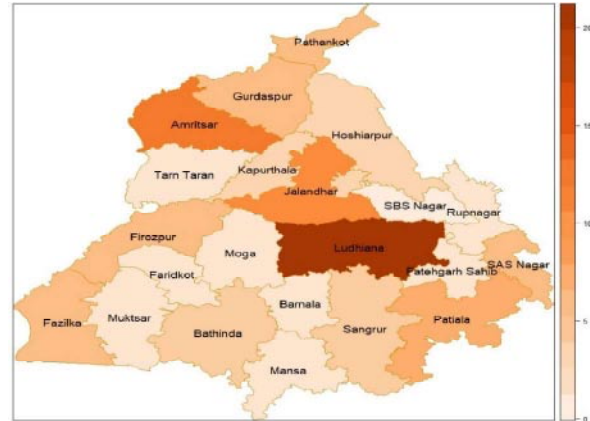
ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਧੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੂਜਾ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚਲੀ ਲੇਬਰ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੀਸਰਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਰਾਜਮਾਰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਗਲਿਆਰੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਅਬਾਦੀ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਵੰਡ

ਚੰਗੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 26 ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2011 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-ਕੋਲਕਾਤਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲਾਂਘੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 45.3% ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਧ ਰਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਰਣੀ 26: ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, 2011

ਰੈਂਕ	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ	ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ
1	ਲੁਧਿਆਣਾ	19.9%
2	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	12.8%
3	ਜਲੰਧਰ	11.2%
4	ਪਟਿਆਲਾ	7.3%
5	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	6.3%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਵੰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਦਬਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਾਈਯ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸਾਰਣੀ 27 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ (58%) ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੱਸੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਣ ਗੈਰ ਸਮਾਨ ਲੀਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਧਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਕਿ ਮਕਾਨ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ, ਬਿਜਲੀ, ਸੀਵਰੇਜ, ਠੋਸ ਕੁੜਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਆਦਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 27: ਸੈਂਸਜ਼ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਰ / ਕਸਬੇ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ / ਕਸਬੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ		
	2001	2011	%ਹਿੱਸਾ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ
ਸ਼੍ਰੇਣੀ I (ਆਬਾਦੀ 100,000 ਅਤੇ ਉਪਰ)	48,19,089	60,63,248	58.31
ਸ਼੍ਰੇਣੀ II (ਆਬਾਦੀ 50,000 ਤੋਂ 99,999)	13,14,224	16,77,646	16.13
ਸ਼੍ਰੇਣੀ III (ਆਬਾਦੀ 20,000 ਤੋਂ 49,999)	10,82,085	13,52,294	13.00
ਸ਼੍ਰੇਣੀ IV (ਆਬਾਦੀ 10,000 ਤੋਂ 19,999)	8,10,753	8,82,071	8.48
ਸ਼੍ਰੇਣੀ V (ਆਬਾਦੀ 5,000 ਤੋਂ 9,999)	2,13,410	3,48,406	3.50
ਸ਼੍ਰੇਣੀ VI (ਆਬਾਦੀ 5,000 ਤੋਂ ਘੱਟ)	22,950	75,481	0.73
ਜੋੜ	82,62,511	1,03,99,146	100

ਸਾਧਨ: 15ਵੇਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ , ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ।

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ 50% ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ।

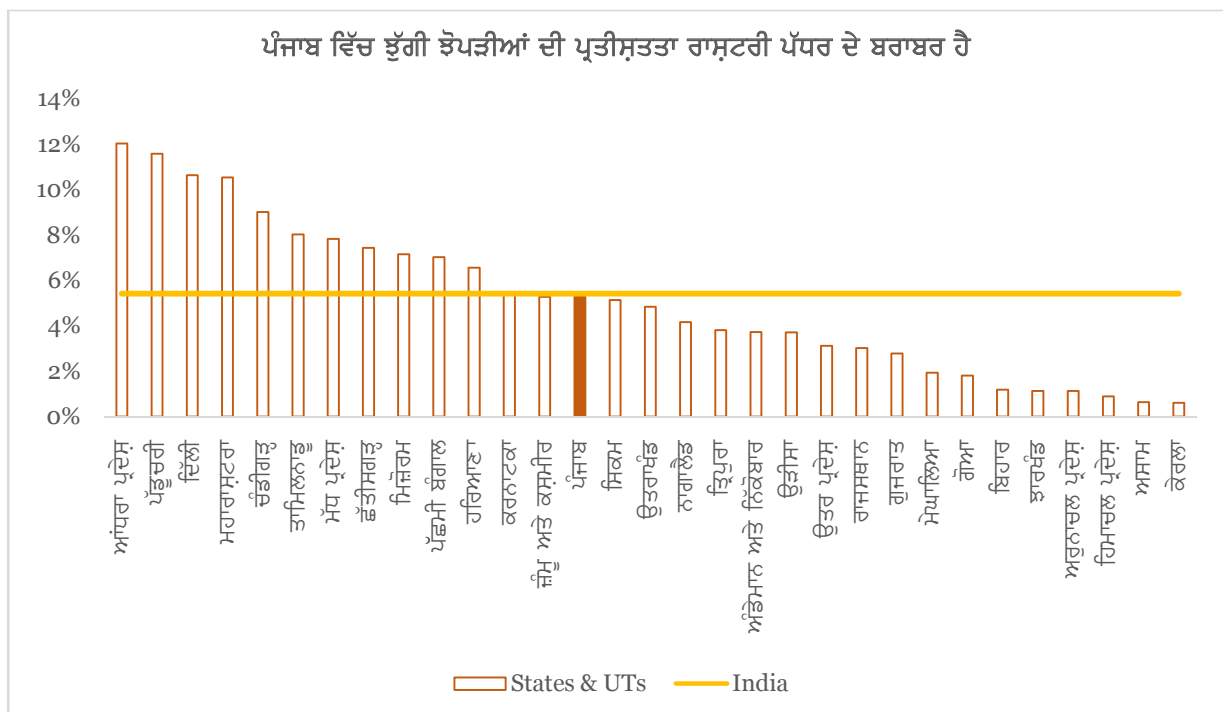
ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ

ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝੁੱਗੀਆਂ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਦੋਨੋਂ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਸਹਾਇਤਾ, ਬਿਲਡਿੰਗ ਨਿਰਮਾਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਕਿਫਾਇਤੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਰਗੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਕਾਰਣ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਬਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਵਰਗੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮੁਦਾਇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਝੁੱਗੀਆਂ-ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ, ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਗੰਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਝੁੱਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 1.4 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੁਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 5.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ 5.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 77)।

ਚਿੱਤਰ 77: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂ.ਟੀ.ਜ਼ ਵਿੱਚ ਝੁੱਗੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਆਬਾਦੀ (ਕੁੱਲ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ), 2011

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

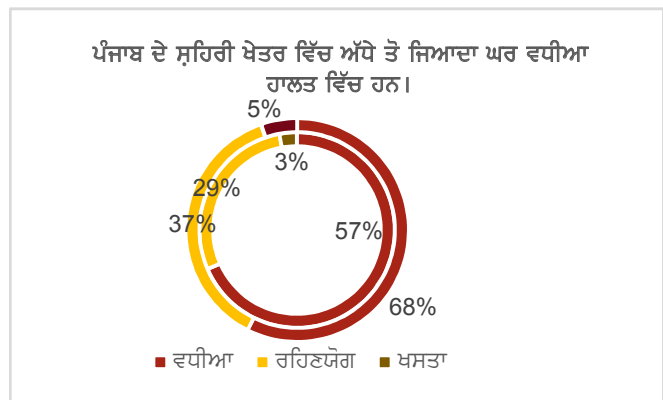
ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ: ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ। ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸੀਵਰੇਜ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਠੋਸ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੀਟ ਲਾਈਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ, ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂਵਾਂ, ਜਨਤਕ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 57 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚੰਗੀ' ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਸਰਵ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ: ਵਧੀਆ, ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਅਤੇ ਖਸਤਾ। ਚਿੱਤਰ 78 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰ ਵਧੀਆ ਹਾਲਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ 37 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰਾਂ ਦੇ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ 'ਖਸਤਾ' ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 78: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਵਾਸ ਯੋਜਨਾ-ਸ਼ਹਿਰੀ (PMAY-U) ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।³¹ 23 ਜਨਵਰੀ, 2023 ਤੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਵਾਸ ਯੋਜਨਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਧੀਨ 132895 ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 63851 ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ PMAY-U ਤਹਿਤ 9240.38 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 217 ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਵਾਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੀ 37% ਆਬਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਬਨ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 133 ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ ਅਤੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਵਰੀ, 2018 ਵਿੱਚ ਹੁਡਕੋ ਤੋਂ 1540.90 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 31-12-2022 ਤੱਕ 1182.42 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੰਮ 30-6-2023 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 69 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਗਏ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਟਲ ਮਿਸ਼ਨ ਫਾਰ ਰੀਜ਼ੇਵੇਨੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਅਰਬਨ ਟਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ (AMRUT 1.0) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 16 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। 16 ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ 10 ਕਸਬੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ PWSSB ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਅੰਸ਼ਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ PWSSB ਦੁਆਰਾ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਕਸਬਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ MC(A)/DWSS ਦੇ ਪੂਰਵ ਦਰਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੈ। PWSSB ਦੁਆਰਾ 30-11-2022 ਤੱਕ ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਸੀਵਰੇਜ ਅਤੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ ਤੇ 1268.05

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਟਰੀਟ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਵਾਟਰ ਮਿਸ਼ਨ ਅਵਾਰਡ ਜਿਤਿਆ।

³¹ Ministry of Housing and Urban Affairs (Pradhan Mantri Awas Yojana (Urban) - Housing for All (HFA) State wise Progress)

ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਮ 30-6-2023 ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ 250 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਨਵਾਂ ਸੀਵਰਜ਼ ਟੀਰਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟ ਵੀ ਜਨਵਰੀ 2023 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ 5 ਸਾਲਾਂ ਭਾਵ 2022-26 ਵਿੱਚ 100% ਨਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਐਸ.ਬੀ.ਐਮ 2.0(ਸ਼ਹਿਰੀ) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ AMRUT 2.0 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ।

AMRUT ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਸਰਫੇਸ ਵਾਟਰ ਸਪਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਲਾਗਤ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 808.89 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 565.52 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਧੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ 23 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਬੁੱਢਾ ਨਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ 650 ਕਰੋੜ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਲਾਗਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦਸੰਬਰ 2023 ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਸਵੱਛਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਲਨਿਕਾਸੀ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ-**ਤੰਦਰੁਸਤ ਪੰਜਾਬ** 2018 ਵਿੱਚ ਨੇਟੀਫਾਈ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹਨ:

- ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਮੁਕਤ ਸ਼ਹਿਰਾਂ/ਕਸਬੇ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਮਿਊਂਸਪਲ ਠੋਸ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਵੱਖਰਾਪਣ, ਢੋਆ ਢੋਆਈ ਅਤੇ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ।
- ਸੀਵਰੇਜ ਟਰੀਟਮੈਂਟ: ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕੁਲ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ.ਜ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ।

ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

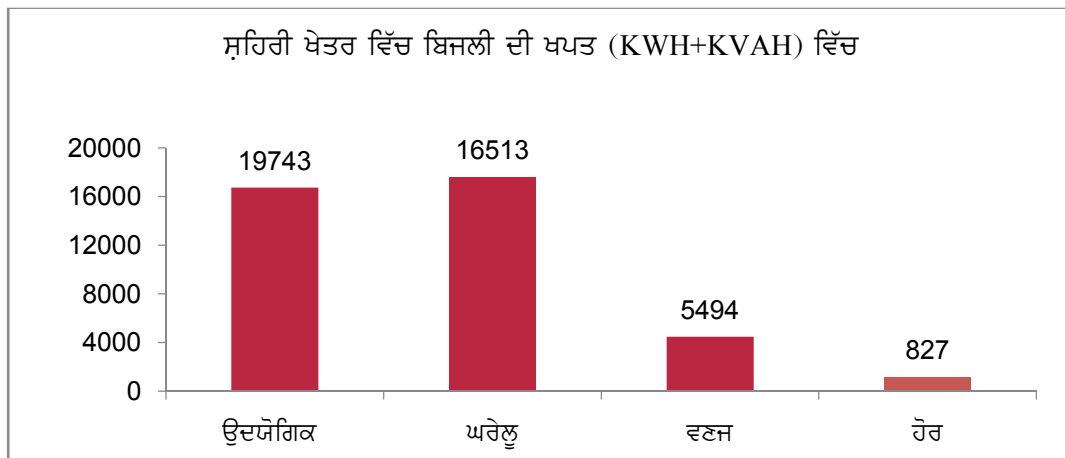
ਬਿਜਲੀ

“ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ” ਵੱਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ 24*7 ਬਿਜਲੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ 14311 ਮੈਗਾਵਾਟ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਕੋਲਾ ਸੰਕਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਰਿਕਾਰਡ ਉਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਇਸੇ ਮਿਆਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13% ਵੱਧ ਹੈ। ਖਾਣਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਕੰਮ 4 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। 27 ਮਈ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ 24 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪਛਵਾੜਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੋਲਾ ਰੈਂਕ 12 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟਾਂ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਖਾਣ ਦੇ ਚਾਲੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ ਨੂੰ ਕੋਲਾ ਖਰੀਦਣਾ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਨਾ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬੱਚਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਛਵਾੜਾ ਕੇਂਦਰੀ ਕੋਲਾ ਖਾਣ ਨਿਯਮਤ ਕੋਲੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਾਪ ਬਿਜਲੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀ.ਆਈ.ਐਲ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਕੋਲੇ ਦੇ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਕੋਲੇ ਦੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਕਾਰਨ ਸਸਤੀ ਬਿਜਲੀ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ 1-7-2022 ਤੋਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਖਪਤ ਲਈ 2 ਮਾਸਿਕ ਮੁਫਤ 600 ਯੂਨਿਟ ਬਿਜਲੀ/ 300 ਯੂਨਿਟ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, 89.72% ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ (17 ਦਸੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ) ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਬਿੱਲ 0 ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਬਿਜਲੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਪਲਬਧ ਟਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਸਮੱਰਥਾ (ਏ.ਟੀ.ਸੀ) ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ 8500 ਮੈਗਾਵਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਸਟਮ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ

ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਆਰ.ਡੀ.ਐਸ.ਐਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 9642 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਡਿਸਟਰੀਬਿਊਸ਼ਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਡੀ.ਪੀ.ਆਰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੁੱਲ 9642 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਬਜਟ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ 3284 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਸੀ.ਐਲ 2030 ਤੱਕ ਸਵੱਛ ਅਤੇ ਕਫਾਇਤੀ ਊਰਜਾ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਲ ਊਰਜਾ ਮਿਸ਼ਨਰ ਨਵਿਉਣਯੋਗ ਊਰਜਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 79: ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ, 2021-22

ਸਰੋਤ: ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਪਾਵਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ

ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 2021-22 ਤੱਕ 1744 KWH+KVAh ਉੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖਪਤ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ 100% ਬਿਜਲੀਕਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਪਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰ 79 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫੇਜ਼ -1 ਲਈ 297.41 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ ਨੇ 285.79 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਫੰਡ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫੇਜ਼-2 ਲਈ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਨੇ 1068.15 ਕਰੋੜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਕਮ ਚੈਅਰਮੈਨ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਨੇ ਅਰਬਨ ਇਨਵਾਰਮੈਂਟ ਇੰਸਪੈਕਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫੇਜ਼-3 ਦੇ ਲਈ 500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਫੰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਲਾਗਤ 500.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੇ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ 463.24 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ 166 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫੇਜ਼-1, ਫੇਜ਼-2 ਅਤੇ ਫੇਜ਼-3 ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਕਮ ਚੈਅਰਮੈਨ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ 250 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਅਲਾਟਮੈਂਟਾਂ ਲਈ 100 ਕਰੋੜ ਦੀ ਫੰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿ 249.12 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਲਈ 100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਾਧੂ ਅਲਾਟਮੈਂਟਾਂ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ 5.60 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪੀ.ਆਈ.ਡੀ.ਬੀ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੰਡ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਟਿਕਾਊ, ਜਵਾਬਦੇਹ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਵੱਖਰਾ, ਵਿੱਲਖਣ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਮੌਜੂਦਾ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਤੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਘਰੇਲੂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 308,76,397 ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2,83,106 ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 2021-22 ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ/ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਵਦੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਹੈਰੀਟੇਜ ਸਰਕਟ ਥੀਮ ਤਹਿਤ 91.55 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮੰਨਜੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਲਈ 52.06 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਟ੍ਰਾਂਚ-3 ਦੇ ਤਹਿਤ, 31-3-2022 ਤੱਕ 333.95 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ 40 ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਸ਼ੀਅਨ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਬੈਂਕ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਰਸਪਾਟਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ 9 ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲਈ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ, ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

5.2 ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਖਰਚ ਵਿਚਲੇ ਰੁਝਾਨ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਿਊਂਸਪਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਕੁੱਲ ਖਰਚੇ, ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ 1338.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2021-22 (ਆਰ.ਈ.) ਵਿੱਚ ਇਹ 2209.3 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 2022-23 (ਬੀ.ਈ.) ਵਿੱਚ 3188.0 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਫ਼ਤਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ' ਤੇ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਜੁਟਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਊਂਸਪਲ ਬਾਂਡਾਂ, ਪੂਲ ਵਿੱਤ, ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉੱਦਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ

ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ (ਐਸ.ਸੀ.ਐਮ.) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲ 2015 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਅਤੇ ਸੰਮੇਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 100 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਗੇੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਇੰਨਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਰਣੀ 28 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 28: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ:ਵਿੱਚ) ਫਰਵਰੀ 6, 2023 ਤੱਕ

ਸ਼ਹਿਰ	ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਏ	ਐਵਾਰਡਿਡ ਅਤੇ ਅਮਲ ਅਧੀਨ	ਐਮ.ਸੀ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ		ਕੁੱਲ
			ਟੈਂਡਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ	ਤਿਆਰੀ/ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਧੀਨ	
	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ	ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ	
ਲੁਧਿਆਣਾ	145.68	582.9	136.93	64.49	930
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	109.18	756.26	53	0	918.44
ਜਲੰਧਰ	177.67	663.20	98.00	0	938.87
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ	0	133.32	22.63	102.31	258.26
ਕੁੱਲ	432.53	2135.68	310.56	166.8	3045.57

ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਲੋਧੀ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ 3045.57 ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 432.53 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ 2135.68 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕੰਮ ਅਵਾਰਡ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ 477.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਸਮਾਰਟ ਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਟੈਂਡਰਿੰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਚਕੀਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਰਜੀਕਲ ਗ੍ਰੈਡਜ਼ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਾਈਕਲ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

5.3 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿੱਤ

ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ 2022 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 166 ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀ. ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 13 ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ, 153 ਮਿਊਂਸਪਲ ਕੌਂਸਲਾਂ ਅਤੇ 52 ਨਗਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਮਿਊਂਸਪਲ ਐਕਟ, 1911 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ, 1976 ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਸ਼ਾਰਣੀ 29: ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸੇ (ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਵੇਰਵਾ	2016-17	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ	3535	3950	3636	3940	3389
ਕੁੱਲ ਖਰਚ	2939	3452	3383	3605	3336

ਸਾਧਨ: ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬ।

ਸਾਰਣੀ 29 ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਮਾਲੀਆ, ਟੈਕਸ, ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਗਰਾਟਾਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ 2016-17 ਵਿੱਚ 3535 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2021-22 ਵਿੱਚ 3389 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਖਰਚ 2016-17 ਵਿੱਚ 2939 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2021-22 ਵਿੱਚ 3336 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

5.4 ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੁਧਾਰ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂ.ਐਲ.ਬੀਜ਼ ਧੁਰਾ ਹਨ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਧਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:

- **ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਯੂ.ਈ.ਆਈ.ਪੀ.)** - ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ 166 ਯੂ.ਐਲ.ਬੀਜ਼ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਛੱਤਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਯੂ.ਐਲ.ਬੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੜਕਾਂ, ਨਾਲੀਆਂ, ਸਟਰੀਟ ਲਾਈਟਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਕੂੜੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਅਤੇ ਪਾਰਕਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਰੱਖ ਰਖਾਵ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।
- **ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਸਿਧੀ ਚੋਣ ਰਾਹੀਂ) ਵਿੱਚ 50% ਰਾਖਵਾਕਰਨ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।**
- **ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਲਈ ਬਿਲਡਿੰਗ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ** ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੂ.ਐਲ.ਬੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ, ਫੀਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਪਲੈਨ ਦੀ ਮੰਨਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਸਵੈਚਾਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਅਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- **ਫਾਈਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ 34 ਦਫਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ** ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ 10 ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ 155 ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਤ ਹੈ।
- **'ਮੇਰਾ ਕੰਮ, ਮੇਰਾ ਮਾਣ'**, ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 18 ਤੋਂ 35 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਇੰਪਲਾਇਮੈਂਟ ਐਂਡ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਊਰੋ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦਿਨ ਲਈ ਹੁਨਰਮੰਦ ਅਤੇ ਦਿਹਾੜੀ ਕਾਮਿਆਂ, ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਧਿਆਇ 6: ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ

ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਹੁੱਖੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਧੁਰਾ ਸਮਰੱਥਾ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਮਾਪ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਕਾਸ, ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ। ਵਿਦਿਅਕ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਮੈਗਾ ਪੇਰੈਂਟਸ ਟੀਚਰਜ਼ ਮੀਟਿੰਗ (ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ) ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 19000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ 19 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ "ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ" ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 100% ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਜੀਈਆਰ) ਅਤੇ 100% ਨੈੱਟ ਐਨਰੋਲਮੈਂਟ ਅਨੁਪਾਤ (ਐਨਈਆਰ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ 2021-22 ਲਈ ਜੀਈਆਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ 100% ਦਾ ਜੀਈਆਰ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਦਾ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਨਵੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਕੁੱਲ 23149772 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਅਤੇ 20964391 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਵਿਡ-19 ਵੈਕਸੀਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ 18,24,373 ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਕੁੱਲ 14701 ਪੱਧਰ-2 ਬੈੱਡ ਅਤੇ 3132 ਪੱਧਰ-3 ਬੈੱਡ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 15 ਅਗਸਤ, 2022 ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ 100 ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿਹਤ ਦੇਖਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। 27 ਜਨਵਰੀ, 2023 ਨੂੰ ਕੁੱਲ 404 ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਹੈਲਥ ਸੈਂਟਰਾਂ/ਸ਼ਹਿਰੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਅੱਪਗ੍ਰੇਡ/ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

6.1 ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਵਾਚਣ ਦੀ ਸਮਝ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਧੇ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜੇ ਵਾਚਣ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਅਮਲੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਭਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਪ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਉਮਰ, ਗਿਆਨ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦੇ ਵਧੀਆ ਮਾਪਦੰਡ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਬਰਾਬਰੀ ਵਰਗੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਪਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

6.2 ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਟੀਚੇ

17 ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ 169 ਜੁੜਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 2030 ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸਥਾਰਤ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਡਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮਾਪ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਦੇ ਐਸਡੀਜੀ ਸੂਚੀਆਂ 1.0, 2.0 ਤੇ 3.0 ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਉੱਚ ਤਰਜੀਹੀ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਨੇ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਢਾਂਚਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਡੀਆ ਇੰਡੈਕਸ 2020-21 ਵਿੱਚ 15 ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦੇ 70 ਟੀਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 115 ਸੂਚਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੋਰ ਅਤੇ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2020-21 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਫਰੰਟ ਰਨਰ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਲ 2018-19 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ 12ਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੰਪੋਜ਼ਿਟ ਇੰਡੈਕਸ ਸਕੋਰ 62 ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 6 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਕੋਰ 68 ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੰਪੋਜ਼ਿਟ ਸਕੋਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ 12ਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰਹੀ ਹੈ।

ਰਾਜ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਫਰੇਮਵਰਕ (ਐਨਆਈਐਫ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਟੀਚੇਅਨੁਸਾਰ ਸਟੇਟ ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਫਰੇਮਵਰਕ (ਐਸਆਈਐਫ) ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਟੇਟ ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਫਰੇਮਵਰਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਵਲੋਂ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਐਸਡੀਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੇ ਡਾਟਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਐਸਡੀਜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਡਾਟਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਇੱਕ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਨਲਾਈਨ ਡੈਸ਼ਬੋਰਡ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਐਸ ਡੀ ਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਡਾਟਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਆਫ ਗਵਰਨੈਂਸ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ ਨੇ ਪੀਐਸਡੀਸੀ ਤੇ ਡੈਸ਼ਬੋਰਡ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਟੇਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਐਸਡੀਜੀ ਸੂਚਕਾਂਕ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰੈਂਕ ਉਪਰ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੱਵਲ ਰਾਜ ਬਣੇ।

6.3 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. 3.0 ਤੰਦਰੁਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਮੋਹਰੀ ਰਹੀ ਹੈ।

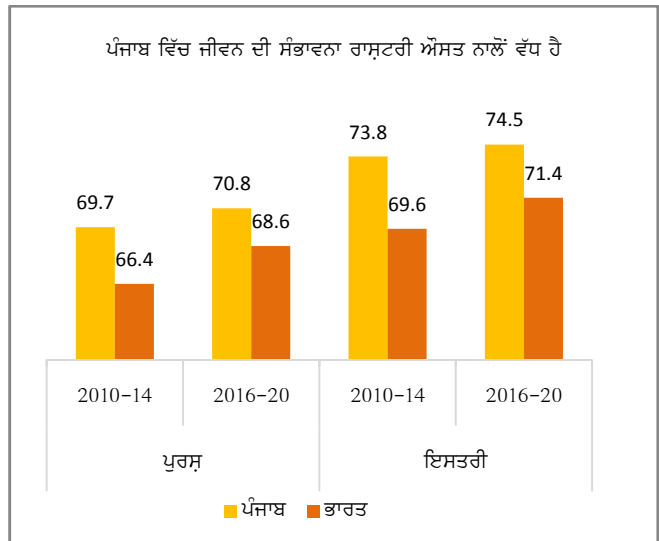
ਸੂਚਕਾਂਕ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਚਕਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਹਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਵਨਾ

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਉਮਰ ਆਸ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਆਸ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਅਤੇ ਉਮਰ ਆਸ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2010-14 ਅਤੇ 2016-20 ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ 2 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਤ 69.7 ਤੋਂ 70.8 ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ (ਮਰਦਾਂ ਲਈ) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 80 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2016-20 ਲਈ ਮਾਦਾ ਉਮਰ ਆਸ (74.5 ਸਾਲ) ਨਰ ਉਮਰ ਆਸ (70.8 ਸਾਲ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਉਮਰ ਆਸ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਬੰਧੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 80 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ

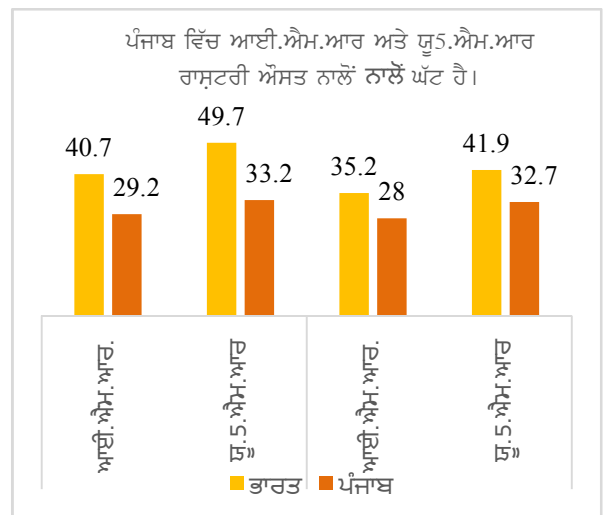
ਸਾਧਨ : ਦਫ਼ਤਰ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਜਨਰਲ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਸੈਂਸਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇੰਡੀਆ

ਬਾਲ ਸਿਹਤ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ (ਆਈ ਐਮ ਆਰ) ਅਤੇ 5 ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੇ ਮ੍ਰਿਤ ਦਰ (ਯੂ 5 ਐਮ ਆਰ) ਘੱਟ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਬਾਲ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਸੂਚਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਨ ਐਫ ਐਚ ਐਸ 2019-21 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 1000 ਜਿੰਦਾ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪਿਛੇ ਆਈ ਐਮ ਆਰ 28.0 ਅਤੇ 5 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਰ (ਯੂ 5 ਐਮ ਆਰ) 32.7 ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 35.2 ਅਤੇ 41.9 ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 81 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਰਲਾ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਗੇ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ (ਸਾਰਣੀ 30 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ) ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 81: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਆਈ.ਐਮ.ਆਰ ਅਤੇ ਯੂ5.ਐਮ.ਆਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2015-16 ਅਤੇ ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

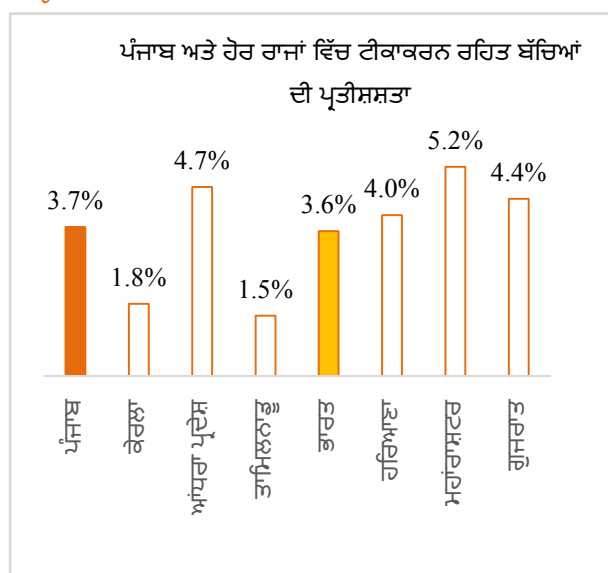
ਸਾਰਣੀ 30: ਹੋਰਨਾ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਵਜਾਤ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਰ ਅਤੇ ਅੰਡਰ 5 ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

	ਆਈ.ਐਮ.ਆਰ.	ਯੂ.5 ਐਮ.ਆਰ.
	2019-21	2019-21
ਪੰਜਾਬ	28.0	32.7
ਹਰਿਆਣਾ	33.3	38.7
ਗੁਜਰਾਤ	31.2	37.6
ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ	23.2	28.0
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	30.2	35.2
ਕੇਰਲਾ	4.4	5.2
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	18.6	22.3

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜੀਵਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਵਿੱਚ 12 ਤੋਂ 23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ 3.7% ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 82 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।

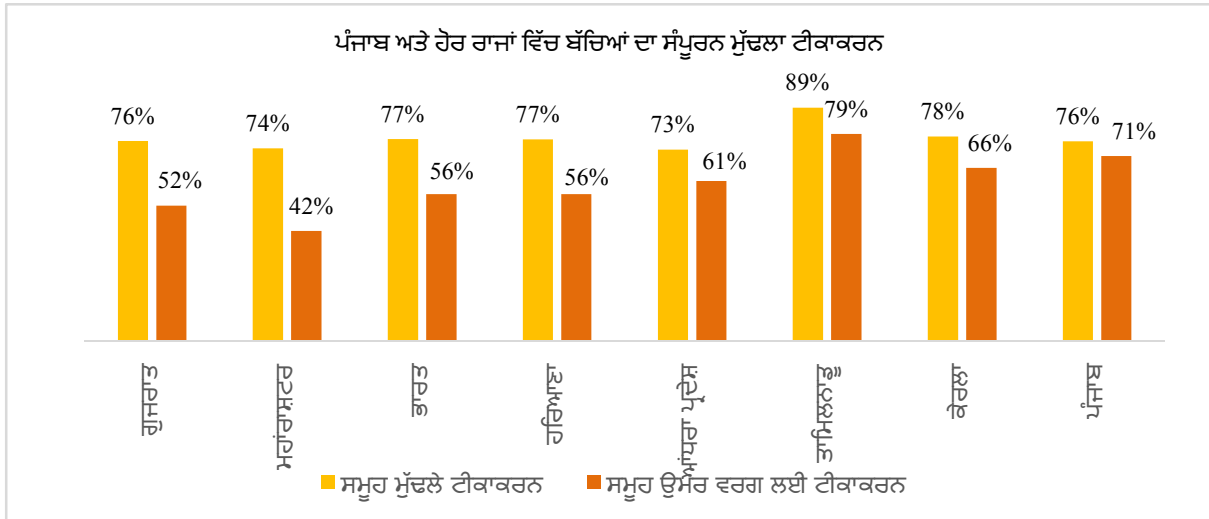
ਚਿੱਤਰ 82: 12-23 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ (ਸਾਲ 2019-21)

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਵਰੇਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ (12-23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁੱਢਲਾ ਟੀਕਾਕਰਨ (ਬੀਸੀਜੀ, ਡੀਪੀਟੀ, ਹੈਪੀਟਾਈਟਸ ਬੀ ਅਤੇ ਪੋਲਿਓ) ਹੋਇਆ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 2019-21 ਵਿੱਚ 76 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁੱਢਲਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕਵਰੇਜ ਦਾ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟੀਕਾਕਰਨ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ 56 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 71 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਟੀਕਾਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਚਿੱਤਰ 83)

ਚਿੱਤਰ 83 :12-23 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁੱਢਲੇ ਟੀਕਾਕਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ (2019-21)

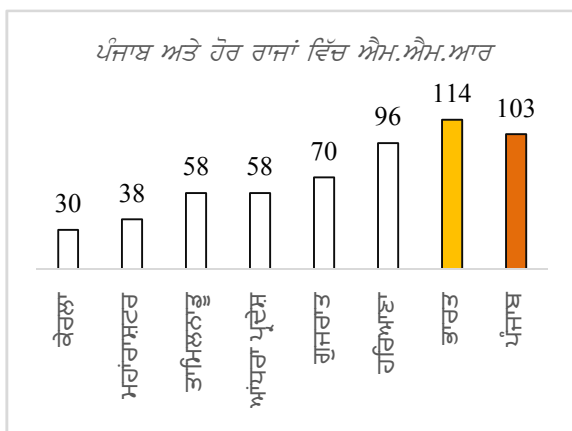

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ

ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਇੰਡੀਕੇਟਰਜ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 84) ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) ਲਈ ਤਾਜ਼ਾ ਅਨੁਮਾਨ, ਜੋ ਕਿ 2017-19 ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ), ਪ੍ਰਤੀ 1 ਲੱਖ ਜਨਮ ਪਿੱਛੇ 114 ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ (ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ) (2017-19 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ) ਪ੍ਰਤੀ 1 ਲੱਖ ਜਨਮ ਪਿੱਛੇ 30 ਰਿਹਾ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 84: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਐਮ.ਆਰ (2017-19)।

ਸਾਧਨ: ਐਸ.ਆਰ.ਐਸ. ਬੁਲੇਟਿਨ।

ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ. ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ 34.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 31.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ (ਸਾਰਣੀ 31)। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰੱਕਸ਼ਿਤ ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਪੀ.ਐਮ.ਐਸ.ਐਮ.ਏ.) ਦਾ ਲਾਗੂਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਤਿਮਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਂਚ ਜਰੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐੱਸ.ਐੱਸ.ਐੱਸ. ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2 ਜਾਂ ਵਧ ਟੈਟਨਸ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲੱਗੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਲ 2019-21 ਵਿਚ 83.5 ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 31 : ਜਣੇਪਾ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਸੂਚਕ (2019-21) (%)

ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ				
	ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ	ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਨਮ ਦੇਣਾ	ਸਿਹਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਡਿਲਵਰੀ ਸਹਾਇਤਾ	ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਚੈਕਅੱਪ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਡਿਲਵਰੀ
ਪੰਜਾਬ	34.4	94.3	95.6	89.6
ਭਾਰਤ	31.2	88.6	89.4	83.2
ਹਰਿਆਣਾ	35.3	94.9	94.4	94.1
ਗੁਜਰਾਤ	49.0	94.3	93.2	92.6
ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ	37.9	94.7	93.8	87.8
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	46.8	96.5	96.1	91.8
ਕੇਰਲਾ	69.3	99.8	100.0	85.6
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	71.3	99.6	99.8	92.7

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ. 2019-21

ਮਿਆਰੀ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਡਲੀਵਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ.-5 ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 5 ਸਾਲਾਂ (2019-21) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 94.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਡਲੀਵਰੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ 95.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਿਸੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿਹਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ (ਸਾਰਣੀ 31)। ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕਈ ਰਾਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਜਿੱਥੇ ਲਗਭਗ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਡਲੀਵਰੀ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਤੇ ਡਲੀਵਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰਾ ਧਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਸਕਣ। ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐੱਸ.-2019-21 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡਲੀਵਰੀਆਂ ਦੇ 89.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਚੈਕ-ਅਪ ਕੀਤੇ ਗਏ (ਸਾਰਣੀ 31)।

ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਬਾਦੀ 2021 ਵਿੱਚ 8032 ਜੋ ਕਿ ਵੱਧ ਕੇ ਸਾਲ 2022 ਵਿੱਚ 8120 ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੈੱਡ ਸਹੂਲਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਬਾਦੀ 2021 ਵਿਚ 1615 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੇ 2022 ਵਿਚ 1,591 ਹੋ ਗਈ। ਔਸਤਨ ਇਕ ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾ 2.68 ਕਿ.ਮੀ. ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਐੱਸ.ਏ.ਐੱਸ. ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਸਥਾ 5190 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਐੱਸ.ਏ.ਐੱਸ.ਨਗਰ ਵਿਚ 11892 (ਦੁਗਣੇ ਤੋਂ ਵਧ) ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਬੈੱਡ 845 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਇਹ 3003 (ਲੱਗਭੱਗ ਚੌਗੁਣੀ) ਹੈ।

ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾਕਟਰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। 2022 ਵਿਚ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ 943 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2021 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾਕਟਰ 957 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। 2022 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਸ 364 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ 2021 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਸ 354 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ 8900 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਇਹ 500 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਰਸ 4000 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਇਹ 613 ਹੈ।

ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਸ (ਏਏਸੀਐਸ)

ਫੇਜ਼-I

- ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 15 ਅਗਸਤ 2022 ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ 100 ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿਹਤ ਦੇਖਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ 100 ਏਏਸੀਐਸ ਵਿਚੋਂ, 65 ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 35 ਰਾਜ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ।
- ਸੇਵਾ ਡਿਲੀਵਰੀ:-

ਮਿਤੀ	ਕੁੱਲ ਓਪੀਡੀ	ਕੁੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੈਬ ਟੈਸਟ
15-08-2022 to 02-02-2023	11,07,246	1,33,360

ਫੇਜ਼-II

- 27 ਜਨਵਰੀ 2023 ਨੂੰ ਕੁੱਲ 404 ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਹੈਲਥ ਸੈਂਟਰਾਂ/ਸ਼ਹਿਰੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਅੱਪਗ੍ਰੇਡ/ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- 404 ਅੱਪਗ੍ਰੇਡ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤੇ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਵਿਚੋਂ, 86 ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ 318 ਰਾਜ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ।

ਪੋਸ਼ਣ ਸਥਿਤੀ

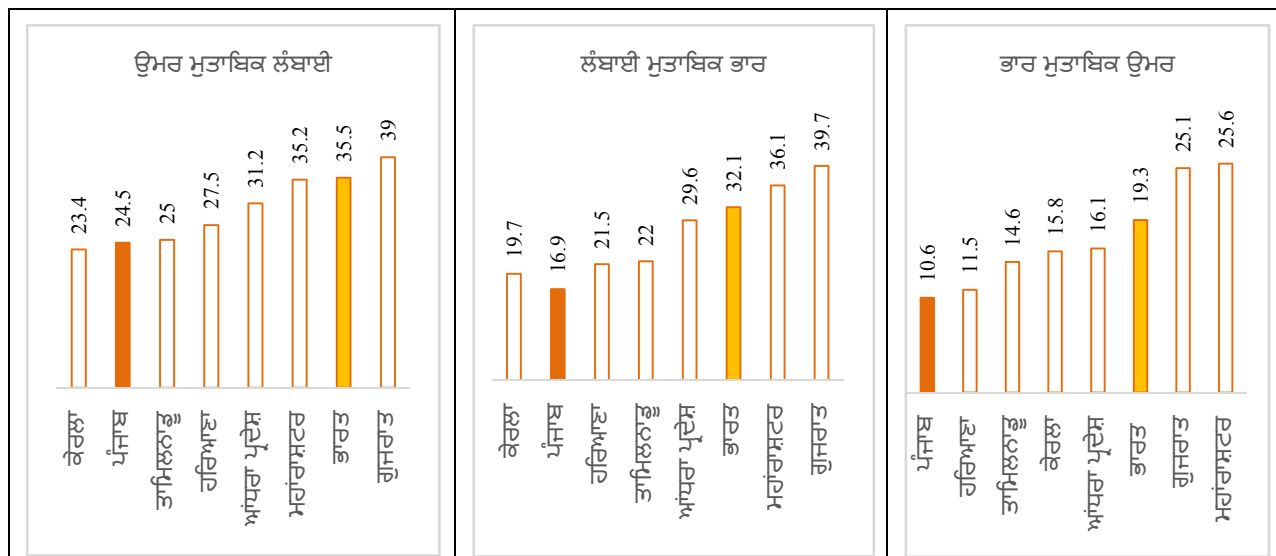
ਬਾਲ ਪੋਸ਼ਣ

ਮਾੜੀ ਪੋਸ਼ਣ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ, ਬਲਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਸ ਡੀ ਜੀ 1.0 ਅਤੇ 2.0 ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਅਵਿਕਸਤ, ਦੁਬਲਾਪਨ ਅਤੇ ਘੱਟ ਭਾਰ-5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ) ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 85, 5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਵਿਕਸਤ, ਦੁਬਲੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2015-16 ਅਤੇ 2019-21 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁਬਲੇਪਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿਚ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਿਹਤ

ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 85: 5 ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਚੌਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ, ਲੰਬਾਈ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ, ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਭਾਰਵਾਲੇ ਹਨ।

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਰਾਜ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2019-21 ਵਿੱਚ 6-59 ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਨੀਮੀਆ ਗ੍ਰਸਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ 71.1 ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ (67.1) ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 32)।

ਸਾਰਣੀ 32 : ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ। (2019-21)

	ਪੰਜਾਬ	ਭਾਰਤ
ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ		
ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੀਮੀਆ (6 ਤੋਂ 59 ਮਹੀਨੇ)	71.1	67.1
ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ (ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਨਮੇ ਬੱਚੇ)	92.0	95.9
ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਅੰਤਿਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਂ (ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ)		
ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	26.3	32.1
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	3.0	3.9
ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਵਾਲੇ	5.7	5.8

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

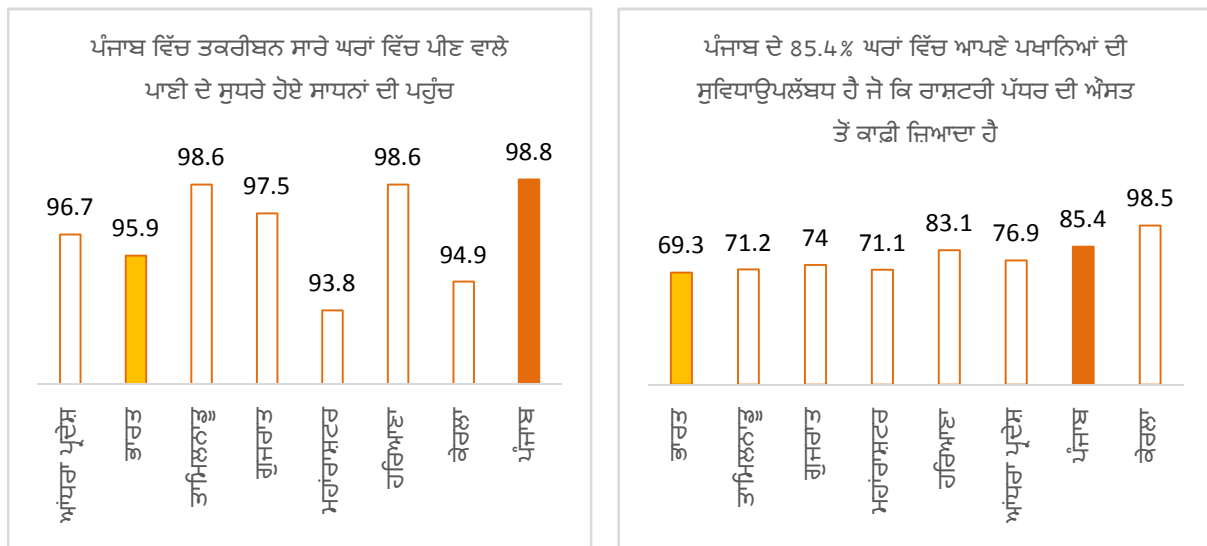
ਦੁੱਧ ਉੱਘਾਉਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 95.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ 92 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਘੱਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 32)।

ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ

ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਸੱਫ਼ਤਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ। ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. 6.0 : ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸੱਫ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ (ਟੀਚਾ 3) ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਟੀਚਾ 4) ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਹੋਰ ਟੀਚਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਬਿਹਤਰ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ (98.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ. 2019-21 ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 86)। ਸਰਵ-ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੇਵਲ 95.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਾਹੀਂ ਵੰਡ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 66.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪਾਣੀਪਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਸਾਫ਼ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 86: ਉਹਨਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਐਫ.ਐਚ.ਐਸ 2019-21

ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 85.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਵ-ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੇਵਲ 69.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 86 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਚੌਥਾ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੌਚ ਮੁਕਤ ਰਾਜ (ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ) ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਖਾਨੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨੇਤਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੇਰਲਾ ਜਿਥੇ 98.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਗਾ।

ਸਿਹਤ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸਮੂਹਿਕ ਰੋਗ ਨਿਗਰਾਨੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਸਮੂਹਿਕ ਰੋਗ ਨਿਗਰਾਨੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਆਈ.ਡੀ.ਐੱਸ.ਪੀ.) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 12 ਜੂਨ, 2007 ਨੂੰ ਛੂਤ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛੇਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਲਣ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਾਰੇ 23 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਗ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੇ 3007 ਉਪ-ਕੇਂਦਰ (ਐੱਸ-ਫਾਰਮ) ਮੈਡੀਕਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ 881 ਯੂਨਿਟ (ਪੀ-ਫਾਰਮ) ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਯੂਨਿਟ ਵਜੋਂ 788 ਲੈਬੋਰਟਰੀਆਂ (ਐੱਲ-ਫਾਰਮ) ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਨਿਗਰਾਨ ਯੂਨਿਟ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਿਗਰਾਨ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੋਗ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ 22 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਈਕ੍ਰੋਬਾਈਓਲੋਜੀ ਲੈਬ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਲੈਬੋਰਟਰੀਆਂ ਕਲਚਰ ਸੈਨਸਟੀਵਿਟੀ ਅਤੇ ਸੀਰੋਲੋਜੀ ਟੈਸਟ ਮੁਫਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਫਾਰਮ-ਐਸ, ਫਾਰਮ-ਪੀ ਅਤੇ ਫਾਰਮ-ਐਲ ਲਈ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2022 ਤੋਂ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਸਿਹਤ ਸੂਚਨਾ ਪੋਰਟਲ (ਆਈ.ਐਸ.ਆਈ.ਪੀ) ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਲ ਸਵਸਥ ਕਾਰਿਆਕ੍ਰਮ (ਆਰ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਕੇ.)

ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18 ਸਾਲ ਤੱਕ 4-ਡੀ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਨੁਕਸ, ਕਮੀਆਂ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇਰੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੋਣਵੀਆਂ 33 ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਅਪਾਹਜਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ (6 ਹਫਤੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ) ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮਰਪਿਤ ਮੋਬਾਇਲ ਹੈਲਥ ਟੀਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ (6 ਸਾਲ ਤੋਂ 18 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ) ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 4-ਡੀਜ਼ ਅਧੀਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ 31 ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਕਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ, ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ/ਡਵੀਜ਼ਨਲ/ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਹੈਲਥ ਸੈਂਟਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਰਿਊਮੈਟਿਕ ਹਾਰਟ ਡਜ਼ੀਜ਼ ਅਤੇ ਕਨਜੈਨੀਟਲ ਹਰਟ ਡਜ਼ੀਜ਼ (ਆਰ.ਐਚ.ਡੀ./ਸੀ.ਐਚ.ਡੀ) ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੁਪਰ ਸਪੈਸ਼ਲਿਟੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਖੇ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ(50:50)

ਸੰਗਠਿਤ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਕੀਮ (ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐੱਸ.) ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲੋੜਵੰਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਖੁਰਾਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਈਸੀਡੀਐਸ ਸਕੀਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ 155 ਆਈ.ਸੀ.ਡੀ.ਐੱਸ. ਬਲਾਕਾਂ (146 ਪੇਂਡੂ ਬਲਾਕ ਅਤੇ 9 ਬਲਾਕ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-(3), ਜਲੰਧਰ-(1), ਲੁਧਿਆਣਾ-(4), ਪਟਿਆਲਾ-(1) ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਲੱਮ ਏਰੀਆ) ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਵਿਚ 27314 ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਸੈਂਟਰ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 6 ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ 15 ਤੋਂ 45 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਛੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

1. ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ,
2. ਟੀਕਾਕਰਨ
3. ਸਿਹਤ ਦੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ
4. ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸਿੱਖਿਆ
5. ਰੈਫਰਲ ਸੇਵਾਵਾਂ
6. ਪੂਰਵ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਾਲ ਵਿਚ 300 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ:-

ਸਾਰਣੀ 33 : ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ:-

ਲੜੀ ਨੰ:	ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਅਨੁਮਾਨਤ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਤਜਵੀਜ਼ਤ ਰੇਟ (ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਭਪਾਤਰੀ) (ਰੁਪਇਆ ਵਿੱਚ)	ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਕਮ (ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)
1	6 ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ	700000	8.00	16800.00
2	ਕੁਪੋਸ਼ਤ ਬੱਚੇ	2100	12.00	75.60
3	ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ	250000	9.50	7125.00
	ਕੁਲ ਜੋੜ	952100	-	24000.60

ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ 18000.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 8754.90 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 31-12-2022 ਤੱਕ 12.1 ਲੱਖ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਸਕੀਮ (ਐੱਸ.ਏ.ਜੀ.) (ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮ: ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਲਈ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਸਕੀਮ (ਆਰ.ਜੀ.ਐੱਸ.ਈ.ਏ.))

ਇਹ ਸਕੀਮ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ 6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਪੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਐੱਨ.ਪੀ.ਏ.ਜੀ. ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ 200 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1.68 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 1.17 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 31-12-2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਾਤਰੂ ਵੰਦਨਾ ਯੋਜਨਾ (ਪੀ.ਐਮ.ਐਮ.ਵੀ.ਵਾਈ) (60:40)

ਇਹ ਸਕੀਮ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਤਰਤਵ ਸਹਿਯੋਗ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਤੌਰ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਕੀਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਾਤਰੂ ਵੰਦਨਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 2018 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ, ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਨਿਊਟਰੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ 36.60 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 10.14 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 31-12-2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰਕਸ਼ਿਤ ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਏ.)

ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 9 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਜਣੇਪੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਫਤ ਚੈਕਅਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਤਿਮਾਹੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਜਣੇਪਾ ਚੈਕਅਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਸਾਲ 2021 ਵਿੱਚ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੁਰਕਸ਼ਿਤ ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਅਭਿਆਨ (ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਏ.) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਏ.ਐਨ.ਸੀ. ਕਵਰੇਜ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ਤੱਕ ਸਾਰੀਆਂ ਉਚ-ਜੋਖਮ ਵਾਲੀਆਂ ਗਰਭ-ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੱਕ, ਪੀ.ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ.ਏ. ਤਹਿਤ 55825 ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 11701 ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਰਭਕਾਲ ਵਧੇਰੇ ਜੋਖਮ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਪੋਸ਼ਣ ਅਭਿਆਨ (ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਊਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ) (ਐਨਐਨਐਮ)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਪੋਸ਼ਿਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੜ੍ਹਾਅਵਾਰ ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਊਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 0 ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦਾ ਨਿਊਟ੍ਰੀਸ਼ਨਲ ਸਟੇਟਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਅਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਸਾਰਣੀ 34 : ਨੈਸ਼ਨਲ ਨਿਊਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ - ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ:

ਲੜੀ ਨੰ:	ਉਦੇਸ਼	ਟੀਚਾ
1.	ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਟੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਘਟਾਉਣਾ (0-6 ਸਾਲ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ
2.	ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪੋਸ਼ਣ (ਘੱਟ ਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ) ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਘਟਾਉਣਾ (0-6 ਸਾਲ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ.
3.	ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ (6-59 ਮਹੀਨੇ)	3% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 9% ਤੱਕ
4.	15-49 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੀਮੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ	3% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 9% ਤੱਕ
5.	ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਘੱਟ ਭਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ (ਐਲਬੀਡਬਲਯੂ)	2% ਸਲਾਨਾ ਦਰ ਨਾਲ 6% ਤੱਕ.

ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ 54.42 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਬੱਜਟ ਉਪਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ 50.99 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਤੀ 31.12.2022 ਤੱਕ ਖਰਚੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕੈਂਸਰ, ਡਾਇਬਟੀਜ਼, ਕਾਰਡੀਓਵਾਸਕੁਲਰ ਰੋਗ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੋਕ (ਐਨ.ਪੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.ਸੀ.ਐੱਸ.) ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਐਨ.ਪੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.ਡੀ.ਐੱਸ. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ 23 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਚਾਰ ਰੋਗਾਂ ਅਰਥਾਤ ਕੈਂਸਰ, ਡਾਇਬਟੀਜ਼, ਕਾਰਡੀਓਵਾਸਕੁਲਰ ਰੋਗ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੋਕ ਦਾ ਜਲਦੀ ਡਾਇਗਨੋਸਿਸ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ:

- 1. ਸਟ੍ਰੋਕ ਰੇਡੀ ਯੂਨਿਟ:** ਸਟ੍ਰੋਕ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਇਲਾਜ ਲਈ 3 ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ 6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 9 ਸਟਰੋਕ ਯੂਨਿਟ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- 2. ਆਈ.ਐਚ.ਸੀ.ਆਈ-ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਕੰਟਰੋਲ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ :** ਆਈ.ਐਚ.ਸੀ.ਆਈ ਨੂੰ ਐਨ.ਪੀ.ਸੀ.ਡੀ.ਸੀ.ਐੱਸ. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਨੂੰ ਪੂਰਕ ਕਰਨ ਲਈ, ਹਾਈਪਰਟੈਨਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਹੈਲਥ ਕੇਅਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਨਵਰੀ 2018 ਵਿੱਚ 5 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਾ) ਵਿੱਚ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 5 ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲਾ, ਰੋਪੜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ) ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- 3. ਐਸ.ਟੀ.ਐਲੀਵੇਸ਼ਨ ਮਾਇਕਰੋਕਾਰਡੀਅਲ ਇਨਫਾਰਕਸ਼ਨ:** ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 2 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ - ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ HUB AND SPOKE MODEL ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਇੱਕ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ STEMI ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਮਰੀਜ਼ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਮਿਆਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ 6 ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ, ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ. ਨਗਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

4. **ਸੀਐਚਏਆਈ. (CHAD) :** ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਅਨੁਕੂਨ ਸਕੀਨਿੰਗ ਟੈਸਟਾਂ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਸਰਵਾਈਕਲ ਕੈਂਸਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਡਬਲਯੂਜੇਸੀਐਫ-ਸੀਐਚਏਆਈ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਵਾਈਕਲ ਕੈਂਸਰ ਸਕਰੀਨਿੰਗ ਲਈ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਤੋਂ ਗਾਇਨੀਕੋਲੋਜਿਸਟਸ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼ ਨਰਸਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਥਰਮਲ ਯੰਤਰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੀਨਿੰਗ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
5. **ਬ੍ਰੈਸਟ ਕੈਂਸਰ ਏ.ਆਈ(ਡਿਜੀਟਲ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ):** ਰੋਸ਼ੇ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਛਾਤੀ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ (ਥਰਮਲ ਸਕੀਨਿੰਗ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਕਰੀਨਿੰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਗੈਰ ਹਮਲਾਵਰ, ਗੈਰ ਛੋਹ ਅਤੇ ਰੈਡੀਏਸ਼ਨ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਹਾਲੀ, ਰੋਪੜ, ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਗਰੂਰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿੱਚ ਸਕਰੀਨਿੰਗ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੈਂਸਰ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਸਹੂਲਤ:

- ਸਟੇਟ ਕੈਂਸਰ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ
- ਟਰਸ਼ਰੀ ਕੈਂਸਰ ਕੇਅਰ ਸੈਂਟਰ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ
- ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਨੇ 24.8.2022 ਨੂੰ ਮੈਡੀਸਿਟੀ ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ 300 ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੈਂਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਹੋਮੀ ਭਾਭਾ ਕੈਂਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕੈਂਸਰ ਰਾਹਤ ਕੋਸ਼

ਇਹ ਕੋਸ਼ਲੇਸ ਸਕੀਮ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ 1.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਮਿਤੀ ਅੰਤ ਤੱਕ 69634 ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ 902 ਕੋਰੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਏਡਜ ਕੰਟਰੋਲ ਸੁਸਾਇਟੀ

ਖੂਨ ਚੜਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੂਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਡਜ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਸੰਸਥਾ (ਐਨ.ਏ.ਸੀ.ਓ) ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਬਲੱਡ ਟ੍ਰਾਂਸਫਿਊਜ਼ਨ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਬੀ ਟੀ ਐੱਸ) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਖੂਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਉਪਕਰਨ 161 ਬਲੱਡ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨੈਟਵਰਕ ਰਾਹੀਂ (46 ਸਰਕਾਰੀ, 7 ਮਿਲਟਰੀ, 108 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਜਿਸ ਵਿੱਚ 122 ਬਲੱਡ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਸੈਪਰੇਸ਼ਨ ਯੂਨਿਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ। 122 ਬੀ.ਸੀ.ਐੱਸ.ਯੂ. ਵਿੱਚੋਂ 25 ਸਰਕਾਰੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ 45 ਬਲੱਡ ਸੈਂਟਰ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬੇਸਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਡਵੀਜ਼ਨ

ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੱਕ ਇਨਟੇਗ੍ਰੇਟਿਡ ਕੋਂਸਲਾਂ ਅਤੇ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸੈਂਟਰ (ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ.ਸੀ.) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 427959 ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟੈਸਟ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 7845 ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪੋਜ਼ੀਟਿਵ ਪਾਏ ਗਏ, ਕਮਿਊਟਿਵ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਪੋਜ਼ੀਟਿਵਿਟੀ 1.83 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 794 ਏ ਐਨ ਸੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪੋਜ਼ੀਟਿਵ ਸਨ। ਕੁਲ ਜੀਵਿਤ ਜਨਮ 640 ਅਤੇ 635 ਐਮ.ਬੀ. ਪੇਅਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੱਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਆਈ ਸੀ ਟੀ ਸੀ ਦੇ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 1032 ਹੈ।

ਕੇਅਰ ਸਪੋਰਟ ਐਂਡ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ (ਸੀ.ਐੱਸ.ਟੀ.)

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਐਚ ਆਈ ਵੀ/ਏਡਜ਼ (ਪੀ.ਐਲ.ਐਚ.ਆਈ.ਵੀ.) ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰੁਤ ਪੈਕਜ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 23 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ (22 ਏ ਆਰ ਟੀ ਅਤੇ 1 ਏ ਆਰ ਟੀ ਪਲੱਸ) ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ/ ਐਫ ਐਈ-ਏ ਆਰ ਟੀ ਸੈਂਟਰ ਵਿਖੇ 7948 ਨਵੇਂ ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਅਪ੍ਰੈਲ 2022 ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤਕ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 7864 ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਏ ਆਰ ਟੀ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਲ 7472 ਪੀ ਐਲ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਜੀਵਤ ਹਨ ਅਤੇ ਏ ਆਰ ਟੀ ਉੱਤੇ ਹਨ।

ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਡੀਜੀਜ਼ (ਐੱਸ ਟੀ ਡੀ) ਦੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਲਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ (ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ) ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਕਸੁਅਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਟਡ ਡੀਜੀਜ਼ (ਐੱਸ ਟੀ ਡੀ) ਅਤੇ ਰਿਪ੍ਰੋਡਕਟਿਵ ਟ੍ਰੈਕਟ ਇਨਫੈਕਸ਼ਨਜ਼ (ਆਰ ਟੀ ਆਈ) ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ ਅਤੇ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵਧੇਰੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਝਪੁਣੇ, ਮਾਂਹਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਇਲਾਜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ/ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਕਲੀਨਿਕ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਪ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਹਤ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੁਫਤ ਲੈਬ ਟੈਸਟ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਡਰੱਗ ਕਿੱਟਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਵੀ ਸੰਪੂਰਣ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਏ ਐਨ ਸੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖ ਰੇਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਏ ਐਨ ਸੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਵਰੇਜ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਨਜੈਨੀਟਲ ਅਤੇ ਨੀਓਨੇਟਲ ਸਿਫਲਿਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ/ ਆਰ ਟੀ ਆਈ ਕਲੀਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 2009- 10 ਵਿਚ 23 ਸੀ ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ/ ਉਪ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਖੇ 2022-23(ਅਕਤੂਬਰ 2022) ਵਿਚ ਵਧ ਕੇ 31 ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਵੱਧ ਜੋਖਮ ਗਰੁੱਪ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਈ ਟੀਚਾਬੱਧ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀਆਂ: ਐਨ.ਜੀ.ਓ. ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਲਾਗੂਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਹਵੇਅਰ ਚੇਂਜ ਕਮਿਊਨਿਕੇਸ਼ਨ, ਕੌਂਡਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ, ਐੱਸ ਟੀ ਆਈ ਦੇਖ ਰੇਖ, ਐਚ ਆਈ ਵੀ ਟੈਸਟਿੰਗ ਰੈਫਰਲ ਅਤੇ ਐਂਟੀ ਰੈਟਰੋ ਵਾਇਰਲ ਇਲਾਜ, ਹਾਰਮ ਰਿਡਕਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਚ ਆਰ ਜੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਵਸੋਂ ਲਈ ਓਪੀਆਇਡ ਸਬਸਿਟਿਊਸ਼ਨ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ 64 ਟਾਰਗੈਟਿਡ ਇੰਟਰਵੈਨਸ਼ਨਜ਼ ਅਤੇ 7 ਲਿੰਕ ਵਰਕਰ ਸਕੀਮਾਂ (ਐਲ ਡਬਲਿਊ ਐੱਸ) ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ 20327 ਮਹਿਲਾ ਸੈਕਸ ਵਰਕਰ (ਐਫ ਐੱਸ ਡਬਲਿਊ), 4509 ਮਰਦ ਜਿਹੜੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਐਮ.ਐੱਸ.ਐਮ., 20509 ਇਨਜੈਕਟਿੰਗ ਡੱਗ ਯੂਜਰ (ਆਈ ਡੀ ਯੂਜ), 59807 ਪ੍ਰਵਾਸੀ, 23610 ਟਰੱਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਸੈਟਿੰਗ ਵਿਚ 26 ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਓ ਐੱਸ ਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਈ ਡੀ ਯੂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਘਟਾਓ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਸਬਲਿੰਗੁਅਲ ਬੁਪੈਨਰੋਫਾਈਨ ਅਤੇ ਮੀਥਾਡਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਓ ਐੱਸ ਟੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਖੇ 31660 ਆਈ ਡੀ ਯੂਜ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਸ਼ਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ: ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਉ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬੋਰਡ

ਸਾਰਣੀ 35: ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਓ.ਪੀ.ਡੀ ਅਤੇ ਆਈ.ਪੀ.ਡੀ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸਾਲ	ਓ.ਪੀ.ਡੀ.	ਆਈ.ਪੀ.ਡੀ.
2017	227928	12985
2018	255015	14853
2019	318066	19328
2020	338333	5689
2021	287304	8200
2022(ਅਕਤੂਬਰ 2022 ਤੱਕ)	261655	10061

ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਉ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬੋਰਡ ਦਾ ਗਠਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਉੱਘੇ ਸਿਹਤ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਅਧੀਨ ਨਸ਼ਾ-ਛੁਡਾਉ ਅਤੇ ਪੁਨਰਵਾਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ,

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਐੱਸ ਐੱਸ ਪੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਨਸ਼ਾ ਛੁਡਾਉ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਓ ਪੀ ਡੀ ਅਤੇ ਆਈ ਪੀ ਡੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਰਣੀ 35 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ

ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਅਤੇ ਖਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਹਿਰ ਗਰੁੱਪ ਗਠਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

- ਇਸ ਦੇ ਫੈਲਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ 20997667 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੈਂਪਲ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 30 ਨਵੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ 785349 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪਾਜ਼ਿਟਿਵ ਪਾਏ ਗਈ ਹੈ।
- ਪਹਿਲੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ 24149772 ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ 20964391 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਟੀਕਾਕਰਨ ਅਤੇ 1824373 ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਟੀਕਾ 30 ਨਵੰਬਰ, 2022 ਤੱਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।
- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਰਿਸਪਾਂਸ ਕੋਵਿਡ ਪੈਕੇਜ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਾਧੂ ਬੈੱਡਾਂ ਦਾ ਪਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ 14,701 (8060 ਸਰਕਾਰੀ + 6641 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਪੱਧਰ-II ਬੈੱਡ ਅਤੇ 3132 (977 ਸਰਕਾਰੀ + 2155 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ) ਪੱਧਰ-III ਬੈੱਡ ਉਪਲਬੱਧ ਹਨ।
- **ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਕ ਦੇਖਭਾਲ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੇ (ਸਿਹਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ) ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ:-**
 1. ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਕ ਦੇਖਭਾਲ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ। 790 ਲੈਵਲ-II ਬਾਲ ਆਕਸੀਜਨ ਸਮਰਥਿਤ ਬੈੱਡ ਅਤੇ 324 ਆਈ.ਸੀ.ਯੂ. ਬੈੱਡ।
 2. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਲ ਚਿਕਿਤਸਕ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।
 3. ਵਾਧੂ ਬਾਲਗ ਬੈੱਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ - 3518 ਲੈਵਲ-II ਬਾਲਗ ਬੈੱਡ ਅਤੇ 142 ਆਈ.ਸੀ.ਯੂ. ਬੈੱਡ।
 4. Liquid ਮੈਡੀਕਲ ਆਕਸੀਜਨ (LMO) ਪਲਾਂਟ (MGPS ਦੇ ਨਾਲ) ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ - 23 LMO ਸਟੋਰੇਜ ਟੈਂਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਰਾਜ ਕੋਲ ਕੋਵਿਡ-19 ਲਈ ਕੋਈ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਮੂਨੇ ਜਾਂਚ ਲਈ NIV ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲੈਬਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਸਟਿੰਗ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੀਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ECRP-II ਦੇ ਤਹਿਤ, 20 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ (ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ) ਵਿੱਚ RT-PCR ਲੈਬਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ 15 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, 35 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, 5 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਉਸਾਰੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ 3 ਲੈਬਾਰਟਰੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਟੈਸਟਿੰਗ ਸਮਰੱਥਾ 40,000 RT-PCR ਟੈਸਟ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੀ ਜਾਂਚ ਮੁਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਟੈਸਟ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰੀ ਨੁਸਖੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਓ.ਪੀ.ਡੀ. ਸਲਿੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲਗਭਗ 40,000 - 50,000 ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ RT-PCR, RAT, CBNAT, TRUNAT ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

6.4 ਸਿੱਖਿਆ

ਸਿੱਖਿਆ ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ 4, 'ਕਵਾਲਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ' ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਮੁੱਚੀ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਭਰ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਵਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਜਗਾਰ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ (2011) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਮਾਣਮੱਤੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੁੱਡ ਗਵਰਨੈਂਸ ਇੰਡੈਕਸ ਆਫ ਐਮ.ਓ.ਐਸ (ਪੀ.ਪੀ) ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

ਨੀਤੀ ਅਯੋਗ ਐਸ ਡੀ ਜੀ ਇੰਡੈਕਸ 2020 ਦੇ ਐਸ ਡੀ ਜੀ 4 (ਗੁਣਵੱਤਾ/ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ) 60 ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ। (ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ 57 ਨੰਬਰ ਹੈ) ਅਤੇ ਬੇਸਲਾਈਨ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਕੋਰ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਪਰਸੋਨਲ, ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਚੰਗੇ ਰਾਜ- ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੰਡੈਕਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ 0.69 ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ 29 ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਹੈ। ਇੰਡੈਕਸ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ (ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਸੂਚਕਾਂ) ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਾਪਦੀ ਹੈ।

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। 2011 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 75.84 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 1971 ਵਿੱਚ 34.12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਦਹਾਕੇ (ਔਸਤਨ) 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੁਆਇੰਟਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸੁਧਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 2011 ਵਿੱਚ 72.99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜੋ ਕਿ 1971 ਵਿੱਚ 34.45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੇਰਲਾ (94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ (82.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਂਪਲ ਸਰਵੇਖਣ (2014) ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਕ ਵਧੀ ਹੈ। ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ ਰਿਪੋਰਟ 2020-21 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 82.6³² ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

³² PLFS and Census are not strictly comparable

2011 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 80.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 80.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ 64.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਧਰੇ ਵੱਧ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2020-21 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਲ ਹੀ ਦਾ ਡੇਟਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਅੱਗੇ ਹੋਰ 6.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੁਆਇੰਟਸ ਤਕ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। (ਮਰਦ 86.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 79.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

*ਸਾਰਣੀ 36: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-
ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-ਸੈਸਿਜ਼ 2011*

	ਪੁਰਸ਼	ਇਸਤਰੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਪੇਂਡੂ	ਸਭ
ਪੰਜਾਬ	80.4	70.7	71.4	83.1	75.8
ਭਾਰਤ	80.8	64.6	67.7	84.1	72.9

ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ-ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ.-2020-21

	ਪੁਰਸ਼	ਇਸਤਰੀ	ਸ਼ਹਿਰੀ	ਪੇਂਡੂ	ਸਭ
ਪੰਜਾਬ	86.0	79.1	79.2	88.1	82.6
ਭਾਰਤ	85.9	72.3	75.6	87.8	79.2

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 36 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਿਹਾਤੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 79.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤ ਲਈ 75.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 88.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 87.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ ਵੀ ਘੱਟ ਕੇ 8.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੁਆਇੰਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀ ਐਲ ਐਫ ਐਸ 2020-21 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ

ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਜੀ ਈ ਆਰ) ਅਤੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਐਨ ਈ ਆਰ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਮੁਫਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ (2009) ਦੇ ਬਣਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 2011 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਐਕਟ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਲਈ 2021-22 ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ ਤਾਜ਼ਾ ਉਪਲਬੱਧ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। 2021-22 ਲਈ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਲੱਗੇਗਾ (ਸਾਰਣੀ 37)।

ਸਾਰਣੀ 37 : ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ(2021-22)

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ	ਜੀ.ਈ.ਆਰ	ਐਨ.ਈ.ਆਰ
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	111.37	89.71
ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	106.75	72.89
ਸੈਕੰਡਰੀ	95.06	52.69
ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ	82.02	44.88

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਲਈ 2021-22 ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 38: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਜਰਾਤ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਨਾਲੋਂ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 38 : ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ		ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
ਪੰਜਾਬ	111.6	111.4	110.7	106.8	109.2	95.1	77.8	82.1
ਭਾਰਤ	103.3	103.4	92.2	94.7	79.8	79.6	53.8	57.6
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	102.9	101.6	94.7	97.6	84.2	85.4	53.4	56.7
ਗੁਜਰਾਤ	93.4	93.1	90.1	91.1	78.6	75.2	41.8	48.2
ਹਰਿਆਣਾ	101.2	104.0	98.5	102.0	95.2	94.7	66.8	75.5
ਕੇਰਲਾ	100.2	102.1	98.0	99.3	97.6	97.9	84.2	85.0
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	104.8	106.9	99.6	100.4	92.6	93.7	68.2	71.5
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	98.5	99.0	96.9	98.3	92.6	95.6	76.5	81.5

ਸਾਧਨ: ਯੂਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.* (2021-22)

ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ 100% ਦਾ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਟੀਚੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੀ.ਈ.ਆਰ (2021-22 ਲਈ) ਵਿੱਚ 4.3 ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ, ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਉਮਰ ਨੂੰ ਐਂਡਜਸਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਪ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਅਨੁਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਿਹਤਰ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ-39)। ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਿਚ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ (ਸਾਰਣੀ-37) ਕਿ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸੂਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 39: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਐਨ.ਈ.ਆਰ.(% ਵਿੱਚ)

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੈਕੰਡਰੀ		ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
ਪੰਜਾਬ	100.00	89.7	100.0	72.9	94.6	52.5	59.4	44.9
ਭਾਰਤ	92.7	88.6	74.1	71.3	52.5	47.9	34.7	34.2
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	83.6	83.8	94.7	70.6	84.2	50.4	53.4	35.9
ਗੁਜਰਾਤ	82.9	77.1	72.2	65.9	56.1	45.14	30.0	28.6
ਹਰਿਆਣਾ	82.0	82.0	70.5	70.9	54.8	52.4	38.7	41.3
ਕੇਰਲਾ	90.7	86.7	83.2	75.3	76.7	59.5	64.0	54.8
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	96.1	96.6	79.1	80.1	61.0	63.1	43.5	48.1
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	85.1	85.0	73.4	73.4	57.8	58.1	46.6	48.9

ਸਾਧਨ :ਯੂ.ਡੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਈ.* (2021-22)

ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ

ਸਾਰਣੀ 40: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ (2021-22)

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ	ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	1.31
ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	7.97
ਸੈਕੰਡਰੀ	17.27
ਹਾਈ ਸੈਕੰਡਰੀ	12.53

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਨਾ ਸਿਰਫ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਫਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 41 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 41: ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ (2021-22) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ
ਪੰਜਾਬ	1.3	8.0
ਭਾਰਤ	1.5	3.0
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.0	1.6
ਗੁਜਰਾਤ	0.0	5.0
ਹਰਿਆਣਾ	0.0	0.2
ਕੇਰਲਾ	0.0	0.0
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	0.0	1.5
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	0.0	0.0

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਡੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਈ.* 2021-22 ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਖਾਸਕਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ 2005-06 ਵਿੱਚ 8.9% ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 2021-22 ਵਿੱਚ 1.31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ-40)। ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਮਾਪ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਘੱਟ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ

ਤਬਦੀਲੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। 2021-22 ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰ 96 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਲਈ 86 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 42)। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਿਆਨ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਗੁਣਵਤਾ ਸਿੱਖਿਆ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 42 : ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਚੰਡਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ (2021-22) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ

ਰਾਜ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ
ਪੰਜਾਬ	96.0	86.0
ਭਾਰਤ	93.2	88.8
ਆਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	98.4	96.9
ਗੁਜਰਾਤ	98.8	86.5
ਹਰਿਆਣਾ	100.5	96.9
ਕੇਰਲਾ	100.7	100.0
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	98.9	97.6
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	99.6	99.6

ਸਾਧਨ : ਯੂ ਡੀ.ਆਈ.ਐੱਸ.ਈ.* 2021-22

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅੱਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀਆਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਰਾਂ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚ ਦਾਖਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਗਰੇਡਿੰਗ ਇੰਡੈਕਸ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ) (2020-21)

ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਗਰੇਡਿੰਗ ਇੰਡੈਕਸ (ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ) ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਇੰਡੈਕਸ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾਂ/ਯੂ.ਟੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਇੰਡੈਕਸ ਚੁਣੇ ਗਏ 70 ਇੰਡੀਕੈਟਰਜ਼ ਅਤੇ 5 ਡੋਮੇਨਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ 2 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ
2. ਪਹੁੰਚ
3. ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ
4. ਇਕੁਇਟੀ
5. ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ ਵਿੱਚ 928 ਦਾ ਓਵਰਆਲ ਸਕੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਅਰਥਾਤ ਇੰਡੈਕਸ ਦੇ ਪੱਧਰ-II ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਇੰਡੈਕਸ 2021

ਇੰਡੀਆ ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਇੰਡੈਕਸ 2021 ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫਾਰਮੈਂਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜ-ਵਾਇਜ਼ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਡੈਕਸ ਨੂੰ 2 ਆਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:-

1. ਸਮਰਥਕ: ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ, ਨਿਵੇਸ਼, ਗਿਆਨੀ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਵਪਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਹ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਨੇ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।
2. ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਦੋ ਥੰਮ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਗਿਆਨ ਆਊਟਪੁੱਟ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਇੰਡੈਕਸ ਵਿੱਚ 15.35 ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਛੇ (6) ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਕੋਰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ (14.56) ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ 3,5 ਅਤੇ 8 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਆਊਟਕਮਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਚੀਵਮੈਂਟ ਸਰਵੇ (ਐਨ.ਏ.ਐਸ) 2021, ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਲਰਨਿੰਗ ਸਰਵੇ (ਐਫ.ਐਲ.ਐਸ) 2022 (ਦੋਵੇਂ ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ., ਜੀ.ਓ.ਆਈ. ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ) ਸਰਵੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੋਰਸ ਹਨ। ਸਾਲ 2022 ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜ ਨੇ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਪੱਧਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰੇਡ 2,3,4 ਅਤੇ 5 ਲਈ ਇਕ ਬੇਸਲਾਈਨ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੌਜੂਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗ੍ਰੇਡ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਈ.ਜੀ.ਆਰ.ਏ³³ ਅਤੇ ਈ.ਜੀ.ਐਮ.ਏ³⁴ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੁੱਖ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

1. ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਚੀਵਮੈਂਟ ਸਰਵੇ 2021

ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਰਨਿੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਕੂਲ ਬੇਸਡ ਅਸੈਸਮੈਂਟ ਹੈ। ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਏਡਿਡ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ 3, 5, 8 ਅਤੇ 10 ਦੇ ਗਰੇਡ ਪੇਪਰ-ਅਤੇ-ਪੈਨਸਲ ਟੈਸਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਮਾਪਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਗਰੇਡ ਲੈਵਲ ਲਰਨਿੰਗ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਨਵਾਂ ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਨਵੰਬਰ, 2021 ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਐਨ.ਏ.ਐਸ. ਭਾਸ਼ਾ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਈ.ਵੀ.ਐਸ. ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰਣੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਔਸਤ ਸਕੋਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰੇਡ 3, 5 ਅਤੇ 8 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

³³ EGRA: Early Grade Reading Assessment, and

³⁴ EGMA: Early Grade Mathematics Assessment developed by RTI International(US based research Institute)

ਸਾਰਣੀ 43 : ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ

ਰਾਜ	ਭਾਸ਼ਾ	ਗ੍ਰੇਡ-3			ਗ੍ਰੇਡ-5			ਗ੍ਰੇਡ-8		
		ਗਣਿਤ	ਈ.ਵੀ.ਐਸ.	ਭਾਸ਼ਾ	ਗਣਿਤ	ਈ.ਵੀ.ਐਸ.	ਭਾਸ਼ਾ	ਗਣਿਤ	ਸਾਇੰਸ	ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ
ਪੰਜਾਬ	75	70	70	69	57	59	67	50	50	49
ਹਰਿਆਣਾ	58	54	54	56	44	48	62	42	45	43
ਦਿੱਲੀ	53	47	48	52	38	44	58	36	42	39
ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	60	53	55	53	37	45	58	33	41	38
ਰਾਜਸਥਾਨ	69	65	65	63	53	57	61	46	47	49
ਭਾਰਤ	62	57	57	55	44	48	56	36	39	39

ਸਾਧਨ: ਐਨ.ਏ.ਐਸ 2021 ਨੈਸ਼ਨਲ ਰਿਪੋਰਟ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 43 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗ੍ਰੇਡ-3 ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ 5 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਰੇ 3 ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਸਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਮੋਹਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਸਥਾਨ ਹੈ। ਗ੍ਰੇਡ-8 ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਾ 62% ਦੇ ਔਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ 46% ਦੇ ਸਕੋਰ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ 50% ਦੇ ਸਕੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖਣ ਪੱਧਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਔਸਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੱਗੇ ਹੈ।

2. ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੈਂਡੀ 2022

ਸਰਕਾਰੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇਡ 3 ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਡਾਟਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਐਨ.ਸੀ.ਈ.ਆਰ.ਟੀ. ਦੁਆਰਾ ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੈਸਟ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕਲੇ ਇੱਕਲੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਬੱਚਾ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜੁਬਾਨੀ³⁵ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਾਊਡੇਸ਼ਨਲ ਲਰਨਿੰਗ ਸਟੈਂਡੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਾਰਚ 2022 ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ।

ਭਾਸ਼ਾ

ਮੌਖਿਕ ਰੀਡਿੰਗ ਫਲਇਊਐਂਸੀ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਅਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਗਲੋਬਲ ਮੁਹਾਰਤ ਫਰੇਮਵਰਕ³⁶ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਰੀਡਿੰਗ ਅਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਡੋਮੇਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਨਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਟੈਂਡਰਡ ਸਕੇਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰੇਮਵਰਕ 4 ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਲੈਵਲ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਗ੍ਰੇਡ ਲੈਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੋਫੀਸੈਂਸੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਪੱਧਰ: ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਾਟ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

³⁵ <https://dsel.education.gov.in/sites/default/files/FLS/State/punjab.pdf>

³⁶ <https://gaml.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/Global-Proficiency-Framework-Reading.pdf>

- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਪੱਧਰ: ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਸੀਮਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਪੱਧਰ: ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵੱਧ: ਸਿੱਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਉੱਤਮ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਗ੍ਰੇਡ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 44 : ਐਫ.ਐਲ.ਐਸ ਅਧਿਐਨ 2022 ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਖਰਤਾ ਮਾਪਦੰਡ

ਗਲੋਬਲ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ	ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ	ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਬੈਂਚਮਾਰਕ	0-12 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	13-31 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	32-55 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ	56 ਅਤੇ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	6	23	20	51
ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	16	23	14	47
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ	4	30	19	47

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 44 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 51% ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 47% ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ 4% ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਨਿਊਨਤਮ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਨ।

ਸਟੇਟ ਬੇਸਲਾਈਨ ਸਰਵੇਖਣ 2022: ਮੁੱਖ ਨਤੀਜੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਈ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ 2022 ਤੱਕ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਟੇਟ ਬੇਸਲਾਈਨ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।

ਸਾਖਰਤਾ:

- ਓਰਲ ਰੀਡਿੰਗ ਫਲੂਐਂਸੀ (ਓਆਰਐਫ) ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੈਰਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਬੈਂਚਮਾਰਕ 60 ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੰਟ (ਸੀਡਬਲਯੂਪੀਐਮ) ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3, ਦੇ 7.8%, 4ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 22.6% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 39.3% ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹ ਮਾਪਦੰਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ।
- ਰੀਡਿੰਗ ਕੰਪ੍ਰੀਹੇਂਸ਼ਨ ਉਸੇ ਪੈਸਜ਼ ਤੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਓਆਰਐਫ ਲਈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 3 ਜਮਾਤ ਦੇ 21.2%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 42.2% ਅਤੇ ਜਮਾਤ 5 ਦੇ 51.2% ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ 4 ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 3 ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ।

ਸੰਖਿਆ:

- 9999 ਤੱਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਪਛਾਨ 16 ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 22%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 44.7% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 58.1% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 16 ਵਿੱਚੋਂ 13 ਜਾਂ ਵੱਧ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕੇ।
- ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ 999 ਤੱਕ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਾਲੇ 6 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 20.3%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 50.4%, ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 68.4% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 6 ਵਿੱਚੋਂ 5 ਜਾਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੇ।
- ਘਟਾਉ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਖ 999 ਤੱਕ ਦੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਾਲੇ 6 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਗਰਿੱਡ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਤ 3 ਦੇ 10.7%, ਜਮਾਤ 4 ਦੇ 34.2% ਅਤੇ 5ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ 52.9% ਵਿਦਿਆਰਥੀ 6 ਵਿੱਚੋਂ 5 ਜਾਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ. ਦੇ ਨਤੀਜੇ (ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ):

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ 8ਵੀਂ ਅਤੇ 10ਵੀਂ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭਗ 99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। (ਸਾਰਣੀ 45 ਅਤੇ ਸਾਰਣੀ 45 ਏ)

ਸਾਰਣੀ 45: 8ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ 2021-22 (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ (%)
ਪੰਜਾਬੀ	99.81
ਹਿੰਦੀ	99.58
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	99.52
ਗਣਿਤ	99.40
ਸਾਇੰਸ	99.49
ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ	99.81

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਰਣੀ 45 (ਏ) : 10^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ 2021-22 (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ (%)
ਪੰਜਾਬੀ	99.75
ਹਿੰਦੀ	99.83
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	99.80
ਗਣਿਤ	99.87
ਸਾਇੰਸ	99.80
ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਇੰਸ	99.86

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਰਣੀ 46 ਵਿੱਚ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2022 ਦੇ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2021 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ 46: ਬਾਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰੇਡ ਵਾਈਜ਼ ਨਤੀਜੇ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਵਿਸ਼ਾ	ਮਾਰਚ 2021	ਮਾਰਚ 2022	ਵਾਧਾ/ਘਾਟਾ
ਜਨਰਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	99.90	98.38	1.52
ਜਨਰਲ ਪੰਜਾਬੀ	99.90	98.50	1.40
ਪੰਜਾਬੀ ਚੋਣਵੀਂ	99.88	97.75	2.13
ਹਿੰਦੀ ਚੋਣਵੀਂ	99.92	97.92	2.00
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚੋਣਵੀਂ	99.76	99.21	0.55
ਇਤਿਹਾਸ	99.91	98.25	1.66
ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ	99.94	99.07	0.87
ਗਣਿਤ	99.86	98.90	0.96
ਸਿਆਸੀ ਵਿਗਿਆਨ	99.95	98.53	1.42
ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ	99.93	97.24	2.69
ਭੂਗੋਲ	99.90	98.74	1.16
ਸਰੀਰਕ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ	99.75	97.88	1.87
ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ	99.81	99.24	0.57
ਰਸਾਇਣਿਕ ਵਿਗਿਆਨ	99.81	99.09	0.72
ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ	99.71	99.00	0.71

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚੁਕੇ ਗਏ ਕਈ ਕਦਮਾ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 47) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਕੂਲਾਂ (98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਮਾਰਤ, ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ, ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਆਦਿ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 47 : ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੂਚਕਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ							
	ਇਮਾਰਤ	ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ	ਹਰ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚ	ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ	ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ	ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ	ਕੰਪਿਊਟਰ
ਪੰਜਾਬ	99.99	98.68	99.75	99.99	99.99	97.54	99.6

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭੌਤਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪੱਖੀ ਮਹੱਲ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਚਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਣੀ 47 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2020-21 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 4386 ਹਾਈ/ ਪੋਸਟ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਕੇ 5337 ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 48 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 48 : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

	2010	2021	2022
ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ / ਜੂਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	13950	13813	13536
ਮਿਡਲ/ਸੀਨੀਅਰ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	3792	5229	4642
ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ	NA	5267	4186
ਹਾਈ/ ਪੋਸਟ ਬੇਸਿਕ ਸਕੂਲ	NA	4386	5337

ਸਾਧਨ : ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਸਾਲ 2022 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਅਨੁਪਾਤ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 26:1 ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 19:1 ਰਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤਜਵੀਜ਼ੇ ਪੱਧਰਾਂ (30:1) ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਅਨੁਪਾਤ (ਪੀ ਟੀ ਆਰ) ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਔਸਤ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਮਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰ ਟੀ ਈ ਐਕਟ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀ ਟੀ ਆਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 30:1 ਅਤੇ 35:1 ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ

ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚ ਮਿਆਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਤੀ 25.10.2019 ਨੂੰ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:

(i) **ਸਾਂਝਾਕਰਨ ਪੈਟਰਨ (60:40):** ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਬੰਧਤ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ 60:40 ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 60% ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਸਕੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 40% ਬਕਾਇਆ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ii) **ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਲਈ ਮਾਪਦੰਡ:** ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰਾਮੀਟਰ ਹਨ: ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਰੰਗਦਾਰ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਡ ਬਿਲਡਿੰਗਸ, ਬਿਲਡਿੰਗ ਐਂਜ ਲਰਨਿੰਗ ਏਡ (ਬੀਏਐਲਏ) ਵਰਕ, ਸੀਸੀਟੀਵੀ ਕੈਮਰੇ, ਗ੍ਰੀਨ ਬੋਰਡ/ਚਿੱਟਾ ਬੋਰਡ, ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਫਰਨੀਚਰ, ਲੈਕਚਰ ਸਟੈਂਡ, ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ, ਕੁਤੀਆਂ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਆਈਸੀਟੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਆਦਿ।

ਰਾਜ ਫੰਡ ਨਾਲ ਹੁਣ ਤੱਕ 19,173 ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 14,976 ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਿਭਾਗ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰ ਸਮਾਰਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਿੰਗ ਦਾ ਆਰੰਭ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ 14 ਨਵੰਬਰ, 2017 ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ 3-6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਕਲਾਸਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਲਗਭਗ 3.51 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ 2022-23 ਵਿਚ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

- ਬਾਲ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਮੱਗਰੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸਟੋਰੀ ਕਾਰਡ, ਫਲੈਸ਼ ਕਾਰਡ ਆਦਿ।
- ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ (ਈ-ਕਨਟੈਂਟ) ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਹੈੱਡ ਟੀਚਰਾਂ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਚੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- ਸਕਲ ਅਤੇ ਵਧੀਆਂ ਮੋਟਰ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਟਾਂ, ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ, ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਕ-ਸਮੱਗਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਸੰਤੋਖਜਨਕ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ, ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਖਲਾਈ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਲਰਨਿੰਗ ਐਨਹਾਂਸਮੈਂਟ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ‘ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਜਾਬ ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ’ (ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.) ਸਾਲ 2017 ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਈ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਫ.ਐਲ.ਐਨ ਮਿਸ਼ਨ) ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਯੋਗ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 2021 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿਖਲਾਈ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ, ਖਿਡੌਣੇ-ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਯੋਗਤਾ-ਅਧਾਰਤ ਸਿਖਲਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ, ਨਿਯਮਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਟਰੈਕਿੰਗ ਅਤੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਦਿਕਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਅਧਾਰਤ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਪੁੰਨ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

- ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ
- ਸੰਕਲਪਿਕ ਸਮਝ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ
- ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪਿੰਗ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- ਐਕਟੀਵਿਟੀ-ਬੇਸਡ ਟੀਚਿੰਗ- ਲਰਨਿੰਗ ਟੀਚਿੰਗ ਲਈ ਅਧਿਆਪਨ ਸਿਖਲਾਈ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਟੈਕਨੀਕਸ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਜਾਬ, ਪੜ੍ਹਾਓ ਪੰਜਾਬ (ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.ਪੀ.) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਿਸ਼ਨ ਸ਼ਤਿ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ: ਗਿਵ ਯੂਅਰ ਬੇਸਟ

ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਫਰਵਰੀ/ਮਾਰਚ 2023 ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਅਗਾਮੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ 8^{ਵੀਂ}, 10^{ਵੀਂ} ਅਤੇ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ “ਮਿਸ਼ਨ 100% : ਗਿਵ ਯੂਅਰ ਬੇਸਟ” ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਕੂਲ ਮੁੱਖੀਆਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ 100% ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਠਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 2 ਦਸੰਬਰ 2022 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਡੈਟਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰਕ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਸਮਾਂਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੈਲਕਮ ਲਾਈਫ

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਜਿਨਸੀ ਸੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਰੱਖਣ ਵਰਗੇ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਕੂਲੀ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਲਿੰਗ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ, ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਮਨੋ ਨਕਸ਼ੇ, ਸਥਿਤੀ ਅਧਾਰਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਈ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰਵੱਈਆ, ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ 12^{ਵੀਂ} ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ “ਸਵਾਗਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ” ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੈਲਕਮ ਲਾਈਫ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੋਧਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੱਗਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ

ਸਮੱਗਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰੀਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 100% ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚ, 4-18 ਸਾਲ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ 100% ਦਾਖਲਾ, 100% ਰੱਖਣਾ, ਜ਼ੀਰੋ ਡਰਾਪਆਊਟ, ਕੁਆਲਟੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਧੀਆਂ ਨਤੀਜੇ ਹਨ। ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਫੰਡ ਸ਼ੇਅਰਿੰਗ ਪੈਟਰਨਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਲਈ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 60:40 ਵੰਸ਼ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 128093.24 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਬਜਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ:

- ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਮਿਡਲ, ਹਾਈ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 3800 ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ 7-14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਬੱਚਿਆਂ (ਓਓਐਸਸੀ) ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਗੈਰ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 6ਵੀਂ ਤੋਂ 12ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। “ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ” ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤੇ ਆਨੰਦਮਈ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਧਣ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਥਾਨ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਬੋਧਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੂਜੇ ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣਾ, ਚੈਂਪੀਅਨ ਸਕੂਲ ਮੁੱਖੀ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਰਥਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰੇਜੂਏਟ ਹੋਣ। ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਮਲੇ ਸੈੱਲ (ਆਈ.ਈ.ਏ.ਸੀ)

ਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਕੂਲ ਮੁੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ 'ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਮਲੇ ਸੈੱਲ (ਆਈ.ਈ.ਏ.ਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨੌਜਵਾਨ ਉਦਮੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਕੀਮ

ਸੈਕਡਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ 'ਨੌਜਵਾਨ ਉਦਮੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਕੀਮ' ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਿਜਨਸ ਬਲਾਸਟਰ ਪੰਜਾਬ 2022-23 ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀਜ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦੁਆਰਾ ਅਸਲ-ਸੰਸਾਰ ਉਦਮੀ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਰਜਨ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਮਈ, 2022 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ, ਫਿਨਲੈਂਡ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹਾਰਵਰਡ ਅਤੇ ਆਕਸਫੋਰਡ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਖੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 36 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ/ਸਿੱਖਿਆ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ 2 ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮੂਹ ਬੈਚ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਕੈਡਮੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਖੇ 5 ਦਿਨਾਂ ਦੀ '21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲੀਡਰਜ਼-ਵੈਨਗਾਰਡ ਆਫ਼ ਚੇਜ਼, ਏਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਾਰ ਸਕੂਲ ਲੀਡਰਸ' ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ 6 ਤੋਂ 10 ਫਰਵਰੀ 2023 ਤੱਕ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। 30 ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੈਚ ਨੂੰ ਮਾਰਚ 2023 ਵਿੱਚ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਏਜੂਕੇਸ਼ਨ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ

ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ:-

- **ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ:** ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ, ਖਾਸ ਰਬਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਨ.ਈ.ਪੀ. 2020 ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੁਝਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਮਾਰਚ 2022 ਵਿੱਚ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ 18400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ।
- **ਗ੍ਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਸਮਾਰੋਹ:** 29 ਮਾਰਚ, 2022 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ 23 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਲਾਨਾ ਗ੍ਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਸਮਾਰੋਹ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀ-ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੇ-1 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।
- **ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ :** ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ. ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਕੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। 24 ਦਸੰਬਰ 2022 ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਗਾ ਪੀ.ਟੀ.ਐਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ੋਰ ਭਰੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। 19000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ 19 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਪੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ 62969 ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਅਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਰੋਤ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਰਜੀਕਲ ਸੁਧਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਕਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਮਿਡ-ਡੇਅ-ਮੀਲ

ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 (31.10.2022 ਤੱਕ) ਦੌਰਾਨ ਮਿਡ-ਡੇਅ ਮੀਲ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 16.36 ਲੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਾਲ 2022-23 ਵਿਚ 989 ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਵਾਹਨ (ਆਟੋ ਮੋਬਾਇਲ), ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਆਈਟੀ/ਆਈਟੀਈਐਸ, ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਪ੍ਰਚੂਨ (ਰਿਟੇਲ), ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ ਵਰਗੇ ਟ੍ਰੇਡ ਸਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕੋਵਿਡ-19 ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਆਈ.ਟੀ. ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਮਰੱਥਾ-ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਐਪ ਨੂੰ ਕਲਾਸ 1-12 ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। e-Vidya and DD-1 ਰਾਹੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਨਲਾਈਨ ਟਰੈਨਿੰਗ, ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੋਰੈਂਟ ਟੀਚਰ ਮੀਟਿੰਗ (ਪੀ.ਟੀ.ਐਮਸ) ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ/ਹਾਇਰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (ਆਰ ਯੂ ਐੱਸ ਏ)

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉੱਚਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (ਰੁਸਾ) ਜੋ ਕਿ 60:40 ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਟੇਟ ਸ਼ੇਅਰ ਸਕੀਮ ਹੈ, ਦੇ ਫੇਜ਼ 2 ਤਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ 70 ਕਰੋੜ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:-

- 1) ਸਥਿਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਸੈਂਟਰ
- 2) ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਖੋਜ ਲਈ ਕੇਂਦਰ
- 3) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਕੇਂਦਰ
- 4) ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਆਈ ਟੀ ਯੋਗ ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਡਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- 5) ਉੱਦਮ ਕੋਰਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- 6) ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਕੇਂਦਰ

2. ਰੁਸਾ-2 ਦੇ ਐਂਟਰਪ੍ਰੈਨਰਿਅਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ ਹੱਥ ਖੋਜ ਅਧੀਨ, ਇਨੋਵੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੁਆਲਿਟੀ ਇੰਪਰੂਵਮੈਂਟ ਕੰਪੋਨੈਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ 7.5 ਕਰੋੜ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ 5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

3. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਉਦਮਤਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਰਿਸਰਚ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਜਮੀਨੀ ਤਲ ਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਅਤੇ ਉੱਦਮਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ।

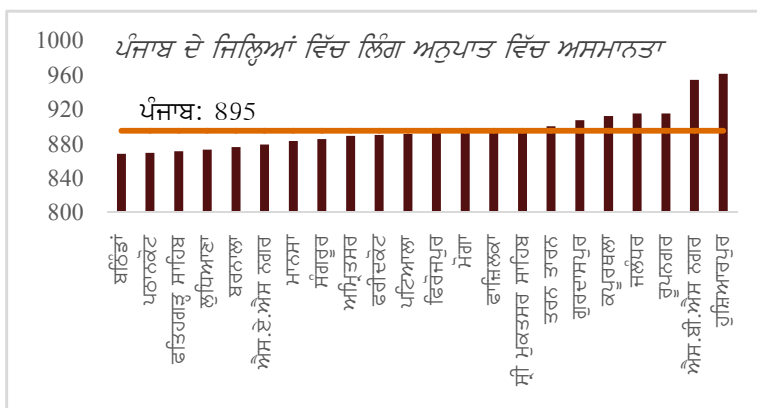
4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿਤ 3.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਈ-ਟਿਓਰੀਅਲਸ ਦਾ ਕੰਟੈਂਟ ਬਣਾਇਆ ਜੋਤਵਾਗ।

5. ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਕੋਰੋਟਾਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਮੋਗਾ ਵਿੱਚ ਰੂਸਾ ਅਧੀਨ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੰਮ 92% ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

6.5 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਸਕਤੀਕਰਨ

ਘੱਟ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖੋਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਘਰੇਲੂ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੱਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ‘ਕਮਜ਼ੋਰ ਲਿੰਗ’ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸ ਡੀ ਜੀ 5 ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ‘ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ’ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਅਯੋਗ ਦੇ ਐਸ ਡੀ ਜੀ 5 ਇੰਡੈਕਸ ਉੱਤੇ ਐਸ ਡੀ ਜੀ 5 ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਸਾਵੰਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ: 87 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ

ਸਾਧਨ: ਜਨਗਣਨਾ 2011

ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ‘ਵਿੱਤੀ ਬੋਝ’ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ 2005-07 ਅਤੇ 2017-18 ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਧਾਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 837 ਤੋਂ 890 ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਗਣਨਾ 2011 ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਲ੍ਹਾਵਾਰ ਅੰਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿੱਚ 868 ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ 961 ਤਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 87 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਹਨ ਜੋ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਔਰਤ ਅਧਿਕਾਰਣਾਕਰਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਕਲਿਆਣ ਸਕੀਮ ਸਾਲ 2011-12 ਤੋਂ

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੁਹੱਈਆ

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਸੂਚਕ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 49 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 49: ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੀ ਈ ਆਰ ਅਤੇ ਐਨ ਈ ਆਰ (2021-22) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ(%)

	ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਜੀ.ਈ.ਆਰ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	111.83	110.83
	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	105.61	108.12
	ਸੰਕੇਡਰੀ	94.78	95.40
	ਹਾਈ ਸੰਕੇਡਰੀ	81.15	83.08
ਐਨ.ਈ.ਆਰ	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	89.50	90.00
	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	70.82	75.37
	ਸੰਕੇਡਰੀ	50.77	54.61
	ਹਾਈ ਸੰਕੇਡਰੀ	42.74	47.49

ਸਾਧਨ: ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। (ਸਾਰਣੀ 50) ਫਿਰ ਵੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨੀ ਦਾਖਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਸੂਚਕ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਧ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 51)।

ਸਾਰਣੀ 50 : ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਈ.ਆਰ ਅਤੇ ਐਨ.ਈ.ਆਰ (2021-22)

ਜੀ.ਈ.ਆਰ										
	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੈਕੰਡਰੀ		ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ		ਉੱਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ	
	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਪੰਜਾਬ	111.8	110.8	105.6	108.1	94.8	95.4	81.2	83.2	23.9	29.1
ਭਾਰਤ	102.1	104.8	94.5	94.9	79.7	79.4	57.0	58.2	26.7	27.9

ਐਨ.ਈ.ਆਰ									
	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ		ਸੈਕੰਡਰੀ		ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ		
	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	
ਪੰਜਾਬ	89.5	90.0	70.8	75.4	50.8	54.6	42.7	47.5	
ਭਾਰਤ	87.3	90.0	71.0	71.7	47.9	48.0	33.5	35.0	

ਸਾਧਨ : ਯੂ. ਡੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਈ.* (2021-22) ਅਤੇ ਸਰਬ-ਭਾਰਤੀ ਸਰਵੇਖਣ-ਉੱਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ(2020-21)

ਸਾਰਣੀ 51 : ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ (2021-22)

	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਅਪਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ	ਸੈਕੰਡਰੀ	ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ	ਉੱਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਪੰਜਾਬ	0.99	1.02	1.01	1.02	1.22
ਭਾਰਤ	1.03	1.00	1.00	1.02	1.05

ਸਾਧਨ : ਡੀ.ਆਈ.ਐਸ.ਈ.(2021-22) ਅਤੇ ਏ.ਆਈ.ਐਸ.ਐਚ.ਈ (2020-21)

ਪੰਜਾਬ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਉਣ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿਣ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ ਤੱਕ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਲਈ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਅੰਤਰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2021-22 ਵਿੱਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਡਰਾਪ-ਆਊਟ ਦਰ 18.3 ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਇਹ 16.0 ਹੈ ਅਰਥਾਤ 2.3 ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸੂਚਕ

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਮੋਹਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚਲੀ ਉੱਚ ਉਮਰ ਆਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਮ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਸ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਆਸ ਨਾਲੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਜਨਰਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2016-20 ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਉਮਰ ਆਸ (ਜਨਮ ਸਮੇਂ) 74.5 ਸਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਲਈ 70.8 ਸਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਮਰ ਆਸ 71.4 ਸਾਲ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਲਈ 68.6 ਸਾਲ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਣੇਪਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੂਚਕ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਜੇ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ, ਜਣੇਪਾ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸੂਚਕ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 114 ਪ੍ਰਤੀ ਲੱਖ ਜੀਵਤ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕੇਰਲਾ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 30 ਪ੍ਰਤੀ ਲੱਖ ਜੀਵਤ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਜਣੇਪਾ ਮੌਤ ਦਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 84 ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਗਰਭਵਤੀ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਭਾਲ ਸਹੂਲਤ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਣੇਪਾ ਡਾਕਟਰੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :

ਭਾਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕੌਮੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਧਿਆਇ ਇਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਬਲਕਿ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤਰ ਦੋਨਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸਾਰਣੀ 52 ਦੋਹਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਮਾੜੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਪਾਤ ਮਰਦਾਂ ਦੇ 1/3 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 52 : ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕਿਰਤ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ, 2020-21

		ਕੁੱਲ		ਪੇਂਡੂ		ਸ਼ਹਿਰੀ	
		ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
ਕਿਰਤ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦਰ	ਪੰਜਾਬ	73.0	21.1	72.6	22.2	73.5	19.3
	ਭਾਰਤ	73.5	31.4	75.1	35.8	70.0	21.2
ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ	ਪੰਜਾਬ	5.5	8.6	5.8	7.6	5.0	10.3
	ਭਾਰਤ	4.5	3.5	3.8	2.1	6.1	8.6

ਸਾਧਨ: ਪੀ.ਐਲ.ਐਫ.ਐਸ-2020-21

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੋਵੇਂ ਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਥਾਈ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਜੂਨ 2021 ਦੌਰਾਨ ਰੈਗੂਲਰ ਕਾਮਾ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਸਤਨ 12094 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾਏ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਅਵਧੀ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਸਤਨ 633.72 ਰੁਪਏ ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਥਾਈ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਲੱਗਭੱਗ 4725 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾਏ। ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਵੀ (ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਾਮੇ) ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ/ਦਿਹਾਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਕਾਮਿਆਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 65.03 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 63.54 ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਲਈ ਲਿੰਗ ਉਜ਼ਰਤ ਅੰਤਰ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅੰਤਰ ਵੱਧ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ, ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਲਿੰਗਕ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਲੜਕੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲੰਕ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ, ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਿਰਭਯਾ ਫੰਡ (ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਫੰਡ)

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਰਭਯਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਫੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਜਵਲਾ ਸਕੀਮ

ਇੱਕ ਬਹੁਅਯਾਮੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰੋਕਥਾਮ ਉਪਾਅ ਕਰੇਗੀ; ਅਤੇ ਤਸਕਰੀ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ, ਮੁੜ ਵਸੇਵਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਏਕੀਕਰਣ ਵਿਚ ਯੋਗ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਲਗਭਗ 70% ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 30% ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਆਉਣਗੇ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਹਿਲਾ ਯੋਜਨਾ

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਹਿਲਾ ਯੋਜਨਾ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਗ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਤ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਵੰਦ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਾਭ ਅਧਿਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਹਿਲੂਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਉਪਰਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗੀ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 25.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਿਦਿਆ (ਐਜੂ) ਸਕੀਮ (9 ਵੀਂ ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਸਾਈਕਲ) (ਨਾਮ ਬਦਲਿਆ ਸਕੀਮ ਐਸਡਬਲਯੂਸੀਡਬਲਯੂ (ਐਸ)- 12)।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ 9 ਵੀਂ ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਿਦਿਆ ਯੋਜਨਾ ਸਾਲ 2011-12 ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 1.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸੀਐਸ(ਡਬਲਯੂ ਸੀਡੀ) - 18 - ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੀਮ

ਸਾਲ 2019 ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਟੇਅ ਸਕੀਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਘਰ ਕੀਤੀਆਂ ਆਰਜ਼ੀ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੋਬਾ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਤਾਜ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੀਮ 60:40 ਦੇ ਭਾਵ ਖਰਚੇ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਜਾਏਗੀ, (ਅਰਥਾਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ: ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ) ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਵਧਰ ਗ੍ਰਹਿ ਘਰ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 50.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 7.91 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 31.12.2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰੈਚ ਸਕੀਮ

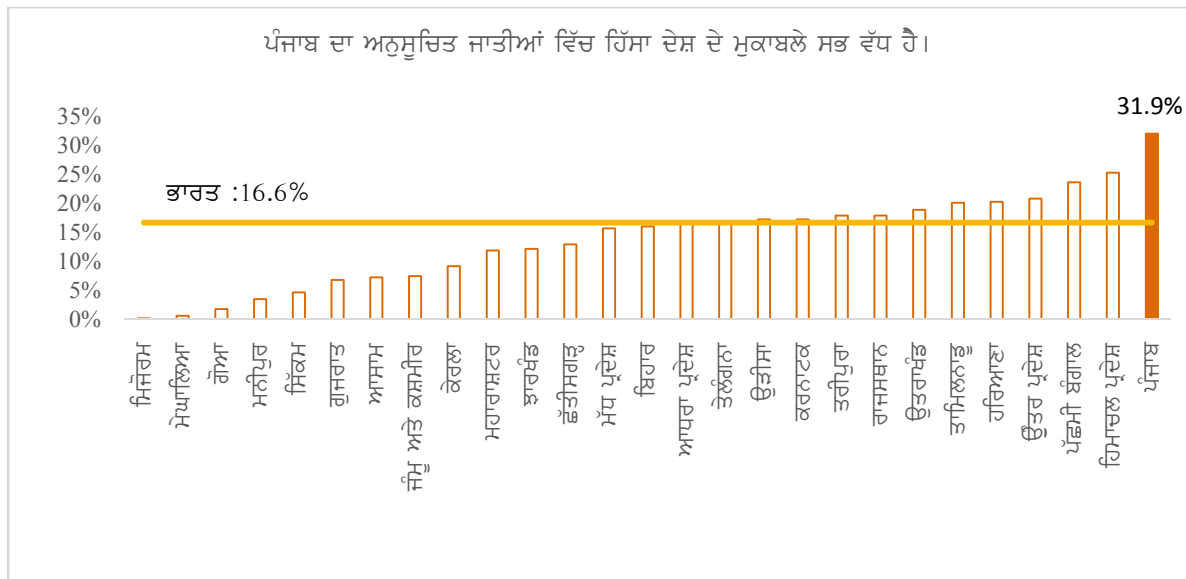
ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਨਾਂ ਦੇ ਐਨਜੀ.ਓ. ਵਲੋਂ ਕਰੈਚ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 102 ਅਤੇ 112 ਕਰੈਚ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ 1.1.2018 ਤੋਂ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਰੈਚਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ 216 ਕਰੈਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸਾਲ 2022-23 ਲਈ 227.08 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 85.58 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 31.12.2022 ਤੱਕ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।।

6.6 ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਲਗਭਗ ਇਕ ਤਿਹਾਈ (31.94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਆਬਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। (ਚਿਤਰ 88) ਜੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਵਸੋਂ ਦਾ 4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਨੈਸ਼ਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਐੱਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ (31.9%)

ਚਿਤਰ 88: ਰਾਜ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਸਾਧਨ:- ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ 2011

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਪੱਧਰ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ 64.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਮਰਦ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 58.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ 75.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਮਰਦ 80.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਅੰਤਰ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਕੌਮੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਲ 2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 64.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 66.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 70.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ 75.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਚੇਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰਣੀ 53 ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਲਗ ਸਾਖਰਤਾ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 53:-ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰਾਂ

ਉਮਰ	ਪੰਜਾਬ			ਭਾਰਤ		
	ਵਿਅਕਤੀ	ਮਰਦ	ਔਰਤ	ਵਿਅਕਤੀ	ਮਰਦ	ਔਰਤ
7 ਸਾਲ ਅਤੇ ਵੱਧ	64.8%	70.7%	58.4%	66.1%	75.2%	56.5%
15 ਸਾਲ ਅਤੇ ਵੱਧ	59.4%	66.4%	51.8%	60.4%	71.6%	48.6%

ਸਾਧਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ, 2011

ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨਿਗਮ (ਪੀ.ਐੱਸ.ਸੀ.ਐਫ.ਸੀ.)

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਗਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਸਬਸਿਡੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਨਿਗਮ ਨੇ 1645 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 1409.43 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਨਿਗਮ ਨੇ 1492 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 1365.07 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨਿਗਮ (ਬੈਕਫਿੰਕੋ)

ਪੰਜਾਬ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਭੋਂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਬੈਕਫਿੰਕੋ) ਵੱਲੋਂ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਮਿਆਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਵੈ-ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਆਸਾਨ ਵਿਆਜ਼ ਦਰ ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਐਨ.ਬੀ.ਸੀ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ) ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਐਨ.ਐਮ.ਡੀ.ਐਫ.ਸੀ) ਦੀ ਸਟੇਟ ਚੈਨਲ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਐਨ.ਬੀ.ਸੀ.ਐਫ.ਡੀ.ਸੀ. ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ (50% ਕਰਜ਼ੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋਵੇਗੀ), ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗ ਲਈ ਐਨ.ਐਮ.ਡੀ.ਐਫ.ਸੀ. ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਕਰੈਡਿਟ ਲਾਈਨ-1 ਪੇਂਡੂ ਵਰਗ ਲਈ ਆਮਦਨ ਮਾਪਦੰਡ 98000 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੈ (70% ਡਿਸਬਰਸਮੈਂਟ ਇਸ ਟਾਰਗੈਟ ਗਰੁੱਪ ਲਈ) ਅਤੇ ਕਰੈਡਿਟ ਲਾਈਨ-2 ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇ (30% ਡਿਸਬਰਸਮੈਂਟ ਇਸ ਟਾਰਗੈਟ ਗਰੁੱਪ ਲਈ) ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਆਮਦਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋਵੇ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 ਦੌਰਾਨ ਬੈਕਫਿੰਕੋ ਵੱਲੋਂ 365 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 705.77 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 (31.12.2022) ਦੌਰਾਨ 285.53 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ 135 ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਹਨ।

6.7 ਗਰੀਬੀ

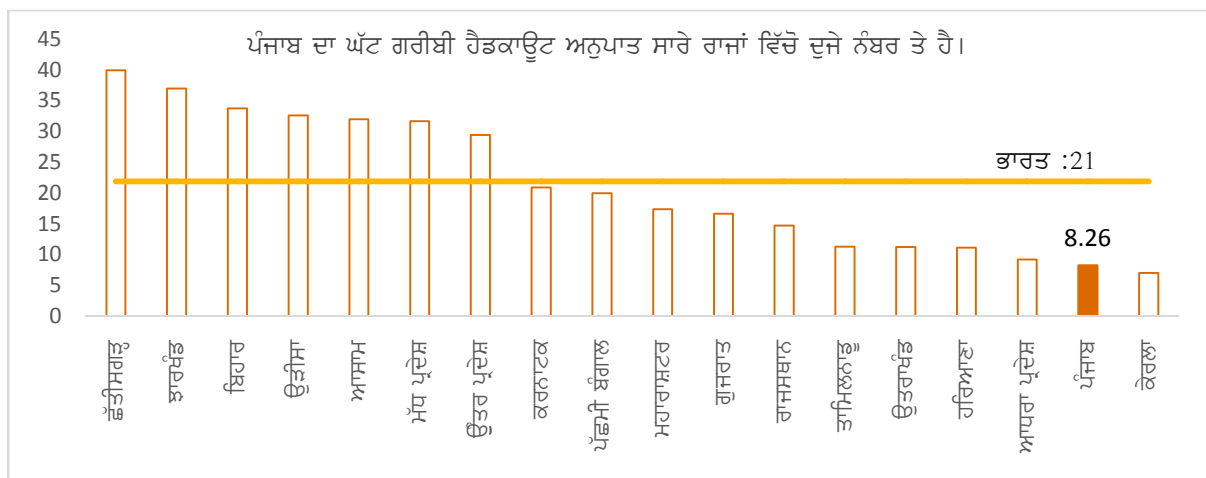
ਗਰੀਬੀ ਕਈ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਗਰੀਬੀ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਘੱਟ ਹੈ, ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਚੱਕਰਵਿਊ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਐਸ ਡੀ ਜੀ ਅਧੀਨ ਪਹਿਲਾ ਟੀਚਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬ, ਘੱਟ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ 8.26 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 89 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਤੈਂਦਲਕਰ ਅਨੁਮਾਨ 2011-12)। ਇਹ ਇਕ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ (ਮਾਸਿਕ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਖਰਚੇ) ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1054 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਲਈ 1155 ਰੁਪਏ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਧਾਰਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ 7.66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰ 9.24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਦਰ ਨਾਲ 10 ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨੀ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੱਟ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਮਾਨ
ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ
ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 89 : ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬੀ (2011-12)

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਅੰਕੜਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੁਸਤਿਕਾ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ 2011-12

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬੀ ਅਨੁਪਾਤ ਘਟ ਕੇ 1993-94 ਵਿੱਚ 22.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 2004-05 ਵਿੱਚ 20.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਚੋਟੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਧੀਮਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 7: ਲੋਕ ਵਿੱਤ

ਪੰਜਾਬ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਰਾਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚਾਲਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਿਹਤਭਾਵੇਂ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸੈਕਟਰਲ ਰਣਨੀਤੀਆਂ, ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਹਾਲਤ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਸੀਲੇ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰੋ ਵੈਸਟ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੋਡ ਮੈਪ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

7.1 ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਸਾਰਣੀ 54: ਬਜਟ ਸਾਰ

(ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਮੱਦਾਂ	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
1. ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	69048.18	81458.13	95378.28
2. ਮਾਲ ਖਰਚੇ	86344.62	102445.53	107932.08
3. ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	63744.94	46309.53	55750.99
4. ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚੇ	4382.32	10078.80	10981.09
5. ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ਾ	258032.12	283756.82	305361.44
6. ਮਾਲੀ ਘਾਟਾ	17296.44	20987.41	12553.80
7. ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ	22584.16	32433.09	23835.13
8. ਮਾਲ ਘਾਟਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ	3.27%	3.66%	1.99%
9. ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ	4.26%	5.65%	3.78%
10. ਕੁੱਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਤੇ ਚਾਲੂ ਕੀਮਤਾਂ	529703.00	573763.00	629834.00

ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ

ਸਾਰਣੀ 55 ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਲ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 12,411 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਟੀਚੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 81,458.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਸਾਲ 2022-23 ਦੇ (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ 95378.28 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ 2020-21 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਤੇ ਸਾਲ 2022-23 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚਾ 16,100 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ 2020-21 ਦੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ 86,344.62 ਕਰੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 1,07,932.08 ਕਰੋੜ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਮਿੱਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਲੀਆ ਘਾਟੇ ਦਾ ਟੀਚਾ 12553.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਦਾ 1.99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 20987.41 ਕਰੋੜ

(ਜੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਡੀ ਦਾ 3.66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਸੀ। ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ 10078.80 ਕਰੋੜ ਹੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 23835.13 ਕਰੋੜ (ਜੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਡੀ ਦਾ 3.78 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਜਦੋਂਕਿ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ 32433.09 ਕਰੋੜ, ਜੋ ਕਿ (ਜੀ.ਐਸ.ਪੀ.ਡੀ ਦਾ 5.65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 55: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਜਟ ਮੱਦਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਮੱਦਾਂ	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
1.ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (2+5)	69048.18	81458.13	95378.28
2. ਕਰ ਮਾਲੀਆ (3+4)	40691.04	52391.43	60345.03
3. ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰ ਮਾਲੀਆ	30052.83	38061.65	45588.17
4. ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ	1063821	14329.78	14756.86
5. ਗੈਰ ਕਰ ਮਾਲੀਆ (6+7)	28357.14	29066.69	35033.25
6. ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੈਰ ਕਰ ਮਾਲੀਆ	4152.13	5666.37	6302.21
7. ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਗਰਾਂਟਾਂ	24205.01	23400.32	28731.04
8. ਮਾਲ ਖਰਚਾ	86344.62	102445.53	107932.08
9. ਵਿਆਜ ਅਦਾਇਗੀਆਂ	18152.50	19152.84	20122.30
10. ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ	4382.31	10078.80	10981.09
11. ਨੈੱਟ ਲੈਂਡਿੰਗ (12-13)	905.42	1366.88	800.241
12. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਗੀਆਂ	955.79	1592.76	1000.24
13. ਕਰਜ਼ੇ ਵਸੂਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਗੀਆਂ	50.37	225.88	200.00
14. ਫੁੱਟਕਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	0.02	0.00	500.00
15. ਮਾਲ ਘਾਟਾ (8-1)*	17296.43 [3.27%]	20987.41 [3.66%]	12553.80 [1.99%]
16. ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ (10+11+15-14)*	25584.16 [4.26%]	32433.09 [5.65%]	23835.13 [3.78%]
17. ਮੁੱਢਲਾ ਘਾਟਾ (16-9)*	4431.66 [0.84%]	13280.25 [2.31%]	3712.83 [0.59%]

ਨੋਟ: (+)ਮੁੱਲ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (-)ਮੁੱਲ ਸਰਪਲਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨਾਂਸਿਜ਼ ਅ ਸਟੈਂਡੀ ਆਫ ਬਜਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

7.2 ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

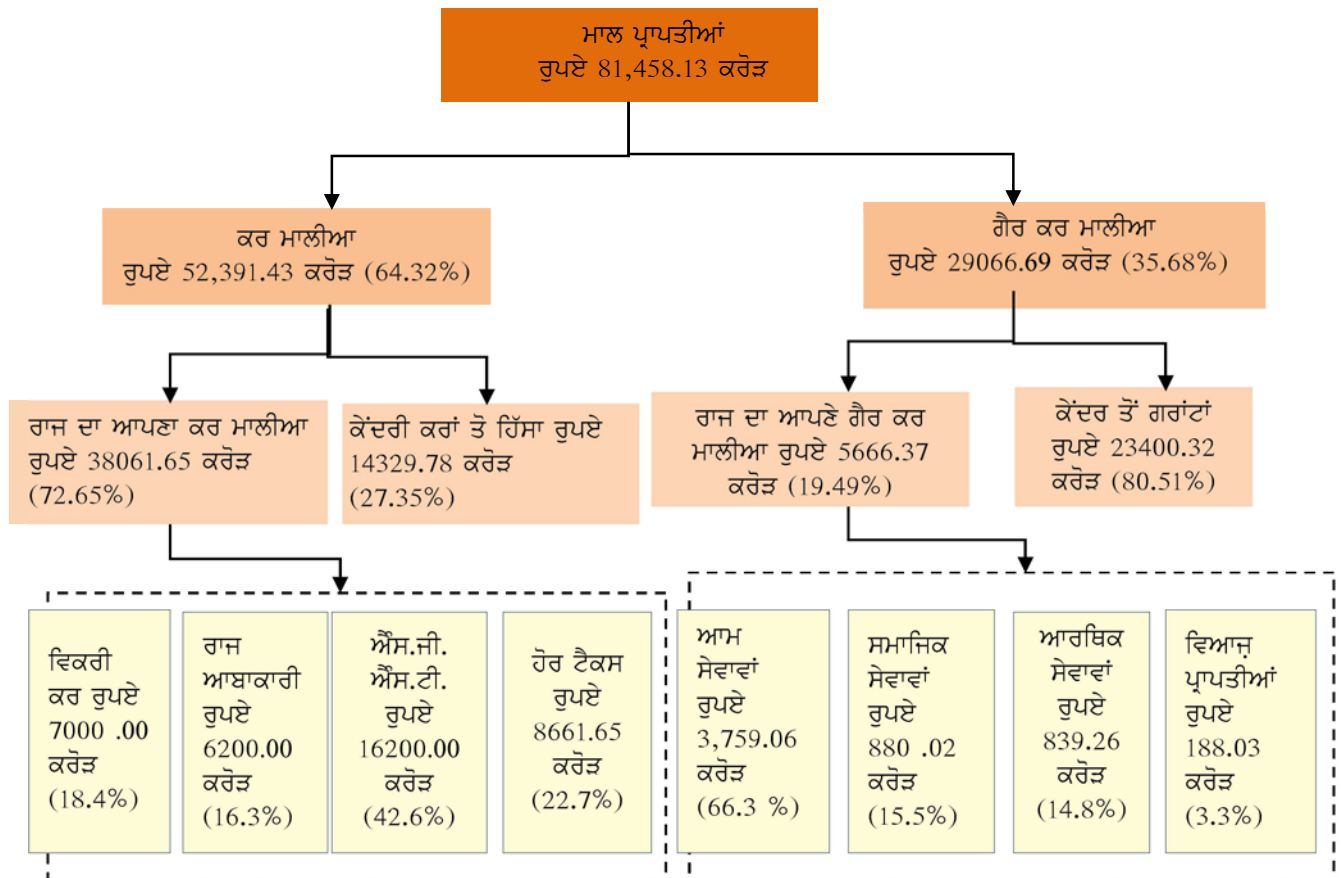
ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ (35.68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) (ਚਿੱਤਰ 90) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ (64.32) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 52391.43 ਕਰੋੜ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 29066.69 ਕਰੋੜ ਹੈ।

ਰਾਜ ਦੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣਾ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਚ ਐਸ.ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ ਸੇਲ ਟੈਕਸ ਦਾ 42.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 18.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਗਰਾਟਾਂ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਲ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 66.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 3.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੋਤ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 90: ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ, 2020-21 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ), (ਰੁਪਏ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨਾਂਸਿਜ਼:ਅ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਬਜੱਟ,ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰ-ਮਾਲੀਆ

ਸਾਰਣੀ ਨੰ:56 ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ	3197.11	3911.83	4607.65
ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕਰ	3276.09	4308.64	4450.02
ਕੇਂਦਰ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਰ	3179.01	4025.35	4845.43
ਕੁੱਲ	9652.21	12245.82	13903.10

ਸਾਰਣੀ ਨੰ:57 ਗ੍ਰਾਟਾਂ

	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਗੈਰ-ਯੋਜਨਾ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	0.00	0.00
ਰਾਜ ਯੋਜਨਾ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	245.76	430.81
ਕੇਂਦਰੀ ਯੋਜਨਾ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	0.00	9.98	24.03
ਕੇਂਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਾਟਾਂ	24205.01	23144.57	28276.19
ਕੁੱਲ	24205.01	23400.31	28731.03

ਸਾਰਣੀ ਨੰ:58 ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਆਦਿ ਨਿਰੋਲ ਟਰਾਂਸਫਰ

	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ	8791.01	12950.91	2446.00
ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ	461.67	588.36	680.38
ਵਿਆਜ ਅਦਾਇਗੀਆਂ	144.54	151.40	144.20
ਕੁੱਲ	9397.22	13690.67	3270.58

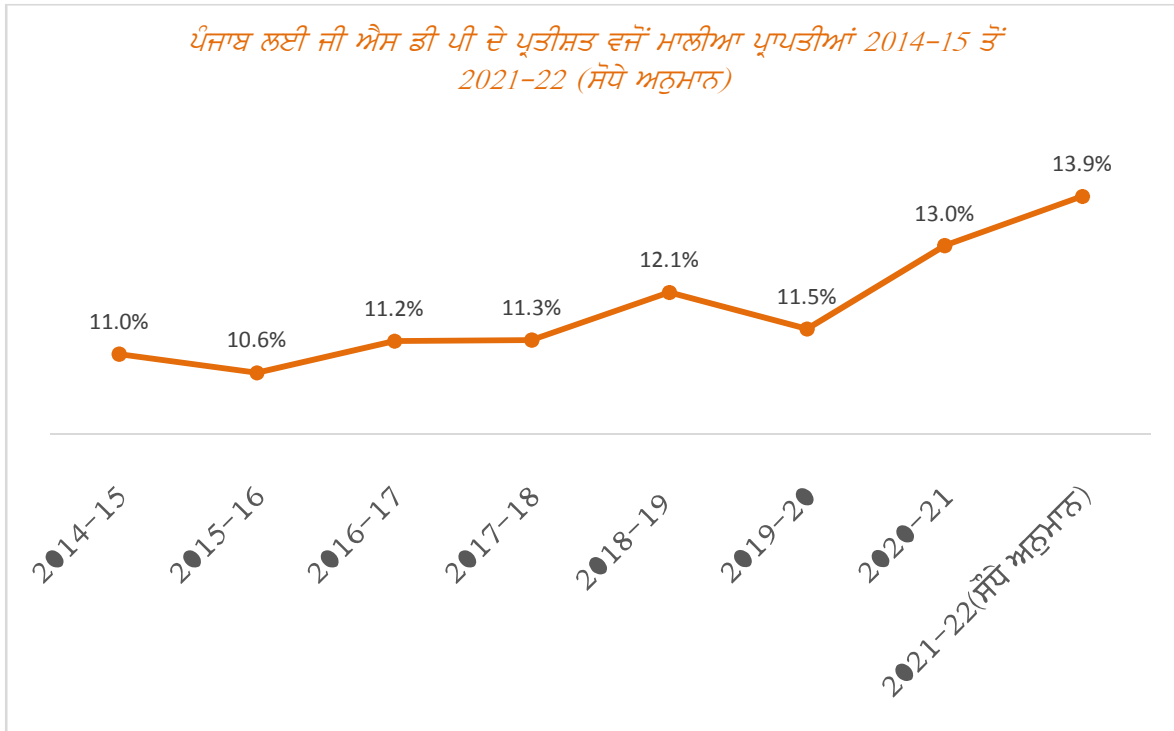
ਸੀ.ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਟੈਕਸਾਂ ਨੇ ਮਿਲਾ ਕੇ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ 85.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਟੈਕਸ 3911.83 ਕਰੋੜ ਸੀ।

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਗ੍ਰਾਟਾਂ 23400.31 ਕਰੋੜ ਸੀ। ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੀਮਾਂ 23144.57 ਕਰੋੜ ਸੀ

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ੇ 12950.91 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 2446.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀ ਟੀਚਾ ਹੈ।

ਮਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚਲੇ ਰੁਝਾਨ

ਚਿੱਤਰ 91: ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਜੀ ਐਸ ਡੀ ਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 2014-15 ਤੋਂ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)

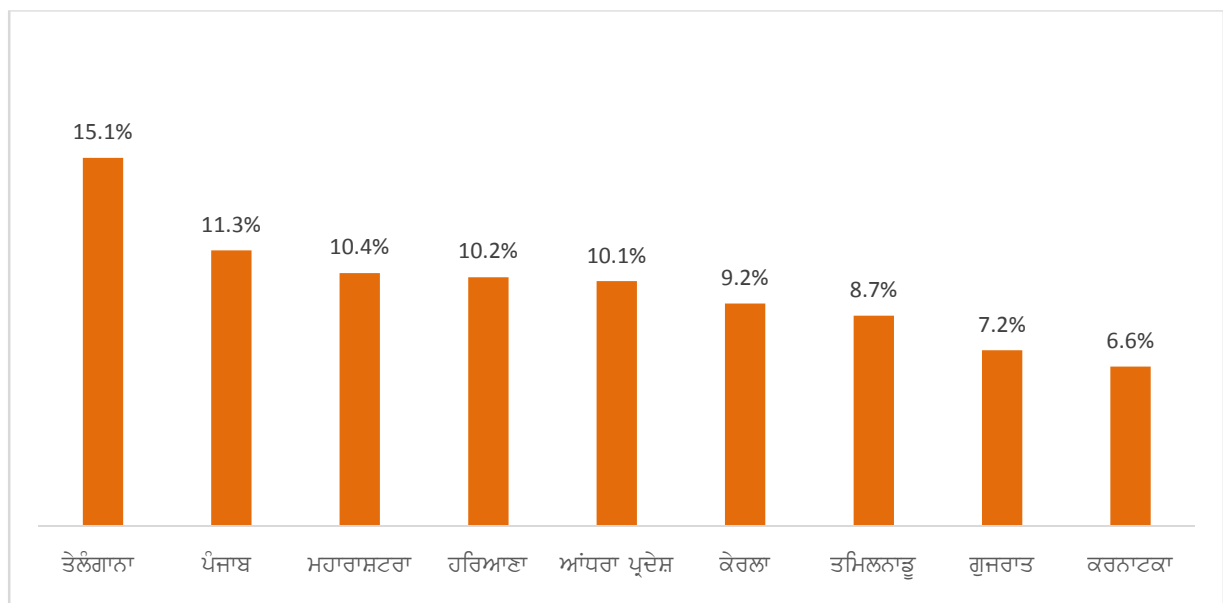

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਿੱਤ: ਬਜਟ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ

ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ 2020-21 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 91) ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਸਾਲ 2014-15 ਤੋਂ 2020-21 ਦੌਰਾਨ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 11.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 13.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 13.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2014-15 ਅਤੇ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦਰਮਿਆਨ ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 2015-16 ਅਤੇ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਔਸਤ ਦਰ 8.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ 81458.12 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 53.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਾਲੀਆ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਕੇਂਦਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚਿੱਤਰ 92: ਸਾਲ 2017-18 ਤੋਂ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ.

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨਾਂਸਿਜ਼ ਅ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਬਜੱਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

(ਚਿੱਤਰ 92) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 2017-18 ਅਤੇ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੂਜਾ ਰਾਜ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਇਸ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਦੀਆਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ 15.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਯੋਗਦਾਨ, ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਗਰਾਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਗੈਰ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 24.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਵਧਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ 2017-18 ਤੋਂ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ 6.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਸੀ.ਏ.ਜੀ.ਆਰ ਨਾਲ ਵਧਿਆ।

Formula of CAGR = $[(\text{End Value}/\text{Start Value})^{(1/\text{Periods})} - 1]$.

ਐਸ.ਡੀ.ਜੀ. ਸੰਕੇਤਕ 17.1.1 ਸਰੋਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਕੁਲ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲੀਆ

ਸਾਰਣੀ 59: ਸਾਲ 2017-18 ਤੋਂ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਔਸਤ ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ

ਰਾਜਾਂ	ਐਸਓਟੀਆਰ/ ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ	ਕੇਂਦਰੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾ/ ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ	ਐਸਓਐਨਟੀਆਰ / ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ	ਗਰਾਂਟਾਂ / ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ	ਕੁੱਲ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ/ ਜੀਐੱਸਡੀਪੀ
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	6.2%	2.9%	0.4%	2.9%	12.4%
ਗੁਜਰਾਤ	5.3%	1.4%	0.9%	1.4%	9.0%
ਹਰਿਆਣਾ	6.2%	1.0%	1.1%	3.5%	11.8%
ਕਰਨਾਟਕਾ	8.2%	1.8%	0.6%	2.5%	13.2%
ਕੇਰਲਾ	6.4%	2.0%	6.0%	2.3%	16.7%
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	7.2%	1.5%	0.6%	1.5%	10.8%
ਪੰਜਾਬ	6.1%	2.1%	1.1%	3.1%	12.4%
ਤਮਿਲਨਾਡੂ	6.2%	1.6%	0.7%	1.5%	10.0%
ਤੇਲੰਗਨਾ	7.5%	1.6%	0.7%	1.5%	11.4%

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਿੱਤ-ਬਜਟ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ

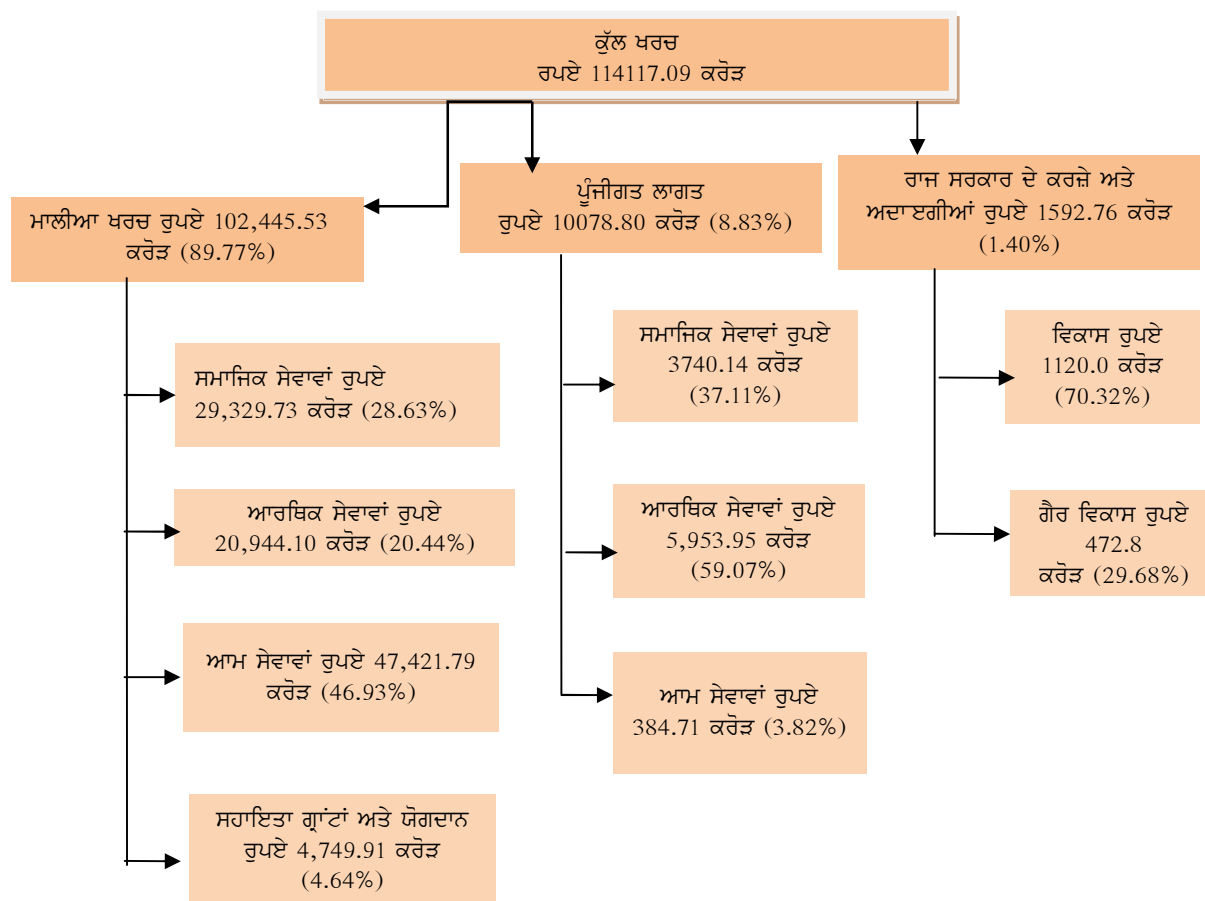
ਨੋਟ: ਐਸਓਟੀਆਰ- ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰ-ਮਾਲੀਆ ਐਸਓਐਨਟੀਆਰ : ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰੈਰ-ਕਰ ਮਾਲੀਆ

ਸਾਰਣੀ 59 ਤੋਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2017-18 ਤੋਂ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਲਈ ਔਸਤ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲਈ 12.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਕਰਨਾਟਕਾ ਹੈ।

7.3. ਰਾਜ ਦਾ ਖਰਚ

ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਚਿੱਤਰ 93: ਕੁੱਲ ਖਰਚ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ 2021-22(ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) (ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਮਾਲੀ ਖਰਚਾ

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 89.77 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਮਾਲੀ ਖਰਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਖਰਚੇ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। (ਚਿੱਤਰ 93) ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਖਰਚਾ, ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਖਰਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਸਲਾਨਾ 89.77 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚਾ 10244.53 ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲ 2019-20 ਵਿੱਚ 75859.64 ਕਰੋੜ ਦਾ 56 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਕੁੱਲ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਖਰਚਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 102445.53 ਕਰੋੜ ਦਾ 89.77 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ 60: ਕੰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ (ਅੰਕੜੇ ਕੁਲ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ)

ਖਰਚਾ ਮੱਦ	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ	25.1%	28.6%	28.1%
ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰ	13.8%	13.5%	13.6%
ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ	4.1%	4.4%	4.5%
ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ	3.7%	5.8%	5.8%
ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ	17.9%	20.4%	22.5%
ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ	9.6%	10.5%	10.4%
ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਰੋਕਥਾਮ	1.2%	1.1%	1.1%
ਊਰਜਾ	2.5%	4.3%	5.9%
ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਖਣਿਜ	2.5%	2.5%	2.8%
ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ	50.1%	46.3%	45.6%
ਵਿਆਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ	22.1%	20.5%	19.6%
ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ	9.3%	9.2%	8.9%
ਪੈਨਸ਼ਨ	15.8%	13.9%	14.0%
ਗਰਾਂਟਾਂ	6.9%	4.6%	3.8%

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਿੱਤ: ਬਜਟ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ

2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਾਭ ਵਿਹੁਣੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂਕਰਣ ਤੇ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਆਮਦਨੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ 46.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਅਦਾਇਗੀ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜੋ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ

ਸਾਰਣੀ 61: ਕਾਰਜਾਂ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦੀ ਬਣਤਰ (ਅੰਕੜੇ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ)

ਖਰਚਾ ਮੱਦ	2020-21	2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ)	2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)
ਸਮਾਜਿਕ	51.4%	37.1%	61.4%
ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾ	4.6%	3.1%	9.0%
ਜਲ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ	13.3%	9.7%	14.5%
ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ	29.7%	21.1%	28.2%
ਆਰਥਿਕ	43.8%	59.1%	33.7%
ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ	4.9%	5.1%	5.4%
ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ			
ਕੰਟਰੋਲ	17.2%	14.6%	12.8%
ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ	13.4%	13.3%	12.4%
ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ	4.8%	3.8%	4.9%

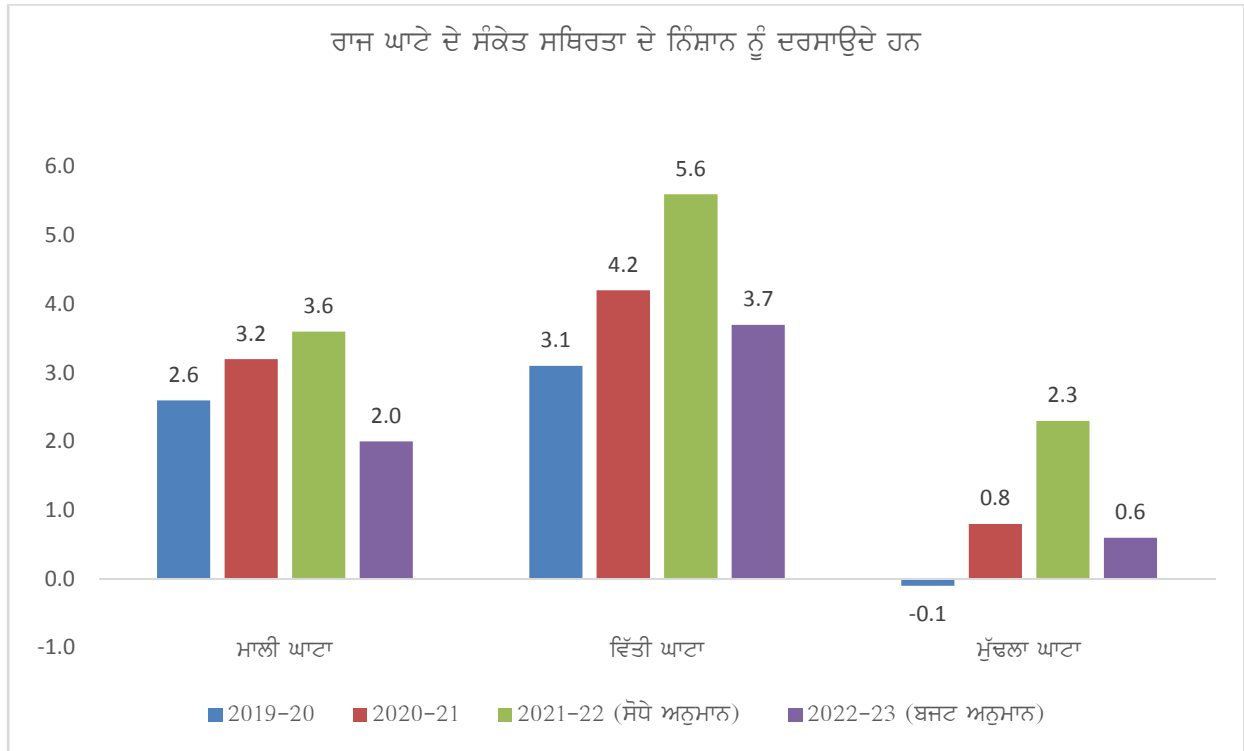
ਸਾਧਨ: ਰਾਜ ਵਿੱਤ: ਬਜਟ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ 10078.80 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਵੰਡ ਕੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪੂੰਜੀ ਦਾ 96.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਗਤ 37.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। (ਸਾਰਣੀ 61) ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚੇ ਦਾ 59.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਕੰਟਰੋਲ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੋਹਰੀ ਵੰਡ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚੇ ਦਾ 14.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੁਆਰਾ 13.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਆਮਦਨੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ 3.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਤਣਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਮੁੱਖ ਫੋਕਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 94: ਜੀ ਐਸ ਡੀ ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕੇਤਕ

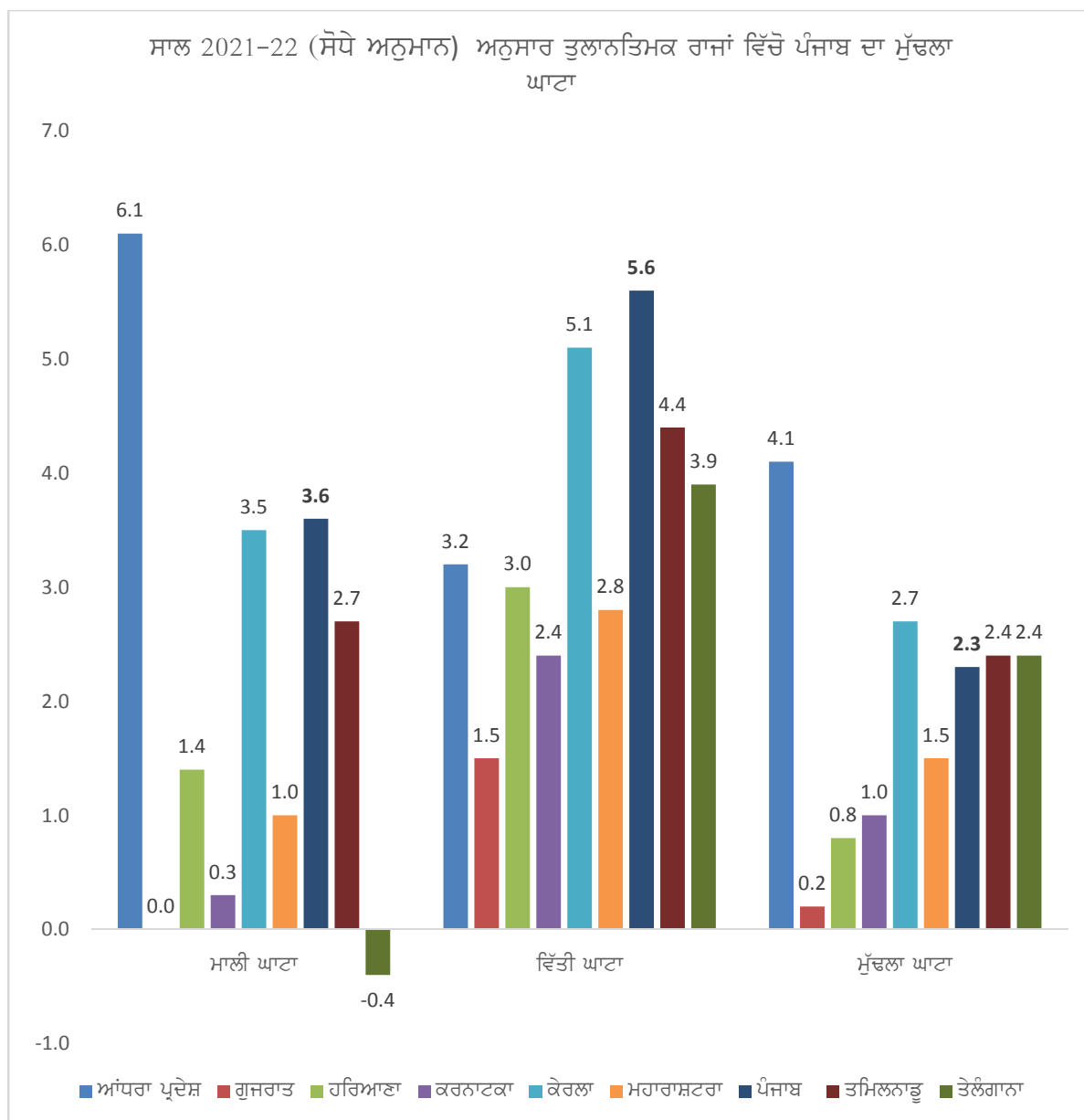
ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨੈਂਸਜ਼: ਅਸਟੱਡੀ ਆਫ ਬਜੱਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

ਨੋਟ: (+) ਮੁੱਲ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (-) ਮੁੱਲ ਸਰਪਲਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। (ਚਿੱਤਰ 94) ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਘਾਟਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ 3.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 2.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹੇਗਾ। ਮਾਲੀਏ ਵਾਧੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਜਮੀ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੀਤੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟਾ 5.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ 3.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਰੋਕ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਤੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਐਫ.ਆਰ.ਬੀ.ਐਮ) ਐਕਟ 2003 (ਸੋਧ 2006) ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਚਿੱਤਰ 95: 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੂਚਕ (ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ)

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨੈਂਸਜ਼: ਅਸਟੇਂਡੀ ਆਫ ਬਜਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

ਨੋਟ: (+) ਮੁੱਢਲਾ ਘਾਟਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (-) ਮੁੱਢਲਾ ਸਰਪਲਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

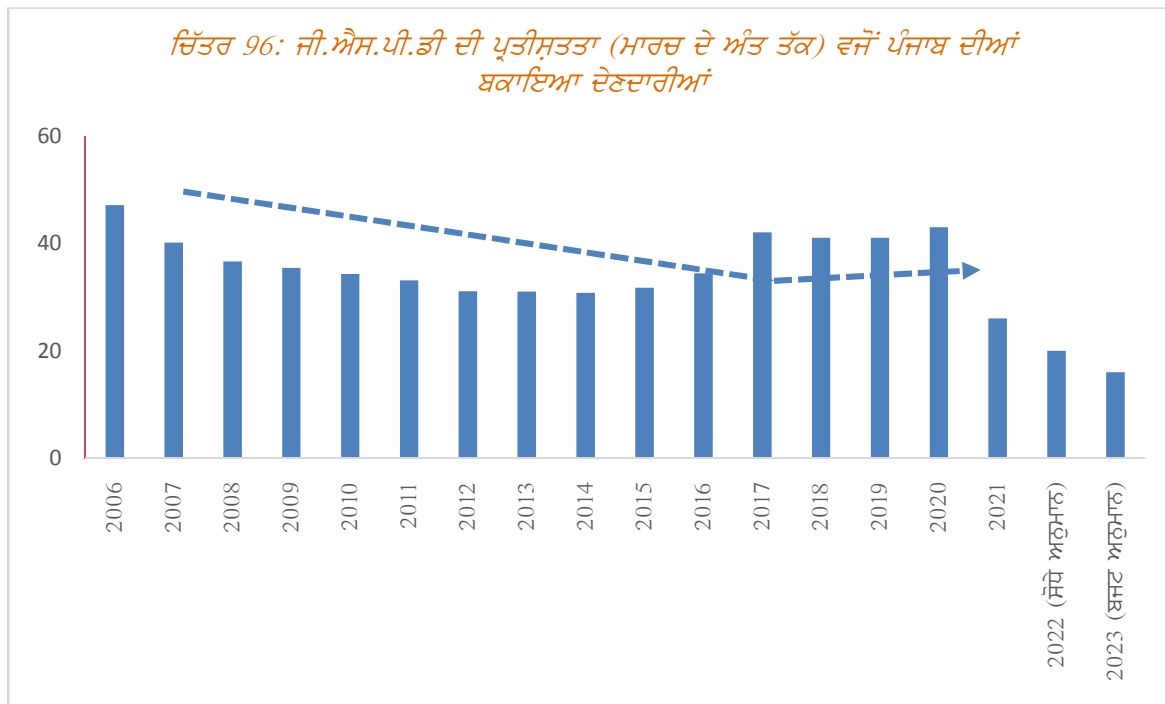
2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਹਰਿਆਣਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਘਾਟਾ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੌਰਾਨ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਧੇਰੇ ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਤੀ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ (ਚਿੱਤਰ 95) ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੁੱਢਲਾ ਘਾਟਾ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਘੱਟ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬੋਝ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ। ਇਹ ਜਨਤਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।

7.4 ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਕੁੱਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ 282456.6 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸਾਲ 2021-22 (ਸੋਧੇ ਅਨੁਮਾਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 45.88 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ ਬਕਾਇਆ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2022-23 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ) ਦੇ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ ਦੇ 45.23 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਬਕਾਇਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ 305047.0 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਸਟੇਟ ਫਾਈਨੈਂਸਜ਼ : ਅਸਟੇਂਡੀ ਆਫ ਬਜਟ, ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ

7.5 ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ

ਸਮੂਹਿਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਆਈ ਐਫ ਐਮ ਐਸ): ਆਈ.ਐਫ.ਐਮ.ਐਸ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਇਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਫੰਡ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਨ-ਤੇ-ਲੇਖਾਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੈੱਟ ਵਰਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਜਨਤਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਈ-ਕੁਬੇਰ ਨਾਲ ਏਕੀਕਰਣ: ਈ-ਕੁਬੇਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਈ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦਾ ਕੋਰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਾਲਿਊਸ਼ਨ (ਸੀ ਬੀ ਐਸ) ਹੈ। ਈ-ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਈ-ਭੁਗਤਾਨ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ, ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਏਜੰਸੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਈ-ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਈ-ਰਸੀਦ ਦੇ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸੀਦਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਗਠਿਤ ਰਸੀਦ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਈਬਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੋਰਟਲ: ਰਾਜ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਕ ਸਾਈਬਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੋਰਟਲ (ਸੀ ਟੀ ਪੀ) ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ 24x7 (24 ਘੰਟੇ) ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਗਰਿਕ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਕਸ/ਫੀਸ ਚਲਾਨ ਆਦਿ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ ਐਨ ਐਸ ਡੀ ਐਲ (ਪੇ-ਗੋਵ) ਦੇ ਪੇਮੈਂਟ ਗੇਟਵੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 65 ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਟਰਨੈਟ ਬੈਂਕਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਐਸ ਬੀ ਆਈ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਗੇਟਵੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਲਟੀਪਲ ਆਪਸ਼ਨ ਪੇਮੈਂਟ ਸਿਸਟਮ (ਐਮ ਓਪੀ ਐਸ) ਹੈ ਜੋ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਡੈਬਿਟ ਕਾਰਡ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਬੈਂਕਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਨੇ ਸੀ.ਟੀ.ਪੀ. ਨੂੰ ਆਰ.ਬੀ.ਆਈ.ਦੇ ਈ-ਕੁਬੇਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਈ-ਕੁਬੇਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਏਜੰਸੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਏਗਾ। ਪੋਰਟਲ ਨੂੰ 31 ਅਕਤੂਬਰ, 2018 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਬਲਿਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ.): ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ. ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਪਾਂਸਰਡ ਸਕੀਮਾਂ (ਸੀ ਐਸ ਐਸ) ਲਈ ਇਕ-ਇਕ ਲਾਭ ਪਾਤਰੀ ਤੱਕ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੀ ਐਸ ਐਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਡਾਟਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਈ.ਐੱਫ.ਐੱਸ.ਐੱਸ ਨੂੰ ਪੀ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਈ.ਐੱਫ.ਐੱਮ.ਐੱਸ. ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2018-19 ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ 38 ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 33 ਮੈਪ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਐਚ ਆਰ ਐਮ ਐਸ): ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ "ਮਾਨਵ ਸੰਪਦਾ", ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵਿਸ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਇਕ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਤਨਖਾਹ ਬਿੱਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਈ-ਸਰਵਿਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦਾ ਡਾਟਾਬੇਸ ਅਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ: ਰਾਜ ਨੇ ਆਈ ਐਫ ਐਮ ਐਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦਾ ਸਿੰਗਲ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਡਾਟਾ ਬੇਸ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੈਨਸ਼ਨਰਾਂ ਦੇ ਡਾਟਾਬੇਸ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬੋਝ, ਨੀਤੀਗਤ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਾਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਵੀ.ਐੱਮ.ਐੱਸ.): ਵੀ.ਐੱਮ.ਐੱਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਾਲਕੀਅਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਡਾਟਾਬੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਵੈੱਬ ਅਧਾਰਤ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੀਓਐਲ (ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਲੁਬਰੀਕੈਂਟਸ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਚਿਤ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ 01, ਮਾਰਚ 2018 ਤੋਂ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਰਚ 2018 ਤੋਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਹੈ।

ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਯੂਨਿਟ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਅੰਤਰਾਲ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪ੍ਰਫਾਈਲ ਦਾ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 8: ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ, ਕਿਤੇ ਵੀ, ਸਮਾਂਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਜਵਾਬਦੇਹੀ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਜਨਤਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਕਈ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕੁਝ ਕਦਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਪੁਲਿਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ, ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਟਰੈਕਿੰਗ ਨੈਟਵਰਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ (ਸੀਸੀਟੀਐਨਐਸ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਸ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਲੋਕਪਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕਪਾਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਪੁਰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਜਨਤਕ ਖਰੀਦ ਐਕਟ 2019 ਲਿਆਉਣਾ। ਰਾਜ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ.) ਦਾ ਵੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਪੁਰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਉਪਲੱਬਧ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸੂਚਨਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਚਨਬੱਧ ਹੈ ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

- ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ
- ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
- ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ
- ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ
- ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ

ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਢਾਂਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

8.2 ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ

ਪੰਜਾਬ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਲਿਸ ਨਫਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਨਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮਨਮਾਨੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਵਿਗਾੜ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਵਿਕਸਿਤਤਾ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਚੱਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੰਮ ਹਨ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਬਲਾਂ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 31 ਮਾਰਚ 2022 ਤੱਕ, ਰਾਜ ਭਰ ਵਿਚ 424 ਥਾਣੇ ਉਪਲਬਧ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਲੱਖ ਆਬਾਦੀ ਪਿਛੇ 240 ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰਾਈਮ ਐਂਡ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਟ੍ਰੈਕਿੰਗ ਨੈਟਵਰਕ ਐਂਡ ਸਿਸਟਮ (ਸੀਸੀਟੀਐਨਐਸ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਅੰਕੜਾ ਆਧਾਰ (ਡਾਟਾਬੇਸ) ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋੜਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਦੈਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਚਾਲਕ (ਆਟੋਮੈਟਿਕ) ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਇਸ ਡਾਟਾਬੇਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਈ.ਟੀ. ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਅਤੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ 424 ਥਾਣੇ ਅਤੇ 188 ਉੱਚ ਦਫਤਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਜ਼ਰੀਏ ਸਟੇਟ ਡਾਟਾ ਸੈਂਟਰ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਲੱਖ ਐਫ ਆਈ ਆਰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਡਾਊਨਲੋਡ ਕੀਤੀਆ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇੰਟਰਓਪਰੇਬਲ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਜਸਟਿਸ ਸਿਸਟਮ (ਆਈ.ਸੀ.ਜੇ.ਐਸ.) ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਮੋਹਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਈਸੀਜੇਐਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸੀਸੀਟੀਐਨਐਸ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਨੂੰ ਈ. ਕੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਈ.ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਾਟਾਬੇਸਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਥੰਮ੍ਹ-ਫੋਰੈਂਸਿਕ, ਮੁਕੱਦਮਾ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਫਿੰਗਰਪ੍ਰਿੰਟ ਡਾਟਾ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਪੜਾਅਵਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਏਕੀਕਰਣ ਨੂੰ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੈਸਕਟੌਪ ਡੈਸ਼ਬੋਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੋਜ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਆਈਸੀਜੇਐਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਪਰਾਧ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਡੇਟਾ ਖੋਜ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ “ਸਾਂਝ” ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਂਝ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਰਾਜ ਵਿਚ 27 ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਪੁਲਿਸ ਰਿਸੋਰਸ ਸੈਂਟਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ), 114 ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਪੋਲੀਸਿੰਗ ਸੁਵਿਧਾ ਸੈਂਟਰ

(ਸਬ-ਡਵੀਜ਼ਨ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ) ਅਤੇ 363 ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਊਟਰੀਚ ਸੈਂਟਰ (ਥਾਣਾ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ) ਸਥਾਪਤ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ-ਪਬਲਿਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ, ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਆਦਿ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ 20 ਸਿਵਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਸੇਵਾ ਅਧਿਕਾਰ ਐਕਟ, 2011 ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਰਦਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨਾਗਰਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਣੇ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਝ ਪੋਰਟਲ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਡਾਊਨਲੋਡ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁੰਮਸ਼ੁਦਾ/ਅਗਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਚੋਰੀ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਗੁੰਮੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ/ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਫਤਰ ਸਾਂਝ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਜਨਤਕ

ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੰਬਿਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਪੁਰਦਗੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਰੀ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਈ-ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਹਰੀ ਸੂਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੈਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਸਲ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਨਲਾਈਨ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਈ-ਜੇਲ੍ਹ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਸੂਟ, ਐਨਆਈਸੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ, ਇੱਕ ਕਲਾਉਡ ਅਧਾਰਤ ਉਤਪਾਦ ਹੈ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨ ਗ੍ਰਾਫਿਕਲ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਇੰਟਰਫੇਸ (ਜੀਯੂਆਈ) ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਨਯੋਗ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਸਟਡੀ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮਡਿਊਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

8.3 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਘਿਨੌਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਚਾਹੇ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਸਹੂਲਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਥਿਰ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿੱਜੀ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਅਦਾਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ।

ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪੜਤਾਲ ਵਿੰਗ ਹੈ ਜੋ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕਥਾਮਾਂ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾਤਮਕ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮਾਮਲੇ, ਪੁੱਛਗਿੱਛ, ਪੜਤਾਲ, ਛਾਪੇਮਾਰੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ, ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣਾ, ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 2022 (30 ਨਵੰਬਰ 2022 ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

1. **ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਪੜਤਾਲਾਂ:** ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਕਬਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ 79 ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਪੜਤਾਲਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 28 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 48 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 41 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
2. **ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਿਭਾਗ ਕੋਲ ਕੁੱਲ 202 ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ,** ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 34 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼, 202 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਤੇ 163 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ।
3. **ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕੇਸ:** ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਦੇ 55 ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 5 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 55 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 11 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
4. **ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ:** ਸਾਲ 2022 ਵਿੱਚ 120 ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 27 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 145 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 152 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।
5. **ਬੇਹਿਸਾਬੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ:** 3 ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 2 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 2 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪਤੀ ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

6. **ਜੁਰਮ ਦੀ ਦਰ:** ਸਾਲ 2022 ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਦਰ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਹੀ ਜੋ ਕਿ 2021 ਵਿਚ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਾਲ 2022 ਦੌਰਾਨ 2 ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ, 17 ਗੈਰ-ਗਜ਼ਟਿਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 4 ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਲ 17 ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 97: ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਦਾ ਆਨਲਾਈਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ

The screenshot displays the official website of the Vigilance Bureau, Punjab. The header includes the bureau's logo, name, address (Vigilance Bhawan, Sector 68, S.A.S. Nagar, PIN: 160062, PH: 0172-2217100), and a slogan: 'HELP US TO GIVE A CORRUPTION FREE ADMINISTRATION'. Navigation links for Home, About Us, Crime Statistics, Investigations, Vigilance Clearance, Related Links, e-Pledge, and Contact Us are provided. A banner at the top right shows a modern building. Below the banner, contact information for complaints is listed: 'FOR ANY COMPLAINTS, MAIL TO: complain@vib.punjab.gov.in', 'TOLL FREE NO. 1800 1800 1000', and 'CONTROL ROOM: ctrlvb.pb-mha@gov.in'. The main heading is 'REGISTER ONLINE COMPLAINT'. A note states: 'The fields marked with (*) are mandatory.' The 'Complaint Form' contains the following fields:

Name *	Name/Designation (against whom complaint is being made)
Department *	Department (against whom complaint is being made)
Suspect's Category *	...
Location *	Location
Complaint *	Brief Details

ਜਨਤਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਇੱਕ ਆਨਲਾਈਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਫਾਰਮ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਭਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਹਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੰਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੋਰਟਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲਾਈਨ ਇੱਕ ਟੋਲ ਫਰੀ ਵਟਸਅੱਪ ਨੰ.(9501200200) ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

8.4 ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ

ਪੰਜਾਬ ਆਈਸੀਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਨਬੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਸ਼ਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਈ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ (ਆਈਸੀਟੀ) ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿਤਧਾਰਕਾਂ (ਨਾਗਰਿਕਾਂ, ਵਪਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ) ਦਰਮਿਆਨ ਅਸਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਤਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੋਡਲ ਏਜੰਸੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿਭਾਗ ਆਪਣੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ-ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੋਸਾਇਟੀ (ਪੀਐਸਈਜੀਐਸ) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਈ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਸਾਰਣੀ 62 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 62: ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦਾ ਖੇਤਰ	ਪਹਿਲਕਦਮੀ	ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਦੇਣਾ	ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ	- ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਡਿਲਿਵਰੀ ਦੇ ਸਭ ਚੈਨਲਾਂ ਨੂੰ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। 430 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਸਿੰਗਲ ਵਿੰਡੋ ਅਧੀਨ ਉਪਲਬੱਧ ਹਨ (535 ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ)। - ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ਨ 90,000 ਨਾਗਰਿਕ। - ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹਲਫੀਆ ਬਿਆਨ ਤਸਦੀਕ, ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਡਿਲਿਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। - ਡਿਜੀਟਲੀ ਸਾਈਨ ਕੀਤੇ ਫਾਈਨਲ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਐਸਐਮਐਸ ਰਾਹੀਂ ਡਿਲਿਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। - ਫਾਰਮ-ਰਹਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਅਪਲਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨੈ-ਪੱਤਰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫਾਰਮ ਭਰੇ ਅਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। - ਡਿਜੀਟਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। - ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਅਤੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਤੇ ਹੈਲੋਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ ਪੇਸਟ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਆਨਲਾਈਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਪੁਰਦਗੀ	ਈ-ਸੇਵਾ	- ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਵਾਉਣਾ। - ਉੱਚ-ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ।
ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਰ	ਈ-ਆਫਿਸ	ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਫਾਈਲਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਵਾਜਾਈ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਮੂਵਮੈਂਟ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਫਾਈਲਾਂ

	ਦੀ ਟ੍ਰੇਕਿੰਗ ਅਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬਚਤ ਕਰੇਗਾ। • ਕੁਝ ਵਿਭਾਗਾਂ/ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਈ-ਆਫਿਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦਾ 40,000 ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ/ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ/ ਬੋਰਡਾਂ ਆਦਿ ਦੇ 1,00,000 ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੱਕ ਹੈ। • ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਈ-ਆਫਿਸ ਸਹੂਲਤਾਂ/ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਮੂਲ ਆਈਟੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਸਟੇਟ ਡਾਟਾ ਸੈਂਟਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਾਈਡ ਏਰੀਆ ਨੈਟਵਰਕ	• ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਾਈਡ ਏਰੀਆ ਨੈਟਵਰਕ (ਪਵਨ) ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। • ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਡਾਟਾ ਸੈਂਟਰ (ਐਸਡੀਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਵਨ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। • ਕਲਾਉਡ ਅਧਾਰਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਵਰਨੈਂਸ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਪੈਨਲ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੇ ਡੀ.ਜੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਜੀ. ਦੁਆਰਾ ਸੂਚੀਬੱਧ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਲਾਉਡ-ਆਧਾਰਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।
ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ-ਵਿਰੋਧੀ ਐਂਟੀ-ਕਰੱਪਸ਼ਨ ਐਕਸ਼ਨ ਲਾਈਨ	ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲਾਈਨ ਇੱਕ ਟੋਲ-ਫ੍ਰੀ ਵਟਸਐਪ ਨੰਬਰ (9501200200) ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜਨਤਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਆਡੀਓ ਜਾਂ ਵੀਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਭੇਜ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੈਲਪਲਾਈਨ ਆਪਣੀ ਲਾਚਿੰਗ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਯਾਨੀ ਕਿ 23.03.2022 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਧਨ: ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿਭਾਗ

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ

ਪੀ ਜੀ ਆਰ ਐਸ: ਪੰਜਾਬ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੋਰਟਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਗਸਤ 2020 ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਗਰਿਕ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੋਰਟਲ 24x7 ਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ/ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੋਰਟਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਉਣ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

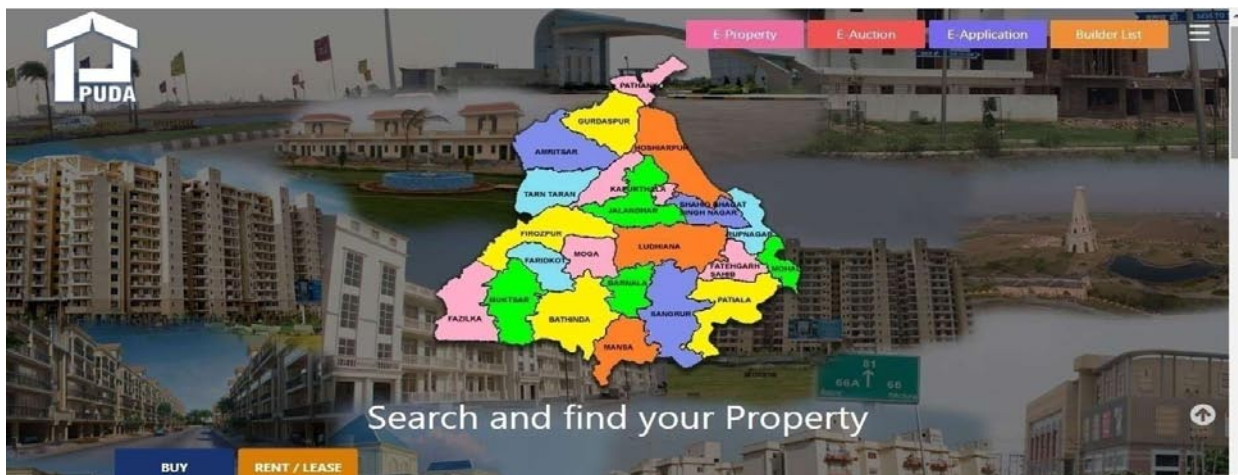
ਚਿੱਤਰ 98: ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੋਰਟਲ

ਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਊਸਿੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ:

1. ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੀ.ਐਲ.ਯੂਜ਼ ਦੀ ਈ-ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਪਲਾਨ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਡਿਜੀਟਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ
2. ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਉਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ.
3. ਪੁੱਡਾ 360 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜੋ ਆਨਲਾਈਨ ਸੰਪਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇੱਕ ਈ-ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਮੋਡੀਊਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਹਿਰੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਥਾਰਟੀ (ਪੁੱਡਾ) ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਆਈ ਹੈ.
4. ਭੌਂ-ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਊਸਿੰਗ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵੈੱਬ ਪੋਰਟਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਚਿੱਤਰ 99: ਪੁੱਡਾ 360 ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ - ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਈ-ਆਨਲਾਈਨ ਪੋਰਟਲ

8.5 ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲ 2018 ਵਿੱਚ ‘ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਸਪੁਰਦਗੀ’ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਨੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਬੈਕਐਂਡ ਕੰਪਿਊਟਰਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ, ਸੇਵਾ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਆਨਲਾਈਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਪੁਰਦ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਐਕਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਂਡਰਾਂ ਲਈ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ‘ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਟ੍ਰਾਂਸਪਰੈਂਸੀ ਇਨ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਿਕਿਓਰਮੈਂਟ ਐਕਟ, 2019’ ਦਾ ਖਰੜਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਲਾਗੂ ਕਰੇਗਾ।

ਦੋ ਨਵੇਂ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ:

- ਪੰਜਾਬ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਸਪੁਰਦਗੀ ਐਕਟ।
- ਪੰਜਾਬ ਟ੍ਰਾਂਸਪਰੈਂਸੀ ਇਨ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਿਕਿਓਰਮੈਂਟ ਐਕਟ 2019।

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰੀਦ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਈ-ਖਰੀਦ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਖਰੀਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ – ਟੈਂਡਰ ਦੇ ਮੰਗ ਪੱਤਰ, ਟੈਂਡਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਣਾ, ਬੋਲੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਕਰਨਾ। ਈ-ਖਰੀਦ ਦਾ ਪੋਰਟਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਸਾਰੇ ਟੈਂਡਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ. ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਈ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਜੀ.ਵੀ.ਪੀ. ਐਨ.ਆਈ.ਸੀ.) ਖਰੀਦ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਸਰਕਾਰੀ ਈ-ਮਾਰਕੀਟ ਪਲੇਸ (ਜੀਐਮ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਈ-ਕਾਮਰਸ ਪੋਰਟਲ ਹੈ। ਇਹ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਨ-ਸਟਾਪ ਪੋਰਟਲ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਪੀਐਸਯੂ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਕੱਦਮਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਡਾਟਾ ਨਿਯਮਤ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਪਡੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਡਿਊਲ) ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਣੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਡਿਸਪਲੇਅ ਬੋਰਡ ਕੇਸ ਦੀ ਅਸਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ / ਫੀਡਬੈਕ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ ‘ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕੋਰਨਰ’ ਪੋਰਟਲ ’ਤੇ ਇਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਆਈ.ਸੀ.ਟੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਰਜਵਿਧੀਆਂ / ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ / ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਰੇਖਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8.6 ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ

ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ, ਫੰਡਾਂ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੈ-ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ 18 ਕਾਰਜ (ਯੂ ਐਲ ਬੀ) ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ 13 ਕਾਰਜਾਂ (ਪੀ.ਆਰ.ਆਈ) ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 11 ਵੀਂ ਅਤੇ 12 ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਪੀ.ਆਰ.ਆਈਜ਼, ਅਤੇ ਯੂ.ਐਲ.ਬੀ. ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 29 ਅਤੇ 18 ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਸਾਰਣੀ 63: ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ	ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ
ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ	1) ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਡੇਅਰੀ ਅਤੇ ਮੁਰਗੀ ਪਾਲਣ 2) ਪੇਂਡੂ ਮਕਾਨ ਉਸਾਰੀ 3) ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ 4) ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ 5) ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ 6) ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 7) ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਮੇਲੇ 8) ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ 9) ਪਰਿਵਾਰ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਸਿਹਤ 10) ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ 11) ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ 12) ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ 13) ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ

ਸਾਧਨ: 15 ਵਾਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੰਗ ਪੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਮਿਊਂਸਪੈਲਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ:

- ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ 167 ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀਜ਼. ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਵੈਬਸਾਈਟਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
- ਆਨਲਾਈਨ ਬਿਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸੀਵਰੇਜ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਲਈ ਆਨਲਾਈਨ ਅਰਜ਼ੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ।
- ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਟੈਕਸ ਦਾ ਆਨਲਾਈਨ ਇਕੱਤਰੀਕਰਣ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂ.ਐੱਲ.ਬੀਜ਼. ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਫਾਇਰ ਐਨ.ਓ.ਸੀ. ਅਤੇ ਟਰੇਡ ਲਾਇਸੈਂਸ ਲਈ ਆਨਲਾਈਨ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ।
- ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਨਤਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਮੋਬਾਈਲ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨ।
- ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਾਇਲਟ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰਾ ਇੰਦਰਾਜ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ 33% ਤੋਂ 50% ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ।

ECONOMIC SURVEY

Contents

Page No.

Chapter 1 Macroeconomic Overview **183**

1.1	Economic Growth	183
1.2	Sectoral Performance	184
1.3	Economic growth and individual welfare	191
1.4	Inflation	191
1.5	Demography and employment	196

Chapter 2 Agriculture, Allied Activities and Rural Development **209**

2.1	Introduction	209
2.2	Performance of agriculture sector	210
2.3	Employment	211
2.4	Agriculture based Industries	211
2.5	Agricultural sub-sectors	212
2.6	Factors influencing agricultural performance	222
2.7	Institutions and infrastructure	229
2.8	Agricultural land holdings profile	232
2.9	Rural development	234

Chapter 3 Industrial Development **237**

3.1	Introduction	237
3.2	Performance	237
3.3	Index of industrial production	239
3.4	Employment	240
3.5	Capital formation	242
3.6	Selected industrial sub sectors:a closer look	244
3.7	Electricity, gas,water, supply and other utilities sector	249
3.8	Size based classification of industries	251
3.9	Various government initiatives taken to promote industries	252

Chapter 4 Services Sector **255**

4.1	Introduction	255
4.2	Trade and repair	259
4.3	Tourism	260
4.4	Transport	263
4.5	Telecom	267
4.6	Financial services	268
4.7	Various government initiatives	270

Chapter 5 Urban Development **273**

5.1	Urbanisation in Punjab	273
5.2	Urban infrastructure and its financing	280
5.3	Urban local government	281
5.4	Urban reforms	282

Chapter 6 Human Development **283**

6.1	Introduction	283
6.2	Sustainable development goals	284
6.3	Healthcare and Nutrition	284
6.4	Education	297
6.5	Women empowerment	312
6.6	Uplifting of marginalized classes	316
6.7	Poverty	318

Chapter 7 Public Finance **319**

7.1	Overview	319
7.2	Revenue receipts	321
7.3	State expenditure	325
7.4	Public debt and other liabilities	330
7.5	Public financial management reform initiatives	330

Chapter 8 Governance **333**

8.1	Introduction	333
8.2	Law and order	333
8.3	Combating corruption	335
8.4	E-governance	336
8.5	Transparency	340
8.6	Empowering local bodies	341

Annexures **i-iii**

Chapter 1 Macroeconomic Overview

In spite of facing adversities post pandemic, the economy of Punjab appears to have taken the path of swift growth. It is evident from the advanced estimates of Punjab's economy expecting real GSDP growth of 6.1 per cent in 2022-23 which is in continuation with growth of 6.3 per cent observed in 2021-22 according to quick estimates. Contact based Service sector has shown recovery as a result of near universal vaccination and thus further contribution to the optimistic forecasts.

Agriculture and allied sectors is a source of livelihood for 25.5% of the working population which is less than the sector's share in Punjab's Gross State Value Added (GSVA). This is a result of high levels of mechanisms of agriculture practices in the State. However, going forward, crop cultivation, especially that of wheat and rice- hitherto in the vanguard- is unlikely to be the source of growth. Instead, crop diversification and greater dependence on the 'allied sector' is likely to be the way forward. The sector is expected to grow by 3.5% in 2022-23(A) after a negative growth of 2.7% in 2021-22(Q). Farmer in Punjab seem to be cognizant of this, as the share of livestock has seen an increase in the sector GSVA in recent years.

The industry hold a prominent position in the Punjab's economy contributing about 25.1% of total gross value added and has grown at an average of 3.8% in last five years. However, according to advance estimates of 2022-23 saw the sector witnessing some slowdown in growth, as manufacturing sector (which contributes over 14.9% share of the GSVA) grew at 2.1%. Construction sector GSVA, electricity and other utility services GSVA grew at 7.7% and 7.4% respectively.

Services sector is the leading sector in both economic activity and employment generation. In 2022-23, the sector is expected to continue on its high growth path. Other services- comprising of health, education and personal services, trade, repair, hotels and restaurants, and real estate and professional services led this growth. The overall sector first grew by 7.4 per cent in 2021-22 and then is estimated to grow by 6.8 percent in 2022-23.

1.1 Economic Growth

Economic Growth in Punjab has been moderating over the past two years, in tandem with the national trends. The advance estimates for Punjab's Gross State Domestic Product (at constant 2011-12 Prices) follow the same trend, as evident in figure 1. Punjab's GSDP grew at 6.3% in 2021-22 (Quick Estimates) and increased to 6.1% in 2022-23 (Advanced Estimates).

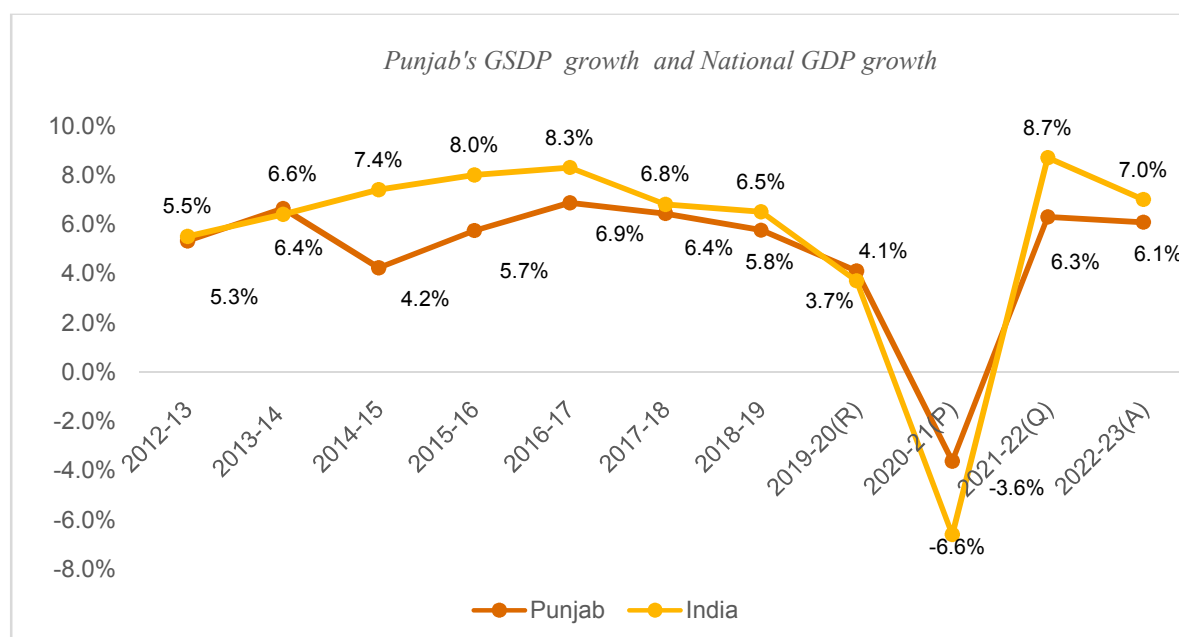
Punjab's GSDP grew at an average rate of 4.7% between 2015-16 and 2022-23.

As per the advance estimates for 2022-23 growth rate of Punjab and at national level have slowdown. Despite the moderation in growth rates over the past few years, Punjab's economy is expected to grow with national average in 2022-23. Since 2013-14, growth rate in Punjab was slower than the national average. However, the estimates for 2020-21 indicate a shift in this trend. The Quick estimates for 2021-22 indicate that growth in GSDP of Punjab is 6.3% as compared to 8.7% of all India level. The advance estimates for 2022-23 indicate that growth in GDP at All India level will be 7.0% against 6.1% in Punjab.

From the production end, the estimates for Gross State Value Added (GSVA) portray the same story. At both the national level and Punjab state level, GSVA growth rates have witnessed a declining trend. However, real growth in GSVA in Punjab for 2022-23(A) is 5.4% as compared to

the real GVA growth of 6.7 at all India level. A national level slow down, especially in the manufacturing sector during 2022-23 may constrained the growth of the GSVA in the State as well.

Figure 1: Growth rate of Punjab's GSDP vis-a-vis India's GDP

Source: Directorate of Statistics & MoSPI, Government of India

1.2 Sectoral performance

Services sector has contributed the largest share in State's gross value added, as with national trends in recent years (Table 1). Over past 8 years (2012-13 to 2019-20), services sector in Punjab has contributed an average share of 46% annually. The natural transformation process of any economy witnesses the services sector contributing the largest share as an economy progresses. With higher per-capita incomes and more spending powers, the demand for services witnesses a rise, as has been evident in the case of Punjab as well. Advance estimates for 2022-23 indicates an increase in the share of services sector in Punjab's GSVA to 45.9% from 45.7% in 2021-22(Q).

Table 1: Sectoral growth rate, share and employment in Punjab's GSVA

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA				Share in Employment (2020-21)
	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)	
Agriculture & allied sectors	2.2%	1.0%	0.8%	3.7%	29.2%	30.9%	29.4%	29.0%	25.5%
Industry	4.7%	0.3%	6.9%	4.3%	24.7%	24.4%	24.9%	25.1%	36.0%
Services	7.1%	-4.8%	7.3%	6.8%	46.2%	44.7%	45.7%	45.9%	38.5%

Source: Directorate of Statistics, Punjab and PLFS 2020-21

Yet, unlike the national economy, agriculture and allied activities continue to contribute a large share in Punjab's overall value added, exceeding the share of industry. In 2022-23, agriculture and

allied sectors are expected to contribute a share of 29.0% of the Punjab's GSVA. Since the Green revolution in 1960s-1970s and mechanization of agriculture in Punjab, the State has grown to be the bread basket of the country. The sector continues to be the driver of Punjab's economy, pulling up the industry and services sector in the State as well, as described in Box 1.

Box 1: Agriculture sector driving Punjab's growth

Punjab is an eminent north agrarian state of India. It is recognized as the food bowl of India for its contribution to agriculture and Indian economy thereby making India self-reliant in food. Punjab having the strength of well-developed infrastructure, industrial pace, high bank deposits, demographic dividends, sizeable Punjabi diaspora and adequate markets is a progressive state.

Relative to national trends, the sectoral composition of Punjab's Gross Value Added is more balanced, as mentioned before. Even though, services sector has grown to have the largest share, industries and agriculture continue to have a significant share in the GVA. While the three sectors are interlinked and progress as one impacts the other sectors too, agriculture sector can be believed to be the driving force for Punjab's economy. The boom in Punjab's economy during Green Revolution is testimony of the role played by the sector in making Punjab one of the richest states in the country.

Punjab continues to be an agrarian economy and exploratory analysis shows that agriculture sector plays an important role in driving growth in other sectors. With a lag of a year, a unit's rise in agricultural product results in 1.4 units rise in services product and 1.8 units rise in industrial product, which is two to three times the impact of other sectors. With majority of industries in Punjab being agro-based, the growth in agriculture adds to the raw material for the industries. Further, with Punjab producing a majority share of central pool of wheat and rice, transportation of these cereals adds to the growth of services sector. Additionally, it should be noted that, with higher agricultural income the demand for products from the industry and services sector products grows, boosting the entire economy. It is evident that agriculture sector is the axis in the economy, strongly impacting growth in other sectors and driving the economy.

Agriculture and allied sectors

Punjab has historically had an important role in bolstering India's agriculture production and food security. Along with Western Uttar Pradesh and Haryana, the state was at the forefront of the Green Revolution of the 1960s and 1970s. Till today, it enjoys the status of being '*India's granary*' – contributing towards 12.18% of the country's rice production, and 17.14% of wheat production. Notably, Punjab's percentage share in the country's area under cultivation of the two crops was 6.19% and 11.15% respectively¹. This high yield, mechanised cultivation is a distinguishing characteristic of Punjab's agriculture. It also means that unlike at the all India level, where a 18.11% share in total value added, translates into a 46.46% share in the country's employment for the agriculture and allied sector, in Punjab a 28.94% share in GSVA, translates into a more proportionate share of 25.54% in employment (Box 2).

¹Data for 2020-21, available in Agriculture Statistics at a Glance, 2021.

Box 2: Balanced output and employment structure in Punjab supported by mechanized agriculture sector

A common trend observed across States in India is the dominance of services sector in State's GVA, followed by manufacturing and agriculture sector. However, in terms of employment, the distribution of workers in the three sectors has been majorly skewed towards agriculture. A stark mismatch in output and employment concentration of the three sectors is witnessed at the national level and is presented in Table 2. Share of agriculture sector in India's GVA stood at 18.11% as per advance estimates for 2022-23, while the sector employed more than twice (46.46%) of the total labour force. This mismatch indicates towards a labour intensive nature of agriculture sector and low per-labour output at the national level. In contrast, services sector which is estimated to contribute 53.41% of India's GVA in 2022-23, only occupied 29.64% of the total labour. This indicates towards a probable case of jobless growth in service sector at the national level.

In a contrasting trend, the composition of output and employment in Punjab, across the three sectors, is relatively much more balanced. Contributing over 28.94% of the GVA of the state in 2022-23(A), agriculture and allied activities employed 25.54% of the labour force in the State. Use of advanced technologies like farm equipment and relatively expensive HYV seeds and fertilisers has pushed various farmers towards other sectors. This has ensured towards a more balanced distribution of workers and higher per-labour output in all sectors, in comparison to the national level trends. Services sector with a share of 45.91% of Punjab's GSVA, as per advance estimates of 2022-23, employs 38.46% of the State's labour.

Table 2: Sector-wise composition of GVA (2022-23(A)) and employment (2020-21)

	Employment Share (2020-21)	Share in GVA (2022-23(A))
Punjab		
Agriculture & allied activities	25.54%	28.94%
Industry	36.00%	25.15%
Services	38.46%	45.91%
India		
Agriculture & allied activities	46.46%	18.11%
Industry	23.90%	28.48%
Services	29.64%	53.41%

Source: PLFS 2020-21 and Directorate of Statistics, Punjab, Mospi, New Delhi

Hence, it is not a surprise that the NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17, found that among all the states, agricultural households in Punjab reported the highest average monthly income (Rs. 23,133), with Haryana coming a distant second (Rs. 18,946) (NABARD, 2018)². It also means, that the general conception that agrarian states record low per

²NABARD (2018). *All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17*. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

capita income does not hold true for Punjab. In fact, it is a rare state that enjoys both a high share of agriculture in total GSVA and a high overall per capita income.

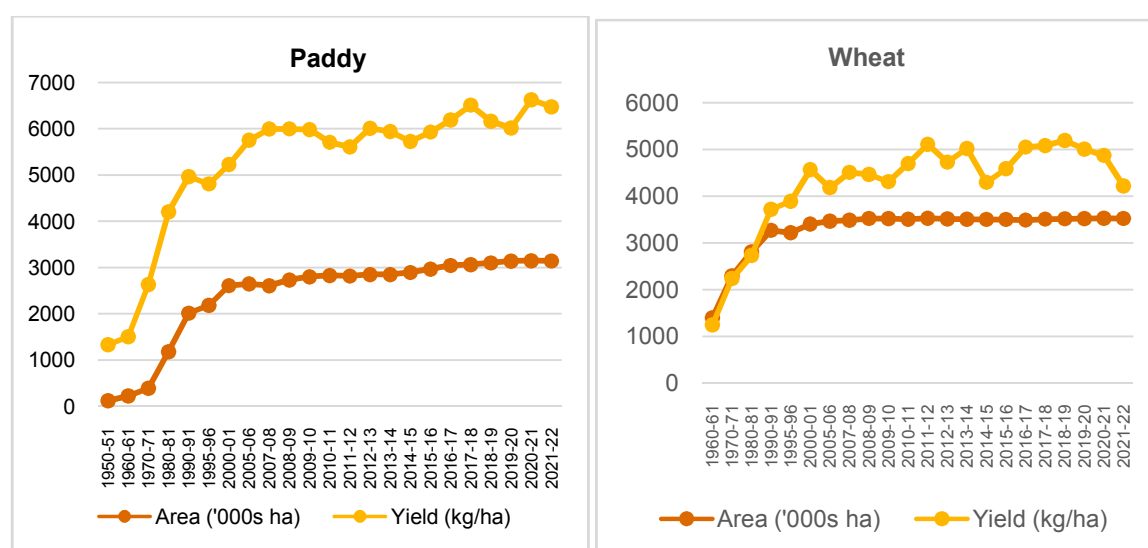
In recent years however, Punjab has experienced uneven growth in agriculture, especially in crop cultivation. GSVA growth of the agriculture and allied sectors for the year 2020-21 to 2022-23 is expected to grow 1.0%, 0.8% and 3.7% from 2.2% average growth rate from 2012-13 to 2019-20 (Table 3). This slowdown was most noticeable in the crop husbandry sector, where GSVA witnessed a negative growth rate. The slowdown may also be symptomatic of long-term trends in crop cultivation. For instance, while paddy cultivation contracted in 2021-22, area under paddy cultivation marginally decreased. Hence, a fall in yield was to be blamed. This stagnation also seems to hold true for wheat cultivation, as can be seen in Figure 2 below. Since the 2000s, the area and yield of paddy and wheat have both plateaued. Potential reasons for this could be diminishing marginal returns especially in the backdrop of low investment ratios though this needs to be explored in more detail (Box 3). Crop diversification is likely to be the way forward.

Table 3: Growth rates and share of agriculture and allied sectors (2012-13 to 2022-23(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)
Agriculture & allied sectors	2.2%	1.0%	0.8%	3.7%	29.2%	30.9%	29.4%	28.9%
Crops	0.7%	1.6%	-2.7%	3.5%	17.3%	17.2%	15.7%	15.5%
Livestock	5.5%	-0.1%	5.9%	4.2%	9.2%	11.2%	11.2%	11.1%
Forestry & Logging	1.2%	0.2%	2.2%	1.8%	2.4%	2.1%	2.0%	1.9%
Fishing	5.9%	8.7%	16.5%	11.8%	0.3%	0.4%	0.4%	0.4%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Figure 2: Area and yield of paddy and wheat in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

The allied sector of Punjab's agriculture, livestock, forestry & logging and fishing are gradually becoming sectors of growth and a potential source of better farm income. The livestock sector grew at a rate of 5% during 2012-13 to 2021-22(Q) at constant prices and its contribution to total Agriculture GSVA at current prices increased from 7.9% in 2012-13 to 11.1% in 2022-23.

Over the last 3 years, growth in livestock sub-sector has been the highest amongst all sub-sectors in agriculture sector. Efforts of the Government in livestock through various national and state-level initiatives highlight the state's focus on boosting the growth of this sub-sector.

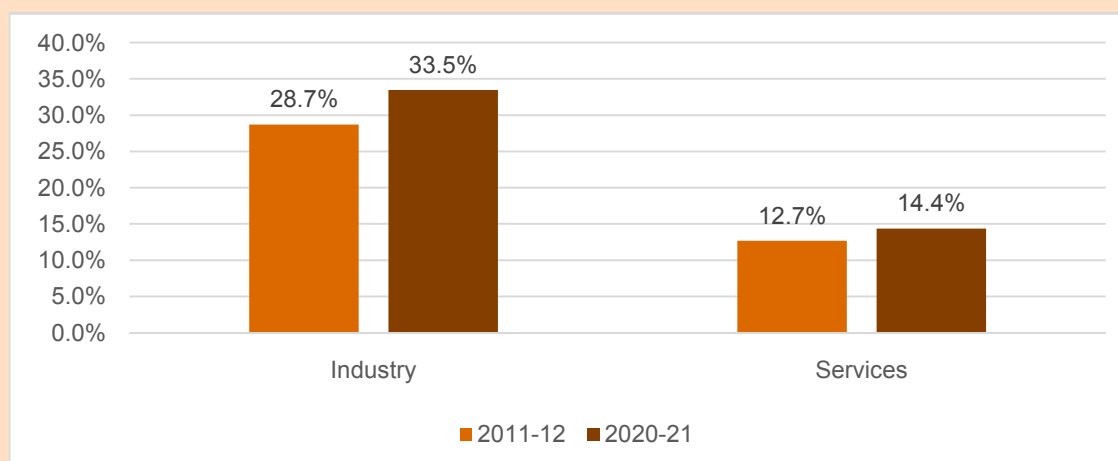
Livestock sector holds significant promise to overall economic prosperity in Punjab given the constraints faced in other Agri sub-sectors.

Box 3: Investment growth in Punjab

Investment enters GDP from the demand side – in the year in which the investment is made, GDP is higher by the extent of the investment demand. Moreover, investment in terms of machinery, capital etc., also predispose an economy to future growth. This is one area where Punjab has scope to improve.

In 2020-21, Gross Capital Formation (GCF) was 14.4% of GSDP in the state. It is also instructive to look at these ratios sector-wise (**Figure 3**). Not surprisingly, the industry sector has the highest GCF to GSVA ratio – based on the nature of the industry. Services, by nature of the industry and also often being informal in nature also have relatively low investment ratios. However, both these sectors showed an improvement in the investment ratio between 2011-12 and 2020-21.

Figure 3: GCF to GSVA ratio – industry and services

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Industry Sector

Industry holds a prominent position in economy accounting for 25% of GSVA during 2022-23(A). Manufacturing GVA, which contributes nearly 15% of total GSVA has grown at an average of 4.9% in 2012-13 to 2019-20, the trends in industry sector mimic the growth at national level. Manufacturing is not only the highest contributor to GSVA growth within the industrial sector, but

also among the top overall sub-sectors, second to cropping sector (Table 4). The focus on agriculture sector has led to ancillary industries like food processing and textiles to come up in Punjab. The state, today, is a leading producer of apparels, woolen knitwear and sports good. Ludhiana city has emerged as the largest manufacturing cluster in north India. Further, light engineering (production of bicycles and auto parts) is an important industry in Punjab. Efforts of the State government to set up various textile parks and light engineering parks are expected to revive the growth of industries in the state.

Industry and services are estimated to grow by 4.3 percent and 6.8 percent during the year 2022-23(A). Within industry mining is estimated to grow by 2.9%, manufacturing by 2.1% and construction by 7.7%. The electricity, gas and utility sector has registered a positive growth of 7.4% in 2022-23(A). Punjab is also strategically placed to harness solar electricity. Various initiatives have been undertaken to boost growth of renewable energy resources in the State.

Table 4: Growth rates and share of industry sector (2012-13 to 2022-23(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)	Average for 2012-13 to 2019-20	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)
Industry	4.7%	0.3%	6.9%	4.3%	24.7%	24.4%	24.9%	25.1%
Mining & Quarrying	32.4%	-9.2%	1.6%	2.9%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Manufacturing	4.9%	0.5%	6.6%	2.1%	14.2%	14.4%	14.9%	14.9%
Electricity, Gas, Water Supply & other Utility Services	7.9%	-1.3%	7.1%	7.4%	3.6%	3.7%	3.7%	3.8%
Construction	2.9%	0.7%	7.5%	7.7%	6.8%	6.2%	6.3%	6.4%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Services Sector

Consistent with national trends, services sector contributes the largest share to Punjab's GSVA and is also the fastest growing sector. The sector has consistently contributed a share of over 46% of the State's GSVA and witnessed a growth over 7.1% over the eight-year period between 2012-13 and 2019-20. In 2020-21 the sector also contracted at 4.8% (Table 5). Advance estimates for 2022-23 indicate that the sector will continue to contribute a share of over 45.9% and a growth of 6.8 %. It is interesting to note, that apart from financial services, all other sub-sectors in services sector have grown at nearly 6% since 2012-13 to 2021-22 (on average) except 2020-21 has shown a negative growth in almost all the sub-sectors in Services sector due to Covid-19. Within services sector

trade, hotels and restaurant, transport, storage & communication is estimated to grow by 6.8% and 8.3% respectively in 2022-23(A).

Complimentary to light engineering industries, trade and repair services have contributed almost 10.0% of Punjab's service sector GSVA, year after year. Propelled by high growth rates, however, 'Other services' have now surpassed this share. Real estate is the other important contributor to GSVA with a share of 9% over the last twelve years and consistently rising growth rate in the recent past.

Punjab has further potential to boost the services sector, especially in the domain of tourism. Amritsar is a popular destination for tourists from within and outside India. More than 70% of total tourist arrivals in Punjab are in Amritsar. The city provides scope for both heritage and rural tourism to develop in the state. Further, the state is growing to be a popular destination for medical tourism. Jalandhar has various nursing homes equipped with modern technologies, and is thus, emerging to be a popular medical tourism destination, especially amongst Non-Resident Indians (NRI).

Table 5: Growth rates and shares of services sector (2012-13 to 2022-23(A))

	Real Growth Rate				Share in Nominal GSVA			
	Average for 2012-13 to 2019-20	2020- 21(P)	2021- 22(Q)	2022- 23(A)	Average for 2012-13 to 2019-20	2020- 21(P)	2021- 22(Q)	2022- 23(A)
Services	7.1%	-4.8%	7.3%	6.8%	46.2%	44.7%	45.7%	45.9%
Trade, Repair, Hotels & Restaurants	7.4%	-13.1%	8.8%	6.8%	11.0%	9.5%	10.0%	10.0%
Transport, Storage, Communication & services related to broadcasting	6.5%	-8.3%	9.6%	8.3%	5.5%	5.2%	5.4%	5.4%
Financial Services	4.6%	1.8%	4.2%	5.6%	5.2%	5.2%	5.2%	5.2%
Real Estate, Ownership of dwellings & professional services	6.7%	1.0%	4.3%	4.6%	9.2%	9.3%	9.5%	9.5%
Public Administration	6.8%	6.2%	9.0%	7.6%	5.1%	5.5%	5.5%	5.5%
Other Services	9.1%	-8.2%	8.5%	8.1%	10.2%	10.0%	10.2%	10.4%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

1.3 Economic growth and individual welfare

SDG Indicator 8.1.1 Annual growth rate of real GDP per capita

On average, the per capita GSDP (at current prices) in Punjab is estimated to be Rs. 1,97,802 in 2022-23(A), showing a growth rate of 7.9% over 2021-22. This implies an average monthly (Per Capita) GSDP of Rs.16,484 in 2022-23. In per-capita income terms (which is ratio of NSDP and population), estimated per-capita income is Rs. 1,73,873 in 2022-23(A), 1.02 times the per capita income reported at the all India level.

Intra-state trends in per-capita income

Roopnagar, SAS Nagar and Ludhiana are the leading districts, in terms of per capita income since 2015-16. As of 2019-20, Roopnagar reported a per capita income (in current prices) of Rs. 200,753 SAS Nagar reported Rs. 186,006 and Ludhiana reported per capita income of Rs. 180,109. Interestingly, Roopnagar is an agrarian district with 29% of its Gross District Value Added (GDVA) coming from the agriculture and allied sector. SAS Nagar and Ludhiana are however, powered by manufacturing, contributing 26% and 27% respectively to the respective GDVA in 2019-20. On the other hand, Gurdaspur and Tarn Taran districts report the lowest per-capita income in the State. Restrictions on economic activities and border tensions have constrained growth of these districts.

Punjab estimates per-capita income of Rs.1,73,873 in 2022-23 in comparison with Rs.1,70,620 at all-India level.

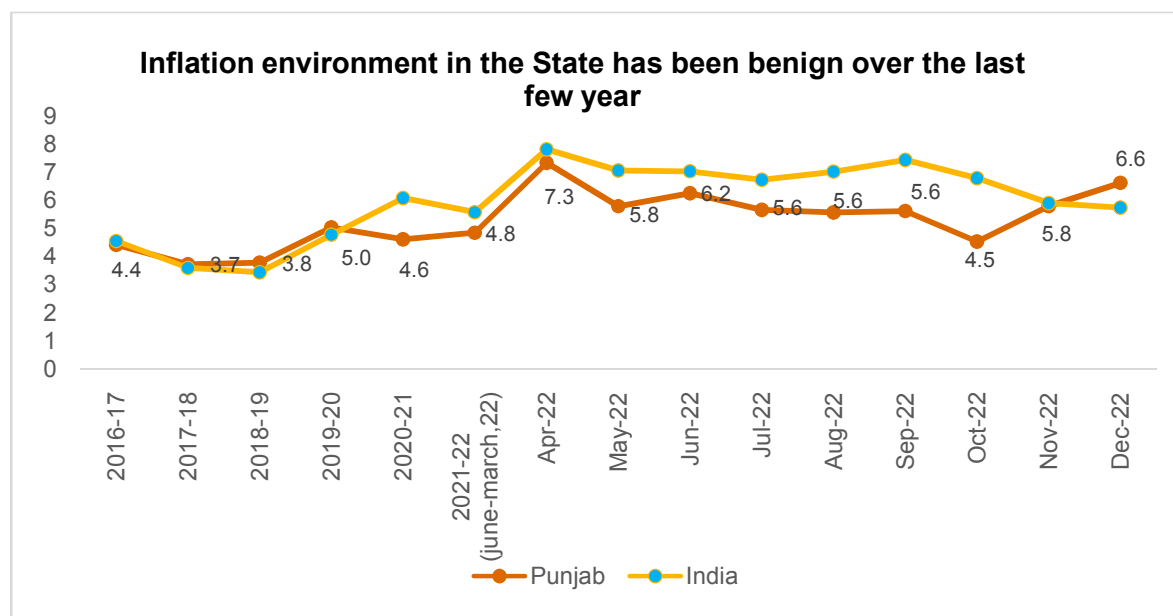
1.4 Inflation

Economists believe that very high rates of inflation and hyperinflation are harmful, and are caused by an excessive growth of the money supply. Views on which factors determine low to moderate rates of inflation are more varied. Low or moderate inflation may be attributed to fluctuations in real demand for goods and services, or changes in available supplies such as during scarcities. However, the consensus view is that a long sustained period of inflation is caused by money supply growing faster than the rate of economic growth.

Inflation Trends

The Inflation was at the peak in April 2022 and showed a downward trend in next few months with the exception of June 2022. It remained benign till October when it touched the bottom with 4.5% but it started upward trend in November and December 2022 (**Figure-4**). At National Level, the trend has also been similar to Punjab upto July 2022 and slight increase in August 2022 & September 2022. National figures continued a downward trend. It should be noted that, the state figures remained below than those at National Level with few exceptions.

Figure 4: Inflation (CPI General Index) in Punjab and India

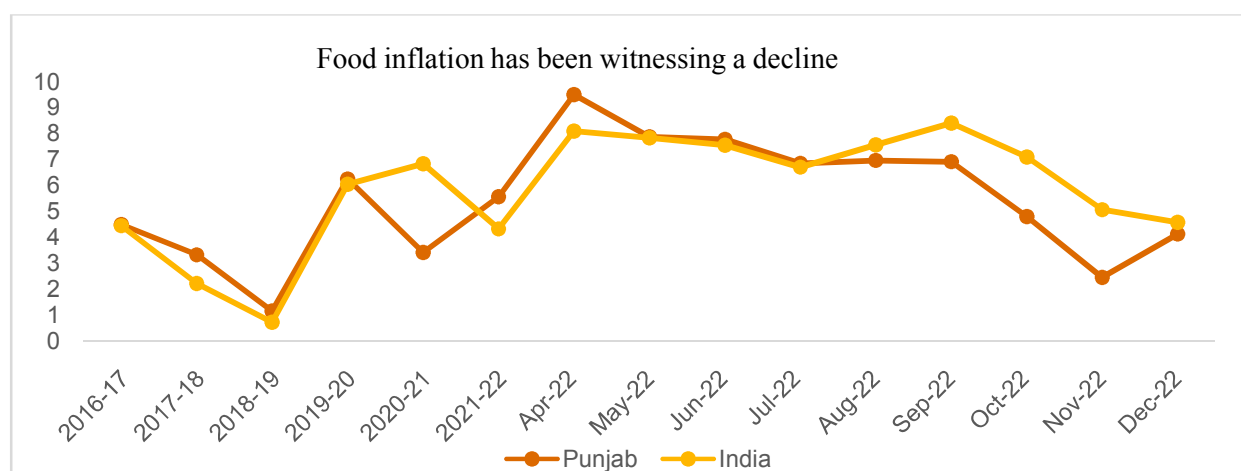

Source: MoSPI, Government of India

Food and Non-Food Inflation

Food prices in recent months of the year 2022-23 has shown decline trend. As seen food inflation is rising in 2021-22 in Punjab and also at all India level. However, the scenario has reversed in 2022-23 with decline in rates of inflation from April 2022 till November 2022 and again rising in December, 2022 (**Figure-5**). In April 2022, food inflation has reached 9.51% in Punjab. Inflation of Vegetables, Oil & fats, Spices, milk & Products and cereals & Products increased, affecting the food Inflation moving upward especially in April 2022. Food inflation has been driven by almost all its sub components. Price Inflation of cereals & products and spices are increased to 8.40% & 11.05% respectively in 2022-23, which is higher than those prevailing in the respective period in previous year. Sugar & confectionery and Oils & fats have seen drastic decrease in inflation in 2022-2023(April-Dec 2022).

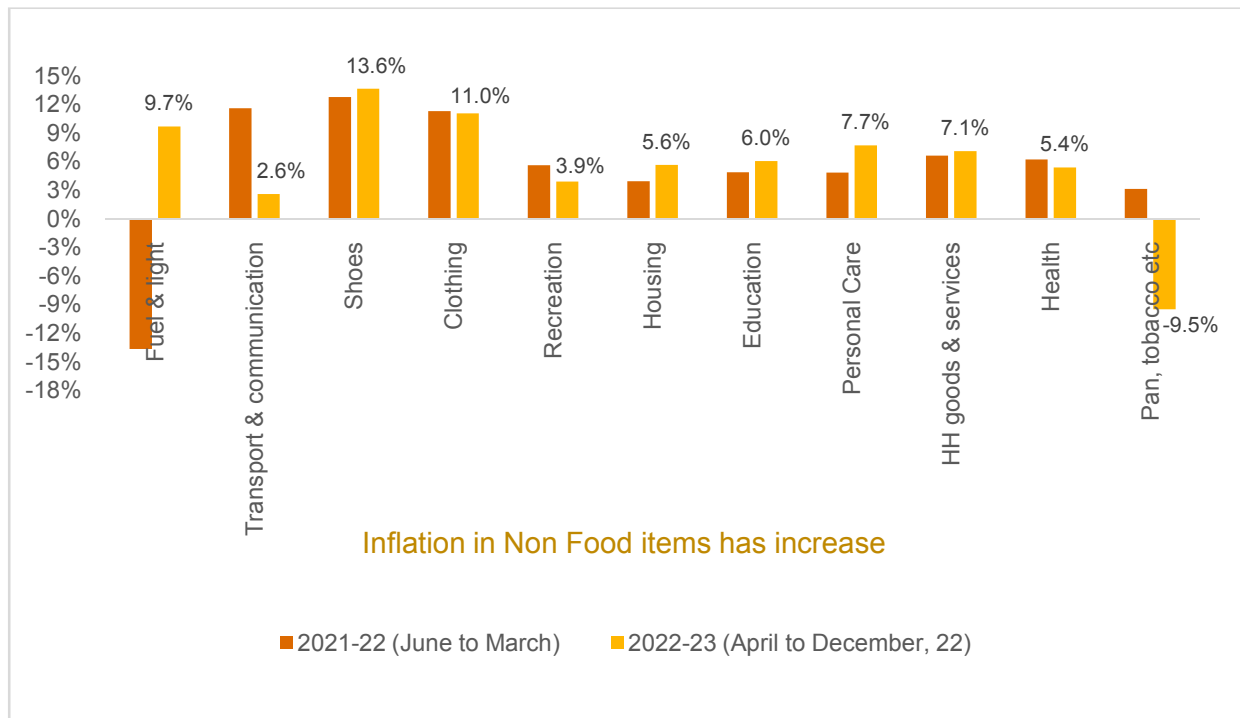
Figure 5: Food and beverages inflation in Punjab vis a- vis India

Source: MoSPI, Government of India

In term of Non-food Inflation, Education, Shoes, Personal Care, Fuel & Electricity and Clothing & Footwear inflation have increased (**Figure-6**). The worrisome trend is the high inflation, in Shoes (13.60%), Personal Care (7.7%), Fuel and Electricity (9.65%) and Clothing (11.00%) which are essential commodities/services for enjoying decent quality of life. Health and Miscellaneous have recorded a deflation.

Figure 6: Inflation in various non food items in Punjab

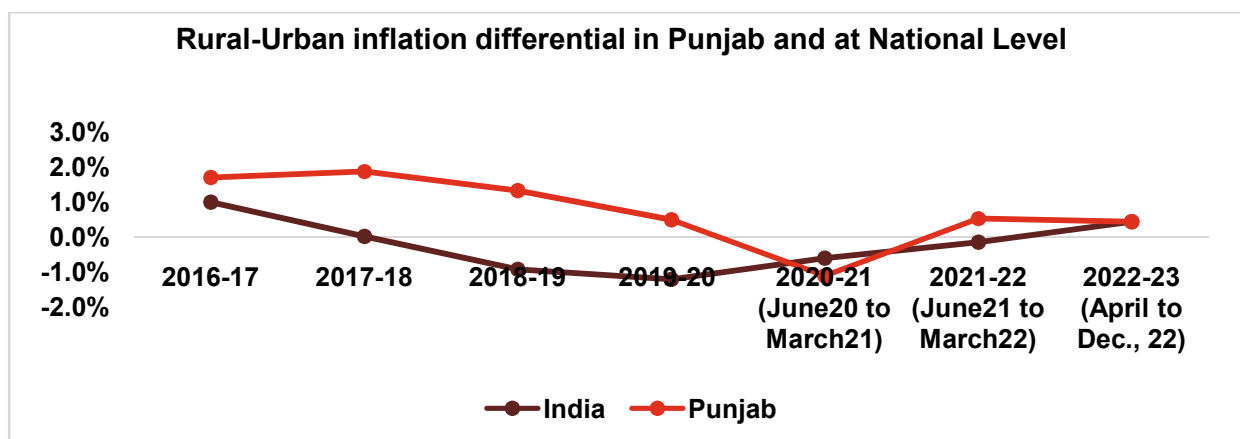

Source: MoSPI, Government of India

Spatial variation in inflation trends

Rural Inflation in Punjab has been higher than urban inflation during 2016-17 to 2022-23 except in the year 2020-21, but in contrast to it urban inflation in India has been higher in the span of 2018-19 to 2021-22, but in 2022-23 (April to Dec 22) it has shown a reverse scenario(**Figure-7**). Punjab continues to have a positive rural urban difference from 2016-2017 to 2021-22 (June 2021 to March 2022)

Figure 7: Rural-urban inflation differential in punjab vis-a-vis India

Source: MoSPI, Government of India

2022) except in 2020-21 (June 20-March 21) when this got reversed to Negative rural urban differential but it has again shown positive rural-urban differential in 2022-23(April 22 to December 22).

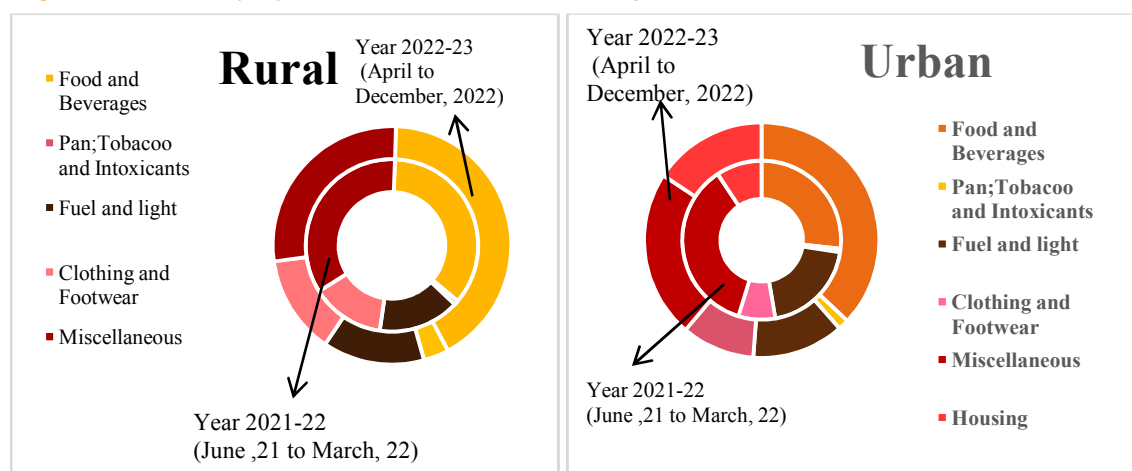
This is on account of non-food inflation in rural Punjab exceeding the non-food inflation in urban Punjab, across various products. The difference is most significant in the category of clothes, where rural inflation till December, 2022 averaged 11.73% as compared to urban inflation at 9.80%. Similarly, inflation in shoes, household good & service and Clothing & Footwear is higher in rural than urban areas. Significantly, in 2022-23, the rural - urban differential is at par with the National rural- urban differential of 0.4%.

Drivers of Inflation

Food & Beverages items are the largest contributors to inflation in rural and urban Punjab during 2022-23(April 22 to December 22). While food inflation in Punjab has been relatively lower than non-food inflation over the years but in current FY 2022-23 food inflation has shown a different scenario. The recent upward trend in food inflation and the high weightage attached to food items has made it an important contributor to the inflation in the State. Further, with high inflation in Food items like Cereals and Products (8.44%), Spices (11.05%) and milk & products (7.05%) has led to significantly higher inflation in Punjab.

Rising food inflation has also removed disparities in contributors to inflation in rural and urban areas (**Figure-8**) Food products are the highest contributor to inflation with 47% in rural areas and 40% in urban areas, during the FY 2022-23(April 22 to December 22). Interestingly vegetables have emerged to be an important contributor to urban inflation in 2022-23 with its contribution growing from 0.18% in 2021-22(June 21 to March 22) to 9.22% during 2022-23(April- December 22). Rural Inflation of Vegetables also risen to 7.23 from (-)4.43% in 2022-23(April-December ,22). Apart from these Miscellaneous (25%) is second main important contributor Inflation in urban Punjab as well as 31% in rural areas of Punjab.

Figure 8: Drivers of inflation in rural and urban Punjab

Source: MoSPI, Government of India

Public Distribution System in Punjab

Punjab is amongst the leading states in the country to implement the National Food Security Act, 2013 w.e.f. December, 2013. The Atta Dal scheme being run by the Department was brought under the ambit of NFSA, 2013 and it was renamed as Smart Ration Card Scheme in the year 2017.

The State Government procures wheat required for distribution to beneficiaries of this scheme under De-centralized procurement (DCP) and the same is being stored at approx. 341 dedicated DCP godown and is distributed quarterly w.e.f. October, 2022 through network of approx. 18200 fair price shop dealers. The beneficiaries of this scheme are distributed wheat @ Rs. 2/- per Kg as per their entitlement in 30 Kg bags. The priority household beneficiaries (PHH) gets 5 Kg wheat per month and Anna Antodaya Yojana (AAY) beneficiary families get 35 Kg wheat per month. The State Government has to distribute 8.70 lakh MT wheat annually to 1.4145 crore beneficiaries as per the guidelines of Government of India.

Government of Punjab has enrolled approx. 16.30 lakh beneficiaries under State Sponsored Smart Ration Card Scheme so as to include the beneficiaries who could not be enrolled due to ceiling imposed by GOI.

At present, subsidized wheat is being distributed to 40.68 lakh beneficiary families (Approx. 158.68 lakh beneficiaries) as per allocation for the period from October, 2022 to December, 2022 and January, 2023 to March, 2023. The details of the beneficiaries are available on transparency portal www.foodsuppb.gov.in of the Department of Food Civil supplies & Consumer Affairs, Punjab. About 99% of ration cards/beneficiaries have been seeded with Aadhaar numbers. Online monitoring of distribution is available on portal epos.punjab.gov.in

In order to bring transparency, wheat is distributed to the beneficiaries in the presence of members of vigilance committees. Three tier Grievance Redressal Mechanism is in place viz-internal, external and through State Food Commission for redressal of grievances of the beneficiaries. Additional Deputy Commissioners of the State have been designated as District Grievance Redressal Officers for redressal of grievances of the beneficiaries.

To ensure transparency and efficiency in the distribution of foodgrains under NFSA, 2013, under End to End Computerization of TPDS, automation of FPS, Supply Chain Management was implemented. From April, 2018 onwards, wheat is being distributed to eligible beneficiaries through ePoS devices after Aadhaar authentication/IRIS scanner. The Department has procured 1917 ePoS devices for this purpose.

State Government has initiated verification/re-verification of beneficiaries from September, 2022 and is being conducted by concerned Deputy Commissioners so as to weed out ineligible beneficiaries/ families to ensure that only eligible beneficiaries gets the benefit of this scheme.

Table 6: Detail of distribution of wheat from October 2017 to September 2022 through FPS dealers is as under:

Detail of Wheat Distributed from 2017 to 2021 to NFSA beneficiaries

S.No	Category	Time period	District covered	Wheat distributed (Kgs)	Wheat distributed (MTs)	Pulses distributed (MTs)
1	NFSA	Oct 2017 to March 2018	4	10434946.00	10434.95	
2	NFSA	April 2018 to Sept 2018	22	380542501.50	380542.50	
3	NFSA	Oct 2018 to March 2019	22	383975358.99	383975.36	NA
4	NFSA	April 2019 to Sept 2019	22	387094825.40	387094.83	
5	NFSA	Oct 2019 to March 2020	22	386227257.00	386227.26	

196 Punjab Economic Survey 2022-23

6	NFSA	April 2020 to Sept 2020	22	413533268.37	413533.27	
7	NFSA	Oct 2020 to March 2021	22	430797693.49	430797.69	
8	NFSA	April 2021 to Sept 2021	22	446810182.99	446810.18	NA
9	NFSA	Oct 2021 to March 2022	23	435078904.49	435078.90	
10	NFSA	April 2022 to Sept 2022	23	461938061.50	461938.06	
11	NFSA	Oct 2022 to March 2023	23	Distribution is going on		
Total of NFSA				3736432999.73	3736432.999	0.00
9	PMGKAY -1	April 2020 to June 2020	22	201620487.00	201620.48	10413.82
10	PMGKAY -2	July 2020 to November 2020	22	334143588.00	334143.58	17109.00
11	PMGKAY -3	May 2021 to June 2021	22	140439530.00	140439.53	0.00
12	PMGKAY -4	July 2021 to November 2021	23	356513262.00	356513.26	0.00
13	PMGKAY 5	December, 2021 to March -2022	23	281533553.00	281533.55	0.00
14	PMGKAY -6	April-2022 to Sept 22	23	420483935.57	420483.93	0.00
	PMGKAY -7	October 22 to Dec 22	23	204995012.73	204995.01	0.00
Total of PMGKAY				1939729368.3	1939729.36	27522.82

Department of Food civil Supplies & consumer Affairs has successfully implemented ONE NATION ONE RATION CARD scheme which is aimed for the benefit of migrants who have to frequently change their place of residence for employment

In addition to this, during year 2022, total 21689 Inter district transactions and total 11,05,441 intra district transactions were conducted i.e. ration card holders of Punjab State has availed the facility of getting food grains from the Fair price shop of their choice.

1.5 Demography and employment

When a country becomes overpopulated, it gives rise to unemployment as there are lower jobs to support a large number of people.

Demographic Trends

It is observed that population growth rates have slowed down in Punjab, on the back of declining birth rates and fertility. Declining birth rates have not only led to population growth rates falling in Punjab over time, the decline has been sharper for the State than at the all India level. The decadal growth rate of Punjab was 14 percent during the period 2001-2011. Annual population growth rate in Punjab over the period 2001 to 2011 was 1.4% as compared to 1.8% at the all India level (Figure 9). Fertility rates have also declined concomitantly. India and Punjab both had fertility rates of 5.2 in 1971. As of 2020 the rate stands at 2.0 for India and 1.5 for Punjab. These trends have contributed to a demographic shift in Punjab with a consistent increase in the population in the working age group, i.e., between 15 and 64 years of age. This can also be seen from, Table 7 that the working age population (15 to 64 years) in Punjab has grown from 67.7% of the population 2011 to 73.5% of the population in 2020. At the same time, the percentage of population in the older age group (i.e., above 65 years of age) remains same.

Figure 9: Decadal population growth rates in Punjab and India

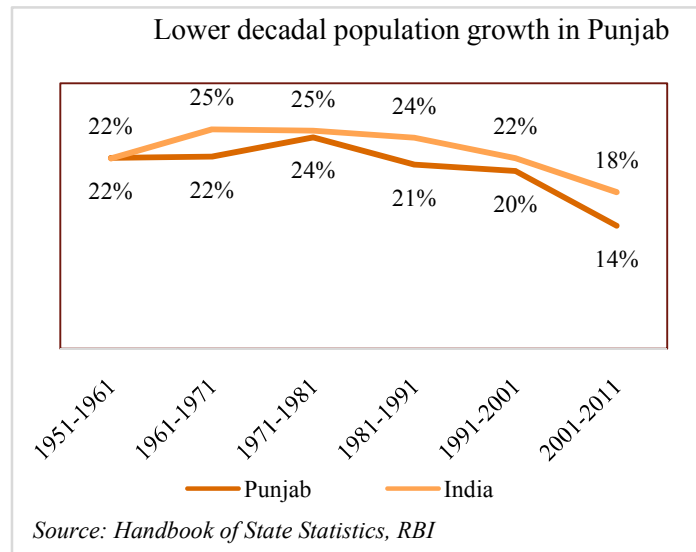

Table 7: Distribution of Punjab's population in various age groups

	Age (years)	1991	2011	2020
Working Age	15 to 64	60.1%	67.7%	73.5%
Youth	15 to 29	28.3%	29.1%	31.9%
Stepping into working age in next decade	5 to 14	23.3%	17.9%	14.0%
Old Age	Over 65	5.0%	6.7%	6.7%

Source: PLFS Survey & Census of India, 1991 and 2011; Sample Registration Survey, 2020

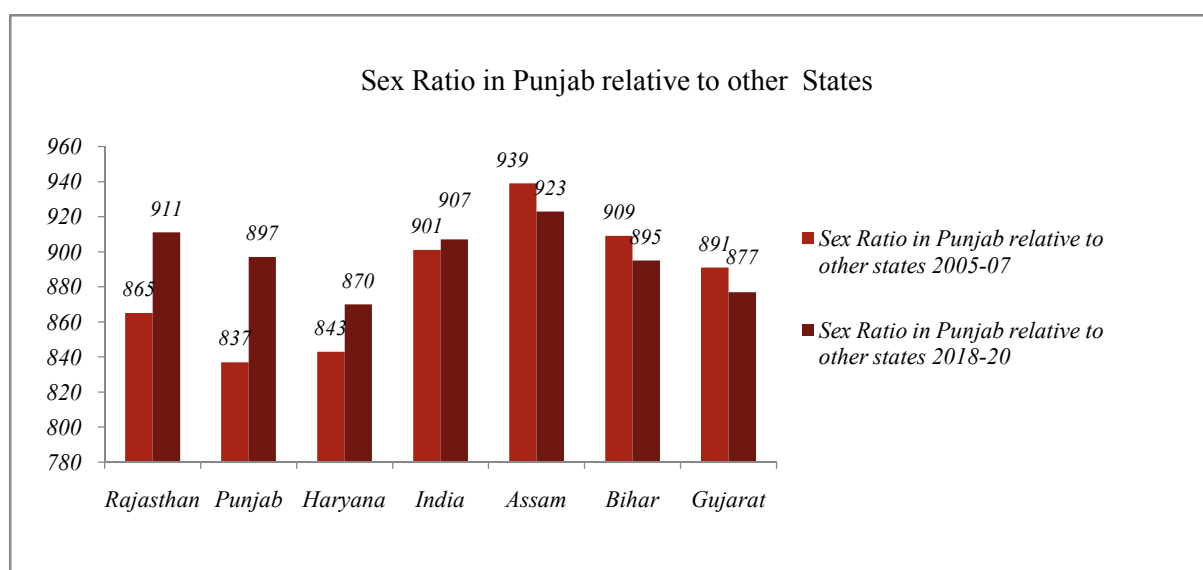
This demographic shift raises two concerns. First, the presence of a large working age population does not automatically translate into an economic advantage. Instead, skilling and employment opportunities, matching the aspirations of the youth, need to be provided to ensure that the population bulge transforms into a demographic dividend. Second, with higher population in older age groups, Punjab would have to invest in health care and social security initiatives to cater to the needs of the growing dependent population, apart from the initiatives the state undertakes for welfare of children and disabled. Both these aspects are important, in the face of limited fiscal space.

Sex Ratio

An IMF staff study has found that women's participation in the labour force has significant economic gains for two reasons. Firstly, increased diversity at the workplace allows for wider perspectives and innate differential skills to be brought on board, thus improving productivity. Secondly, as an economy grows, employment opportunities increase in the service sector which is inherently more conducive for inclusive employment. However, social or other barriers to women's entry into the labour force could slow the process of increased employment and output. One measure of such social barriers is the sex ratio, that reflects sex discrimination at birth.

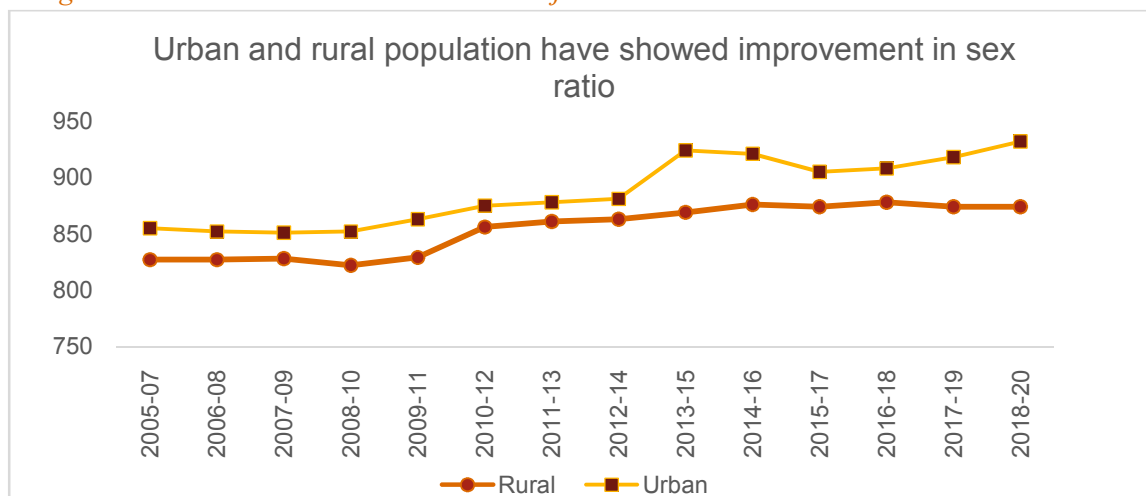
Although historically Punjab has adverse sex ratio yet it has improved significantly between 2005-07 to 2018-20. Conscious and consistent efforts by the State Government have resulted in raising the sex ratio. Punjab's sex ratio increased from 837 in 2005-07 to 897 in 2018-20. The national sex ratio has also increased from 901 in 2005-07 to 907 in 2018-20. In comparison, with other 18 States, Punjab has been the second top performer with an improvement of 60 women per thousand men, as presented in Figure 10, followed by the third top performer, Haryana, which improved its sex ratio by 27 women per thousand men. Most of the remaining states have witnessed a decline in sex ratio, over these 10 years. It is worth noting that despite the significant improvement in sex ratio, Punjab continues to be below the national average.

Figure 10: Sex-ratio in Punjab relative to other states

Source: Detailed Tables, Sample Registration System Statistical Report 2018-2020

Figure 11: Sex ratio in rural and urban Punjab

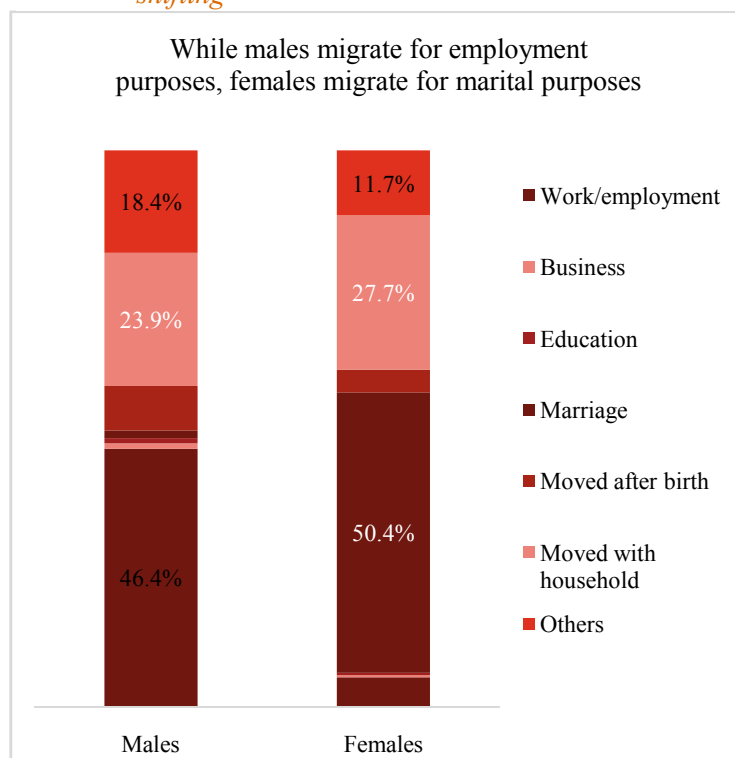
Source: Sample Registration Survey, Multiple years

It is observed that sex ratio has shown improvement in both rural and urban areas, as presented in Figure 11, with urban Punjab performing better than rural Punjab. Higher level of awareness, higher literacy and stricter medical regulations in urban areas play a significant role in the higher sex ratio observed in urban areas.

Punjab is the unique state which attract high in-migration from other States. As per 2011 Census data, over 24 lac people (24, 88,299) from other states across the country migrated to Punjab. This was 5.3% of total migrants within India. This makes Punjab the state with 8th largest share of migrants from other states. Majority of these migrants were females, with a share of 55.2%. Most of the in-migrants to the state settled in industrial city Ludhiana and SAS Nagar.

Gender wise reason for in-migration to Punjab varies. Males migrated to Punjab in search of work/employment opportunities, majority of the females shifted for marital purposes, as presented in **Figure 12**. Similar trend is observed across the country. Uttar Pradesh is the leading state in terms of migration to Punjab with a share of 26.1%. Majority of the migrants from UP and Bihar come to Punjab in search of employment opportunities. These people work as casual labour in farms or daily wage earners. The high influx of population from other states in search of employment opportunities puts pressure on the labour market in the State and requires interventions to ensure availability of appropriate employment opportunities.

Figure 12: Distribution of migrants based on purpose for shifting

Source: Census of India 2011

Box 4: The search for greener pastures

Diaspora amongst Punjabis, especially the youth is a well-known fact across the State. A variety of push and pull factors are at play which have resulted in the youth, leaving their hometowns in search of greener pastures abroad. Better standards of living in the developed economies like Canada, USA, Australia and UK is the biggest pull factor attracting the high aspirational youths in the State.

On the other hand, a rising number of push factors are also at play. Lack of employment opportunities which suit the aspirations and qualifications of Punjabis is one of the leading reasons. This is substantiated by the fact that of the total 223207 applicants to the Unemployment Bureau in 2022 (as of 31st December), 68% are unskilled and 31% were categorized as skilled. This indicates that a possible mismatch exists between the jobs available and the aspirations/qualifications of the applicants, forcing a brain drain from the State. As agricultural growth reaches a plateau, a large proportion of children of these farmers have been migrating abroad in search of employment opportunities. Surveys highlight that more and more farmers (especially small and marginal farmers) have been selling their lands to fund the migration of their children abroad.

A combination of these pull and push factors have resulted in brain drain from the State and high unemployment amongst the youth (as mentioned ahead).

Various government initiatives to promote welfare and social security

Social Security Schemes - support to the citizen from womb to old age

State Government department of Social Security and Women & Child Development plays a vital role in providing support to the citizen from womb to old age. The department provides financial assistance to the elderly, widows and destitute women, dependent children and disabled persons for their subsistence under the Social Security Schemes.

Old Age Pension Scheme

Punjab has 2866000 old age population which constitutes 10.3 % of total population. To support the old age persons an amount of Rs. 3792.85 crore was approved for the year 2022-23 against which a sum of Rs. 2721.20 crore has been spent up to 31.12.2022 to cover 21.07 lakh beneficiaries.

Indira Gandhi National Old Age Pension (IGNOAPS)

It is given to persons of 60 year age who belong to a household below the poverty line. An amount of Rs.54.00 crore was approved for the year 2022-23, against which 3.80 crore expenditure has been incurred up to 31.12.2022.

Financial Assistance to Widow and Destitute Women

An amount of Rs. 1052.63 crore was approved for the year 2022-23 under “Financial Assistance to Widow and Destitute Women”, against which a sum of Rs. 751.67 crore has been spent 31.12.2022 to cover 584000 beneficiaries.

Indira Gandhi National Widow Pension Scheme

The age of the widow shall be between 40-59 years and belong to a household below the poverty line. An amount of Rs.7.50 crore was approved for the year 2022-23 against which an expenditure of Rs 5.40 crore has been incurred upto 31.12.2022.

Financial Assistance to Dependent Children

To support the dependent children an amount of Rs. 362.03 crore was approved for the year 2022-23, Out of which a sum of Rs 247.88 crore has been spent to cover 210000 beneficiaries.

Integrated Child Development Services Scheme (ICDS)

For overall development of children this scheme was launched in 1975 on experimental basis. Under this scheme, 27,314 Anganwadi Centers are being run in 155 ICDS blocks (146 Rural and 9 Urban) of the State. For this scheme, a budget provision of Rs 478.73 crore was made against which 200.36 crore has been spent upto 31.12.2022 for the financial year 2022-23.

Financial Assistance to Disabled Persons

To provide financial support under this scheme an amount of Rs. 439.92 crore was approved for the year 2022-23 against which an expenditure of Rs. 313.73 crore has been made to cover 245000 beneficiaries.

Indira Gandhi National Disabled Pension Scheme

This scheme was started on 20-2-2009 by Government of India. The age of the disabled shall be between 20-59 years. The applicant must belong to a household below the poverty line. An amount of Rs. 4.00 crore was approved for the year 2022-23 against which an expenditure of Rs. 26.56 lakh has been spent.

Travelling Facility to Blinds and Handicapped Persons

Blind persons are provided free travelling facility and handicapped persons are provided concessional travel facility in the Punjab Roadways and P.R.T.C. Buses under the “Travelling Facility to Blinds and Handicapped Persons” scheme,. Under this scheme a budget provision of Rs. 11.00 crore has been made for the year 2022-23, out of which no expenditure incurred has been incurred during the year.

Employment and unemployment trends

In comparison with 2019-20, the Labour Force Participation Rate (LFPR) in Punjab has witnessed a 1.2 percentage decrease, During the same period LFPR and worker population ratio (WPR) at the national level witnessed a 1.4 & 1.7 percent growth respectively. As per the latest Period Labour Force Survey (PLFS) 2020-21 labour force participation rate (LFPR) for 15+ years in Punjab stood at 50.4% and worker population ratio (WPR) for 15+ years stood at 47.2%, as highlighted in Table 8. Efforts of the State government to provide skill trainings and employment opportunities through various initiatives like setting up health sector skill development centres and institutes like Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute have boosted the employment scenario in the State.

Unemployment rate (UR) at Punjab and national level has shown a decreasing trend as presented in Table 8, Unemployment rate (measured for individuals who are 15 years or older) for Punjab has decreased from 7.3 to 6.2 where as at National level it has decreased from 4.8 to 4.2.

Table 8: Employment and unemployment indicators for Punjab vis-a-vis India (%) - For ages 15 and above

	Punjab		India	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
Labour Force Participation Rate	51.6	50.4	53.5	54.9
Worker Population Ratio	47.8	47.2	50.9	52.6
Unemployment Rate	7.3	6.2	4.8	4.2

Source: PLFS 2019-20 and 2020-21

Employment Trends: Rural-Urban

Data presented in Table 9 reveal that Employment trends have been relatively better in urban areas of Punjab than rural areas. As of 2020-21, unemployment rates in both rural and urban Punjab were 6.3% and 6.1% respectively. However, LFPR and WPR at rural area of Punjab is relatively lower than urban areas as presented in Table 9.

In comparison with 2019-20, LFPR has decreased by 0.7 percent in urban area and 1.6 percent in rural area. While as in WPR has increased 0.1 percent in urban area and decreased by 1.0 percent in rural area. Unemployment rates have marginally decreased by 0.8 percent in rural Punjab. While it has decreased by 1.4 percent in urban Punjab.

Table 9: Employment and unemployment indicators for Punjab vis-a-vis India (%) - Rural and urban areas - For ages 15 and above

Punjab	Rural		Urban	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
Labour Force Participation Rate	51.9	50.3	51.1	50.4
Worker Population Ratio	48.2	47.2	47.2	47.3
Unemployment Rate	7.1	6.3	7.5	6.1

India	Rural		Urban	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
Labour Force Participation Rate	55.5	57.4	53.5	49.1
Worker Population Ratio	53.3	55.5	45.8	45.8
Unemployment Rate	3.9	3.3	6.9	6.7

Source: PLFS 2019-20 and 2020-21

Employment Trends: Male-Female

Gender disparity is observed in employment trends in Punjab as well same as at the national level. Females have lower LFPR and WPR, as well as significantly higher unemployment rates than that observed for males. Table 10 provides a snapshot of the employment trends for females' vis-à-vis males in Punjab, as per the PLFS 2020-21. LFPR for females stood at 23.1% in contrast to 77.2% for male, almost 3 times higher. A similar difference is observed in WPR and unemployment rates for males and females.

Table 10: Employment and unemployment indicators for Punjab (%)- Males and females- For ages 15 and above

	Male		Female	
	2019-20	2020-21	2019-20	2020-21
<i>Labour Force Participation Rate</i>	77.2	77.2	23.7	23.1
<i>Worker Population Ratio</i>	71.7	73.0	21.8	21.1
<i>Unemployment Rate</i>	7.1	5.5	8.0	8.6

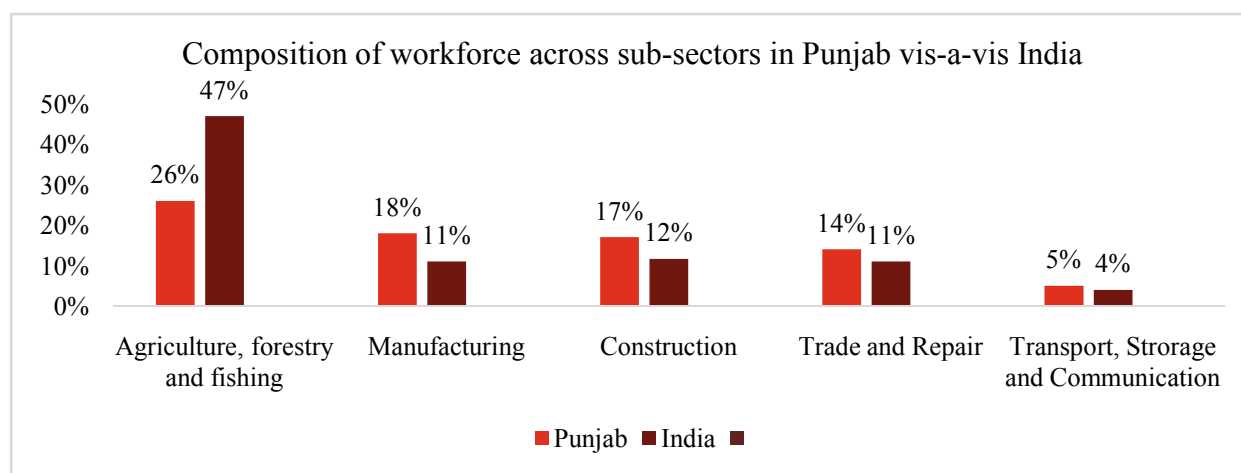
Source: PLFS, 2019-20 and 2020-21

Sectoral Distribution of workforce

One fourth share of workers in Punjab are concentrated in agriculture and allied sub-sectors, followed by manufacturing and trades and repair. As per estimates in PLFS 2020-21 nearly 26% of workers in Punjab are engaged in agriculture and allied activities. Punjab has grown to be a hub for textiles, sports goods and light engineering goods, a significant proportion (18%) of workers are engaged in manufacturing. Ancillary to these manufacturing activities, construction employ the third largest share of workers in the State (17%).

At national level share of agriculture and allied sectors in employing labour force is significantly higher than Punjab. Over 47% of workforce is engaged in these sectors at national level against only 26% in Punjab. Further, while manufacturing is again the second largest employer, the proportion of workers engaged at national level are significantly lower than those in Punjab. Construction is the third largest employer at the national level (**Figure 13**).

Figure 13: Composition of workforce across sub-sectors in Punjab vis-a-vis India

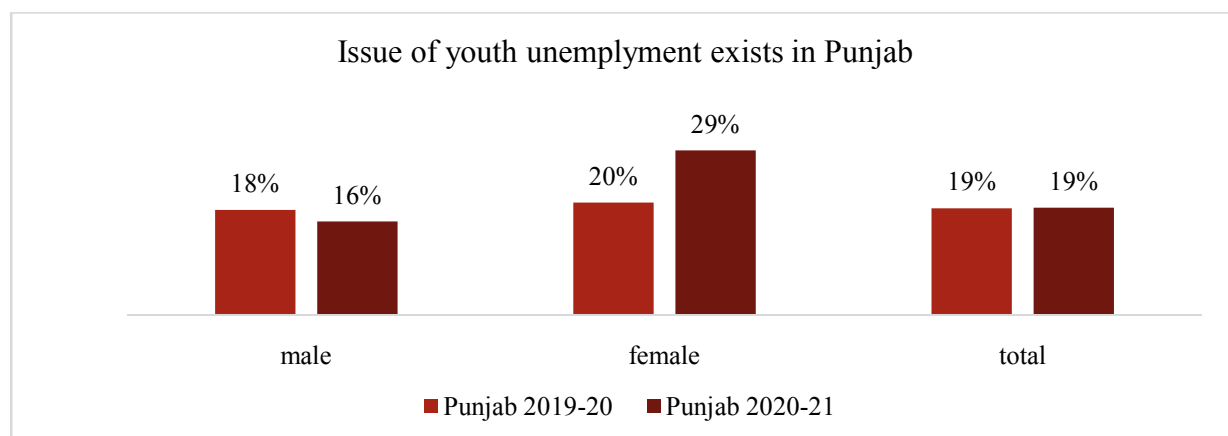
Source: PLFS 2020-21

While agriculture and allied sectors are the largest employers for both males and females. In Punjab, distribution of the remaining workers varies across the genders, following agriculture, manufacturing and trade repair are the leading employer for males in the State.

Youth Employment

Although unemployment amongst the youth (15-29 years of age) is a growing concern in Punjab. But as per PLFS 2020-21, the youth unemployment rate is same in 2019-20 and 2020-21 that is 19%. As presented in Figure 14 female unemployment rate has recorded increase in 2020-21.

Figure 14: Status of youth unemployment in Punjab (2019-20 & 2020-21)

Source: PLFS 2019-20 & 2020-21

Various government initiatives to promote employment and skill development

Keeping in view the need to provide employment to the youth, the concerned department is following a multi dimensional approach in the form of counselling, Skill Training, Coaching for Government/Private jobs. Entrance Exams and facilitation for Private jobs/Government jobs/Self Employment.

Setting up District Bureau of Employment and Enterprises (DBEE)

State Government, has established District Bureau of Employment and Enterprises (DBEE) in November 2018 to facilitate unemployed youth. DBEE is single window platform for employment services, for the employment seeker and employer, in every district headquarter of the state. The main services provided by DBEE are:

To arrange regular interface between the Job seekers and Employers in the form of Rozgar Melas for placements.

Providing Guidance & Career Counseling

- i. Helping in e-skill training to increase employability of youth.
- ii. Facilitate self-employment, enterprise and entrepreneurship development.
- iii. Helping in obtaining bank loans for start-ups of micro and small enterprises.
- iv. Supporting youth desiring overseas placements.
- v. One-stop platform for the un-employed job seeker looking for wage employment and the employer seeking manpower.

During 2022-2023 (April 2022 to December 2022), DBEE organized 1758 Placement /self employment camps in which 84843 candidates participated. 81671 candidates were facilitated for private placements. 2796 candidates were given coaching for private/Government jobs.

Mai Bhago Armed Forces Preparatory Institute

To impart training to girls Mai Bhago Armed Forces Preparatory Institute for girls has been set up by the State Government at SAS Nagar. This is the only and unique institute of its kind in the entire country which trains young girls at 10+2 level from Punjab to join the armed forces as commissioned officers. During the period (1 April 2022 to 31 October 2022) 60 candidates were given training out of which 11 candidates appeared in SSB. Three candidates got Pre commissioned training and two were placed as commissioned officers. 16 candidates were placed in private sector.

Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute

In the modern city of SAS Nagar (Mohali) the 'Maharaja Ranjit Singh Armed Forces Services Preparatory Institute' has been established to provide focused and goal-oriented training to cadets and to equip them with the required intellectual, physical skills and character-building qualities for joining the National Defence Academy and becoming commissioned officers in the Armed Forces. 87 youths were trained between 1 April 2022 and 31 October 2022 out of which 18 were placed as Commissioned Officers to Indian Army/Airforce/Navy.

Centre for Training and Employment of Punjab Youth (C-PYTE)

On 19 August 1990 'Centre for Training and Employment of Punjab Youth (C-PYTE)' was established. It is a unique Organisation which is engaged in inculcating self-discipline, spirit of national integration, secularism, dignity of labour and work culture, besides imparting technical skills for generating self-employment opportunities, rather than seeking employment alone. Main lot of beneficiaries of the scheme are the rural unemployed youth who are given pre recruitment

training for joining the Armed Forces, Central Para Military Forces and Police. The Organization has established 14 C-PYTE training camps, including 4 permanent camps and 10 temporary camps. The scheme endeavors to eradicate unemployment amongst the youth of Punjab particularly amongst the youth of border areas and youth belonging to SC/ST and backward classes. During 01-04-2022 to 31-10-2022 training was imparted to 5529 youths and 32 youths were placed in Army/Paramilitary police.

Ghar-Ghar Rozgar and Karobar Mission

To achieve its goal of Ghar Ghar Rozgar, the Punjab Government has set up District Bureau of Employment and Enterprises in the districts and has also set up a Punjab Ghar Ghar Rozgar and Karobar Mission in Mohali to help unemployed youth.

1. Punjab Job Helpline:

Project Job Helpline/ 25-seater Call Centre - PGRKAM through this project aims to reach out to every household of Punjab to facilitate the stakeholders of Employment Department for employment related services. The operations of the project have two parts – First is to segregate the stakeholders of the Employment Department from among the State population for which PGRKAM is throwing outbound IVR calls to entire mobile subscriber base of Punjab through National Informatics Centre Services Inc. (NICSI), New Delhi which is the empaneled agency of Department of Governance Reforms, Punjab. Second part of the project involves reaching out to the thus identified stakeholders and facilitate them with employment related services by registering them on Portal www.pgrkam.com or answering their employment related queries. A total of 348954 registrations/ updations / queries etc. have been handled by the call Centre till 31.10.22.

2. Full-Fledged Digital Platform:

Digital Platform – A digital platform www.pgrkam.com was launched by PGRKAM in January 2020 for facilitation of stakeholders of the Employment Department regarding employment related services. Project is being implemented through solution provider Drish Infotech Ltd. Different modules like Jobseeker registration, Employer registration, Counseling, Self-employment, Local Service Provider etc. have been made operational and live on the portal. During the period from 01.04.22 to 31.10.22, a total of 274962 jobseekers and 1937 employers have registered themselves on the portal.

3. Placement Cell:-

In order to revamp the placement system in the Department of Employment Generation, Skill Development and Training and to tap Pan India companies so that the jobseekers may be offered varied and better job opportunities with better career prospects, a Placement Cell has been set up at PGRKAM in June 2022. The Objective of establishing a centralized placement cell at PGRKAM is to provide jobs to the youth of Punjab by identifying and contacting private sector companies operating pan India with special focus on the companies located in Chandigarh, Panchkula & Mohali and collecting vacancies for fulfilling their manpower requirements. A total of 4395 private job vacancies collected in various sectors like BPO, IT, Hospitality, telecom etc. 1272 youth got placed in various sectors.

4. Centre of excellence in health sector in association with AIIMS Bathinda :

A centre of excellence has been set up by PSDM in association with AIIMS Bathinda to train candidates in the course of Advanced Respiratory Therapist. Regarding this, an MoU was signed on 28th July 2021. 200 candidates have to be trained, 90 candidates have already trained and

certified as Advanced Respiratory Therapists to work as Master Trainers in hospitals to train to her paramedical staff.

5. A Special Project for skill training of sewerage workers:

A MoU has been signed amongst Ministry of skill Development Mission; Punjab Water Supply and Sewerage Board; Municipal Corporation Patiala and Municipal Corporation Kapurthala on 10.08.2021 with validity upto 9.2.2023 for the skill training of 200 Sewerage Workers under SANKALP scheme. The total cost of the project is Rs. 6.07 crore and same has been sanctioned by MSDE. This project is 100% funded by MSDE. 200 sewerage workers have been trained under SANKALP Scheme, 90 candidates got trained under Class Room training of 160 hrs at kapurthala, 60 candidates have been trained under Job training of 540 hrs at Kapurthala.

6. Project with IIT Ropar for "Skilling youth of Punjab in Artificial Intelligence and Data Science

The aim of this project is skilling the youth of Punjab in AI and Data science field. 1953 candidates trained under this project.

7 Training in Digital literacy and entrepreneurship skills in Punjab in association with Microsoft

Punjab Skill Development Mission signed MoU with Microsoft India for skill training of women and PwD in digital literacy and entrepreneurship skills under diversity skilling program in CSR mode. 4371 candidates have been trained.

8 Project in association with Swaraj Engine Ltd. under CSR

Punjab Skill Development Mission has signed MoU on 23-03-2021 with Swaraj Engine Ltd. 400 candidates will be trained in 2 years. 247 candidates trained and 196 candidates are certified.

9 Skill Training of Jail inmates under SANKALP

Punjab Skill Development Mission in association with Dept. of Prisons is providing training to 505 Jail Inmates who are completing their term in jail in next one year across 7 jails of Punjab so that they can get skill training and provide their services in jails and utilize their energy in a positive manner during that tenure and become self-dependent once they come out of jails. 494 Jail inmates have been trained.

10 Training of Trainers (ToT) in association with MRSPTU Bathinda

This ToT was done in addition to SSC certification. Trainers were given opportunity to visit the industries related to their skills and their capacity was build in association with industry experts. This will help in providing quality instructions to candidates inducted in various skill training programs of PSDM. 127 domain trainers have been up-skilled under ToT project in association with MRSPTU Bathinda under SANKALP project

11 Skill Gap Analysis

Skill Gap Analysis is required in PSDM to start such courses in the respective districts for which the manpower demand of the industry exceeds the supply. The work is being conducted by Guru Nanak Dev University, Amritsar under SANKALP scheme in 4 districts namely Patiala, Sangrur, Fazilka and Gurdaspur. The interim report was submitted by GNDU Amritsar for consideration. Skill Gap Analysis is proposed to be extended to rest of the districts in association with suitable agencies in the next financial year.

12 . Social Media:

PGRAKM has its own Social Media team to handle various platforms namely Face book, Instagram, YouTube and Twitter to make the unemployed youth of Punjab aware about the various Government initiatives related to employment. The activities of all the 22 DBEEs such as Placement Camps, Group Counselling sessions, DBEEs visit by different institutions are being posted on the Social media pages. During 1/4/2022 to 31/10/2022 a total of 1007 posts uploaded on all the social media pages , messages/comments to resolve the queries of candidates are 610 replies were given and programme "Khwaashaan Di Uddan" have been organized via facebook live in which 8 candidates were participated.

13 Foreign Study and Placement Cell :

Foreign Study and Placement Cell aims to facilitate the youth of Punjab to go abroad on study and work visa. Foreign Study and Placement Cell has conducted 1922 individual counseling and 95 group counseling.

14 Punjab Skill Development Mission:

Punjab Skill Development Mission has been set up by the government to enable the unemployed candidates of Punjab to develop their skills and enable them for private jobs in self-employment. From 01.04.2022 to 31.10.2022, various schemes are being run by this mission like National Urban Livelihood Mission (NULM),DeenDayal Upadhyay Grameen Kaushalya Yojana (DDUGKY), Pradhan Mantri Kaushal Vikas Yojana (PMKVY), Punjab Heritage, SANKALP, Jal Jivan Mission and CSR through which 7460 youths have been imparted training and 6673 candidates have been completed training.

Sardar Bahadur Amin Chand Sony Armed Forces Preparatory Institute

Sardar Bahadur Amin Chand Sony Armed Forces Preparatory Institute being established for youth of Punjab for induction into Armed Forces through various exams like CDSE, AFCAT, TGC, JAG, NCC Special Entry Scheme, Short Services Commission- Non Technical (SCC (NT)). The 63% Construction work of Sardar Bahadur Amin Chand Soni Armed forces Preparatory Institute has been completed.

Chapter 2 Agriculture, Allied Activities and Rural Development

Agriculture sector of Punjab has made a valuable contribution in the field of Nations economy and State's economy as Punjab has played a dynamic role to ensure food security and self sufficiency in food grains across the nation. The state is well known as the bread basket of india since last many years. Despite the negligible swathe (1.53%) in total in geographical area of India, its share in the central pool of rice and wheat has been very significant especially after Green Revolution period. In 2021-22 share of rice and wheat was 21.18% and 30.50 % respectively.

Share of agriculture and allied activities in GSVA is 28.94% of the total GSVA as per 2022-23 (Advance estimates) and it was source of employment to 25.54% of its workforce (2020-21). Agricultural yield in Punjab was the highest across India for wheat and rice in 2020-21.

The sector is showing moderate growth trend in past due to slowdown in crop husbandry sector. This sector has been subject to a lot of volatility in recent years and has presented the case for greater diversification. There could be two avenues for this:

- 1) Crop diversification:** Punjab government is making major changes to Punjab's agriculture to promote diversification of crops as it aims to break the wheat-paddy cycle and make the agrarian sector environmentally sustainable. The government is incentivize farmers with monetary benefit of Rs.1500 per acre who will take up direct seeding of rice (DSR). Besides, Government of Punjab has announced MSP for moong in consultation with Government of India to save depleting water in the state and to promote diversification of crops. The Government is also promoting 3 late sown varieties of rice which consume less water.
- 2) Move to 'allied sectors':** Livestock sector has adequate potential for growth and supplement income and employment of farmers .Unlike crop husbandry this sector is less vulnerable to the vagaries of climate also.

To enhancing income of farmers, special efforts are being made by the Government to bring saline affected water logged wasteland of south western districts Sri Muksar Sahib, Ferozepur, Mansa, Fazilka, Bathinda and Faridkot under fish culture. Another very important activitiy of shrimp farming is popularizing at a very fast pace in these areas. To encourage shrimp farming 95 beneficiaries have been provided a subsidy of Rs. 537.18 lacs for brining new area under shrimp culture.

To eradicate the Lumpy Skin Disease from cattle's, the state of Punjab has outlaid huge amount of money to contain the spread of these diseases among animals. In this context the state has commanded the mass vaccination crusade to vaccinate entire eligible cattle population.

2.1 Introduction

Agriculture sector has played the multidimensional role in ensuring food security and nutrition as well as eradicating poverty, uplifting the rural economy and providing employment to a large section of the society. The agriculture and allied sector, on an average contributed almost 29.45% of

Punjab (bread basket of India) contributed 21% to central pool in rice and 31% in wheat during 2021-22

the GSVA between 2011-12 and 2022-23 and it employed more than one-fourth of the state's workforce according to the Periodic Labour Force Survey (PLFS) 2020-21.

Punjab has played a historical role in ensuring self sufficiency in food grain production. The State is still the 'bread-basket' of the country, due to its significant contribution to the national production of wheat and rice. In 2019-20, Punjab produced nearly 16% of the country's total wheat with just less than 12% share of the total area under its cultivation at the national level. During the same period, State also contributed almost 10% of the total rice produce of the country with only 6.6% of the total area under rice cultivation in the country. The state contributes more than a one fourth of the total central pool procurement of rice and wheat in the country.

Higher level of yield and productivity have led to high incomes for agricultural households in the State. As per NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey 2016-17, agricultural households in Punjab have the highest average monthly income in the country, followed by Haryana.

2.2 Performance of Agriculture sector

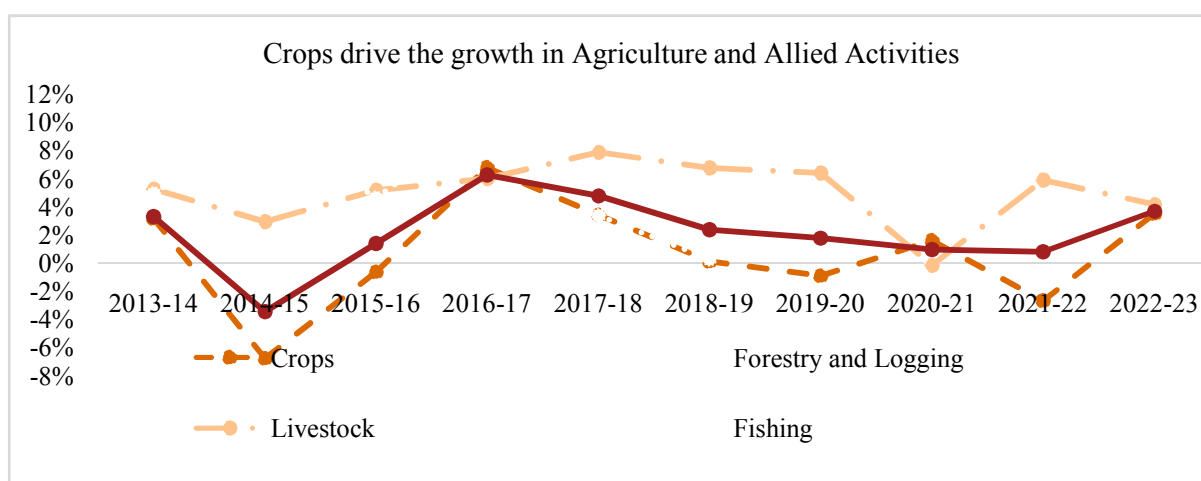
In 2022-23(A), agriculture and allied sectors are expected to contribute 28.94% of Punjab's GSVA as compared to 29.39 % in 2021-22. .

Agriculture and allied sector of Punjab grew at 0.80% in 2021-22 and is expected to register a growth rate of 3.70% in 2022-23(A). The increase in the growth rate of Agriculture and Allied sectors is due to positive growth of 3.51 percent in agriculture sector which is due to higher production of wheat crop.

Punjab has highest yield of wheat and rice across states.

The crop husbandry sub-sector has the largest share in the State's GSVA, contributing 15.46% in Punjab's GSVA in 2022-23(A) and over half of the agricultural GSVA. This large share implies that movements in growth rates of cropping sector are closely mirrored in the movements in growth rate of the agricultural and allied sector (**Figure 15**). Estimates for 2022-23(A) highlight that cropping GSVA of Punjab is expected to increase by 3.51%, against -2.68% in 2021-22. The high dependence of the sector on environmental inputs also makes it susceptible to fluctuations in its growth rates.

Figure 15: Real growth rate of agriculture and allied activities in Punjab

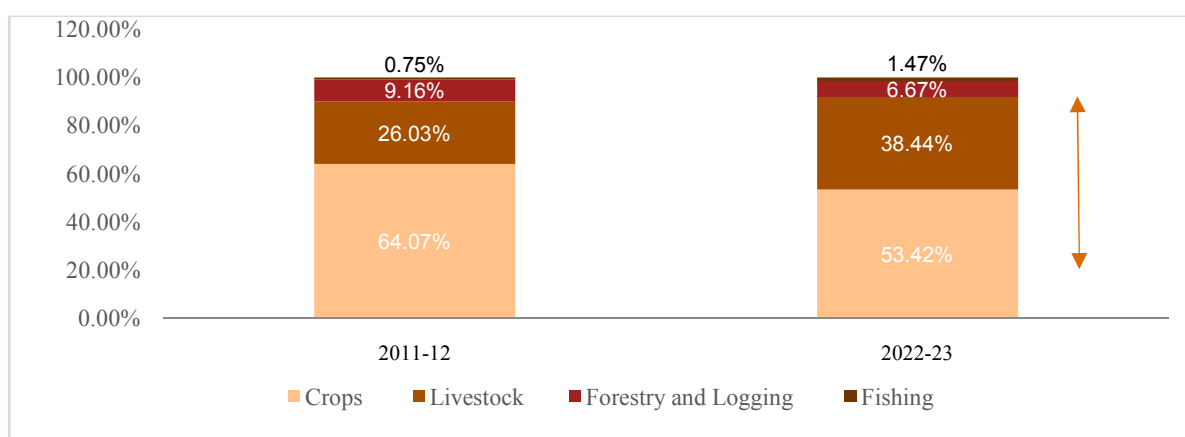
Source: Directorate of Statistics, Punjab.

Growth in the allied activities, on the other hand, has been relatively stable. These sectors are relatively less dependent on environmental factors and thus experience stable growth. Livestock

rearing is the most important sector here and has shown strong growth of 5.0% between 2012-13 and 2021-22 on average. The sector is expected to grow at 4.2% in 2022-23(A).

Interestingly, the share of allied activities has also been increasing in the agriculture and allied activities' GSVA. This is largely on account of the livestock sector. Growing from a share of 26.03% in agriculture and allied activities in 2011-12, the livestock sector is expected to contribute a share of 38.44% of GSVA of Punjab's agriculture and allied sectors in 2022-23 (**Figure 16**). This highlights the increasing relevance of activities allied to the agriculture sector for farm income augmentation and employment generation.

Figure 16: Share of subsectors of agriculture

Source: Directorate of Statistics, Punjab.

2.3 Employment

Agriculture sector provide employment to around one fourth labour force in the State. As per the Periodic Labor Force Survey (PLFS) 2020-21, the agriculture sector of Punjab provides employment to 25.54% of workers, as per Usual Principal and Subsidiary Status (UPSS), against 46.46% at the national level.

In rural areas, this sector is the main source of livelihood, employing 38.52% of the total rural workers. Proportion of male and female rural workforce employed in this sector was 34.30% and 51.82% respectively.

2.4 Agriculture based industries

There is good potential for establishment of agro-processing units in Punjab due to the higher level of agricultural productivity and production of the State. About 7.67% of the total registered factories in Food Processing Industry (FPI) sector in the country are in Punjab. In this regard Punjab has 4th highest share, surpassed only by Andhra Pradesh, Tamil Nadu and Telangana (MoFPI, 2022)³. As per the Annual Survey of Industries, 2019-20, share of agro-processing units (food, beverages, wood and wood products, leather and related products etc.) was 36.98% of the total gross value added of the manufacturing sector and about 44.37% of the total workers were employed by registered factories (MoSPI)⁴.

³ Ministry of Food Processing Industries, (2022). Annual Report 2021-22. Government of India.

⁴ MoSPI. (n.d.). Annual Survey of Industries 2019-20. Industrial Statistics Wing, Data Processing Division, Ministry of Statistics and Programme Implementation.; NIC 10, 11, 13, 14, 15 taken into consideration.

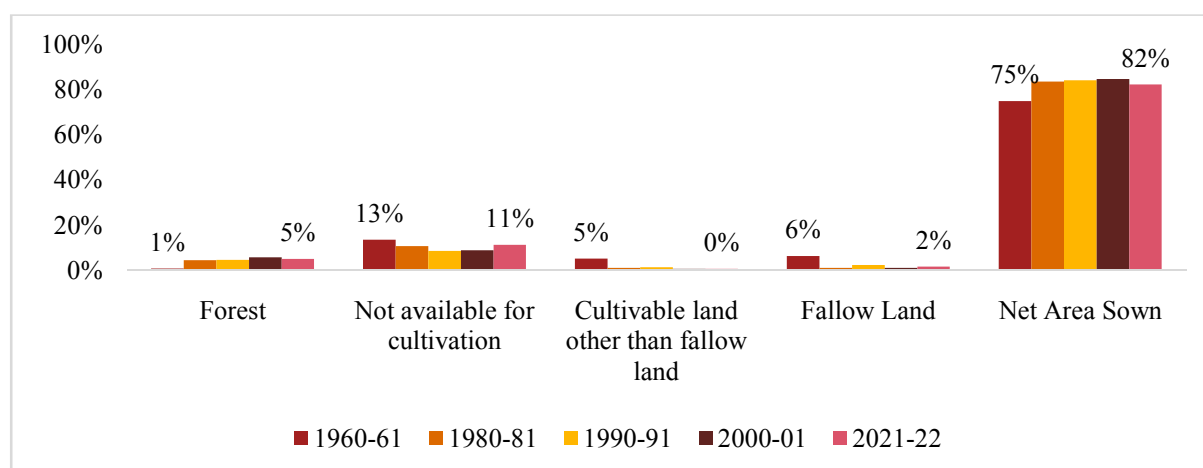
2.5 Agricultural sub-sectors

Crop-husbandry

Land Use Pattern

After Green Revolution period major part of land, has been devoted to crop cultivation (Figure 17). 82 % (41.2 lac hectares,) of total reported area was under cultivation in 2021-22. Fallow land, Cultivable land other than fallow land has also come down from 6% and 5% of reporting area in 1960-61 to 2% and 0% in 2021-22 respectively. Land not available for cultivation has decreased from 13% to 11 % between 1960-61 and 2021-22. Hence, there is limited scope for any expansion in the area under cultivation.

Figure 17: Land use pattern-share of total reported area in Punjab

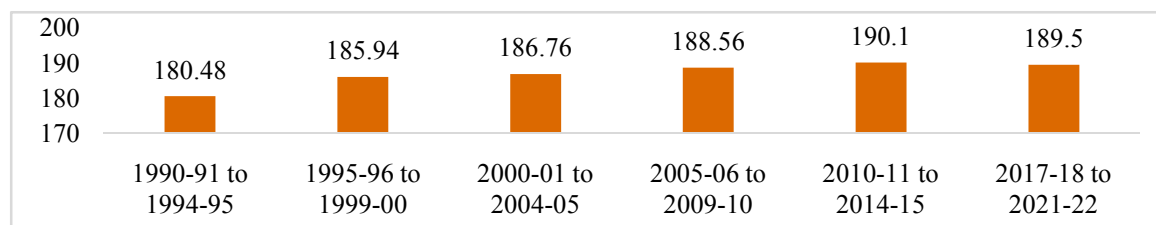

Source: Director, Land Records, Punjab

Cropping Intensity

Cropping intensity in Punjab has already reached near saturation level and it was 189.7% in 2021-22. The average cropping intensity improved from 180% during 1990-91 to 1994-95, to 190% during 2010-11 to 2014-15 (Figure 18). The State has successfully maintained this high level of cropping intensity since then. In contrast, cropping intensity at the national level has grown from 130.01% in 1990-91 to 141.55% in 2014-15. It is evident that multiple cycles of sowing on the same land is highly prevalent in Punjab vis-à-vis the national level trends.

Figure 18: Average cropping intensity in Punjab (Five year averages) (in %)

Source: State-wise Pattern of Land Use - Cropping Intensity, Handbook of Statistics on Indian States, RBI & Director Land Records, Punjab

Cropping Pattern

Food-grain cultivation especially wheat rice crops dominate cropping pattern of Punjab. In 2021-22, approximately 87% of the total cultivated land was used for cultivation of food grains which include cereals and pulses. Cotton is cultivated only on 3.2% of the total cultivated land and sugarcane and fruits each were grown on approximately 1% of the total cultivated area. Due to the assured income

from the production of wheat and rice, their share in the total cropped area has increased over the years. On the other hand, the share of maize, and the oilseeds has declined in Punjab (Table 11).

Table 11: Crop wise percentage share of cropped area

Crops	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2019-20	2020-21	2021-22(P)
Paddy	4.8%	6.9%	17.5%	26.9%	40.1%	40.2%	40.2%
Wheat	27.3%	40.5%	41.6%	43.6%	45%	45.15%	45.1%
Maize	6.9%	9.8%	5.6%	2.5%	1.5%	1.3%	1.3%
Bajra	2.69%	3.7%	1%	0.2%	0.03%	0.05%	0.0%
Barley	1.4%	1%	0.9%	0.5%	0.12%	0.08%	0.1%
Pulses	19.1%	7.3%	5%	1.9%	0.5%	0.4%	0.8%
Oilseeds	3.9%	5.2%	3.7%	1.5%	0.6%	0.5%	0.6%
Sugarcane	2.8%	2.3%	1%	1.3%	1.2%	1.14%	1.1%
Cotton	9.4%	7%	9.6%	9.3%	3.2%	3.2%	3.2%
Vegetables	1.2%	0.9%	1.1%	0.7%	3.3%	1.4%	1.1%
Fruits	0.6%	0.6%	0.4%	0.8%	1.1%	1.19%	1.2%
Other crops	17.7%	14.8%	12.6%	10.8%	3.6%	5.39%	5.3%

Source: Directorate of Agriculture and Farmers' Welfare, Punjab

Foodgrains and oilseeds

As mentioned earlier a significant portion of the total cropped area is held by food grain production in Punjab and within the food grain production, the cropped area is majorly occupied by the wheat and paddy crops due to assured economic return in the form of Minimum Support Price provided to the farmers, on these two crops. Therefore, out of the total area of 78.2 lac hectares used for crop production, 40% was used for paddy cultivation and 45% was used for wheat cultivation in 2021-22. As a result of the high portion of total cropped area under wheat and rice have led to very high production. However, this cropping system of Punjab is becoming economically and ecologically unviable given the deterioration of soil health, depletion of water table and squeezing of farm incomes as cost of cultivation increases.

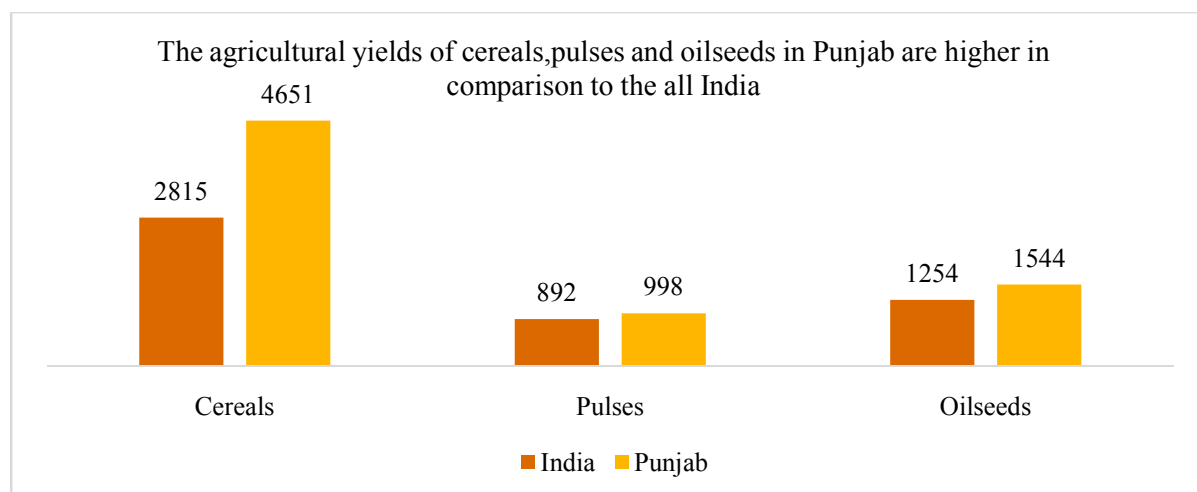
Table 12: Area and Production of Principal Crops in Punjab

Crops	Area (000 Ha)			Production (000 MT)		
	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)
Food Grains	6826	6844.4	0.2%	31627	29019.5	-8.2%
Cereals	6793	6781.8	-0.2%	31595	28943.5	-8.4%
Rice	3149	3144.6	-0.1%	13991.6	13648	-2.45%

Crops	Area (000 Ha)			Production (000 MT)		
	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)
Wheat	3530	3525.8	-0.1%	17185	14865.4	-13.5%
Maize	107.8	105.2	-2.5%	395.1	413.4	4.63%
Pulses	32.8	62.6	90.8%	31.7	75.6	138.4%
Gram	2	1.8	-10.0%	2.6	2.2	-15.3%
Other Pulses	30.8	60.8	97.4%	29	73.4	153%
Oilseeds	38.1	49.5	29.9%	58.8	75.3	28.06%
Groundnut	1.5	1.4	-6.6%	3	2.8	-6.6%
Other Oilseeds	36.6	48.1	31.4%	55.7	72.5	30.16%
Sugarcane	89.3	86.8	-2.7%	7487	7131	-4.7%
Cotton	251.6	251.3	-0.1%	1023	646	-36.8%
Total	7818	7826	0.1%	40195.7	36872.1	-8.26%

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Figure 19: Crop-wise yields in Punjab and India, 2020-21 (in Kgs/ hectare)

Source: Directorate of Agriculture, Cooperation and Farmers Welfare, Ministry of Agriculture.

The yields of cereals, pulses and oilseeds in Punjab are higher in comparison to all India. Yield of food grain is the highest in the country. After the introduction of the green revolution crop yields significantly increased in Punjab (Table 13). It was due to introduction of high yield varieties of seeds, intensive use of fertilizers and pesticides along with the application of highly mechanized farm implements and expansion of irrigation. However, yields are stagnating in wheat and rice and it is another reason for crop diversification to be the way forward. Oilseeds and pulses which have adequate demand deficit in the country could offer one avenue for crop diversification.

Table 13: Crop-wise yields in Punjab (in Kgs/ hectare)

Crops	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2000-01	2010-11	2020-21	2021-22
Rice	1009	1765	2733	3229	3506	3828	4443	4340
Wheat	1244	2237	2730	3715	4563	4693	4868	4216
Maize	1135	1555	1602	1784	2793	3707	3665	3930
Sugarcane	33956	40442	49739	55369	60844	70059	83841	82153
Cotton	269	371	309	463	430	641	694	437

Source: Directorate of Agriculture and Farmers' Welfare, Punjab

Horticulture

It is observed that the share of area under fruits has increased over the years. (Table 14). Punjab has diverse agro-climatic zones which are favourable to production of various fruits such as Kinnow, Sweet Orange, Guava, Pear, Litchi, Mango and Peach. Horticulture sector can provide good opportunities to diversify the cropping pattern in agriculture away from the current cereal-centric focus to high value and commercial horticultural crops.

New Initiatives:

Keeping in view the importance of this sector Horticulture Department of Punjab has identified a 100-acre land at Attari for the establishment of Post Graduate Institute of Horticulture Research and Education in Amritsar. The institute will be established by Indian Council for Agriculture Research (ICAR) in collaboration with the Punjab government. In addition to it, Five Citrus Estates have been established in Bhunga (Hoshiarpur), Badal (Sri Muktsar Sahib), Abohar and Tahlwala Jattan (Fazilka). The estates will cover approximately 43,646 hectares of area and 8,174 farmers have been registered for the same.

Top three fruits with the highest production recorded in 2021-22 were Kinnow, Guava and Mangoes. The highest yield was seen in Bananas (61,448 Kgs/ha), Grapes (30,963 Kgs/ha) and Kinnow (26,784 Kgs/ha). However, the production of amla recorded the highest growth of 52.7% followed by 45.7% growth in the production of peach and 37.6% growth in the production of sweet orange.

Table 14: Area, Production and Yield of Horticulture crops

Crop	Area (Hectare)			Production (MT)			Yield (Kgs/Ha)		
	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)
Fruits	93615	96686	3.3	2027175	2141770	5.65	21654	22152	2.30
Kinnow	44752	46841	4.67	1177544	1254598	6.54	26313	26784	1.79
Sweet Orange	2788	3800	36.3	24179	33281	37.64	8672	8758	0.99

Crop	Area (Hectare)			Production (MT)			Yield (Kgs/Ha)		
	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)	2020-21	2021-22	Change (%)
Lemon	2655	3031	14.16	21304	24528	15.13	8023	8094	0.88
Litchi	3142	3653	16.26	51504	60390	17.25	16394	16530	0.83
Guava	9730	12173	25.11	219850	276685	25.85	22596	22729	0.59
Pear	3336	4335	29.95	78236	101573	29.83	23454	23431	-0.10
Peach	1801	2623	45.64	32232	46979	45.75	17900	17910	0.06
Plum	399	509	27.57	7041	8982	27.57	17657	17662	0.03
Grapes	230	224	-2.61	6980	6921	-0.85	30371	30963	1.95
Ber	1278	1564	22.38	22083	27542	24.72	17276	17612	1.94
Amla	640	936	46.25	9540	14571	52.74	14916	15571	4.59
Banana	147	185	25.85	9053	11363	25.52	61376	61448	0.12
Mangoes	7987	8897	11.39	137281	156202	13.78	15637	17557	12.28

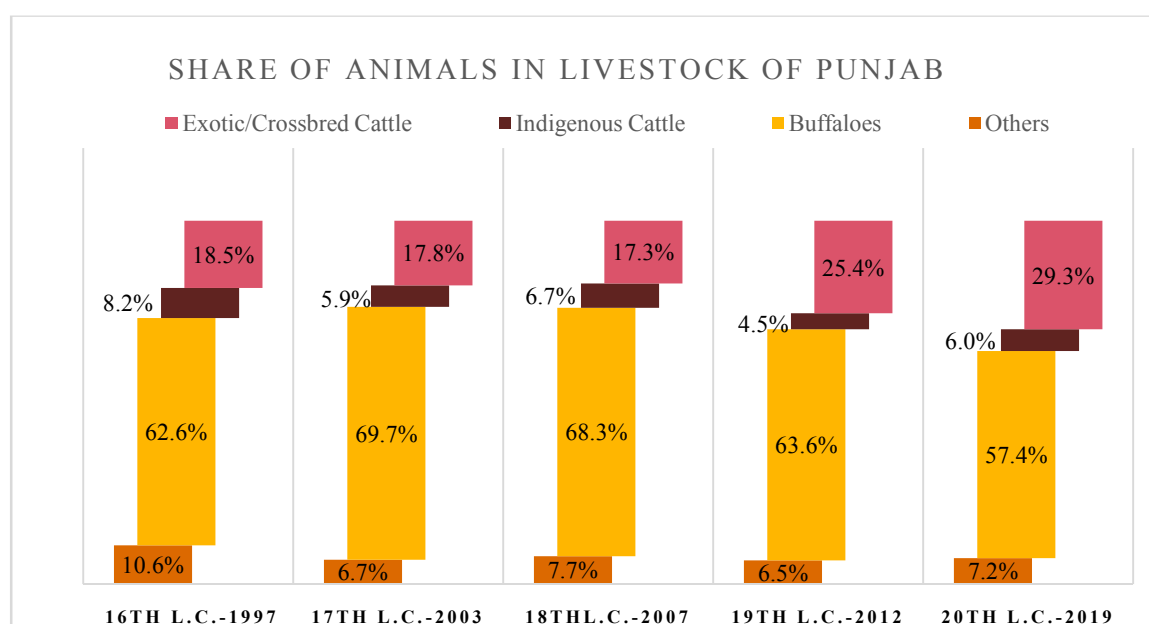
Source: Director, Horticulture, Punjab

Livestock

Livestock rearing is an important sub-sector under agriculture and allied activities. It contributes over one third GSVA to agriculture and is the second largest contributor to agricultural GSVA. It is expected to contribute over 38.44% of Agriculture GSVA in 2022-23(A). It witnessed a growth of 4.2% in 2022-23. Over the period of 2012-13 to 2021-22, the livestock sector recorded an average growth of 5.0%, as compared to 0.43% in the crop husbandry sector. As compared to crop husbandry the low dependence of this sub-sector on natural factors like rainfall, soil type and climatic conditions make it a more sustainable source of income generation. This sub-sector plays a significant role to generate alternative source of income and full/part-time employment for rural households of Punjab. As per the NSSO report on Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India (2012-13), Punjab reported the second highest average monthly income of Rs. 5,303 from farming of animals, surpassed only by Haryana (Rs. 6,089). Milk production was highest source of income generation which contributed 91.6% to the total average monthly receipt from farming of animals.

As per the 20th Livestock Census-2019 Punjab has 1.3% share of India's total livestock. Share of buffaloes was largest (57.4%,) in total livestock population, followed by cross-breed cattle and indigenous cattle **Figure 20**. The share of cross-breed cattle increased to 29.3% in 2019, in comparison to 25.4% in 2012. It reveals that share of higher productivity animals is rising in the State. Available facts show that Punjab has the highest per capita milk availability 1219 per gram per day in the country in 2020-21. Share of poultry of Punjab in India was 2.1%.

Figure 20: Share of animals in livestock of Punjab

L.C. - Livestock Census

Source: Livestock Census, various years

Table 15: Milk, meat and Eggs production and growth in Punjab

Year	Production				Growth			
	Milk ('000' tonnes)	Egg (in lakh nos.)	Meat ('000' tonnes)	Wool ('000' Kg)	Milk (%)	Egg (%)	Meat (%)	Wool (%)
2007-08	9282.0	37914.0	109.0	435.0				
2008-09	9387.0	36790.0	108.0	451.0	1.1%	-3.0%	-0.9%	3.7%
2009-10	9389.0	32828.0	147.0	485.0	0.0%	-10.8%	36.1%	7.5%
2010-11	9423.0	35449.0	175.0	506.0	0.4%	8.0%	19.0%	4.3%
2011-12	9551.0	36030.0	181.0	532.0	1.4%	1.6%	3.4%	5.1%
2012-13	9724.3	37911.0	212.1	557.7	1.8%	5.2%	17.2%	4.8%
2013-14	10011.1	43375.6	235.0	557.7	2.9%	14.4%	10.8%	0.0%
2014-15	10351.4	42642.2	236.9	460.9	3.4%	-1.7%	0.8%	-17.4%
2015-16	10774.2	44218.2	249.9	472.7	4.1%	3.7%	5.5%	2.6%
2016-17	11282.1	47825.6	248.6	489.6	4.7%	8.2%	-0.5%	3.6%
2017-18	11854.9	52250.3	276.4	514.7	5.1%	9.3%	11.2%	5.1%
2018-19	12598.8	55908.7	231.3	524.9	6.3%	7.0%	-16.3%	2.0%

Year	Production				Growth			
	Milk ('000' tonnes)	Egg (in lakh nos.)	Meat ('000' tonnes)	Wool ('000' Kg)	Milk (%)	Egg (%)	Meat (%)	Wool (%)
2019-20	13347.6	56388.0	248.4	525.4	5.9%	0.9%	7.4%	0.1%
2020-21	13394.0	56511.6	223.7	455.8	0.3%	0.2%	-9.9%	-13.2%
2021-22 (P)	14076.8	60663.8	227.9	449.1	5.1%	7.3%	1.9%	-1.5%

Source: 1. Basic Animal Husbandry Statistics, 2021 published by DAHD, MFHAD of GOI.

2. Director, Animal Husbandry, Fisheries and Dairy Development, Punjab.

In 2021-22, milk production in Punjab increased by 5.1% in comparison to the growth of 0.3% in 2020-21, Egg production increased by 7.3% in comparison to the growth of 0.2% in previous year. Interestingly the meat production registered growth of 1.9% in 2021-22 in comparison to the negative growth of 9.9% in the previous year. Over the period of 14 years ranging from 2007-08 to 2021-22, the milk, egg, meat and wool production in Punjab registered an average growth of 51.6%, 60%, 109% and 3.24% respectively. (NDDB)⁵.

The Punjab government is making special efforts to develop Punjab as a “Model dairy state of India”.

To be a model state, the state has following vital cardinals:-

1. The state has an extensive network of veterinary infrastructure to provide the best animal health care and breed improvement facilities to the livestock owner. The state has 1367 Veterinary Hospitals, 1489 Veterinary Dispensaries and 22 Veterinary Polyclinics. As far as Manpower is concerned, the State has 1504 sanctioned posts of Veterinary Officers and 2010 posts of Veterinary Inspectors. On average, every Veterinary Institute provides Animal Healthcare and breed improvement facilities to 2470 livestock units, 2.5 villages and around 4.5 km radius, which is the best in the country.
2. The state has already restructured its Animal Husbandry Department's manpower infrastructure to meet the current challenges. The state has appointed 653 Veterinary Inspectors and in the process of employing 418 Veterinary Officers and 254 Veterinary Inspectors.
3. People of the state are always committed to keeping the best genetic potential and high-yielding breeds of animals. By virtue of this, per capita availability of milk in the state (1219 gram) is approx three times the national average (406 gms) and of eggs is (189 eggs) approx 2 times the national average (86 eggs). State Animal Husbandry Department performed 21.37 lakh artificial inseminations in the State during 2021-22 for improving Genetic Potential of Cow and Buffalo.
4. The state has Northern Region Disease Diagnostic Laboratory (NRDDL) at Jalandhar which provides Disease Diagnostic services to 8 states/ UTs (Punjab, Haryana, Jammu, Himachal

⁵National Dairy Development Board. Per capita availability of Milk by State/U.Ts. Available at <https://www.nddb.coop/information/stats/percapitavail>

Pradesh, Rajasthan, Chandigarh & Kashmir, Ladakh and Delhi (NCT)). In the recent past, the Covid-19 testing laboratory was also established for Covid-19 testing procedures. Till now, laboratory has analysed 451 samples of Lumpy Skin Disease and 204 samples of African Swine Fever under Standard Disease Investigation and Surveillance Protocol. Funds of Rs. 1.60 crore during 2022-23 have been allocated under RKVY project for “Up gradation and modernization of Regional Disease Diagnostic Laboratory, Jalandhar”.

5. The state has Guru Angad Dev Veterinary and Animal Sciences University at Ludhiana, which is providing research and Animal Health care services in the State. In the recent past, the Covid-19 testing laboratory was also established for the Covid-19 testing procedures. University's Laboratory has been authorized as primary testing laboratory by Government for African Swine Fever (ASF).
6. The state has Punjab Veterinary Vaccine Institute at Ludhiana, which produces around 12 Vaccines/Antigens. It is now being upgraded to good manufacturing practice (GMP) norms as per WHO guidelines with funds to the tune of Rs. 32.00 crore under the RKVY scheme. This will enable state to produce different types of vaccines as per the best available norms to prevent prevalent animal diseases in the state.
7. A Multi-Speciality Veterinary Hospital and Regional Research Centre is being set up in the village of Sappanwali in Fazilka district at the cost of Rs. 62.14 crore with a view to providing specialized veterinary care of animals in the region. During 2022-23 budgetary allocation of Rs. 5.75 crore has been made for utilization in this project. The project will be completed by 2026-27.
8. A Regional Research and Training centre for Buffaloes is being established in the village of Booh, Tarn Taran with a view to improving the buffalo breeds through genetic improvement and to establishing an elite herd of Buffalo. The expected cost of the project is Rs 20 Crores. During 2022-23, budgetary allocation of Rs. 2.93 crore has been made for utilization in this project.
9. During the current year, the livestock population of the state was struck by two major outbreaks, namely Lumpy Skin Disease and African Swine Fever :-
 - a) To control Lumpy Skin Disease, the state purchased around 11.64 lakh doses of Goat Pox Vaccine at the cost of rupees 1.54 crore. Out of these, 9.54 lakh doses were injected to the eligible Cattle population of the state. The state also allocated emergency package of Rs. 1.61 crore for medicine to the treatment of animals affected by Lumpy Skin Disease. To prevent the spread of disease in future, the state has planned a mass vaccination campaign to vaccinate the entire eligible cattle population of the state from 15 February 2023. For this purpose, the state is in the process of purchasing 25 lakh doses of Goat Pox Vaccine at the cost of Rs. 78.75 lakh.
 - b) African swine fever, a dreaded disease affected pig population of the state. To provide relief to the piggery farmers, all the affected pigs farmers whose pigs were culled to prevent the spread of disease, were provided compensation of Rs 70 lakh under ASCAD Scheme and 91 pig farmers were compensated in the said scheme.
10. Under Rashtriya Gokul Mission (RGM), 2 Progeny Testing & 1 Pedigree Selection projects are ongoing project in the state funded by GOI implemented by PLDB under the supervision of NDDB. Purpose of the projects is to procure high genetic merit bulls of different breeds/species for regular supply to the semen banks. The details of this are as follows:

- a) **Progeny Testing- Murrah**
 1. District: implemented in Patiala, Sangrur & Barnala
 2. Total Ongoing Budget of Rs. 2349.15 lakh (2019-20 to 2024-25)
 3. Breed: Murrah.
 4. Target achieved till date: 352 Bulls procured against a target of 360 bulls to be achieved till 2024-25.
- b) **Progeny Testing- Sahiwal**
 1. District: Implemented in Fazilka & Shri Muktsar Sahib
 2. Total Ongoing Budget of Rs. 1302.22 lakh (2019-20 to 2024-25)
 3. Breed : Sahiwal Bulls
 4. Target Achieved till date: 132 Bulls procured against a target of 235 bulls to be achieved till 2024-25.
- c) **Pedigree Selection- Nili Ravi**
 1. District : Amritsar, Tarn- Taran & Ferozepur
 2. Total Ongoing Budget of Rs.532.72 lakh (2019-20 to 2024-25)
 3. Breed: Nili-Ravi Bulls
 4. Target Achieved till date: 16 Bulls procured against a target of 30 bulls to be achieved till 2024-25.
- d) **Accelerated Breed Improvement Programme - Using Sexed Semen is initiated:-**

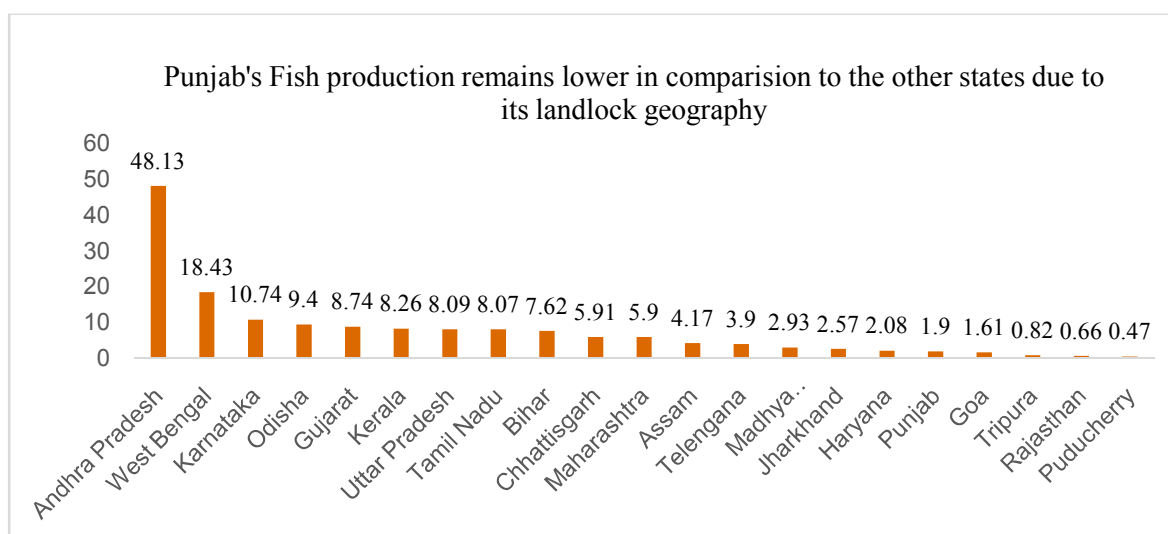
The project will help in production high genetic potential female calves. This step will help in solving the problem of stray animals in the long run and also decrease the expenses incurred by farmers on upbringing of male calves.

Initially Department has planned to procure 60,000 doses of Frozen Sexed Semen from Government of India approved firm out of which 32,000 doses have already been received till now.

Fisheries

Punjab is a landlocked and agriculture dominant state. However, in the recent past, Fisheries sector has emerged as a sun rise sector in Punjab. In terms of fish production, although coastal states like Andhra Pradesh, West Bengal, Gujarat, etc. are ahead of Punjab; popularization of activities like shrimp farming, re-circulatory aquaculture system, bio-floc systems, fish feed mills, etc. in private sector are strengthening Fisheries Sector in the State. Contribution of the Fisheries sector to overall agriculture and allied activities GSVA of Fisheries is 1.47% in the year 2022-23(A). Despite adverse conditions of pandemic this sector grew at the rate of 11.78% in the year 2022-23(A), vis-à-vis an average annual growth rate of 7.28% between 2012-13 and 2021-22.

During the year 2021-22, 1293.70 lac fish seed has been produced at Govt. Fish Seed Farms 3179.40 acres new area has been brought under fish culture and 40511.29 acres old area has been maintained under fish culture. During the year 2021-22, total fish production of 189646.9 tonnes has been achieved. 8497 aspirants have been given free 5-days trainings in Fish Farming, Further an amount of Rs.516.37 lac was provided to the fish farmers as bank loan, in an effort to promote self-employment in the sector.

Figure 21: Fish production in 2021-22 in Lakh Tonnes

Source: Handbook on Fisheries Statistics: 2022

Other initiatives

Promotion of Shrimp Farming

With the twin objective of utilization of salt affected land and enhancing income of farmers, special efforts are being made to bring saline affected water logged wasteland of south western district of Sri Muktsar Sahib, Ferozepur, Mansa, Fazilka, Bathinda and Faridkot under fish culture. Another very important activity of shrimp farming is popularizing at a very fast pace in these areas. Shrimp is a meat commodity which has a very high export value. Shrimp farming is helping farmers to earn handsome income of Rs.3.00 to Rs.4.00 lac per acre from land practically unfit for agriculture.

Starting from 1 acre area in 2016, shrimp farming has expanded to 830 acres area in the year 2021-22. Shrimp production almost doubled to 1500 tonnes in comparison to 788 tonnes last year. Increasing shrimp production will open gates for shrimp processing in the near future.

To encourage shrimp farming 95 beneficiaries have been provided a subsidy amounting to Rs. 537.18 lacs for bringing new area under shrimp culture.

Promotion of Fish Farming

Fish farming is very good auxiliary activity for farmers to switch on to diversification from agriculture. During 2021-22, to encourage fish farming, 41 beneficiaries have been provided subsidy amounting to Rs.153.78 lacs for bringing new area under fish culture.

Employment-generation avenues:

With a motive to generate employment and improve marketing facilities in fisheries sector, during 2021-22, for the first time in Punjab, there was provision to grant subsidy on fish transport vehicles under Pradhan Mantri Matsya Sampada Yojna (PMMSY). During the year 2021-22, 43 beneficiaries have been granted total subsidy of Rs.14.14 lacs for the purchase of motorcycles and auto-rickshaws with ice box.

To increase the availability of quality fish seed in the state, a new Govt. Fish Seed Farm is being constructed at Village Killian Wali, district Fazilka which will be operational during the year 2022-23.

The work of establishment of a retail fish market is under progress at district Patiala, which will be completed during the financial year 2022-23.

Fisheries sector in Punjab is now inviting entrepreneurs, who can indulge in innovative high fish production technologies like Re-circulatory Aquaculture System (RAS) and Bio-floc culture system. RAS is an innovative high fish production technology in which high density fish production can be achieved by rearing fish in indoor tanks within controlled environment and reused water.

Bio-floc culture system is another innovative technology in which microbes added within the tank/pond convert fish excreta into fish feed. It has dual benefits of a) maintenance of water quality and b) decrease of feed cost. This technology will not only help in high fish production from limited area, but will also help in increasing the farmer's profit. During the year 2021-22, many such units have been established in Punjab.

Quality of fish feed plays a very important role in achieving high fish production and profit to farmers. To promote the concept of providing quality feed to fish at nominal rates, establishment of Fish Feed Mills in private sector is being promoted under PMMSY. During the year 2021-22, first exclusive Fish Feed Mill has been established by a farmer at district Jalandhar.

COVID-19 Pandemic Effects and Strategy

Fisheries Department, Punjab tried to provide service delivery to the stakeholders during and after the frequent waves of COVID-19. Fish seed production activity is a very crucial stage of fish farming. Fish seed of carp variety of fish cultured in Punjab is available to the farmers once in a year from March to September. If this time is missed, farmer has either to purchase grown-up seed at higher price or to wait next year till the availability of seed. To minimize its impact on farmers, Fish breeding and fish seed supply services were ensured uninterrupted at all the districts of the State.

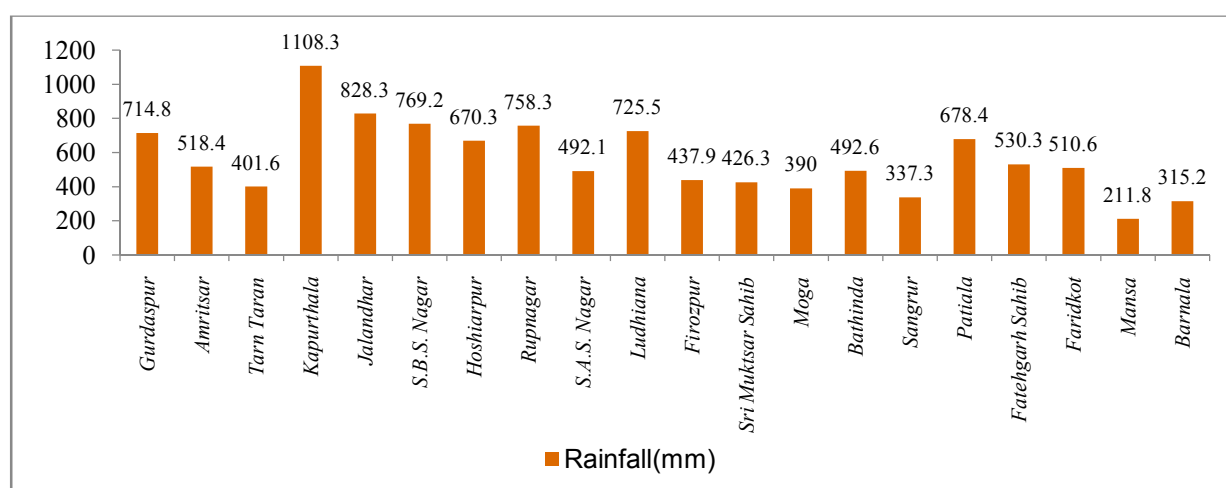
- Despite COVID-19 situation farmers were encouraged regularly to adopt shrimp farming. As a result, shrimp farming has been practiced in 830 acre in 2021-22.
- Extension services and elementary training on fish farming has been imparted on regular basis. Free monthly training camps have been organized in all the districts of the State. During COVID-19 waves, these camps have been organized through online mode.

2.6 Factors influencing agricultural performance

Rainfall

Although Punjab has adequate irrigation facilities and limited dependence on rainfall for its irrigation needs yet rainfall can play a significant role in terms of variation in agricultural output due to the damage to crops caused by excessive rain or floods. During 2021 the state received 565.9 mm of rainfall. The rainfall in various districts varied from 211.8 mm in Mansa to 1108.3 in Kapurthala. **Figure 22** highlights the average actual rainfall by districts of Punjab for the year 2021.

Figure 22: District-wise average annual rainfall 2021 (mm)

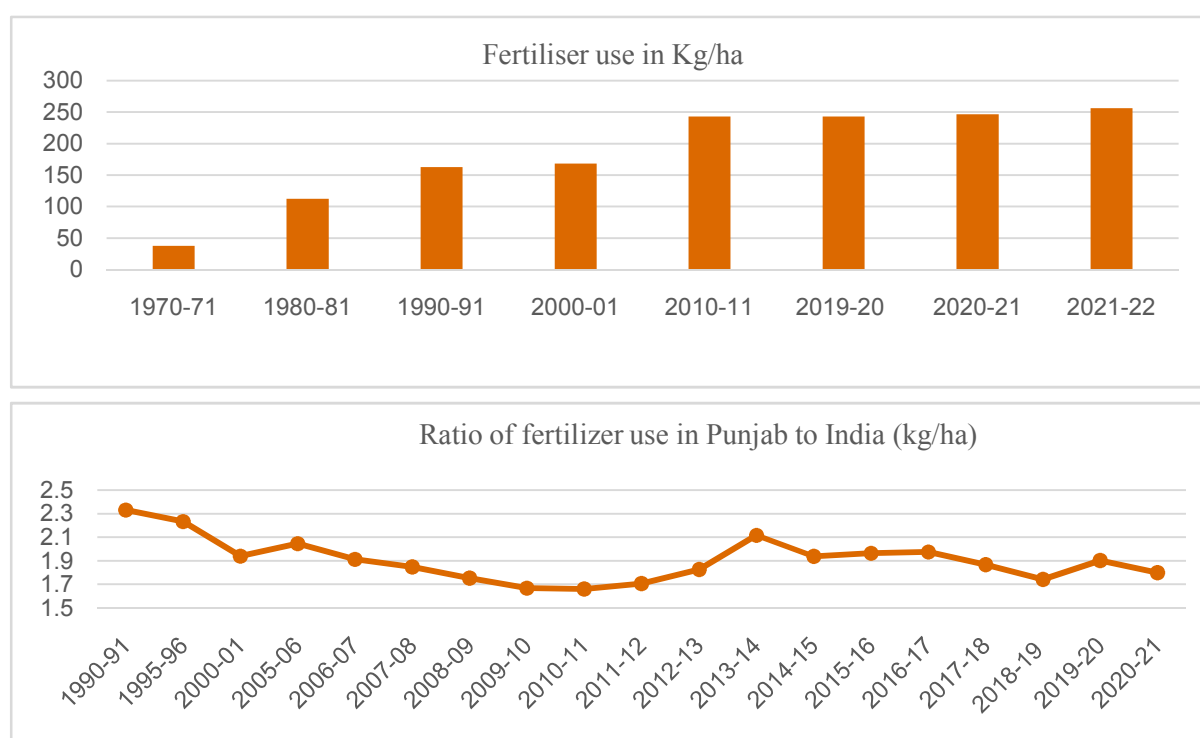
Source: India Meteorological Department, Government Of India.

Inputs

Fertilizers

It is observed by few experts that over use of fertilizer is a serious cause of concern in Punjab. In the post Green Revolution period fertilizer consumption increased significantly in the State from 37.5 kg per ha in 1970-71 to 162.6 kg per ha in 1990-91 and 243 kg per ha in 2010-11. In 2021-22 it was 256 kg per ha. In 1990-91, per ha use of fertilizer in Punjab was more than twice the average used in India. In 2010-11, this ratio stood at 1.67, as the all India average use of fertilizer per ha also increased.

Figure 23: Fertilizers use pattern in Punjab.

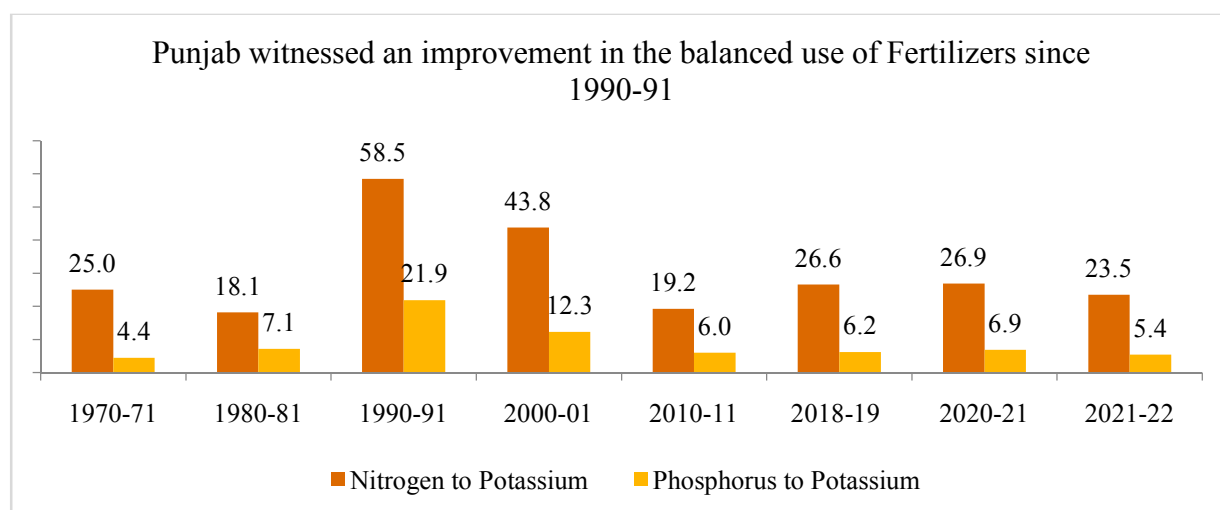

Source: Director of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Between 2011-12 and 2013-14, it again started rising as average use at all India level dropped, forming the U-shaped curve seen in (Figure 23). In 2020-21, the latest year for which data is available for both the state and the country, the ratio was 1.79 approximately.

A related concern is the imbalanced use of fertilizers. The ideal ratio for use of Nitrogen, Phosphorus and Potassium (NPK) is 4:2:1. However, a regime of urea subsidy to bolster the green revolution led to a situation of overuse of nitrogen fertilizer. At the all India level, the ratio of use was 6.4:2.8:1 in 2020-21. In Punjab, the usage was in the ratio of 26.9:6.9:1 during the same period. However, there is a significant improvement over 1990-91, when the ratio stood at 58.5:21.9:1. The ratio has further improved in 2021-22 (Figure 24).

Figure 24: Nitrogen to Potassium use and Phosphorus to Potassium use in Punjab.

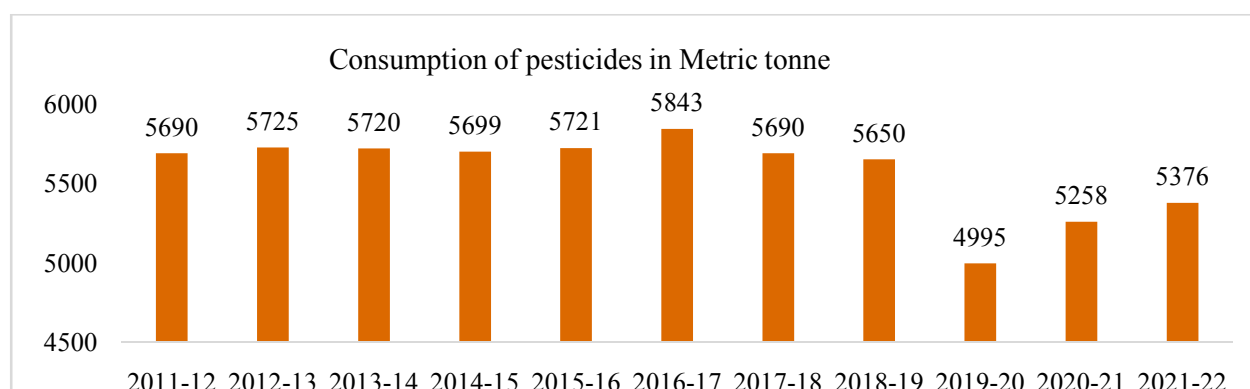

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab and Agricultural Statistics at a Glance, 2021

Pesticides

Pesticide use has similarly moderated (Figure 25). Usage of pesticides peaked in 2000-01 reaching 6970 metric tonnes. Since 2011-12, it has hovered around an average of 5717 metric tonnes. This was affected by high usage in 2016-17 (5843 MT), possibly in response to the pest attack in the previous year. In 2021-22, pesticide use increased by 2.24% over the previous year.

Figure 25: Pesticide use in Punjab, in metric tones

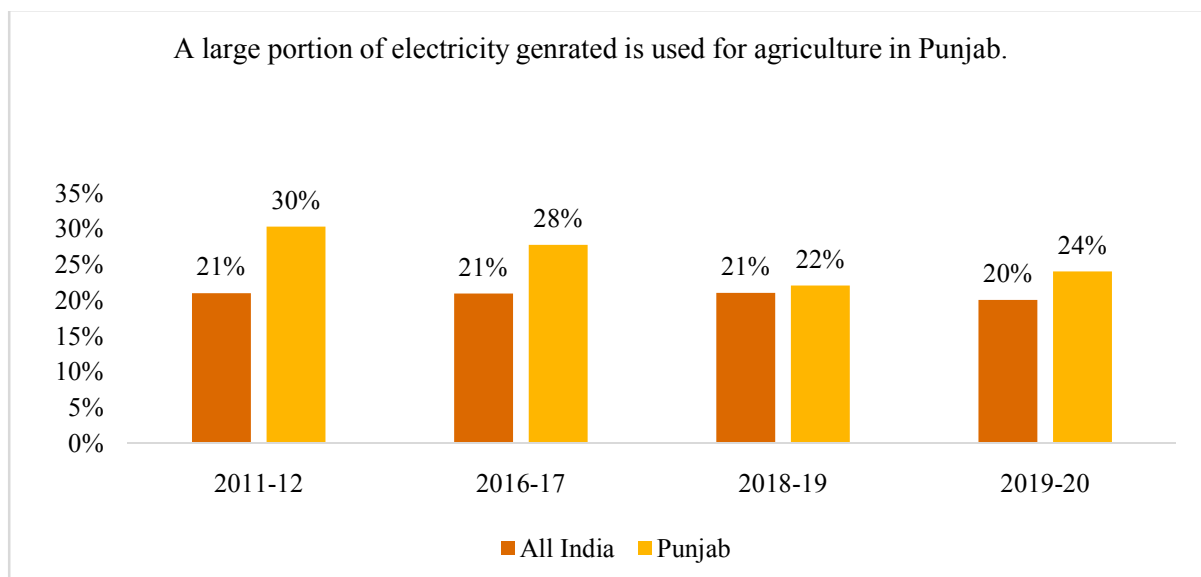

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Power

Punjab provides free electricity to its farmers. In 2019-20, electricity consumed by the agricultural sector in Punjab has increased by 2.77% over the previous year to reach 11581.56 GWh. This was 24% of total electricity sold in the state, higher than the corresponding 20% registered at the all India level. Even this reflects a decrease in the same ratio over the years. In 2011-12, a little more than 30% of total electricity sold was used for agricultural purposes, though in absolute terms, the electricity consumed by the agriculture sector was lower.

Figure 26: Percentage share of total electricity sold going for agricultural purposes

Source: *Agricultural Statistics at a Glance, various years*

Easy access to power may have incentivized farmers to over-exploit ground water resources. To address this important issue, the Punjab government has launched the *Paani Bachao Paise Kamao* scheme. It is a pilot Direct Benefit Transfer scheme being implemented in six agriculture feeder areas. The participant farmer gets a fixed allocation of electricity consumption. If the farmer consumes less than the fixed allocation, he/she receives a benefit of Rs. 4 per KWh of electricity not consumed. Moreover, electricity under the programme is available during daytime hours, unlike regular electricity received by farmers which is rostered, and hence unpredictable in supply. It causes farmers to leave their pump sets on auto-starters, that switch the pump set on or off based on electricity supply. Hence, if electricity is available at night when the farmer is not overseeing the irrigation, it may cause wastage, if more water than required, is extracted. By ensuring daytime supply of electricity, the scheme aims to control wastage of water on this front (Gill, 2019)⁶.

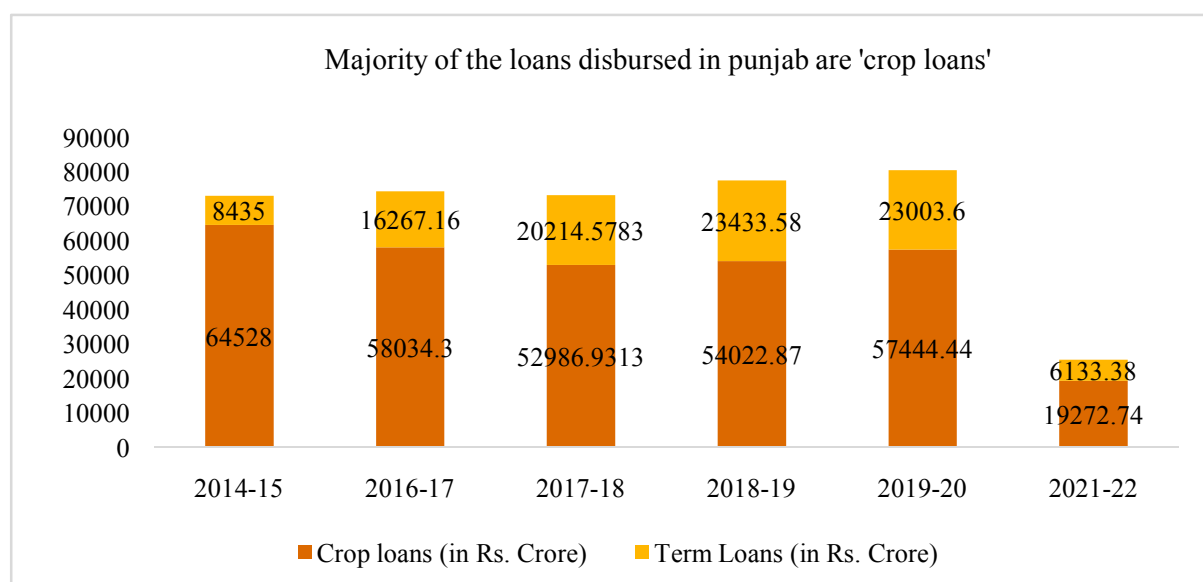
Farmers depend on steady electricity supply to water the crops. They have pumps, which draw water and spread it on the fields. Due to shortage of power supply, many have to suffer from losses. The state government of Punjab has come up with a unique scheme that will enable farmers to save water and earn money for every unit for electricity which they save. It will in turn cut down power shortage in the state. The Pani Bachao Paise Kamao Scheme is targeted towards proper utilization and conservation of water and electricity.

⁶ Gill, B. (2019). Saving Punjab's groundwater, one agricultural pump at a time. Available at <https://www.teriin.org/article/saving-punjabs-groundwater-one-agricultural-pump-time>

Credit

According to the Situation of Agricultural Households in India (NSSO, 2012-13), 53.2% of agricultural households in Punjab have a loan, slightly higher than the all India estimate of 51.9%. However, loans disbursed show a dip in 2017-18 and 2018-19. Another feature is that the majority of the loans are 'crop loans', i.e., working capital loans to finance one season of cultivation. In contrast, term loans were 24.14% of the total loan disbursed in 2021-22, raising concerns about the capacity of farmers to undertake long term investment on their farms.

Figure 27: Agricultural loans disbursed during the year

Source: Agriculture Statistics at a Glance, various years

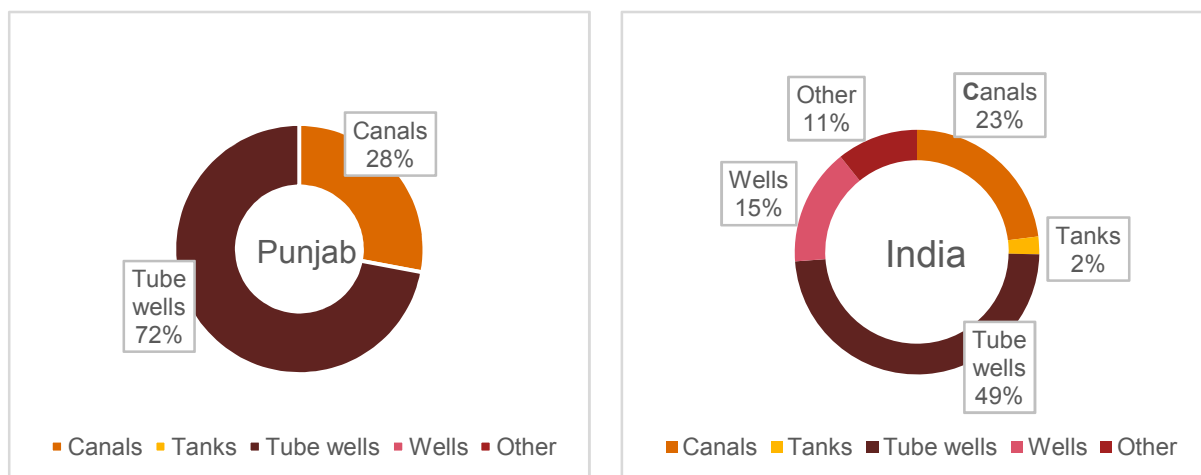
Irrigation

Punjab has a well developed irrigation network with almost whole of the cropped area under irrigation as compared to the all India level, where less than half the cropped area was under irrigation (Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare, 2021)⁷. In this context an interesting aspect is the source of irrigation. While at the all India level, sources of irrigation are diversified, in Punjab, most of the area under irrigation is under tubewells (**Figure 28**). This has implications for the availability of groundwater in the state.

The area irrigated by tube wells has been increasing (Figure 29) over period. The number of tube wells in the State has increased from 10.73 lac in 2000-01 to 15.29 lac in 2021-22, on account of tube wells operated on electricity increasing from 7.88 lac to 13.89 lac during the same time period. While the reduction in diesel operated tube wells is better for the environment, excessive extraction groundwater may not be compatible with sustainable agriculture.

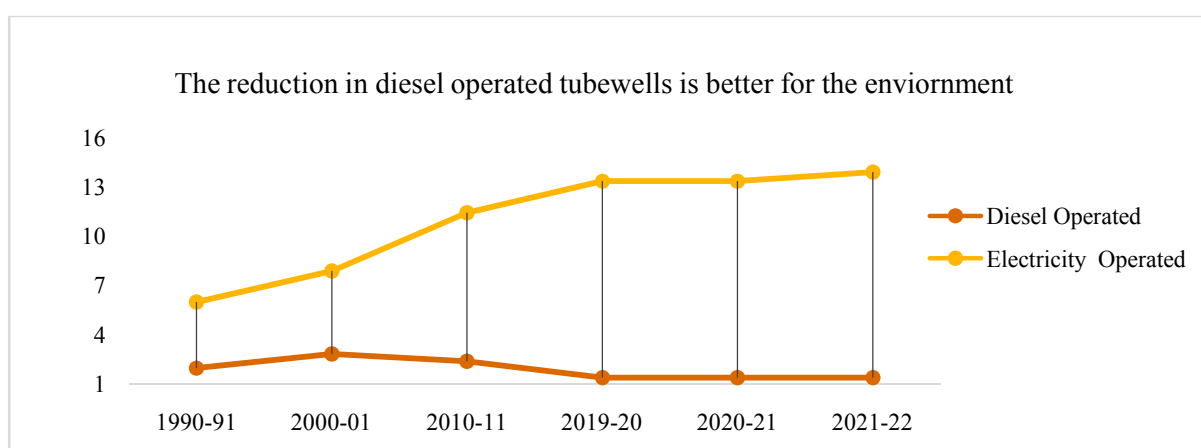
⁷ Department of Agriculture, Cooperation & Farmers Welfare (2021). Pocket Book of Agricultural Statistics, 2020.

Figure 28: Sources of irrigation, India and Punjab, 2018-19

Source: Irrigation Statistical Yearbook of India.

Figure 29: Number of tube wells (in lac)

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

According to Punjab Guidelines for Groundwater Extraction And Conservation, 2020 (Punjab Water Regulation and Development Authority), the stage of ground water extraction in Punjab varies from 24% in Dhar Kalan block, Pathankot to 368% in Patran Block, Patiala. In the overexploited category, out of a total of 109 blocks, 65 fall in the range of 103% to 199% whereas 44 fall in the range of 200% to 368%. The 44 blocks in Punjab that have a stage of ground water extraction exceeding 200% have been designated as "**ORANGE**" because of the higher extent of over-exploitation. These blocks would need most immediate and urgent attention for management and conservation of ground water in a fast track mode.

65 blocks in Punjab which are having stage of ground water extraction between 100 and 199% have been designated as "**YELLOW**" due to over-exploitation of ground water and need appropriate management and water conservation measures on an urgent basis. Blocks that have ground water extraction levels below 100% (three categories, Critical, Semi-critical and Safe, clubbed together) have been designated as "**GREEN**" (29 in Punjab) and need appropriate water management measures so that ground water conditions remain sustainable in the long run.

One solution is to promote the micro-irrigation system, comprising sprinkler and drip irrigation that enable precision farming by making water available in a targeted manner. Besides being water-saving, it aids soil health management. According to the Report on Input Management for Resource Use Efficiency by the Ministry of Agriculture & Farmers' Welfare, GOVERNMENT OF INDIA, Punjab has a low penetration of Micro Irrigation systems. Approximately, 48,281 hectares of Punjab's area is covered under micro-irrigation, as of March 2018. This is less than 0.5% of the total area under micro-irrigation in the country.

The Pradhan Mantri Krishi Sinchai Yojana was initiated to improve on-farm water use efficiency by enhancing adoption of precision irrigation and other water saving technologies. The scheme includes four components viz. i) **"Har Khet ko Pani"** which involves repair, restoration and renovation of water bodies, ii) **"Per Drop More Crop"** which includes introduction of water saving technologies, iii) **"Watershed"** that includes effective management of runoff water and improved soil and moisture conservation and iv) **"MGNREGA"** which includes repair and renovation of village ponds and construction of rainwater harvesting facilities. According to the State Irrigation Plan of Punjab, the expected decrease in water withdrawal/increase in groundwater recharge in all districts of Punjab under different components is 14974.37 MCM (Million Cubic Meter) per year. The maximum decrease in water withdrawal/increase in groundwater recharge of 11949.052 MCM is expected under component of 'Per Drop More Crop' followed by 'Har Khet Ko Pani' (2324.814 MCM), 'Watershed' (527.774 MCM) and 'MGNREGA' (172.728 MCM)⁸.

Farm Mechanization

As compared to other state, Punjab has high mechanization of major farm operations which has substantially improved the productivity of crops and the efficiency of farmers by obtaining more output with lesser involvement of labour, increasing cropping intensity and saving their time and costs. The time and labour so saved can be used by the farmers to venture into agriculture allied activities of dairy farming, poultry farming, beekeeping, fishing etc.

Table 16 highlights the physical and financial progress of Agricultural Machinery and its implements in the state of Punjab in 2021-22. All the major farming operations for wheat and paddy are mechanized in the state but efforts are being made to mechanize the farm operations for other agricultural and horticultural crops.

Table 16: Physical and Financial Progress of Agricultural Machinery and Implements in Punjab (2021-22) .

	Physical (in Numbers)	Financial (in Rupees)
Happy Seeder	224	24,270,600
Super Seeder	8608	1,055,580,578
Paddy Straw Chopper	828	140,466,900
Mulcher	553	58,165,139
RMB Plough	587	72,650,841
Zero till Drill	2563	94,383,167
Super SMS	42	2,470,440

⁸State Irrigation Plan, PMKSY 2017

Rotary Slasher	273	9,033,415
Baler	62	32,180,000
Rake	50	7,542,833
Crop Reaper/Reaper Binder	6	1,670,000
Total	13796	1,498,413,913

Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab

Promotion of agricultural mechanization for management of crop residue

The adverse environmental and health issues of crop residue burning are well documented. Persistent efforts have been made by the State Government to address the issue. The State has set a Paddy Straw Challenge Fund with an award of USD 1 million to find an appropriate technology to solve the problem.

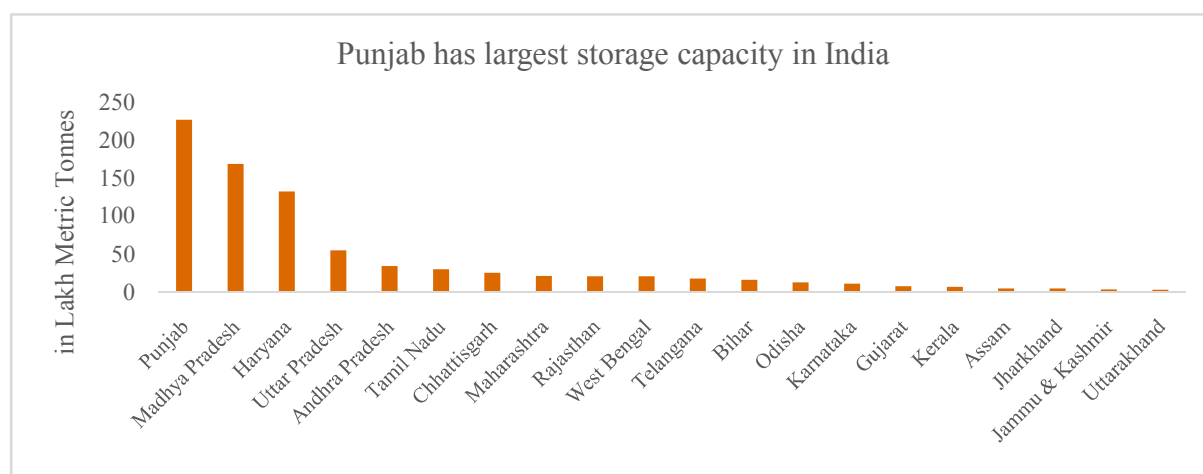
Financial assistance of more than Rs. 850 crore has been provided to the individual farmers/ farmer groups/ Cooperative Societies during the years 2018-19 to 2021-22 on purchase of agricultural machinery for crop residue management.

Farm machinery is a capital intensive input which is used to reduce the financial burden on the farmers by making the latest agricultural equipment available on hiring basis. In this context Custom Hiring Centres are being promoted in the State. Apart from this financial assistance has been provided on purchase of agricultural implements to the farmers/farmer groups/PACS. More than 86000 various types of agricultural implements have been provided on subsidy to the CHCs and individual farmers in the State.

2.7 Institutions and infrastructure

Storage

Figure 30: State wise storage capacity in India

Source: Agricultural Statistics at a Glance, 2021

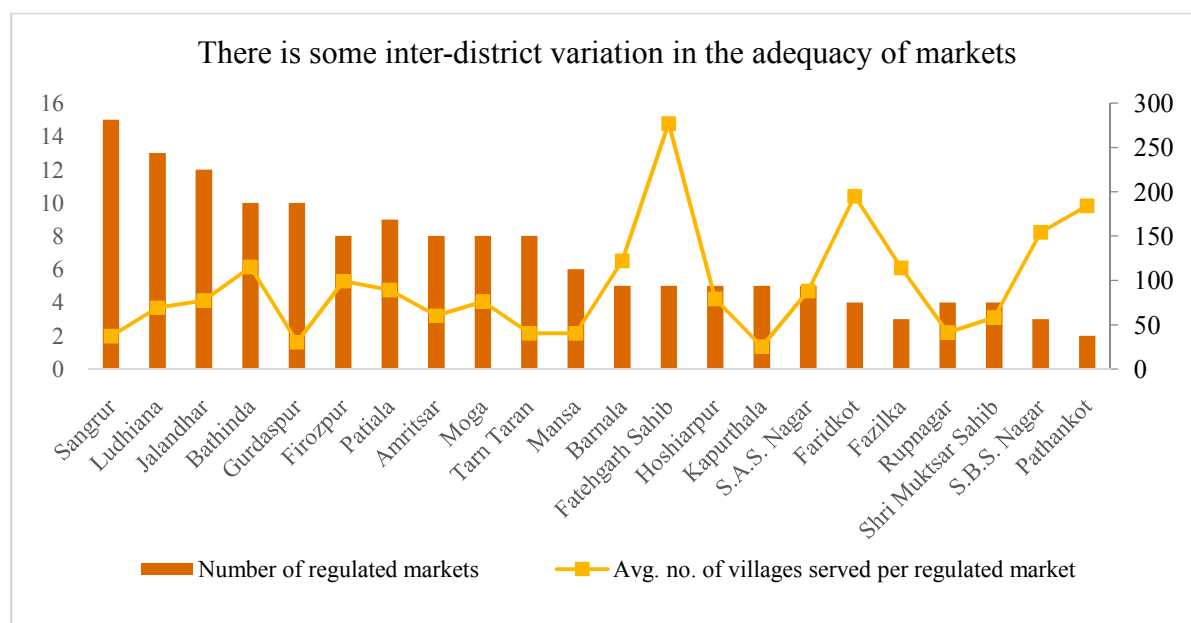
Punjab has the highest storage capacity in India. As of March 2022, the storage capacity with Food Corporation of India (FCI), Central Warehouse Corporation (CWC) and Department of Food and Civil Supplies in Punjab was 213.95 lac metric tonnes. The cold storage capacity in the state as of March 2022 was 24.46 lac metric tonnes with a total of 725 cold storage projects. This was 6.42% of the country's cold storage capacity.

Market Access

Punjab has well connected and adequate marketing infrastructure. As of 2022, there were 156 Principal agricultural markets in Punjab, out of which, 152 were regulated markets. 280 were submarket yards. This amounts to a catchment area of 80 sq. km for every market. Additionally, Punjab has 1390 rural primary markets and 488 farmers' markets called *Apni Mandis* where farmers directly sale to retail consumers.

There is some inter-district variation in the adequacy of markets. For instance, Sangrur has 15 markets, each serving 37 villages per regulated market. On the other hand, in Hoshiarpur, 277 villages are served per regulated market, with 5 regulated markets available. On average, 80 villages in Punjab are served by one regulated principal market.

Figure 31: District-wise number of regulated markets and average number of villages served per market in Punjab, 2021-22

Source: Punjab Mandi Board

Procurement

Punjab has a well-functioning procurement systems also. The percentage of the produced wheat crop procured was 88.9% in the year 2021-22 while, that of the paddy crop was 92.5% in Punjab. Punjab produced 10% and 16% of the total rice and wheat production of India, the respective share of contributions of the rice and wheat crops from Punjab to the Central Pool was approximately 21.18% and 30.50% in 2021-22.

Box 5: Electronic National Agricultural Market in Punjab

The electronic National Agricultural Market (eNAM) is a national agricultural products market platform to create a network of physical mandis which can be accessed online by buyers, farmers and commission agents. It involves the registration of the produce with the platform by the seller/ farmer which calls forth a price quote from the buyer interested to purchase it. Once the trade match takes place, and the produce is quality checked, an online payment is made to the seller, and the produce delivered to the buyer. The market also provides access to a larger national market for commission agents to make secondary trades.

e NAM has several advantages including –

- **Transparency:** As the prices are visible online, it is impossible for commission agents and traders to distort the market or manipulate the prices.
- **Direct link between farmer and buyer:** Since farmers can be directly on the platform, it empowers them to bypass commission agents, otherwise an integral part of the physical markets.
- **Access to larger markets:** Prior to the portal, farmers were forced to sell their produce, especially non-MSP harvests, in their local markets. e-NAM would be able to bypass by allowing farmers of one mandi to trade with buyers of another, thus providing access to a larger market.

According to the e-NAM website, 79 mandis in Punjab are already linked to the portal. Punjab has permitted sale of seven commodities on the platform. These include basmati, maize, potato, kinnaw, cotton, peas (green) and moong. As on 31st January 2023, 2687 traders, 8802 commission agents and 2,17,444 farmers of Punjab were registered under e-NAM.

Sources:

<https://enam.gov.in/web/state-unified-license/no-of-unified-licenses>

<https://enam.gov.in/web/dashboard/stakeholder-data>

Table 17: Production and Procurement of Principal crops of Punjab (in 000 tonnes)

Year	Paddy			Wheat		
	Production	Procurement	% of production procured	Production	Procurement	% of production procured
1980-81	4850	4432	91.4%	7677	4270	55.6%
1990-91	9710	7882	81.2%	12159	7109	58.5%
2000-01	13735	11057	80.5%	15551	9698	62.4%
2010-11	16148	13136	81.3%	16472	10278	62.4%
2018-19	19130	17027	89.0%	18257	17281	94.6%
2019-20	18917	16381	86.6%	17619	12686	72.0%
2020-21	20884	20396	97.5%	17185	12769	74.3%
2021-22(P)	20370	18834	92.5%	14865	13227	88.9%

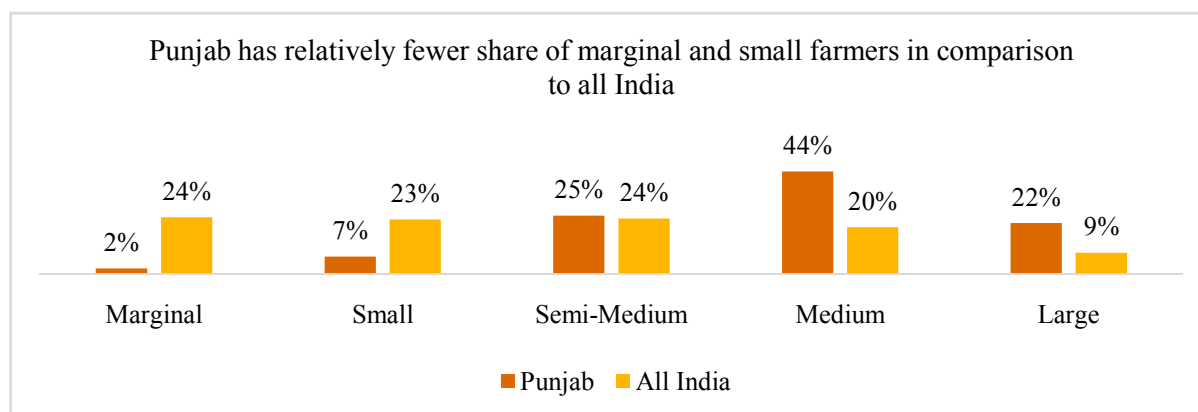
Source: Directorate of Agriculture and Farmers Welfare, Punjab and Department of Food and Civil Supplies, Punjab

2.8 Agricultural Land holdings profile

Land

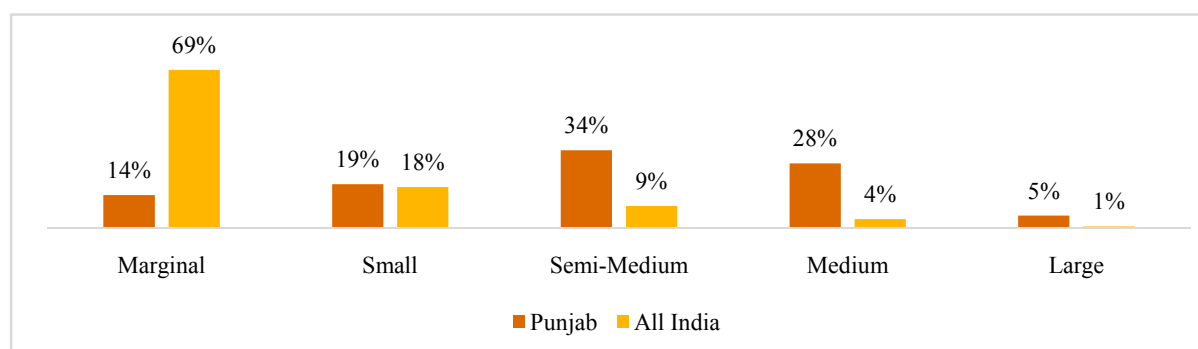
Punjab has a relatively smaller share of marginal and small farmers in comparison to all India averages (**Figure 32** and **Figure 33**). While 69% of land holdings are marginal (less than 1 ha) at the all India level, for Punjab it is merely 14%. Large farms (greater than 10 ha) comprise 5% of Punjab's land holdings, compared to 1% at the all India level.

Figure 32: Share of area of operational holdings, by size of land

Source: Agricultural Census, 2015-16

Figure 33: Share of number of operational holdings, by size of land

Source: Agricultural Census, 2015-16

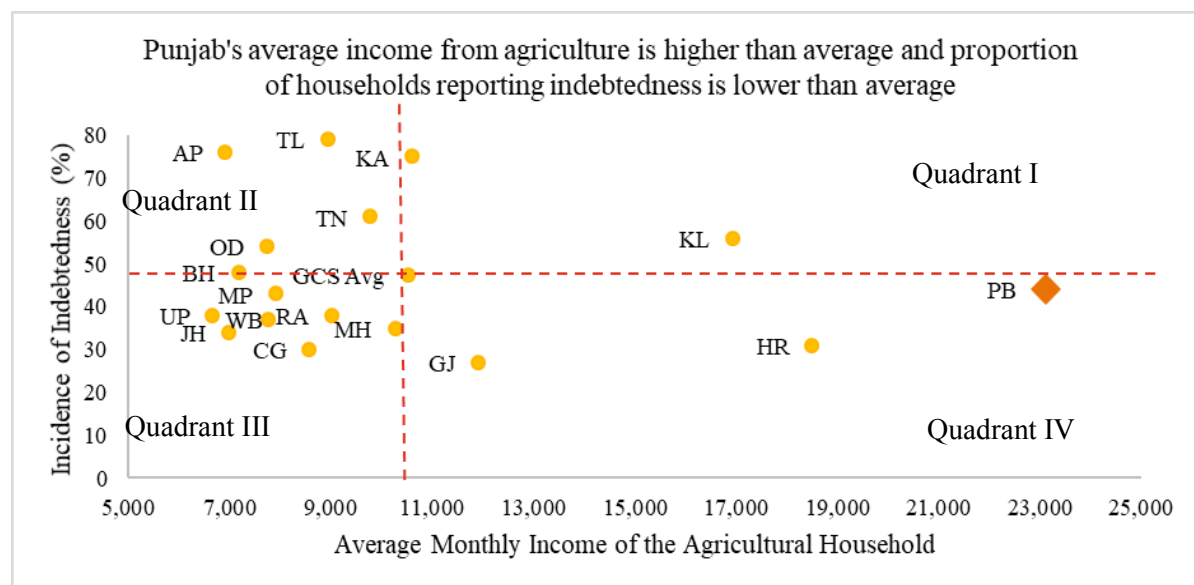
Income and Indebtedness

Agricultural households in Punjab enjoy high incomes and relatively low indebtedness. The NABARD All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) noted a marked variation among states with respect to the average monthly household income of agricultural households (NABARD, 2018)⁹. The agricultural households in Punjab had the highest average monthly income (Rs.23,133), followed by Haryana (Rs. 18,496) and Kerala (Rs. 16,927) reported maximum income levels in 2016-17. This is indicative of the fact that this sector is making a sizeable contribution to the State's economy.

⁹ NABARD (2018). *All India Rural Financial Inclusion Survey (NAFIS) 2016-17*. Available at https://www.nabard.org/auth/writereaddata/tender/1608180417NABARD-Repo-16_Web_P.pdf

Figure 34 plots the incidence of indebtedness in states against the average income of the agricultural households in the State. It shows that Punjab, Haryana and Gujarat are the only three states in Quadrant IV (i.e, those states whose average income from agriculture is greater than the average for

Figure 34: Average Agricultural Income and Incidence of Indebtedness among Agricultural Households

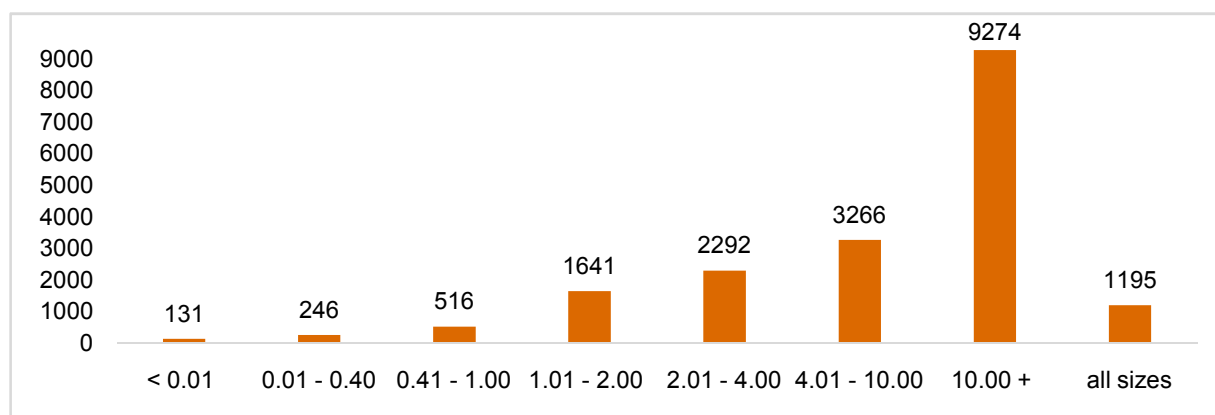
Source: NABARD All India Financial Inclusion Survey, 2016-17

General Category States and the proportion of households reporting indebtedness in the past year is below the average for General Category States).

However, it seems that indebtedness is higher among the marginal farmers. According to the Situation Assessment Survey 2013, 46.2% of the households belonging to “up to 1 hectare of land” possession category were indebted, in comparison to the 2.4% indebted households of the households possessing greater than 10 hectares of land. The average outstanding loan amount not surprisingly increased with increasing holding size. The average amount of loan outstanding for a household possessing less than 0.01 hectares of land was the least at Rs. 13,100, followed by Rs. 24,600 for 0.01-0.40 hectares and Rs. 51,600 for 0.41-1 hectares. Whereas the largest average loan amount outstanding was 9,27,400 of households possessing greater than 10 hectares of land (Figure 35)¹⁰. It is expected that large farmers would have greater repayment capacity commensurated with size of loan outstanding.

¹⁰ (n.d.). Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India. National Sample Survey Office, Ministry of Statistics and Programme Implementation.

Figure 35: Land size-wise Average Amount of Outstanding Loan (Rs 00) per agricultural household in Punjab

Source: Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India, MoSPI

Crop Loan Waiver Scheme

Keeping the high indebtedness among marginal farmers in mind, the State government has introduced the Crop Loan Waiver Scheme in the State in 2017. The State Government is trying to address these issues as high priority agenda. Since the inception of scheme, a total of 5,63,198 farmers have benefitted from the scheme to January 2022. The State Government has waived off crop loan to a tune of Rs.46,10,71,74,370.

2.9 Rural development

According to the 2011 census, 62.52% of the total population of Punjab resided in rural areas, vis a vis 69% at the all India level. According to the NSS report on Income, Expenditure, Productive Assets and Indebtedness of Agricultural Households in India, 51.1% of the rural households of Punjab were agricultural households. Hence, rural development and agricultural prosperity are closely linked.

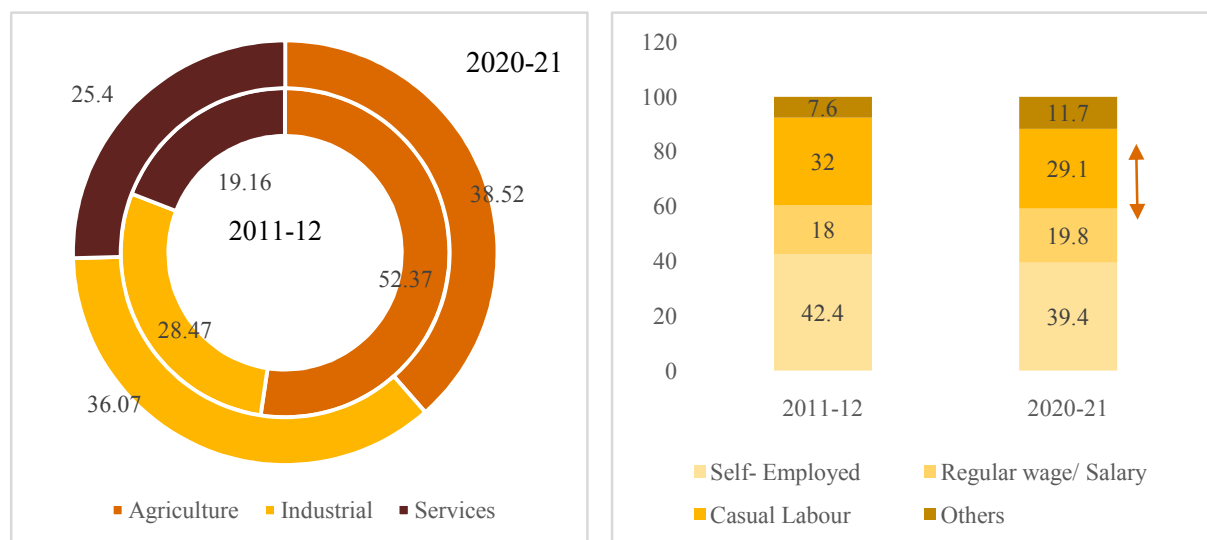
Employment

The share of agriculture in rural employment has declined from 52.37 % in 2011-12¹¹ to 38.52% in 2020-21.¹² There has been a corresponding increase in the share of services sector in rural employment from 19.16 % in 2011-12 to 25.4% in 2020-21. Further, the proportion of casual labour in rural employment also witnessed a decline from 32% in 2011-12 to 29.1% in 2020-21.

¹¹ NSSO (2014). Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf

¹² NSSO (2021). Periodic Labour Force Survey. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%202017-18_31052019.pdf?download=1

Figure 36: Sector-wise share in employment in Punjab (in %) and share of employment type of rural households (%)

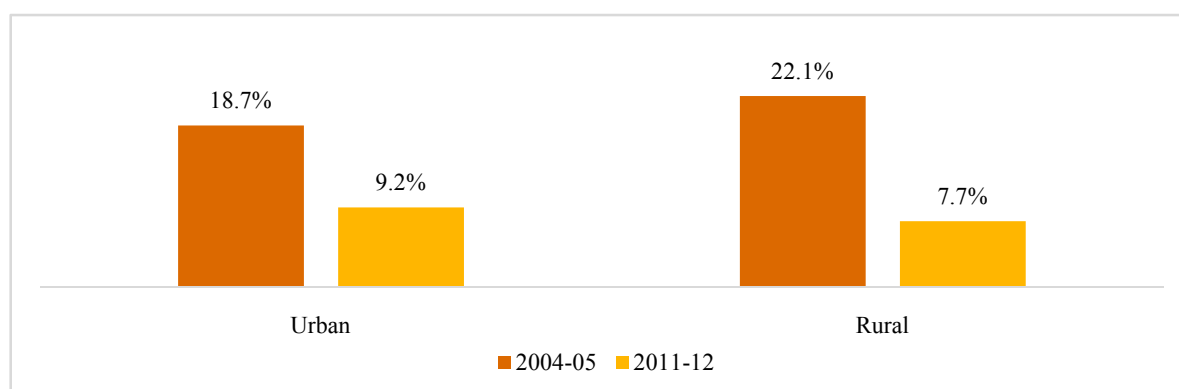
Source: Periodic Labour Force Survey, 2020-21, Employment and Unemployment Situation in India, 2011-12

Note: The data extracted from PLFS and Employment and Unemployment Situation report may not be strictly comparable

Rural Poverty

Punjab has managed to significantly reduce the proportion of its overall population below poverty line and rural population decreased from 22.1% in 2004-05 to 7.7% in 2011-12. The percentage of rural population living below poverty line in Punjab was 7.7% in comparison to the 25.70% of rural population living below poverty line at an all India level. Punjab's rural poverty has witnessed a 14.4 percentage points decline over the period between 2004-05 and 2011-12. The headcount ratio in urban areas was lower than that of rural areas in 2004-05. However, in 2011-12 the headcount ratio in urban areas was higher than that of rural areas.

Figure 37: Headcount ratio in rural areas vis-a-vis urban areas, Punjab

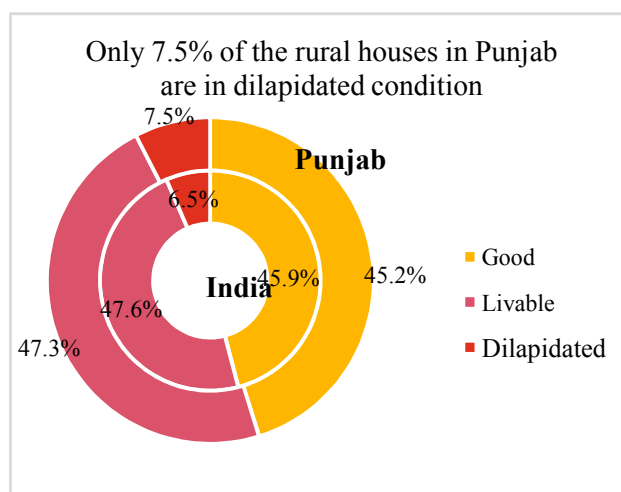
Source: Niti Aayog, erstwhile Planning Commission of India

Rural Housing

Decent housing conditions are a basic requirement for ensuring development and growth of the rural sector. Census 2011 highlights that 45.2% of rural houses in Punjab can be classified as 'good', against a national average of 45.9% (**Figure 38**). The proportion of rural households living in 'dilapidated' conditions on the other hand is 7.5% in comparison to the national average of 6.5%.

By the time of the NFHS-5 (2019-20), 71.4% of total rural households lived in pucca houses, while 24.4% lived in semi-pucca houses and only 1.4% of the total rural households lived in kachha houses.¹³ While the data of 2.8% rural households was missing.

Figure 38: Condition of rural households in Punjab and India

Source: Census of India, 2011

Access to basic services

Although Punjab has better drinking water facilities from many other States yet there is scope of lot of improvement. 6 districts in Punjab report 100 % of the total inhabited villages to be deficient in drinking water.¹⁴ Out of the 6 districts reporting 100% of its villages as water scarce, 5 districts belong to only Malwa belt of Punjab. The factors responsible for this acute problem of water scarcity include exploitation of the available groundwater for irrigation purposes and the presence of toxic heavy metals, Selenium, Arsenic, Uranium and pesticides being reported in the groundwater. (Towards Managing Rural Water Quality in the State of Punjab)¹⁵

According to the NSSO's 76th round on Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India, 93.4% of the rural households in Punjab have access to a latrine in comparison to the national average of 71.3%.¹⁶ NFHS-5 (2019-20) also states that 98.5% of the rural households have access to improved drinking water facility and 99.5% of them have access to electricity in Punjab.

Connectivity

All the inhabited villages in Punjab have been linked with pucca roads. Punjab has an extensive road network. At the end of March 2022, Punjab held a network of national highways of length 4105 kms, In 2019 state highways of length 1,133 kms and roads of length 1,47,862 kms. A well-developed network for Indian railways of length 2,265 kms also exists in Punjab. The state accounts for approximately 3.3% of the total railway network in India.¹⁷ An average, the population of 7232 people was served by one post office in Punjab in the year 2021-22.

¹³ (2019-20). Nation Family Health Survey (NFHS-5). International Institute for Population Sciences (IIPS).

¹⁴ Statistical Abstract of Punjab

¹⁵(n.d.). Towards Managing Rural Drinking Water Quality in the State of Punjab. World Bank. Retrieved from http://www.pbdwss.gov.in/dwss/circulars/WQ_strategy_mitigation.pdf

¹⁶(2019). Drinking Water, Sanitation, Hygiene and Housing Condition in India. Ministry of Statistics and Programme Implementation. Retrieved from http://www.mospi.gov.in/sites/default/files/publication_reports/Report_584_final_0.pdf

¹⁷RBI Handbook of Statistics on Indian States

Chapter 3 Industrial Development

Industrialization implies the creation and growth of factories, mills, power plants and so on. It refers to the development of manufacturing and other related activities. Without rapid industrialization economic development is almost impossible. The government has made persistent efforts for rapid industrialization of the state thereby generates more employment, opportunities, alleviates poverty and remove economic disparities.

In the year 2022-23(A), industrial GSVA growth in Punjab is in line with industrial sector growth at all India level. Over the ten year period between 2013-14 and 2022-23, industrial sector at all India level registered an average growth in GVA of 4.9% while Punjab registered GSVA a growth of 4.7%. In 2022-23(A) however, the industrial GSVA in the State grew at 4.3% with national growth of 4.1%.

In manufacturing, while traditionally agriculture-based sector – such as food processing and textile, wearing apparel have dominated, going forward, the light engineering sector may provide future opportunities for growth.

3.1 Introduction

Industrialization is regarded as essential for rapid development of any country or state as it plays a vital and crucial role in the development of an economy. It accelerates economic growth in a state and thereby increases the contribution of Industry sector in the state. Domestic product and contributes significantly to employment. It represents a process that involves economic and social changes.

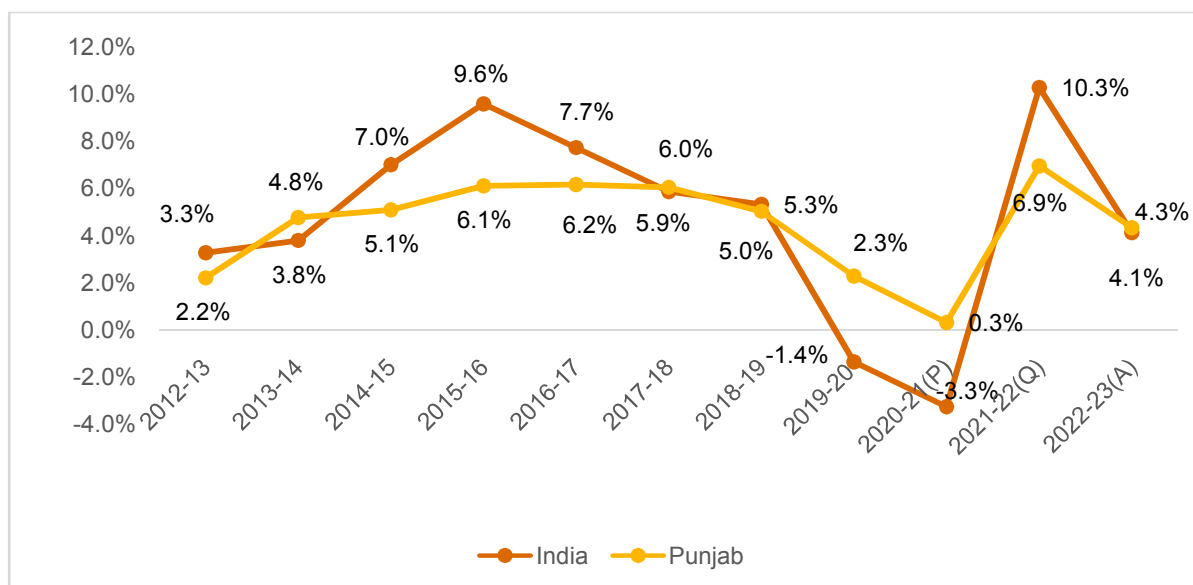
The industrial sector constitutes about a fourth of the overall GSVA and one third of the employment in Punjab. Manufacturing contributes the largest share of industrial sector in Punjab – accounting for more than half the industrial sector GSVA. Construction follows next, contributing more than a quarter of the industrial GSVA.

The Industry holds a prominent position in the Punjab economy contributes about 25% of total gross state value added in 2022-23(A). The sector's relevance can be identified through various direct and indirect linkages with other sectors, contributing to economic growth and employment. First, it ensure that domestic production can accommodate domestic demand and reduces the reliance on imports. Thereby assisting in the improvement of trade. Second, industrial growth has multiplier effects, which translates into employment growth.

3.2 Performance

In the year 2022-23(A), industrial GSVA growth in Punjab is in line with industrial sector growth at the all India level (Figure 39). Over the ten year period between 2013-14 and 2022-23, industrial sector at the all India level registered an average growth in GVA of 4.9% while Punjab registered a growth of 4.7%. In 2022-23(A) however, the industrial GVA in the State grew at 4.3% with national growth of 4.1%.

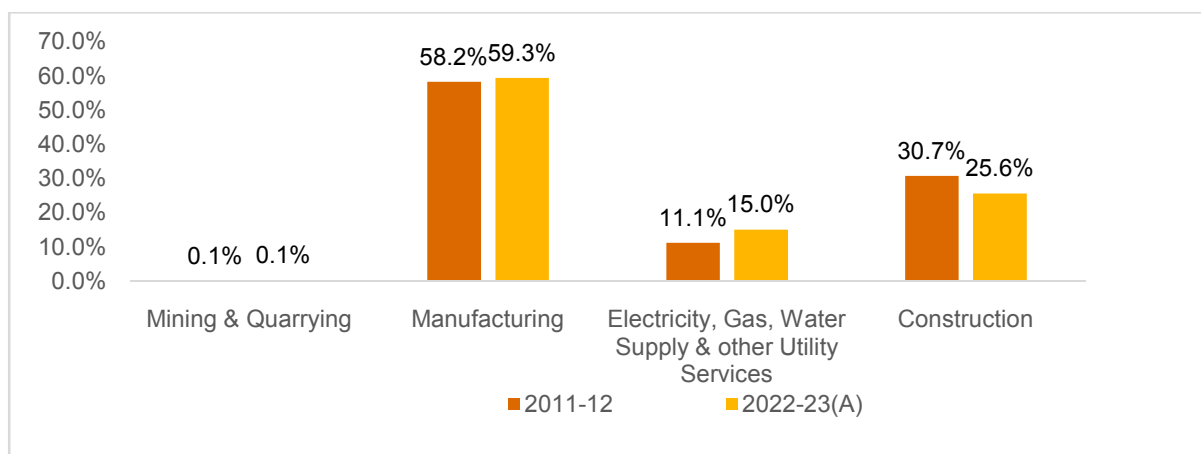
Figure 39: Growth of industrial GVA/GSVA at constant prices, India and Punjab

Source: MoSPI and Directorate of Statistics, Punjab

Due to its large share in the industrial sector GSVA, manufacturing closely determines the growth tendency of the entire sector. Manufacturing accounts for more than half of the industrial sector GSVA (Figure 40). Construction follows next, contributing more than a quarter of the industrial GSVA. Between 2011-12 and 2022-23(A), there has been a reduction in the share of the construction but there is an increase in the share of manufacturing, electricity, gas, water supply and other utilities.

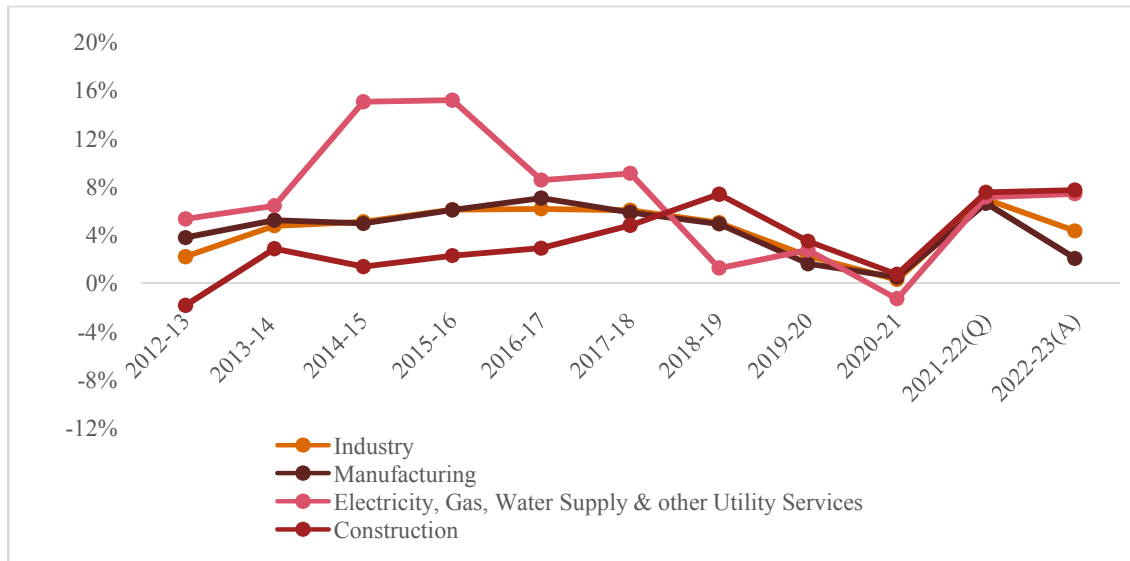
Figure 40: Share of sub sectors in industrial GSVA in Punjab, current prices

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Accordingly Figure 41 shows, the growth rates of the manufacturing sector and industrial sector overall move closely together. In 2022-23(A), the manufacturing sector is estimated to grow by 2.05%. However overall industrial growth to grow by 4.33%. Industrial performance across districts is affected by whether they are located on the border or not.

Figure 41: Growth rate of industrial sector GSVA

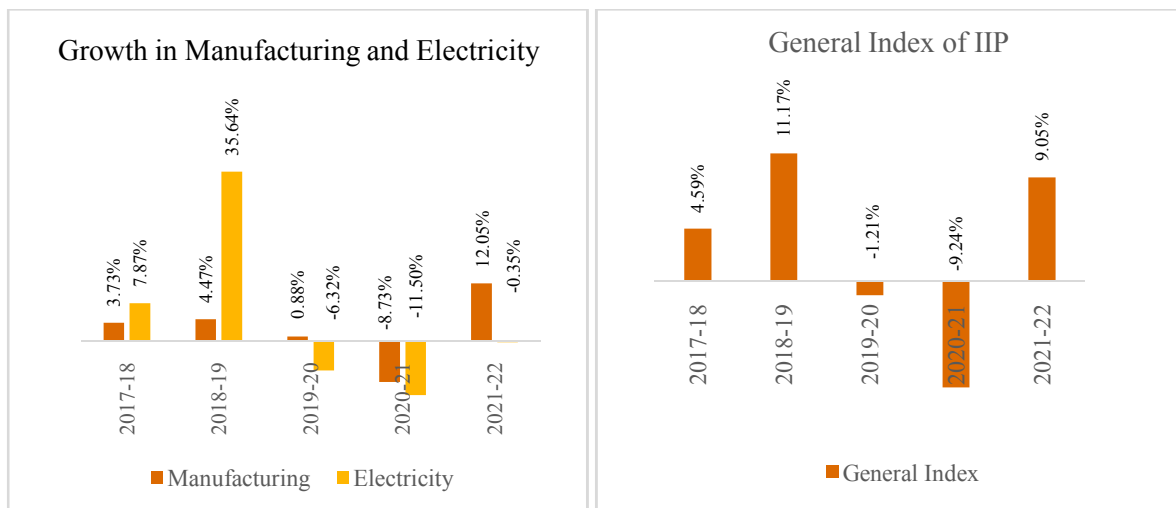

Source: Directorate of Statistics, Punjab

3.3 Index of industrial production

Contrary to GSVA trends, the general Index of Industrial Production (IIP) has shown rapid growth in 2021-22. Overall IIP growth rate for the year 2021-22 is 9.05% whereas it was (-)9.24 in 2020-21. (Figure 42) Manufacturing, with a weight of 80.7%, grows by 12.05% in 2021-22. Since IIP is a volume-based measure; a difference in the trends with industrial GSVA is not compatible. That is, even as volume growth accelerated, growth in value add (which is net of inputs from production) may have slowed.

Figure 42: Growth rate of IIP

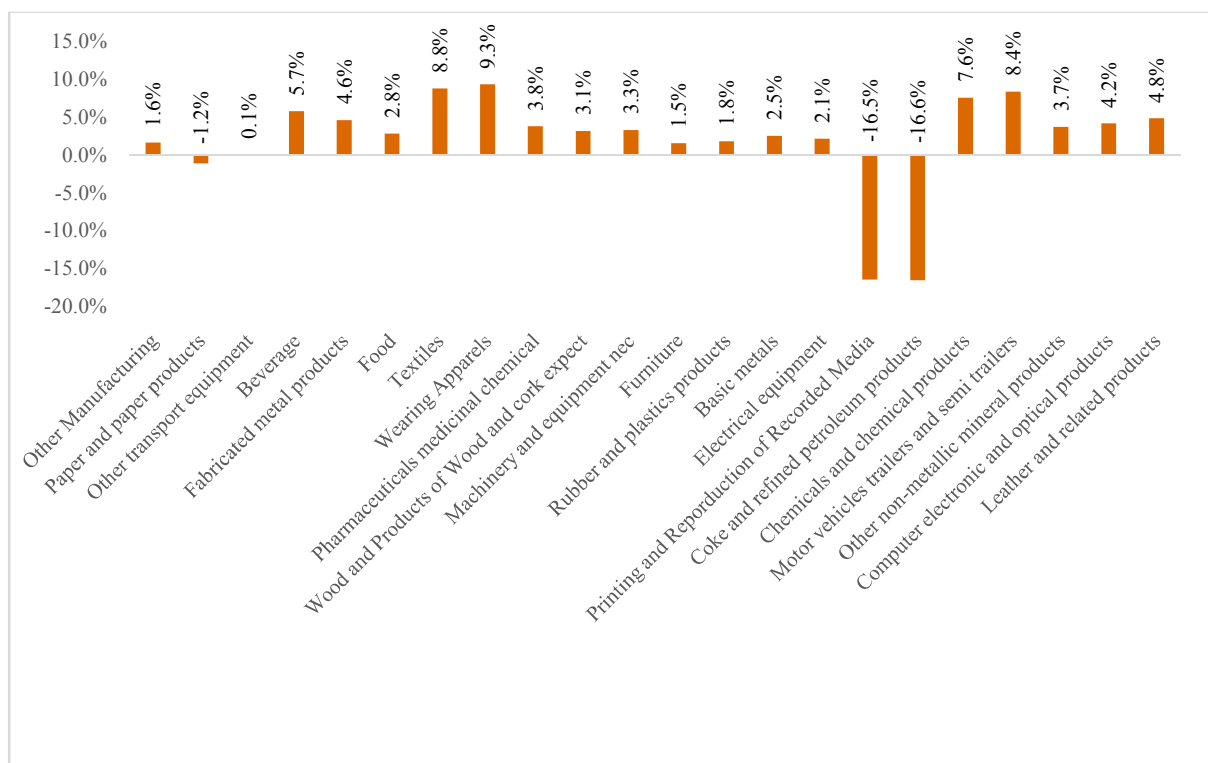

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Figure 43 highlights the performers and laggards based on the average annual growth rate of IIP over the three-year period ranging from 2019-20 to 2021-22. As can be seen, the usual aspects such as Chemical & chemical Products, Motor vehicles trailers and semi trailers, Beverages have done well. The highest production growth in Punjab occurred in Wearing Apparels, Textiles. The lowest

production growth happened in Coke and refined Petroleum products, Printing and Reproduction of recorded media and Paper and Paper products.

Figure 43: Average Annual Growth Rate of IIP over 2019-20 to 2021-22

Source: Directorate of Statistics, Punjab

3.4 Employment

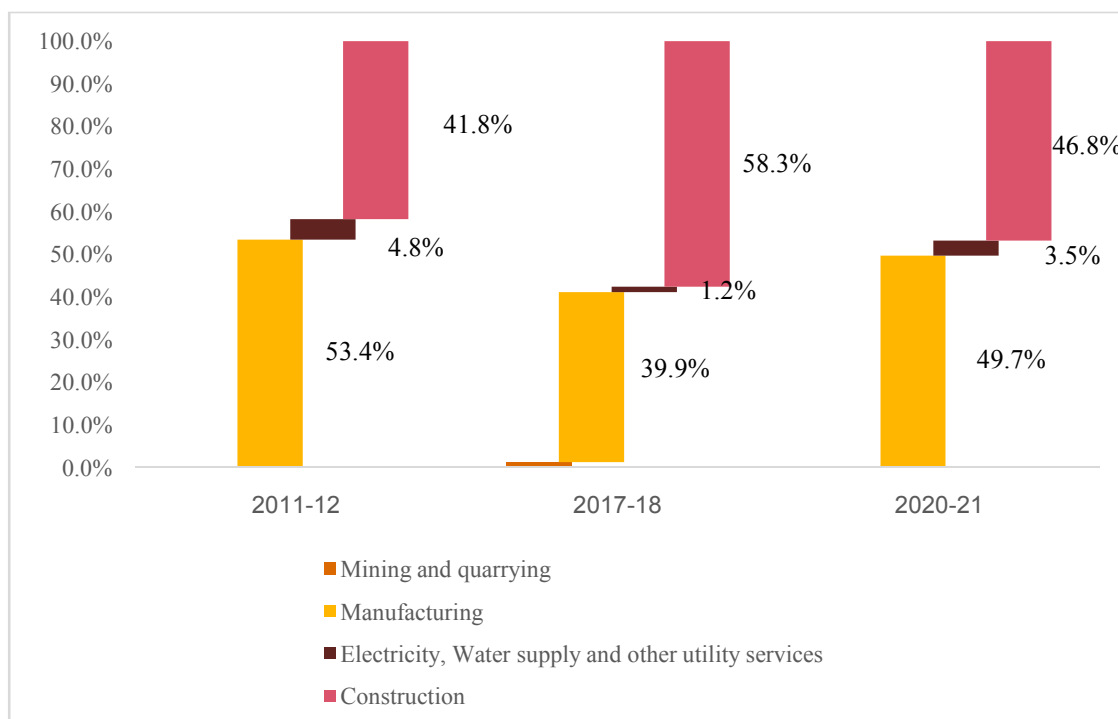
Industrial sector accounts for one third of the total employment in Punjab (PLFS 2020-21)¹⁸. This is a slight increase from 2011-12 and 2015-16 (MoLE, 2016; NSSO, 2014)¹⁹. Within the industrial sector, the largest share has been that of manufacturing (49.7%), followed by construction (46.8%), and then the electricity sector (3.5%). The relative shares have remained around the same since 2011-12, though there have been some changes through the years. The share of manufacturing in employment fell between 2011-12 and 2017-18, and then recovered by 2020-21. Correspondingly, the share of the construction sector increased between 2011-12 and 2017-18, and then fell. On the other hand, the share of Electricity, Water Supply and other utility services fell across this period but rose in 2020-21.

¹⁸NSSO (2019). Periodic Labour Force Survey. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/Annual%20Report%2C%20PLFS%2020-21_31052019.pdf?download=1

¹⁹Ministry of Labour and Employment (2016). Report on Fifth Annual Employment - Unemployment Survey. Available at http://labourbureau.gov.in/UserContent/EUS_5th_1.pdf

NSSO (2014). Employment and Unemployment Situation in India. NSS 68th round. July 2011-June 2012. Available at http://mospi.nic.in/sites/default/files/publication_reports/nss_report_554_31jan14.pdf

PLFS 2020-21 and Employment Unemployment Survey 2011-12 are not strictly comparable.

Figure 44: Share of industrial sub-sectors in Employment

Source: Periodic Labour Force Survey, 2020-21, Employment-Unemployment Situation of India, 2011-12, Employment and Unemployment Survey 2015-16

Note: Data from the three surveys is not strictly comparable

The construction sector forms an important sector for Punjab and is the second largest employer after manufacturing in the industrial sector with 16.84% of workers aged 15 years and above in the year 2020-21. Given the poor working conditions, the State Government has undertaken various initiatives for the social and economic security of the construction workers in the State. Punjab Building and Other Construction Workers' Welfare Board, constituted in 2009, provides social and economic benefits to Building and other Construction (BOC) workers. The Board extends benefits to BOC workers in the form of insurance assistance, assistance for purchase of working tools, bi-cycle equipment, marriage assistance, maternity benefit, death and funeral assistance, accident, medical expense for treatment of major ailments, assistance for Recognition of Prior Learning (RPL) and skill development²⁰. Some specific schemes include:

Funeral Assistance Scheme: Financial Assistance of Rs. 20,000/- for expenditure on cremation and last rites in the State of Punjab after the death of a registered construction worker or his family member.

Balri Birth Gift Scheme: A sum of Rs.75,000/- in the shape of FDR is given on the birth of a female child(maximum upto two girls), which will be encashed only at the time of marriage of the daughter.

Shagun Scheme: For the marriage of two daughters of the registered construction workers Rs 51,000/-(amount of shagun) on the marriage of each daughter.If the girl is herself registered member,she shall be entitled for shagun for her own marriage under this scheme.

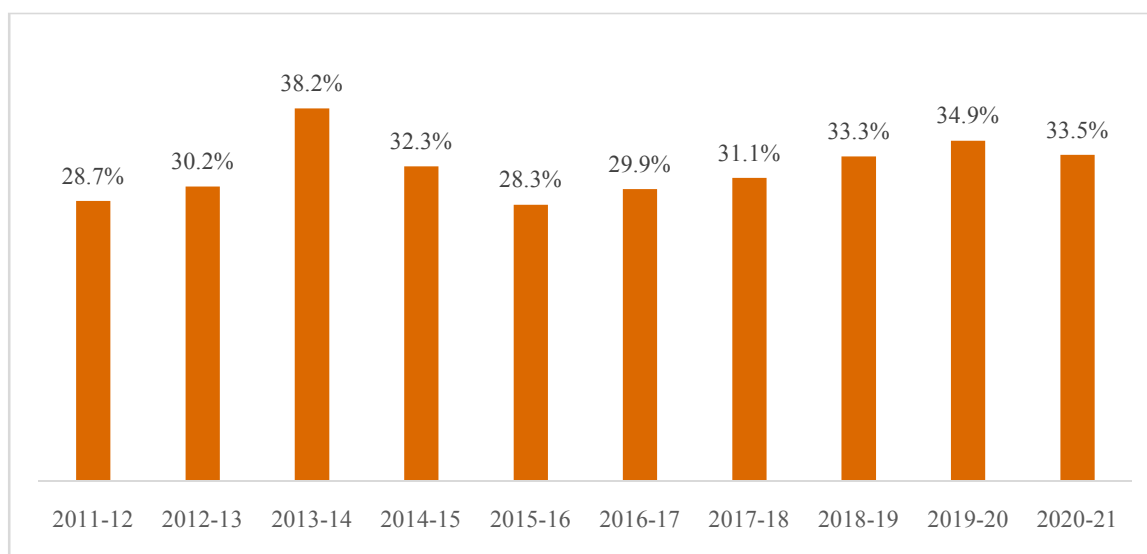
²⁰ Source: <http://bocw.punjab.gov.in/index.aspx?id=Welfare%20Schemes&Data=38>

Pension Scheme: A registered construction worker after completion of 60 years of age and 3 years of membership, is entitled for a pension of Rs 3000/- per month. Family pension @ Rs. 1500/- per month also provided by the Board. Membership certificate is immediately issued to the construction worker after his resignation with the Board.

3.5 Capital formation

Investment in the industrial sector has consistently formed about half of the total investment in Punjab. As of 2020-21, gross capital formation in the industrial sector was 33% of the GSVA in the sector (Figure 45). Though investment levels are relatively low, there has been an uptick in investment since 2015-16.

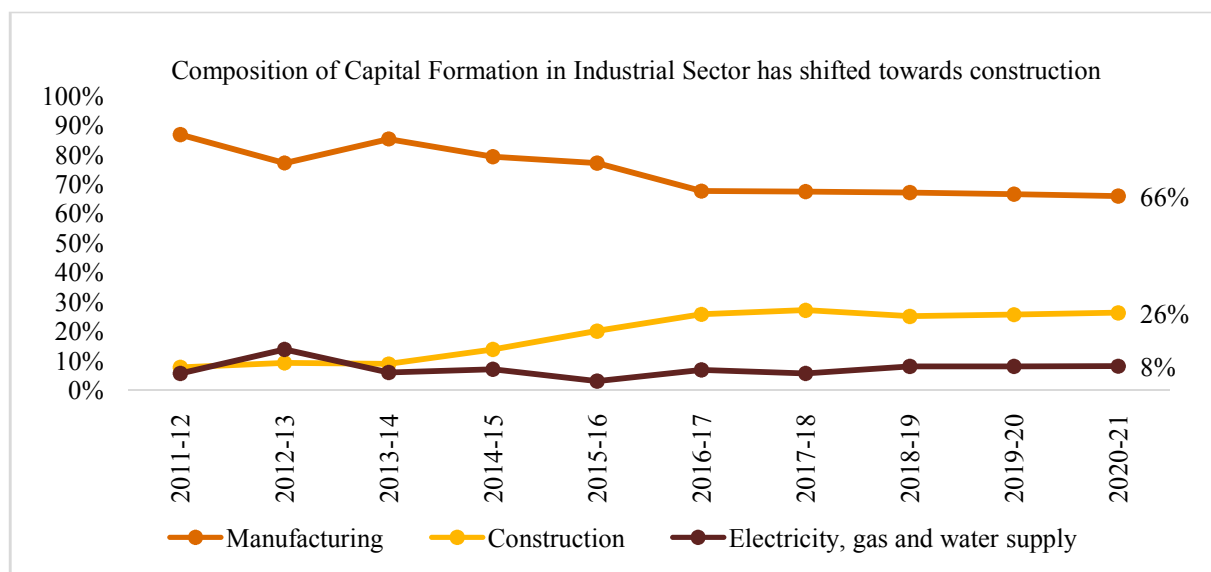
Figure 45: GSCF as proportion of industrial sector GSVA at current prices

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Within the industrial sector there has been a shift in the composition of investment (Figure 46). The share of the manufacturing sector's capital formation in the total industrial capital formation declined from 87% in 2011-12 to 66% in 2020-21. The share of construction sector and the electricity, gas and water supply sector was almost the same in 2011-12. However, due to consistent growth in construction sector investment, its share in total industrial gross capital formation increased to 26% in 2020-21.

Figure 46: Share of Industrial sub-sectors in the industrial GSCF

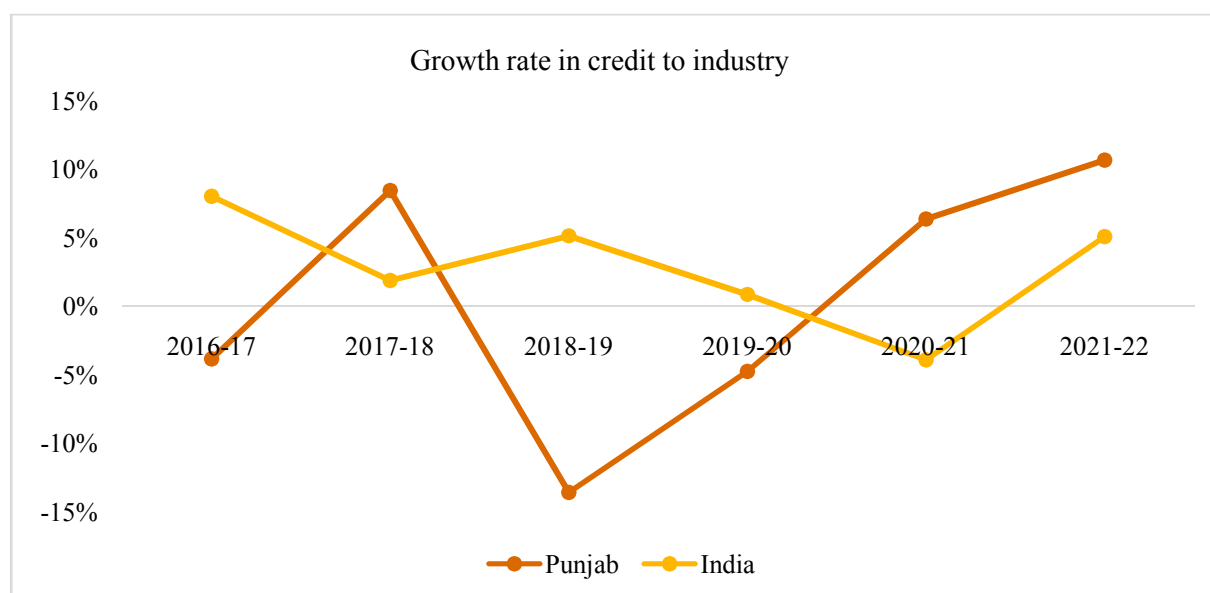

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Availability of investible funds

The increase in gross capital formation was in spite of a decline in the credit to GVA ratio in Punjab, similar to national trends. The national trend of declining credit is attributed to the Twin Balance Sheet (TBS) problem. The TBS refers to impaired balance sheets of public sector banks due to higher Non-Performing Assets (NPAs) and precarious financial position of corporates slowing down credit offtake. The share of Punjab in overall outstanding credit of the country has itself been increasing. The growth rate of credit outstanding has also been increasing since 2019-20 (Figure 47).

Figure 47: Growth in credit to industrial sector – India and Punjab

Source: Handbook of Statistics on Indian States, RBI

3.6 Selected industrial sub-sectors: a closer look

Manufacturing Sector

As seen above, the manufacturing sector accounts for more than half of the industrial GSVA of Punjab and 50% of the state's industrial employment. Manufacturing may be registered, or unregistered. The Annual Survey of Industries (ASI) provides estimates on the factories in the State that were registered under Section 2m(i) and 2m(ii) of the Factories Act 1948 – i.e., those units operating with a minimum of 10 workers, with power or operating with 20 workers, without power. The Unincorporated Enterprise Survey (UES) covers unincorporated enterprises not registered under Section 2m(i) and 2m(ii) of the Factories Act. ASI 2019-20 and UES 2015-16 are used to derive some insight about the nature of manufacturing in Punjab, in this section.

Registered manufacturing

Table 18 presents the top 10 industries in Punjab, by share in total value added by the registered manufacturing sector in the state. As can be seen, agro-based industries top the charts by this metric. Food products, textiles, and wearing apparel account for close to 33% of the gross value added. Machinery and equipment, transport and metal manufacturing are the other important sectors. Of these, the capital-intensive sectors - seeing the maximum share of gross capital formation - are manufacturing of food products and machinery and equipment. Factories in the latter sector are also the most profitable, followed by those producing motor vehicles, trailers and semi-trailers.

Table 18: Performance on select indicators of registered manufacturing industries in Punjab 2019-20

	Share of number of operational factories in the state	Share of GVA in the registered manufacturing sector	Share of GCF in the registered manufacturing sector	Per factory profit (in lac)
Food products	25%	15%	4%	49.39
Textiles	6%	12%	9%	21.19
Machinery and equipment n.e.c.	8%	14%	7%	271.14
Non-metallic mineral products	17%	5%	2%	48.12
Wearing apparel	6%	6%	8%	66.79
Basic metals	7%	6%	14%	46.91
Other transport equipment	5%	5%	4%	70.70
Fabricated metal products, except machinery and equipment	6%	4%	2%	65.95
Motor vehicles, trailers and semi-trailers	2%	5%	4%	127.64
Chemicals and chemical products	2%	4%	11%	67.51

Source: ASI 2019-20

Khadi and Village Industry

The Khadi and Villlage Industries Commission(KVIC) was established by the government of India in the year 1957. The Khadi and Village Industries is not only providing employment to people in rural and semi-urban area at low investment per job but also a utilizes local skill resources and provides part time as well as a full time work to rural artisians,women and minorities. Production and Employment by The Khadi and Villlage Industries in Punjab for the year 2020-21 as shown in table 19.

Table 19: Production and Employment in Village Industries in Punjab 2020-21.

Districts	No of Units	Employment (In No.s)	Production (Rs. crore)	Wages (Rs. crore)
Amritsar	121	1706	682	136.48
Barnala	137	1006	402	80.48
Bathinda	348	1446	578	115.68
Faridkot	111	622	248	49.76
Fatehgarh Sahib	163	492	196	39.36
Ferozepur	74	164	65	13.12
Fazilka	58	236	94	18.88
Gurdaspur	77	602	240	48.16
Hoshiarpur	272	186	74	14.88
Jalandhar	98	474	189	37.92
Kapurthala	62	210	84	16.8
Ludhiana	400	216	86	17.28
Mansa	64	1924	769	153.92
Moga	151	208	83	16.64
Shri Muktsar Sahib	113	426	170	34.08
Patiala	457	150	60	12
Pathankot	55	1126	450	90.08
Roopnagar	285	1358	543	108.64
SAS Nagar	164	1056	422	84.48
SBS Nagar	154	2124	849	169.92
Sangrur	409	454	181	36.32
Tarntaran	54	278	111	22.34
Total	3827	16464	6576	1317.12

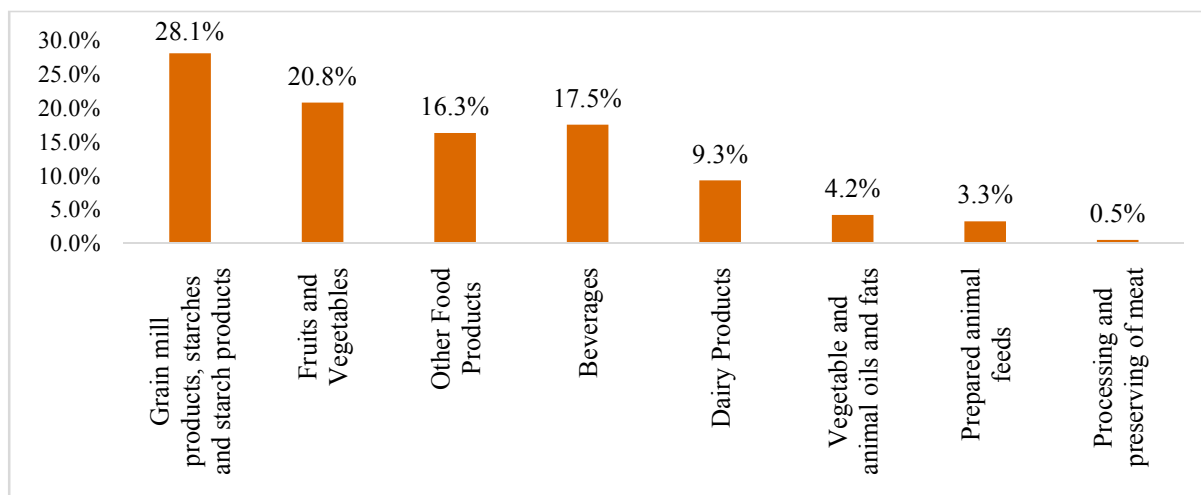
Source: Khadi and village Industries Board Punjab

Food-Processing Industry

Food Processing Industries took a vital role in the development of industries and generation of Largenumber of employment in the State.A well-developed food processing sector with higher level of processing helps in improving value addition, promotes crop diversification, ensures better return to the farmers, promotes employment as well as increase export earnings. This sector is also capable of addressing critical issues of food security, food inflation and providing wholesome, nutritious food to the masses. Hence, not surprisingly, it is referred to, as the ‘sunrise industry’. In general, food processing industries are constrained in India by small and dispersed marketable surplus due to fragmented holding. Due to the high crop yields associated with the state of Punjab, it is the ideal destination for setting up of food processing units.

According to the Annual Survey of Industries 2019-20, the food processing industry(food and beverages manufacturing put together) contributed 45.6% of the GVA in the registered manufacturing sector of Punjab in the year 2019-20. Within food processing, ‘grain mill products, starches and starch products’ were the highest contributor, linked to Punjab’s abundant production of paddy and wheat (Figure 48).

Figure 48: Share of GVA in registered food and beverages processing, 2019-20

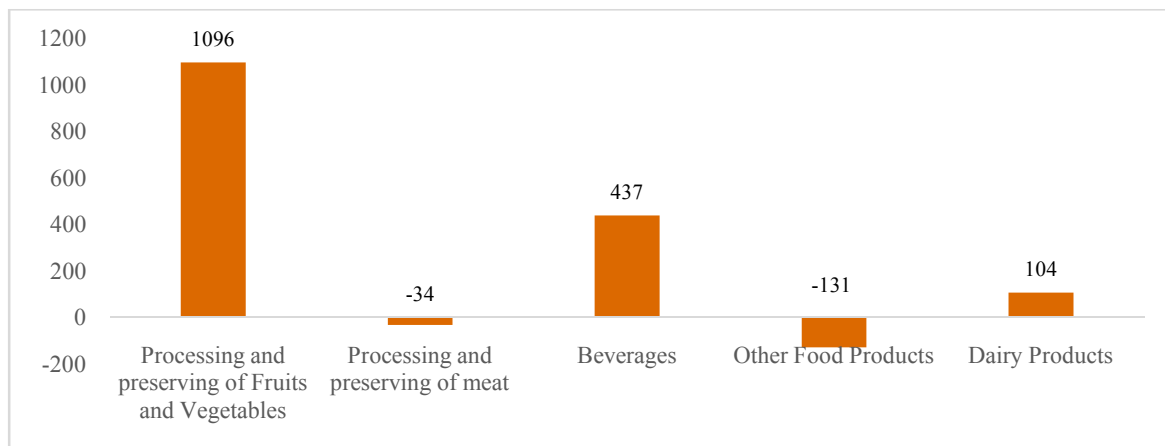

Source: ASI, 2019-20

Government of Punjab has taken various steps to encourage the food processing sector. Indian Institute of Food Processing Technology (IIFPT) opened its liaison office at Bathinda on Feburaray 27, 2018. Punjab with the objective of developing entrepreneurship and creating skilled manpower for the food sector, particularly in the northern region of the country. The Center has already conducted a national seminar on recent trends in food processing in collaboration with Central University of Punjab and is set to expand to a full-fledged unit for skill development and incubation services. Through these centers, IIFPT serves the farming community by providing training in the field of food processing. Through these liaison offices, IIFPT expands its horizon and visibility to serve more to the stakeholders and disseminates the latest technologies to unserved population. Infrastructure such as Food Processing Trainings cum Incubation Center, training classrooms, trainees’ hostel and office room were established to serve for the stakeholders at the liaison offices of IIFPT (MoFPI, 2021)²¹.

²¹Ministry of Food Processing *Annual Report 2021-22*. Government of India

Figure 49: Profit per unit(Rs.lacs)of top registered food and beverage processing industry, 2019-20

Source: ASI, 2019-20

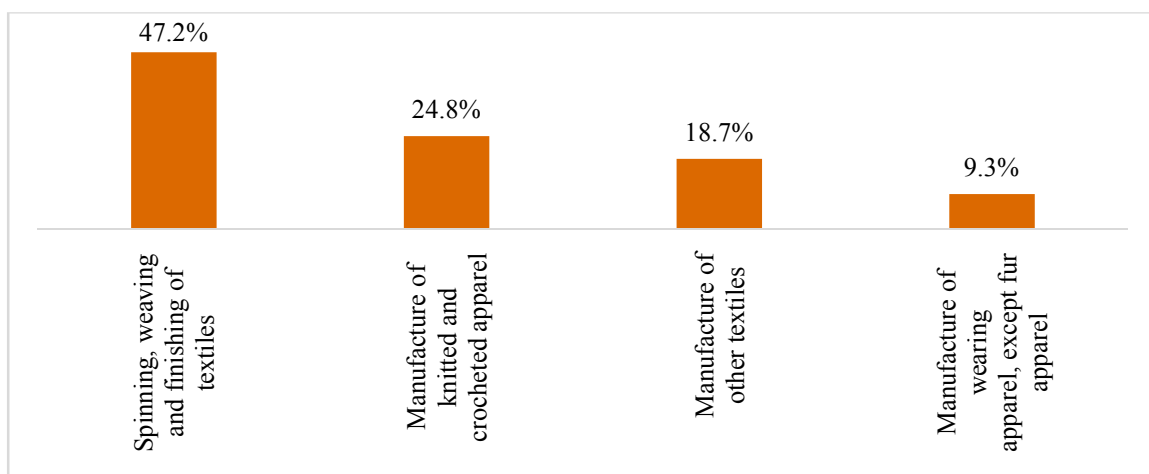
In terms of profit per unit however, the fruits and vegetable processing, beverages and dairy products were at the top while processing and preserving of meat and other food products were at the loss (Figure 49). This provides further reason for expanding crop diversification and promoting livestock rearing.

Punjab Agro, a state govt. undertaking has set up a Mega Food Park on 100 acres of land at Ladhawal, Mega Food Park with an investment of Rs. 117.6 Cr.

MoFPI has so far disbursed approx. Rs 38.5 crore. Term loan amounting to Rs. 26 crore (Sanctioned amount - Rs 27.5 cr.) has been released by NABARD. While PAIC has raised Rs 25 cr. (Total contribution Rs. 41 cr.) as its share. PAIC has not received any grant from state government in this regard.

Textile and Apparel Manufacturing Industry

Figure 50: Share of GVA of registered textile and wearing apparel manufacturing, 2019-20

Source: ASI, 2019-20

Due to the availability of a rich resource base in Punjab and its robust spinning capacity, the textile industries are a major contributor to the total output of the State.

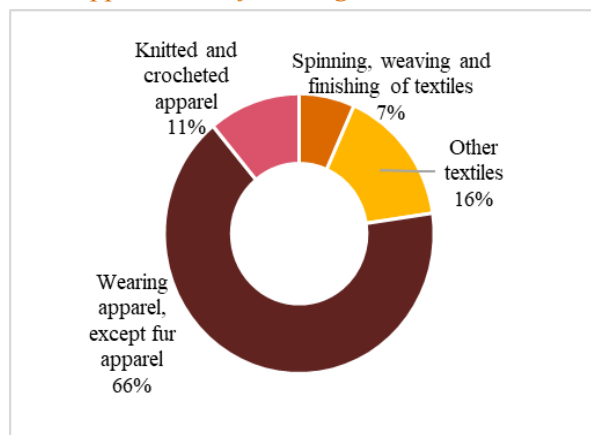
The textile and apparel manufacturing industry contributed 18% of the Gross Value Added in the registered manufacturing sector of Punjab in 2019-20. Out of the total GVA created by textile and apparel manufacturing in Punjab (2019-20), 47.2% was contributed by Spinning, weaving and finishing of cotton textiles, followed by Knitted and crocheted apparel of 24.8 % in 2019-20. The latter establishes the importance of wool based industries in the state. The manufacture of other textiles also contributed a significant 18.7% to the textile and apparel GVA of Punjab (Figure 50).

In terms of profitability per unit, 'Manufacturing of other textiles' does best (Rs. 84 lac), followed by 'knitted and crocheted apparel' (Rs. 30 lac).

In the unregistered manufacturing sector, highest share of GVA is contributed by the manufacture of wearing apparel (Figure 51).

The key initiatives taken by the Punjab government to promote textiles in Punjab include upgradation of NIIFT as Centre of Excellence for High Fashion Garments and Textiles, facilitation in setting up of Common Effluent Treatment Plants and provision of highest FAR to Textile and Knitwear units. The fiscal incentives provided to the industry include exemption of 100% of the SGST, 100% of ED, SD, 100% of CLU/EDC and 100% of the Property tax for these units. The anchor units are also provided 100% reimbursement of net SGST for 15 years, up to 200% of fixed capital investment, 100% exemption from change of land use charges/external development charges, employment generation subsidy up to Rs.48,000 per employee per year for 5 years and change of land use charges in Agriculture Zone for minimum land area of 50 Acres (Department of Industries & Commerce, 2018)²². Under the Scheme for Integrated Textile Parks, a total of four Textile Parks are operational in Punjab.

Figure 51: Share of GVA in unregistered textile and apparel manufacturing, 2015-16

Source: Unincorporated Enterprises Survey, 2015-16

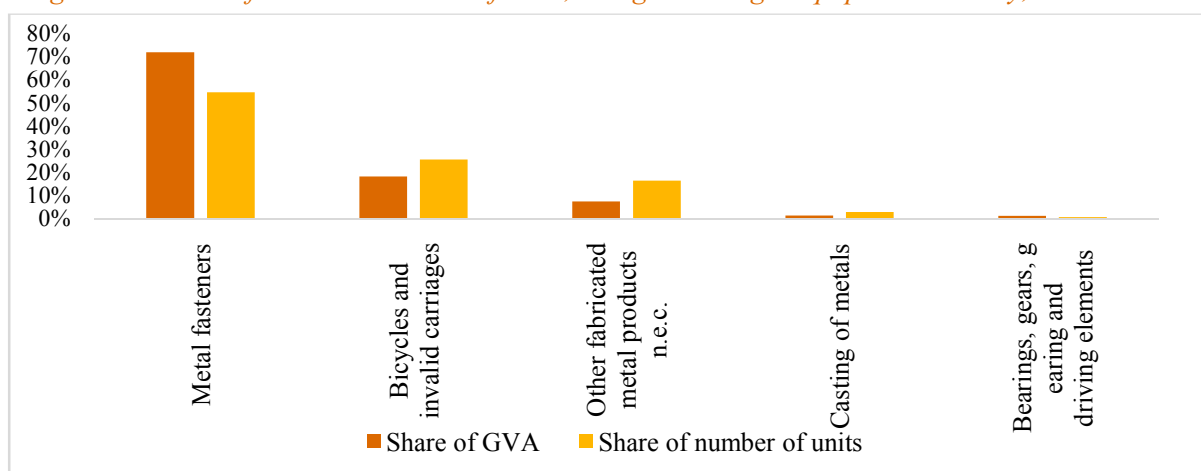
Light engineering forms about 6.3% of unregistered manufacturing. Of these, metal fasteners and bicycle production forms the majority share of GVA (Figure 52).

The Government of India has recognised ferrous casting as an important sector for future growth, especially considering stringent pollution control norms in US, Japan and Germany. Bicycle manufacturing – important both in registered and unregistered manufacturing, can also help fulfill the country's export ambitions, especially in the professional and adventure categories (Department for Promotion of Industry and Internal Trade, 2019)²³. The state government promoted high-tech cycle valley in Ludhiana providing infrastructure, common facilities for effluent treatment, design facilities, warehousing and logistic services may be useful in this regard (Department of Industries & Commerce, Government of Punjab, 2018).

²²Department of Industries & Commerce (2018). Industrial and Business Development Policy 2017 Amended as on 30.07.2018. Govt of Punjab. Available at http://investpunjab.gov.in/Content/documents/Notifications/Industrial_and_Business_Development_Policy_2017.pdf

²³Department for Promotion of Industry and Internal Trade (2019). Annual Report 2018-19. Ministry of Commerce and Industry. Available at https://dipp.gov.in/sites/default/files/annualReport_2018-19_E_0.pdf

Figure 52: Share of GVA and number of units, unregistered light equipment industry, 2015-16

Source: Unincorporated Enterprises Survey, 2015-16

Sports Goods Industry

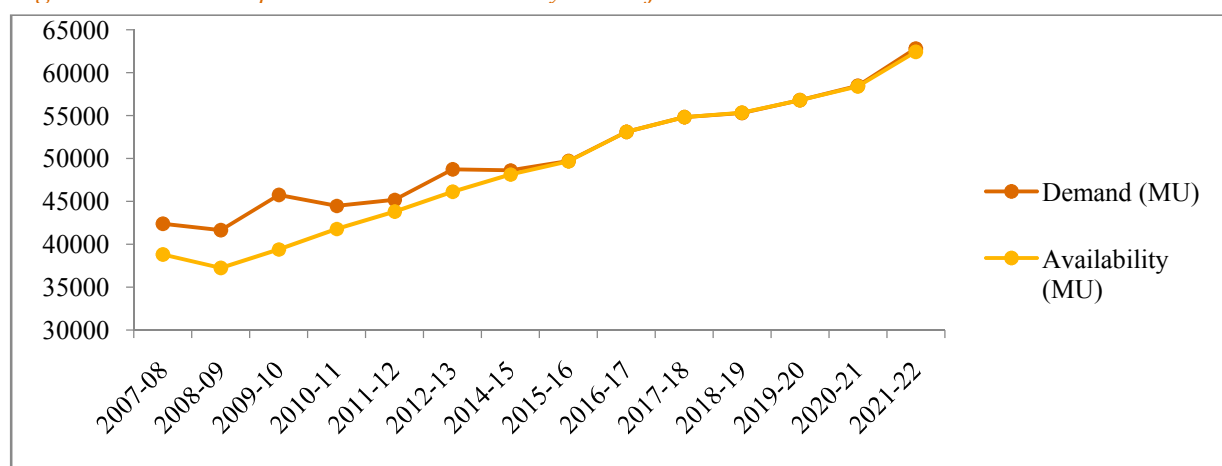
According to the Annual Survey of Industries 2019-20, the Sports goods industry contributed 0.9% of the Gross Value Added in the registered manufacturing sector of Punjab. The profit registered per factory was Rs. 112 lac. Jalandhar is the hub for sports good manufacturing in the state. The Punjab government intends to set up a Sports Goods Park in Jalandhar. Among other facilities, it will include a technology centre for providing technology support – including certification and testing centre.

3.7 Electricity, gas, water supply and other utilities sector

Electricity

Punjab has been able to meet the increasing demand for power. The estimated demand for electricity has consistently grown in the State. As of 2021-22, demand of electricity was 62,850 Million Units(MU) as against 58,450 Million Units(MU) in 2020-21. In spite of fluctuations in electricity generation, the availability of electricity has been more or less at par with the demand for electricity, as highlighted in (Figure 53).

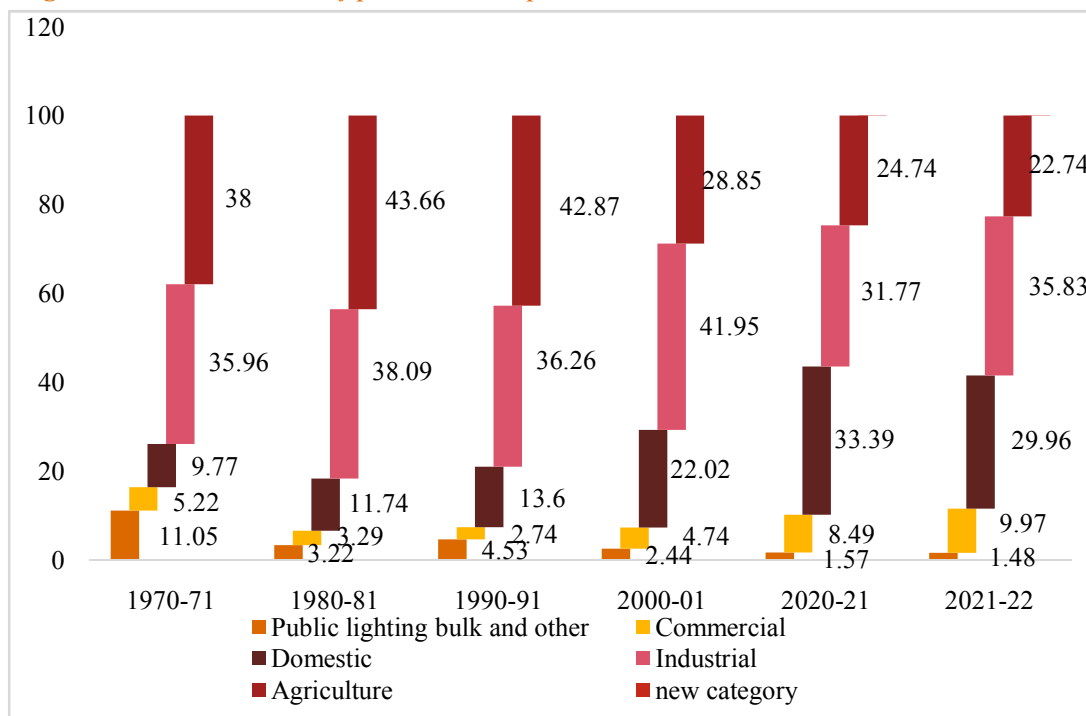
Figure 53: Power requirement and availability in Punjab

Source: State-wise Power Requirement and Availability, Handbook of Statistics on Indian States, RBI

Naturally, this has also resulted in an increase in power consumption. The State consumed 55109.11 million kWh of electricity during 2021-22, there is increase of 4.5% from 52743.90 kWh in 2020-21. This has economic implications. As Figure 54 shows, 59% of the power consumption is in the agricultural and industrial sector. Around 30% is domestic consumption – whose share has increased over the years.

Figure 54: Sectoral share of power consumption

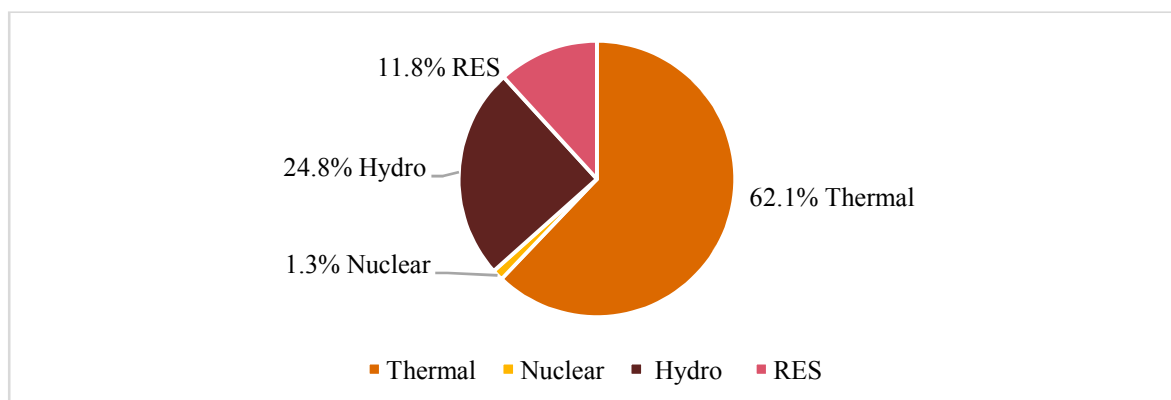

Source: Directorate of Statistics, Punjab

As of 2022, majority of the installed capacity in the state comes from thermal sources. However, renewables and clean power sources, such as nuclear, hydro and other renewables (solar, wind etc.) constitute the remaining (Figure 55). This could be increased further if Punjab were to leverage the power of biomass, abundant in the state due to its large agricultural sector.

Of the installed capacity, 21% is owned by the government of Punjab, 46% is privately owned and 33% is Centrally owned.

Figure 55: Sources of Power in Punjab, as percentage of installed capacity(MW,as of Oct 2022)

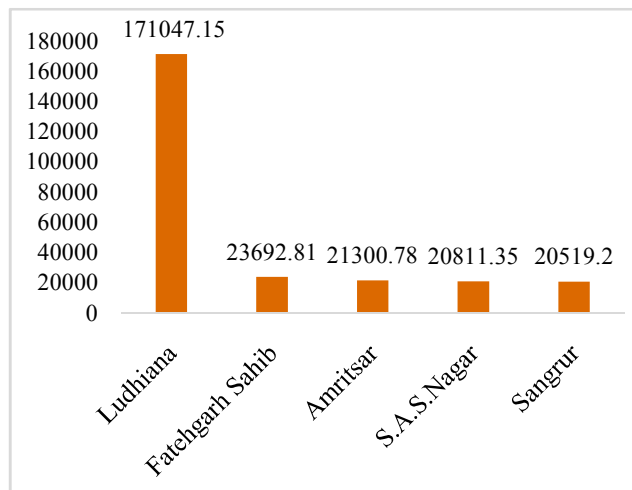

Source: Central Electricity Authority, India

3.8 Size-based classification of industries

Small scale industries

Figure 56: Top five districts, by output of small-scale industries, 2020-21 (in Rs. Crore)

Source: Directorate of Statistics, Punjab

MSME sector plays a crucial role in providing large employment opportunities at comparatively lower capital cost. MSME's also help in industrialisation of rural and backward areas, thereby, reducing regional imbalances. MSME sector has emerged as an engine for socio-economic growth.

Punjab has a strong base of more than 4 lac small scale units belonging to auto components, bicycle parts, hosiery, sports goods, agricultural implements etc.

During 2020-21, the number of MSME units increased by 99,639 leading to employment more than 29.07 lac people are employed in

small scale industry.

Most of the small scale industries' production was concentrated in Ludhiana, with a value of output of Rs.171047.15 Crores (Figure 56). Ludhiana was followed by Fatehgarh Sahib (Rs. 23692.81Crores),Amritsar (Rs. 21300.78 Crores) and SAS Nagar (Rs. 20811.35 Crores) in output production by small scale units.

The State's MSME policy intends to accelerate the growth of its MSME units by carrying out in depth studies of the 10 clusters every year for specific interventions to increase their competitiveness, upgrading and setting up common facility centres in 10 clusters every year and upgrading 10 technology centres in the State. Further, the policy recognised different stages of MSMEs with different needs. MSME growth was broadly classified into five stages – Ideating a Business, Starting a Business, Growing a Business, Reviving a Business and Exiting a Business and the policy accordingly addressed various needs that emerge in each of these stages, with a growth and performance oriented approach.

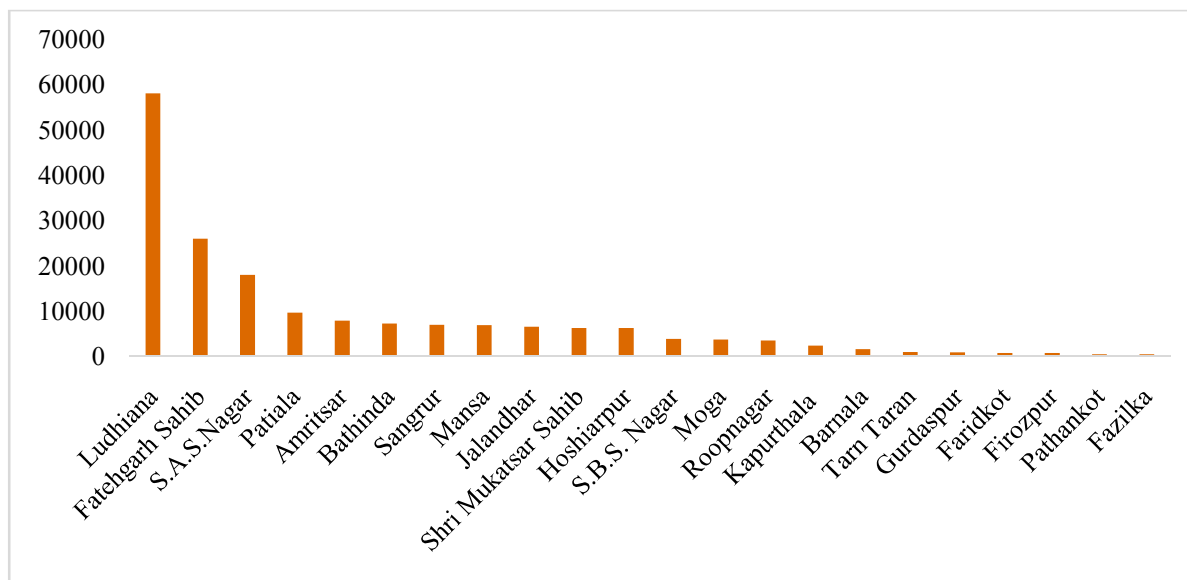
The government has also set up 'MSME Punjab', as part of the Punjab Industrial and Business Development Authority to focus on the development of MSMEs by addressing the following key functions: (i) Enhancing the competitiveness of MSMEs in the changed economic scenario (ii) Ensuring adequate flow of credit from financial institutions/banks (iii) Providing support for technology upgradation and modernization (iv) Providing modern testing facilities and quality certification (v) Providing access to modern management practices and (vi) Providing support for product development, design intervention and packaging.

Large and Medium Enterprises

Growth in medium and large enterprises increased in 2020-21and value of production increased by 6.70%. During this time frame, 467 new units were set up in Punjab. The total number of large industrial units in Punjab were 1057 with a total fixed capital of Rs. 150922.99 crore. The industry employed a total of 3,68,363 persons.

Ludhiana's medium and large scale industrial output production amounting to Rs. 58,064.16 crores was the highest in the State. Ludhiana was followed by Fatehgarh Sahib (Rs. 25,924.43 Crores), SAS Nagar (Rs. 17881.45 Crores) and Patiala (Rs. 9521.61 Crores) in output production by large scale units (Figure 57).

Figure 57: Value of production (Rs. crore) of large and medium scale enterprises, by district, 2020-21

Source: Directorate of Statistics, Punjab

3.9 Various government initiatives taken to promote industries

Ease of Doing Business

To give boost to Ease of Doing Business, the State has implemented the notable reforms are:

Under the Punjab Right to Business (Amendment) Act, 2021, MSMEs are allowed to start/expand their business based solely on self-certification

- MSME, who intends to start/expand an enterprise, furnish online Declaration of Intent.
- The Certificate of In-Principle Approval is issued within 3 working days for new units in Focal Points and within 15 working days for new units outside Focal Points.
- For expansion cases, the Certificate of In-Principle Approval is issued within 5 working days to existing units in Focal Points and within 20 working days to existing units outside Focal Points.
- No Inspections are conducted during the validity of 3.5 years, except complaint-based Inspections.
- All applicable regular approvals are required to be obtained from IPBF Portal, not later than three years.

*Box 6: Recent Policy Measures for enhancing the MSME***1. Foundry & General Engineering Cluster, Kapurthala**

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 27.02.2019 accorded final approval to the project DPR of Foundry & General Engineering Cluster, Kapurthala at a project cost of Rs. 14.86 cr. (Government of India share: Rs. 13.36 cr. And SPV share: Rs. 1.50 cr.). The date of completion of project is 31.03.2023 .

2. Garment Cluster, Ludhiana

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 2.7.2019 has accorded final approval to the project of CFC in Garment Cluster, Ludhiana at a project cost of Rs. 15.15 crores. (Government of India share: Rs. 12.00 Crores, State Govt share: Rs. 1.50 crores and SPV share: 1.65 crores). The Government of India has sanctioned and released 1st installment of Government of India assistance of Rs. 4.80 Crores on 18.08.2022, 2nd installment of Rs. 3.60 Crores on 15.02.2022 and the State Govt. has released its share of Rs. 1.50 Crore. As informed by SPV on 19.10.2022, all machinery equipment's have been installed before 24.09.2022.

3. Sewing Machine Cluster, Ludhiana

The Government of India in its Steering Committee meeting held on 02.03.2021 has accorded final approval on 28.06.2021 to Sewing Machine Cluster, Ludhiana at a project cost Rs. 14.95 Cr. (Government of India share: 11.95. State Govt. Rs. 1.50 and SPV share Rs. 1.54 Crores). The date of completion of project is 27.06.2023.

4. Cutting Tool Cluster, Patiala

The Government of India in its steering Committee meeting held on 02.03.2021 has accorded final approval on 28.06.2021 to the DPR of CFC in Cutting Tool Cluster, Patiala at a project cost Rs. 14.28 cr. (Government of India share: 11.35 Crores, State share: Rs. 1.50 Crores SPV share: Rs. 1.43 Crores). The date of completion of project is 27.06.2023.

5. Modern Printing & Packaging Cluster, Ludhiana

The Government of India, in its 59th Steering Committee meeting held on 30.05.2022 accorded final approval vide letter dated 29.06.2022 at a project cost Rs. 20.01 cr. (Government of India share: 15.87 Crores, State share: Rs. 2.00 Crores SPV share: Rs. 2.13 Crores). The Tripartite Agreement has been signed and the Purchase Committee has been constituted in September, 2022. The date of completion of project is 28.06.2024.

Besides the above, the following initiatives have been taken to development of Industrialization:-

- Integration of Invest Punjab Business First Portal (IPBFP) with National Single Window portal of Government of India (Government of India).
- Integration of GIS based maps of Industrial areas with Industrial information System of DPIIT.
- Mandating Plug and Play Option for promoting Sectoral investments.
- Integrated form for Shop Registration and Trade License.
- Online contributions under Labour Welfare Act mandated.
- An online integrated application for granting construction permits from the Department of Housing and Urban Development has been developed that Includes Provisional/Final Fire Safety Certificate. Building Plan Approval, Forest NOC, Temporary/Regular Electricity Connection, Sewer Connection, Water Connection and NOCS from Airports Authority of India (AAI) and National Monuments Authority

Micro and Small Enterprises Cluster Development Programme

The objective of the scheme is to create, common facility infrastructure for enhancing the productivity competitiveness as well as capacity building of small enterprises and their collectives. These CFCs are being created by Special Purpose Vehicles of the MSME entrepreneurs. In this scheme, the Government of India provide assistance of 70% to 90% of the project cost of maximum project cost up to Rs.30 crores (depending upon the number of Micro units) for setting up of Common Facility Centres (CFCs) and the balance amount is to be contributed by the SPV/State government as per new guidelines issued vide office memorandum No (1247)CDD/EFC/MSE-COD/2021E dated 24.5.2022 of the office of Development Commissioner, Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. The guidelines of the scheme are available at www.dcmsme.gov.in.

As per guidelines of MSE-CDP, 7 proposals were forwarded to the Govt. of India out of which 2 CFC proposals has been completed and 5 CFCs proposals accorded final approval

Completed Project:

- Mohali Hi-Tech Metal Cluster, Mohali
- The CFC has been established and is functional
- Oil Expeller & Parts Cluster, Ludhiana

Development of Invest Punjab Business First Portal

Invest Punjab Business First Portal - Online Single Window System for granting regulatory clearances has been extended to the district level

143 regulatory services of 22 participating departments are now being given through the State Single Window Portal without any physical touchpoints with any department official

New applications added:

- Movie Shooting permits
- Brand and Label Registration under State Excise
- Local Sale, Import and Export Permit of Spirit and IMFL License under State Excise
- E-waste Registration and Renewal
- Plastic Waste Registration and Renewal
- Permission for laying underground cables
- Lubricant Registration and Renewal
- Permission for Firm Amendment
- Permission for Society Amendment
- Information Wizard for customized list of all applicable
- Regulatory approvals/clearances, and incentives
- Approval for 36 incentives can be obtained online
- Online dashboards made available in public domain for all services.
- Bio Medical Waste.
- Authorization under Solid Waste Management.
- Authorization under Construction and Demolition Waste Managements.
- Registration of Dealers under the Batteries Rules-2021.

Chapter 4 Services Sector

The Covid-19 pandemic hurt most sector of the economy, with the effect particularly profound for contact-intensive services sector like tourism, retail trade, hotel, entertainment, and recreation. On the other hand, non-contact services such as information, communication, financial, professional and business services remained resilient. However, the services sector witnessed a swift rebound in 2021-22(Q) and 2022-23(A) growing at 7.3% and 6.8% respectively compared to a contraction of 4.8 per cent in 2020-21. The services sector contributed 45.9% to Punjab's GSVa in 2022-23(A) and employed 38.5% of the total workforce in 2020-21.

The rate of growth of services GSVa outpaced that of the overall GSVa growth rate between 2012-13 and 2022-23 with the services GSVa growing at an average of 6.0% while that of the overall GSVa growing at 4.5%. This growth rate has primarily been driven by the growth in 'Trade, repair, hotels and restaurants' sector. This sector contributed around 21.7% to the overall services sector GSVa in 2022-23(A). Within this sector, it is the 'Trade and Repair Service' sector which accounted for 95.2% of the GSVa from 'Trade, repair, hotels and restaurant' sector in 2022-23(A) and has consistently contributed more than one-fifth to the total services GSVa since 2011-12.

With lifting of travel restrictions worldwide air travel has rebounded. There was considerable decline in the air as well as passenger traffic. The total number of domestic passengers as on December 2021 stood at 267 Lacs which was 60% of precovid level. The state has one of the highest road densities in the country with more than 90% of the roads being surfaced. On the telecommunication front, the sector is well developed in the state with wireless tele-density and percentage of internet subscribers being more than the national average. Financial services is integral part for the growth of any state and in Punjab, this sector contributed a share of 11.3% in services GSVa. The state has a well distributed network of financial institutions with 12 public sector banks, 20 private sector and 7 small finance banks, one regional rural bank and one cooperative bank operating in the state. The credit-deposit ratio in the state is near to the national benchmark. Banks in Punjab are also compliant with priority sector lending norms with 57.4% of their total credit sanctioned to the priority sectors, with the progress of the economy.

4.1 Introduction

Performance of services sector

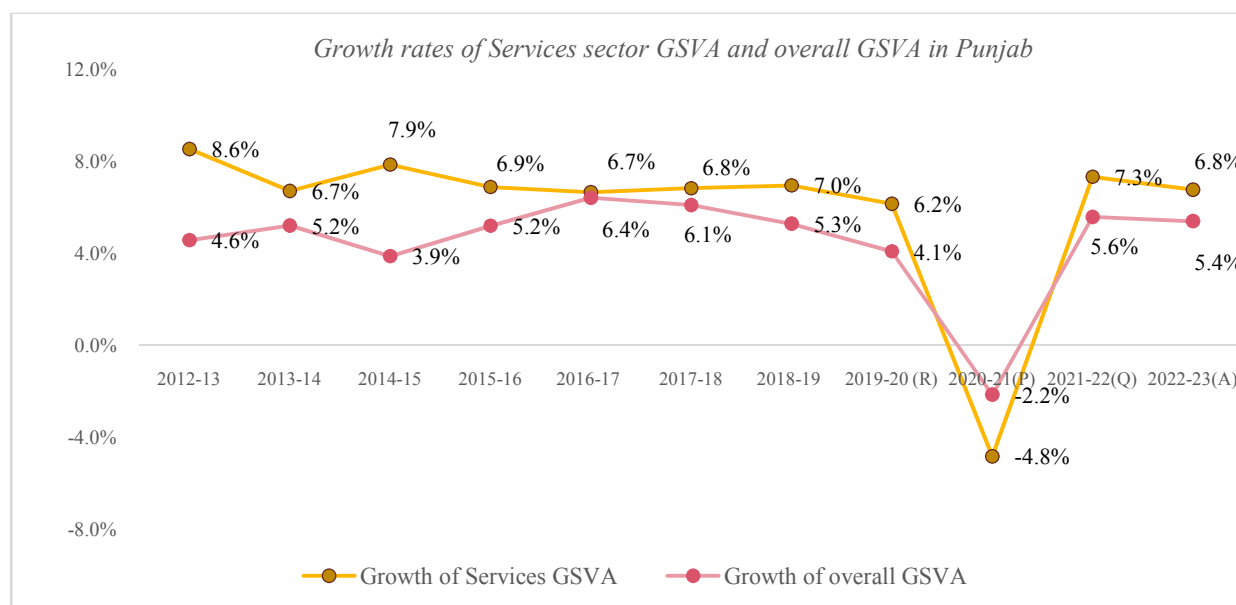
Services sector is the largest contributor to State's GSVa. Punjab's economy over a period of time moved from being predominantly an agrarian economy to a service sector driven economy. Increasing income entails the demand for services like transport and communication, banking, tourism, trade, etc. Consequently, the share of services sector in the economy's output grows. As mentioned in Chapter 1, the services sector in Punjab had the largest contribution among all the sectors of the economy²⁴.

Share of services in State's GSVa has witnessed a rise, which is in line with the trend at national level. The services sector contributed 45.9% to Punjab's GSVa in 2022-23(A), growing from 43.8 % in 2011-12. The figures at all India level have, however been higher than that of Punjab during 2011-12 to 2022-23(A). At the national level, the value addition from services sector stood at 53.4% of overall GVA in 2022-23(A).

²⁴ Throughout the chapter, share has been calculated at current prices and growth rate has been calculated at constant (2011-12) prices.

Growth rate in Punjab's services sector has consistently been higher than that of overall GSVA between 2012-13 and 2022-23(A). During this period, services GSVA grew at an average of 6.0% while the overall GSVA grew at 4.5%. During the same period, trade, repair, hotels and restaurants witnessed the average annual growth rate of 5.6%, whereas real estate, ownership of dwellings and professional services grew by 5.7% (Figure 58).

Figure 58: Growth rate of services GSVA and overall GSVA in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Trade, repair, hotels and restaurants contributes over one-fifth towards the value add from services sector. The composition of the services sector has remained similar over the years with trade, repair, hotels and restaurants as the leading contributor since 2011-12. Table 20 presents the share of various sub-sectors in services GSVA for 2022-23(A). Trade, repair, hotels and restaurants contributed 21.7% towards value add from services, followed by real estate, ownership of dwellings and professional services with a contribution of 20.6%. Given the significance of light engineering industries in the State, the emergence of trade and repair services is important. The contribution from the other sub-sectors such as public administration, transport, storage, communication & services related to broadcasting, and financial services stood at 12.1%, 11.7% and 11.2% respectively.

Table 20 also presents the growth of the sub-sectors for 2020-21(P), 2021-22(Q) and 2022-23(A).

Table 20: Share and growth of Punjab's Services Sector

	Share (in %)	Growth (in %)		
	2022-23(A)	2020-21(P)	2021-22(Q)	2022-23(A)
Trade, repair, hotels & restaurants	21.7%	-13.1%	8.8%	6.8%
Trade & Repair Service	20.7%	-13.1%	8.7%	6.7%
Hotels & Restaurants	1.0%	-12.4%	10.2%	8.7%
Transport, storage, communication & services related to broadcasting	11.7%	-8.2%	9.6%	8.3%

	Share (in %)	Growth (in %)		
Railways	1.2%	-18.3%	9.1%	6.7%
Road transport	4.7%	-12.6%	9.2%	7.8%
Water transport	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Air transport	0.1%	-10.1%	23.3%	21.0%
Services incidental to transport	0.4%	-9.0%	8.8%	8.7%
Storage	0.4%	-5.6%	20.8%	9.9%
Communication & Services related to broadcasting	4.9%	1.5%	9.3%	9.0%
Financial services	11.2%	1.8%	4.2%	5.6%
Real estate, ownership of dwellings & professional services	20.6%	1.0%	4.3%	4.6%
Public administration	12.1%	6.2%	9.0%	7.6%
Other services	22.6%	-8.2%	8.5%	8.1%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Employment scenario in services sector

Punjab has one of the highest proportions of workforce in the services sector among select states²⁵. The Periodic Labour Force Survey data for 2020-21 shows that the services sector provides employment to 38% of workforce in Punjab (Figure 59) as against 30% at the national level. Among the sub-sectors, trade, hotels and restaurants employ the highest proportion of workforce. In search of better opportunity, there is a shift of workforce from agriculture to service sector as well.

2nd
Punjab's rank among comparable states in terms of workforce in services sector

Box 7: Software Technology Parks - driving IT growth in Punjab

Punjab provides a strong ecosystem of IT services with the presence of around 740 registered IT units in State covering a wide array of IT services. Under the India BPO (Business process outsourcing) promotion Scheme 2015, Punjab has been allotted 1200 BPO seats. IT sector has witnessed a cumulative growth of almost 14% in IT/ITES exports over a period of 5 years in Mohali Chandigarh region. Punjab has an excellent IT infrastructure in Tier II cities, Amritsar, Ludhiana, Jalandhar, Software Technology parks of India (STPI) Incubation centre in SAS Nagar (Mohali).

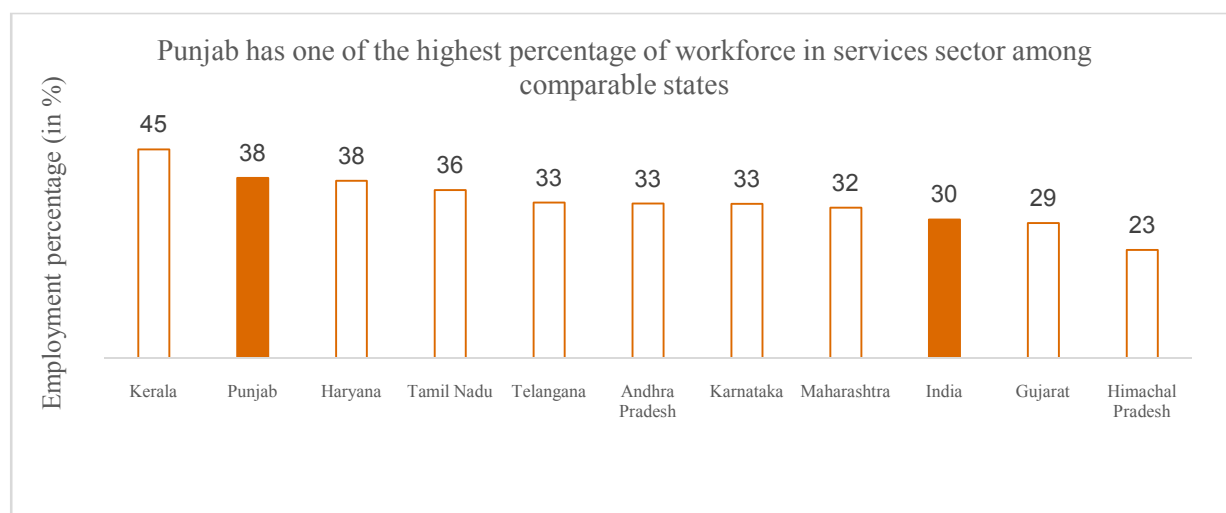
The IT sector in Punjab has great potential for income and employment generation, so to develop IT sector various initiatives have been taken:

- Dedicated Agency for promotion of IT
- Development of SAS Nagar as IT investment Region
- Development of new IT & Knowledge Park
- Providing land on long lease

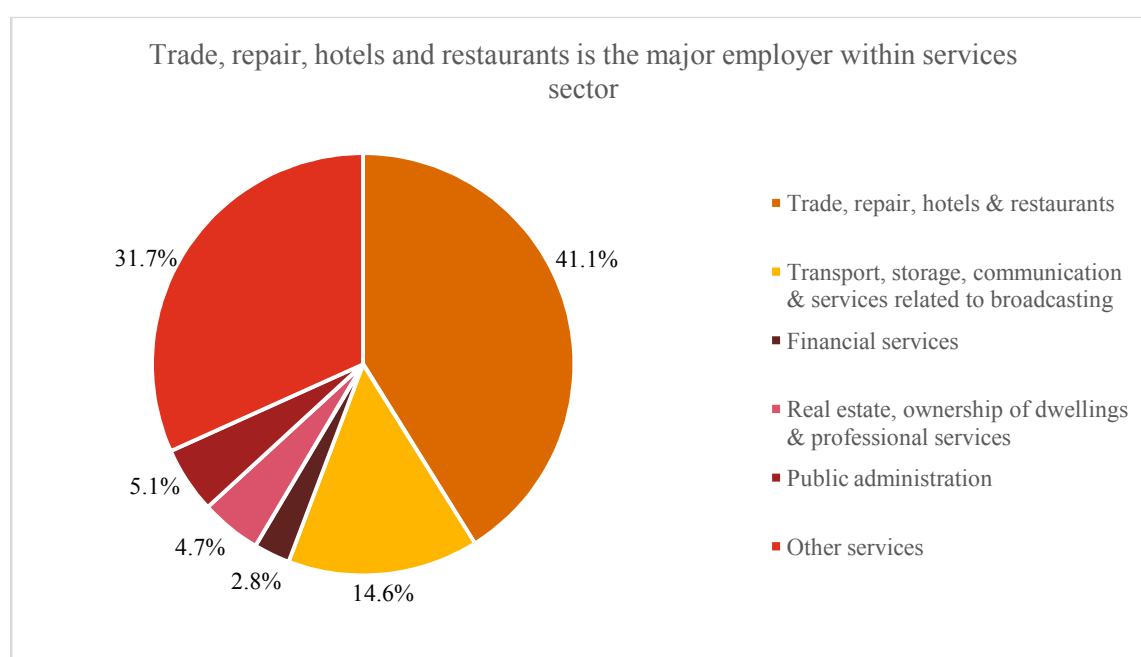
Many new projects related to IT sector are being setup in the State like, STPI centres at SAS Nagar and Amritsar, Startup accelerator chamber of Commerce (SACC) at SAS Nagar, The Indus Entrepreneurs (TiE) and Morpheus startup accelerator.

Source: https://pbindustries.gov.in/static/service_industry;key=IT_ITES

²⁵ Throughout the chapter, select states include Andhra Pradesh, Gujarat, Haryana, Karnataka, Kerala, Maharashtra, Punjab, Tamil Nadu and Telangana

Figure 59: Percentage of workforce in services sector for select states

Source: Periodic Labour Force Survey, 2020-21

Figure 60: Distribution of workforce within the services sector in Punjab (2020-21)

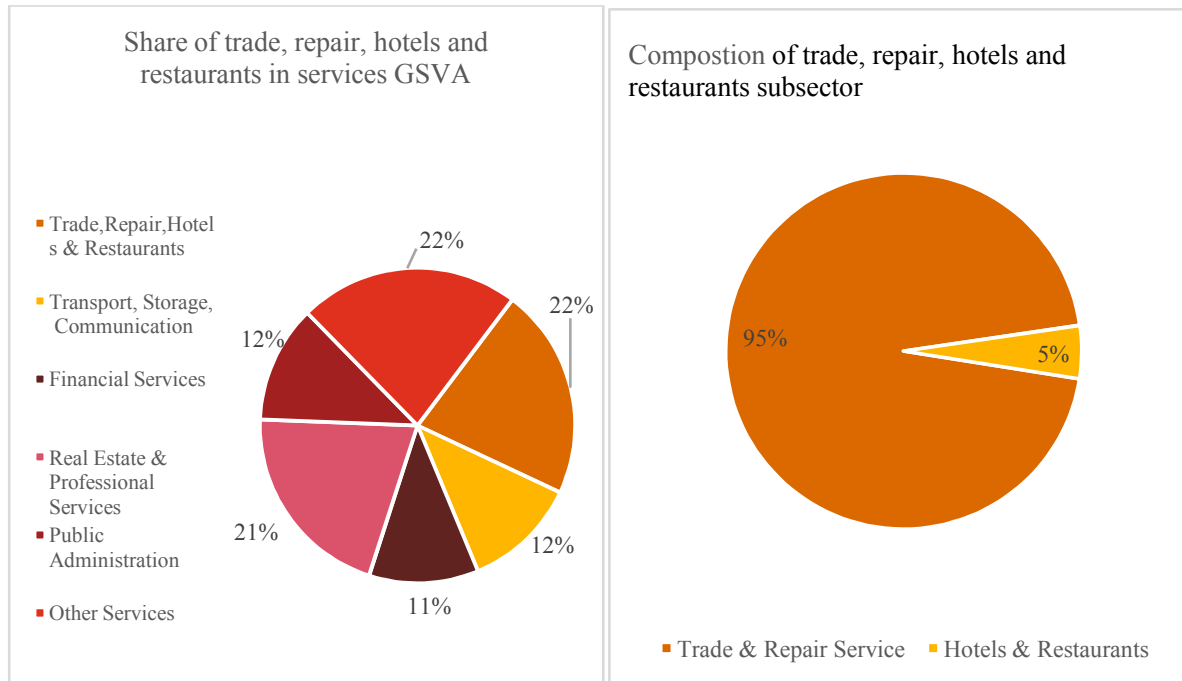
Source: Periodic Labour Force Survey, 2020-21

Trade, repair, hotels and restaurants employ the highest percentage of workforce within the services sector (Figure 60). Trade & repair services and hotels & restaurants together employ 41.1% of the total workforce within the services sector. Other services which include education services, health services, entertainment, etc. is the next major employer with 31.7% of the workforce engaged in these services. Transport, storage and communication services is another major sector employing around 14.6% of the total workforce within the services sector.

4.2 Trade and repair

Trade and repair service contribute the highest to the value add from services in Punjab. As presented in Figure 61, trade and repair accounts for 95.2% of the GSVA from the trade, repair, hotels and restaurants. This sub-sector has consistently contributed more than one-fifth towards services GSVA.

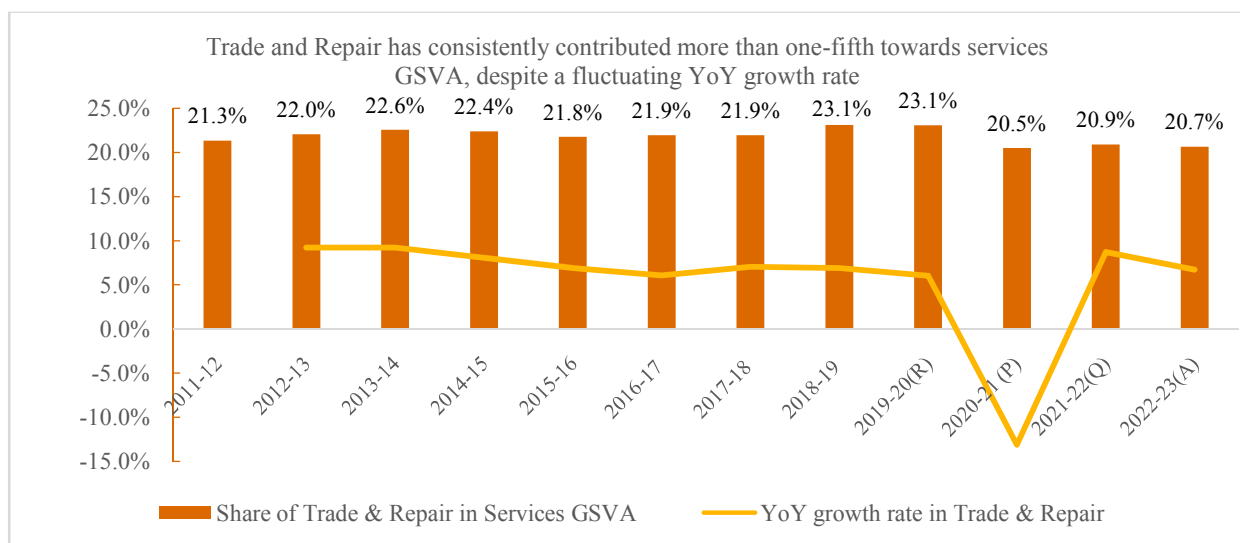
Figure 61: Composition of trade, repair, hotels and restaurants, 2022-23 (A)

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Since 2011-12 (Figure 62), despite a fluctuating year-over-year (YoY) growth, this sub-sector has remained the leading contributor towards services since 2011-12. The Periodic Labour Force Survey data for 2020-21 shows that 14.0% of total workforce in Punjab was employed in wholesale & retail trade and repair services, one of the highest among all states in India.

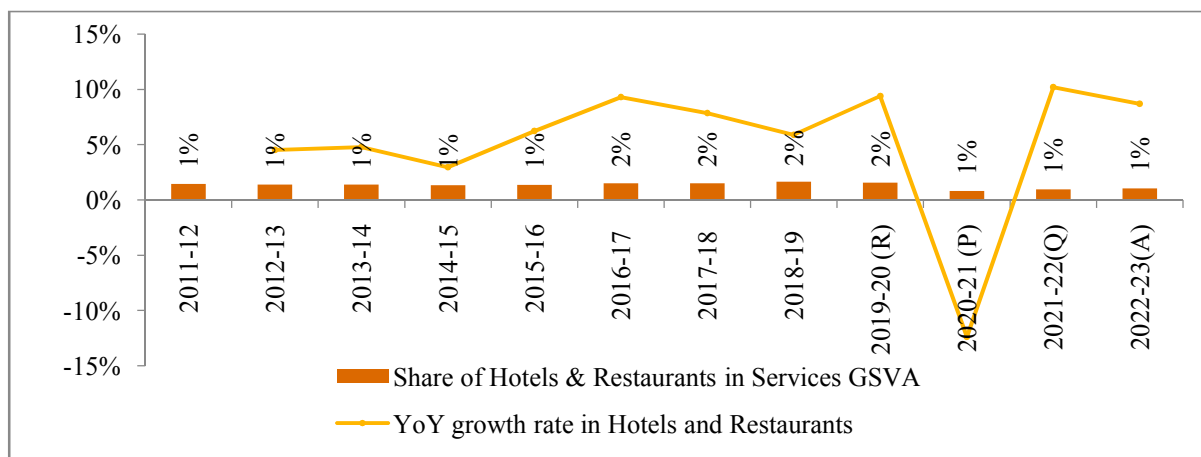
Figure 62: Share of trade and repair services in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

The share of hotels and restaurants to GSVA from services is relatively lower as compared to other sectors. The average share of ‘hotels and restaurants’ sub-sector stood at around 1.3% of GSVA from services sector between 2011-12 and 2022-23(A). The growth rate in the sub-sector has also witnessed a fluctuating trend during this period. While the sub-sector grew at 9.4% in 2019-20 the growth rate showed fluctuation in the following years (Figure 63)

Figure 63: Share of Hotels and restaurants in Services GSVA

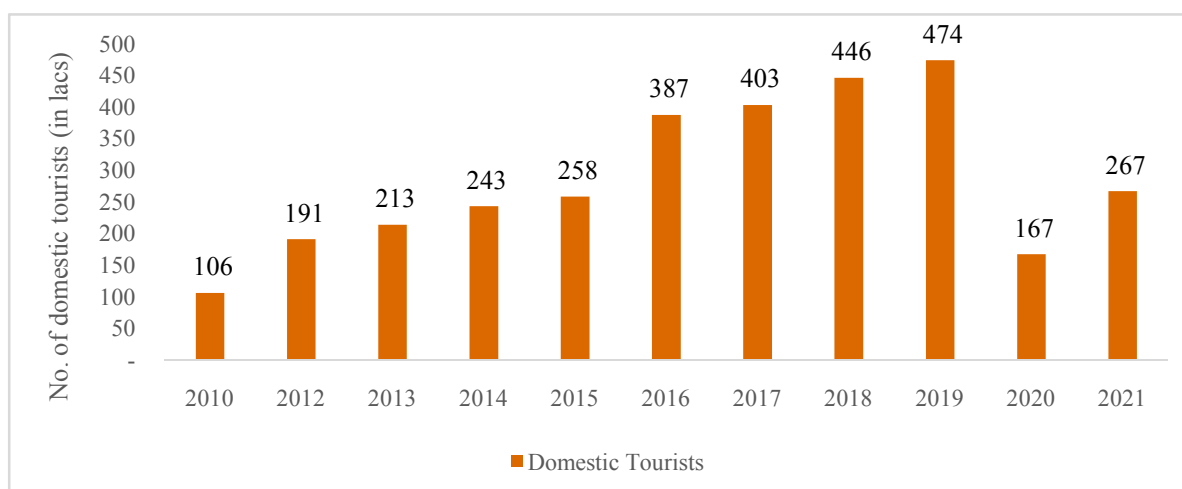
Source: Directorate of Statistics, Punjab

4.3 Tourism

Widely acknowledged as the cradle of civilization²⁶, Punjab is known for its ethnic and cultural wealth. With its temples, forts, memorials, museums, fairs and festivals, Punjab has a lot to offer to tourists. Tourism augments regional development and stimulates trade, income and entrepreneurship, thereby boosting economic growth.

Growth of Tourists

Figure 64: Number of domestic tourists in Punjab (Jan-Dec)

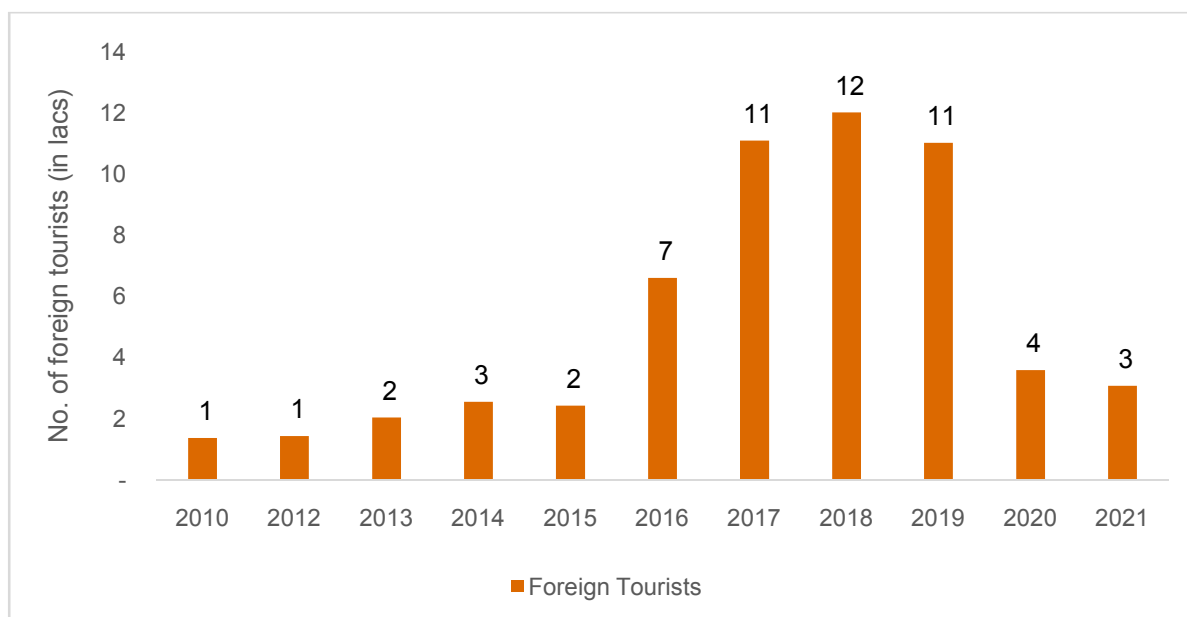

Source: Punjab Tourism

²⁶ Punjab Tourism (<http://punjabtourism.gov.in/#/home>)

Investment in tourism has led to the development of the sector with an increase in both domestic and foreign tourists. Punjab tourism has witnessed good expansion in the recent years with the overall tourist inflow in the State growing at an impressive rate of 22% between 2010 and 2021. The tourism sector is however, largely driven by domestic tourists (from within and outside the State). Around 267 lac domestic tourists and 3 lac foreign tourists visited the State in 2021 (Figure 64 & 65) registering a increase in growth rate of 60% in domestic tourist and decline in growth rate of 14% in foreign tourist over the previous year due to covid-19 restrictions imposed by the Government. Punjab attained 1st position at the national level in terms of foreign tourist visits during 2021 (Table 21). The growth in the sector is sustained by investments from the State Government as well as assistance provided by Asian Development Bank through Infrastructure Development Investment Program for Tourism (IDIPT) project (Punjab State Tourism Policy, 2018).

Figure 65: Number of foreign tourists in Punjab (Jan-Dec)

Source: Punjab Tourism

Table 21: Share of top 10 States/UTs of India in Number of foreign tourist visits in 2021

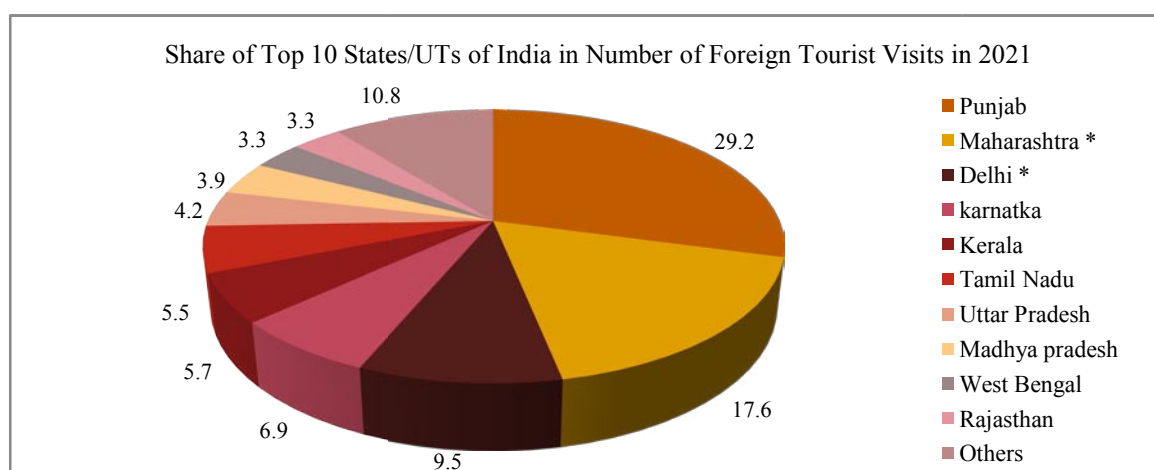
Rank	State/UT	Foreign Tourist Visits in 2021(P)	
		Number	Percentage Share (%)
1	Punjab	308135	29.2
2	Maharashtra *	185643	17.6
3	Delhi *	100178	9.5
4	karnataka	72487	6.9
5	Kerala	60487	5.7
6	Tamil Nadu	57622	5.5
7	Uttar Pradesh	44737	4.2

Rank	State/UT	Foreign Tourist Visits in 2021(P)	
		Number	Percentage Share (%)
8	Madhya pradesh	41601	3.9
9	West Bengal	34828	3.3
10	Rajasthan	34806	3.3
Total of Top 10		940524	89.2
Others		114118	10.8
Total		1054642	100.0

Source: India Tourism Statistics at a Glance – 2022 (Ministry of Tourism)

Note: *Figures for the year 2021 has been estimated using All India growth rate

Figure 66: Share of Top 10 States/UTs of India in Number of Foreign Tourist visits in 2021

Source: India Tourism Statistics at a Glance – 2022 (Ministry of Tourism)

Amritsar accounts for more than half of total tourist footfall in the State. Table 22 shows that number of tourists (both domestic and foreign) in Amritsar account for more than 70% of the total tourist inflow in the State. Inextricably linked with the history of Sikhism, Amritsar is revered for the Golden Temple. Among other tourist attractions, JallianwalaBagh and Wagah border ceremony are the prominent ones. S.A.S. Nagar, Ludhiana and Jalandhar are among other districts with significant tourist footfall. Amritsar is also one of the 12 cities in India which have been included under HRIDAY scheme (Heritage City Development and Augmentation Yojana) with an objective to conserve the historic and cultural resources in the city.

Table 22: Tourist footfall in Amritsar vis-a-vis Punjab

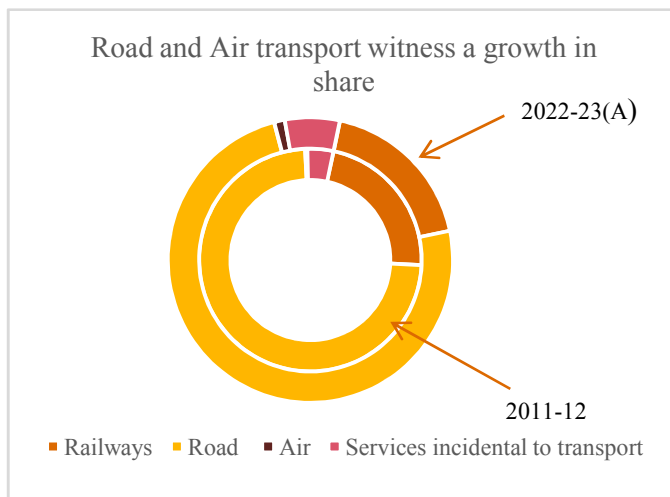
Year	No. of tourists in Amritsar	No. of tourists in Punjab	Amritsar's share in State's tourist footfall
2011	11096952	16567596	67%
2012	10072719	19119943	53%
2013	12058034	21544962	56%
2014	15368340	24526751	63%
2015	16924412	26038728	65%
2016	25462627	39363061	65%
2017	25978495	41401987	63%
2018	26935017	45796030	59%
2019	34369513	48486730	71%
2020	7897161	17051311	46%
2021	19772287	26987932	73%

Source: Punjab Tourism

4.4 Transport

Overview

Figure 67: Composition of transport sector's GVA in Punjab

Source: Directorate of Statistics, Punjab

sector between 2012-13 and 2022-23(A) stood at 5.0%. The value add from the transport sector was INR 16469.71crores (at current prices) in 2022-23(A).

With an average contribution of 7.1% to GSVA from services between 2011-12 and 2022-23(A), the transport sector has emerged as an integral part of the State's economy. Transport services in the State consist of three modes of transportation – (a) railways (b) road and (c) air. As Punjab is a landlocked state, bordered by Jammu & Kashmir to the North, Himachal Pradesh to the East, Haryana to the South and South

East, Rajasthan towards South-West and Pakistan to the West, the scope of water transport in the State is restricted.

Characterized by a fluctuating trend, the average growth rate of the transport

The transport sector in Punjab is driven by road transport, followed by railways. Road transport, on an average, accounted for 74.7% of the value add from transport between 2011-12 and 2022-23(A). The average year-over-year growth rate for road transport has been 5.3% between 2012-13 and 2022-23(A), while that for railways and air transport stood at 3.3% and 29.1% respectively.

The contribution of air transport to the GVA from transport sector has witnessed a rise over the years, while that of railways and road has declined (Figure 67). The composition of GVA under transport has undergone a change over the past few years. The contribution of railways, road and air transport to the GSVA from transport stood at 22.4%, 73.5% and 0.3% respectively in 2011-12. However, in 2022-23(A), the share of railways decreased to 18.4% while that of road and air transport increased to 74.2% and 1.20% respectively. A fluctuating trend could be observed in the growth rate of all the modes of transportation during 2012-13 and 2022-23(A). The growth rate for railways varied between 20.2% and (-)18.3% while that of air transport varied between 177.1% and -19.0%. The year-on-year growth for road transport also varied between 9.2% and (-)12.6% during this period.

Transport Infrastructure

Roads

Road network is the backbone of the transport sector in the State. Its dominance is further established by the fact that other modes of transportation like railways depend on it for their first/last mile linkages. Upgradation of the existing infrastructure is thereby significant to the State for continued economic growth.

Figure 68: Surfaced roads as percentage of total roads

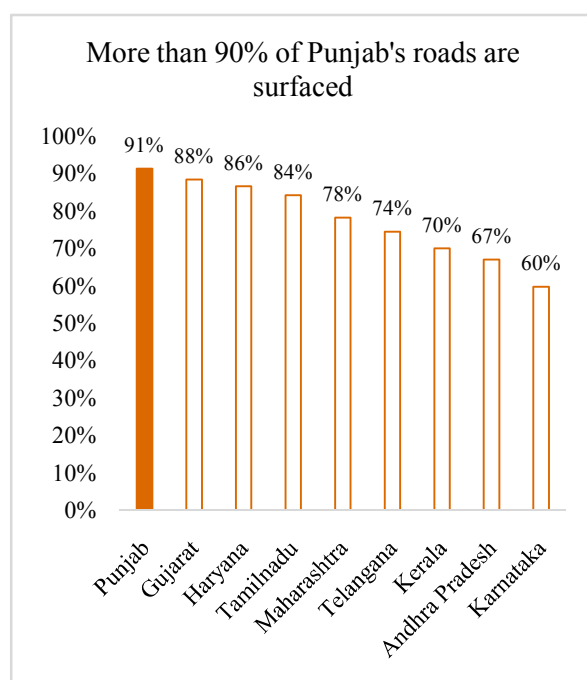
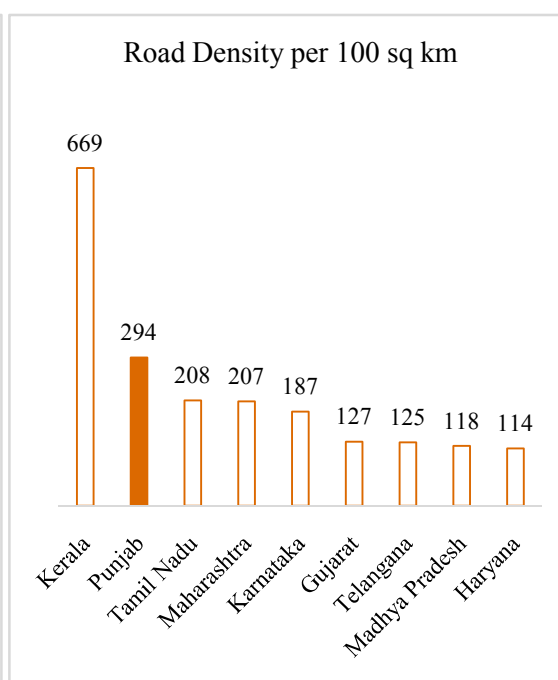

Figure 69: Road density per 100 sq. km. (in km.)

Source: Basic Road Statistic of India(as on 31-03-2019), Ministry of Road Transport and Highway, GoI

Development of roads in Punjab is handled by four institutions: (i) The national highways are looked after by the Government of India, (ii) the state highways by the State Public Works Department (PWD), (iii) town roads by the Municipal bodies and (iv) the rural roads partly by PWD and partly by the Rural Development Department and Punjab Mandi Board²⁷. It has however been observed that involvement of multiple institutions at all levels of governance catering to different aspects of the transport sector adversely affects planning and policy decisions.

Table 23: Length of Different types of Roads in Punjab

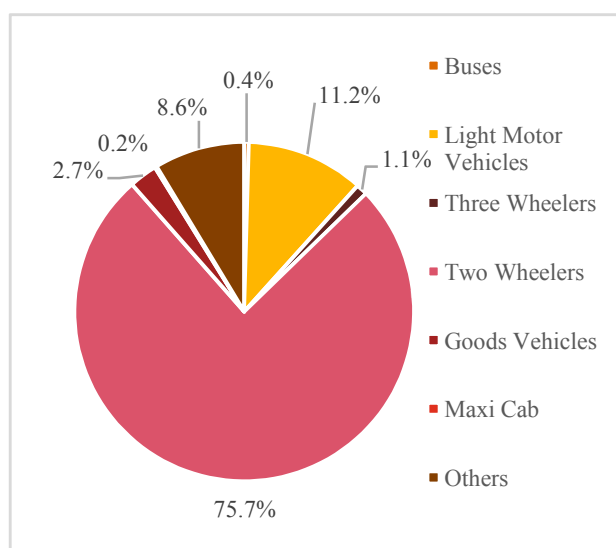
Type of Road	Length(in Kms)	
	as on 31.03.2018	as on 31.03.2019
National Highways	3,269	3,274
State Highway	1,103	1,133
Districts Roads	6,980	6,808
Urban Roads	18,822	18,887
Rural Roads	1,02,267	1,04,565
Project Road	10,195	13,195
Total	1,42,636	1,47,862

Source: Basic Road Statistic of India(as on 31-03-2019), Ministry of Road Transport and Highway, GoI

More than 90% of Punjab's roads were surfaced as on 31st March 2019 (Figure 68). Also, Punjab has one of the highest road densities among select states (Figure 69).

The State had a total road length of 1,47,862 kms by the end of 2018-19. Road length witnessed an increase by 3.7% over the previous year, primarily driven by expansion in Project roads. Rural roads had a share of 71% in total road length by March 2019, followed by urban roads and project roads

Figure 70: Distribution of Motor Vehicles in Punjab as on 31.03.2022

Source: Statistical Abstract of Punjab

which accounted for 13% and 9% of total road length respectively. Punjab had 3274kms of National Highways and 1,133 kms of State Highways (Table 23).

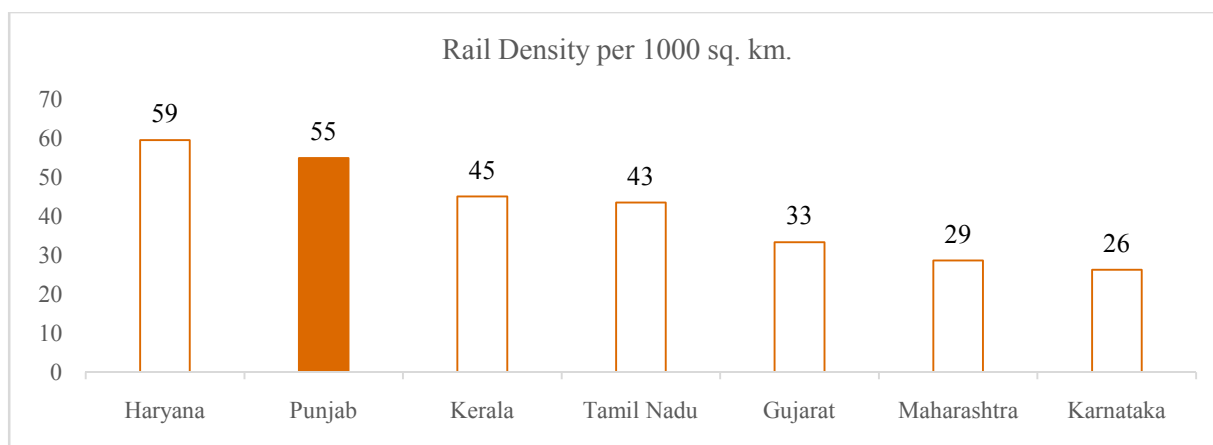
Motor vehicle registrations recorded 4.2% growth in 2021-22 over previous year. As on 31st March, 2022, Punjab had 132.11lac registered motor vehicles as compared to that of 126.74 lac on 31st March, 2021. The increase was enormous especially in the case of light motor vehicles, goods vehicles and two wheelers. This may be attributed to the increasing income level of the people and easy availability of these vehicles. Among the districts of the State Ludhiana, Jalandhar and Amritsar (in descending order) have the highest number of registered motor vehicles.

²⁷TERI (2015) Green Growth in Transport Sector in Punjab

The composition of motor vehicle registration indicates the dominance of two-wheelers (**Figure 70**). With an annual growth rate of 4.2% in 2021-22 over the previous year, two-wheelers accounted for 75.7% of the total volume of motor vehicles followed by light motor vehicles (11.2%) and goods vehicles (2.7%). The vehicle density in the State has increased manifold over the years with an increasing share of personalised vehicles. This raises serious concern about problems of congestion, parking, air pollution, road accidents, etc. Hence, it is important to control this vehicle growth and shift from personalised to public transport modes to ensure a greener and more livable environment in the State.

Railways

Figure 71: Rail Density across states by end of 2020-21 (in Kms)

Source: Indian Railways Year book 2020-21

Note: Density has been calculated in terms of running track kms per 1000 sq km

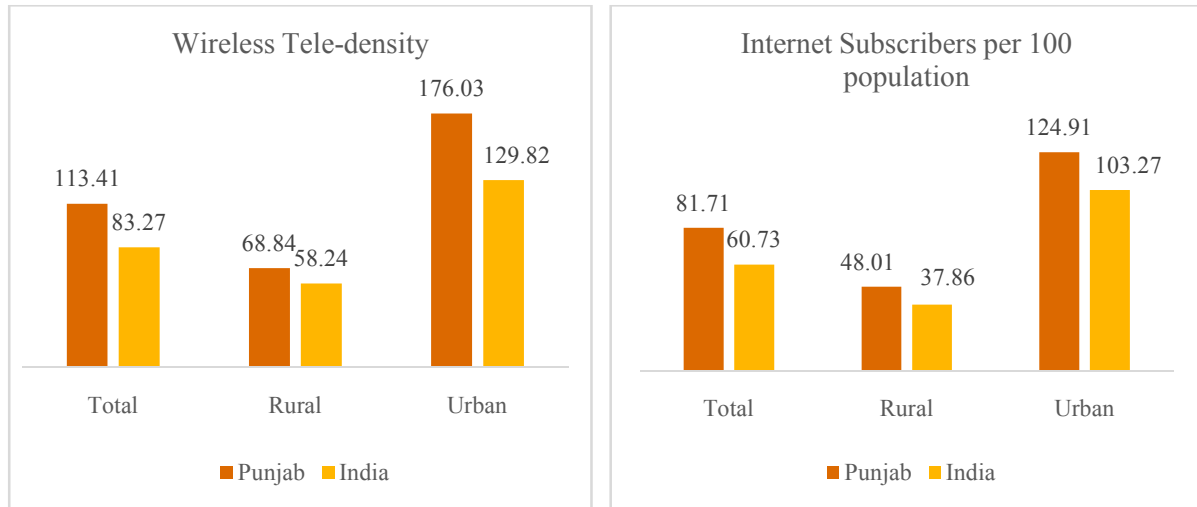
Railway network in Punjab is well-developed with 2,775 running track kms. accounting for 2.75% of total railway network in India. In terms of rail density, Punjab fares better than its comparable states with 55 running tracks kms per 1000 sq. km. (**Figure 71**). Punjab is also a part of the Eastern Dedicated Freight Corridor (EDFC), which is an 1,856 km. long freight line extending from Ludhiana in Punjab to Dankuni in West Bengal. The construction of the EDFC has opened up several trade opportunities in the State and has benefitted industries, which rely on railways for transportation.

Civil Aviation

Development, promotion and regulation of Civil Aviation in the State comes under the preview of Department of Civil Aviation. Services provided by the Department include setting up of new air-strips, aerodromes and airports, grant of financial aid to flying and gliding clubs, purchase, maintenance and disposal of State Government aircrafts, helicopters, etc. At present there are five airports in the State located in Amritsar, Bhatinda, Ludhiana, Pathankot and Patiala. Sri Guru Ram Das Jee Airport in Amritsar is an international airport which provides connectivity to major Indian cities like Ahmedabad, Bangalore, Coimbatore, Delhi, Hyderabad, Mumbai, Pune, Srinagar, etc. and foreign destinations like Kuala Lumpur, Birmingham, London, Dubai, Doha, Singapore, Tashkent, etc.

4.5 Telecom

Figure 72: Key telecom indicators-Punjab vis-e-vis India

Source: Telecom Regulatory Authority of India (The Indian Telecom Services Performance Indicators, Apr-Jun 2022)

With a GVA of Rs. 12,751.00 crores²⁸, the contribution of ‘communication and services related to broadcasting’ to GSVA from services stood at 4.9% in 2022-23(A). The average share of this sub-sector to GSVA from services was 4.4% between 2012-13 and 2022-23(A) having grown at an average rate of 7.2% during the same period.

The telecom sector in Punjab is relatively at a developed stage with a higher wireless tele-density and internet subscribers per 100 population as compared to national average as on June, 2022 (Figure 72). Tele-density, which denotes the number of telephone connections per 100 population is an indicator of telecom penetration in the State. Statistics by Telecom Regulatory Authority of India (TRAI) show that wireless tele-density in Punjab is 113.41 as compared to 83.27 at the national level. Similarly, internet subscribers per 100 population of the State are 81.71 in comparison to the national average of 60.73 (Table 24). The State fares better than the national average in terms of the above mentioned indicators in both rural and urban areas, however significant urban-rural differences exist in the State both for tele-density and internet subscription.

Table 24: Telecommunication status of Punjab and India as on 30 June, 2022

Indicator	Punjab			India		
	Total	Rural	Urban	Total	Rural	Urban
Wireless tele-density (%)	113.41	68.84	176.03	83.27	58.24	129.82
Wireline tele-density (%)	2.65	0.60	5.53	1.86	0.22	4.90
Overall tele-density (%)	116.06	69.44	181.56	85.13	58.46	134.72
Wireless subscribers (millions)	34.70	12.31	22.40	1147.39	521.90	625.49
Wireline subscribers (millions)	0.81	0.11	0.70	25.57	1.97	23.60

²⁸ in current prices

Indicator	Punjab			India		
	Total	Rural	Urban	Total	Rural	Urban
Total subscribers (millions)	35.51	12.41	23.10	1172.96	523.87	649.09
Broadband subscribers (millions)	25.15	8.26	16.89	800.94	322.50	478.44
Narrowband subscribers (millions)	0.86	0.33	0.53	35.92	16.80	19.12
Total internet subscribers (millions)	26.00	8.58	17.42	836.86	339.30	497.56
Internet subscribers per 100 population	81.71	48.01	124.91	60.73	37.86	103.27

Source: Telecom Regulatory Authority of India (The Indian Telecom Services Performance Indicators, Apr-Jun 2022)

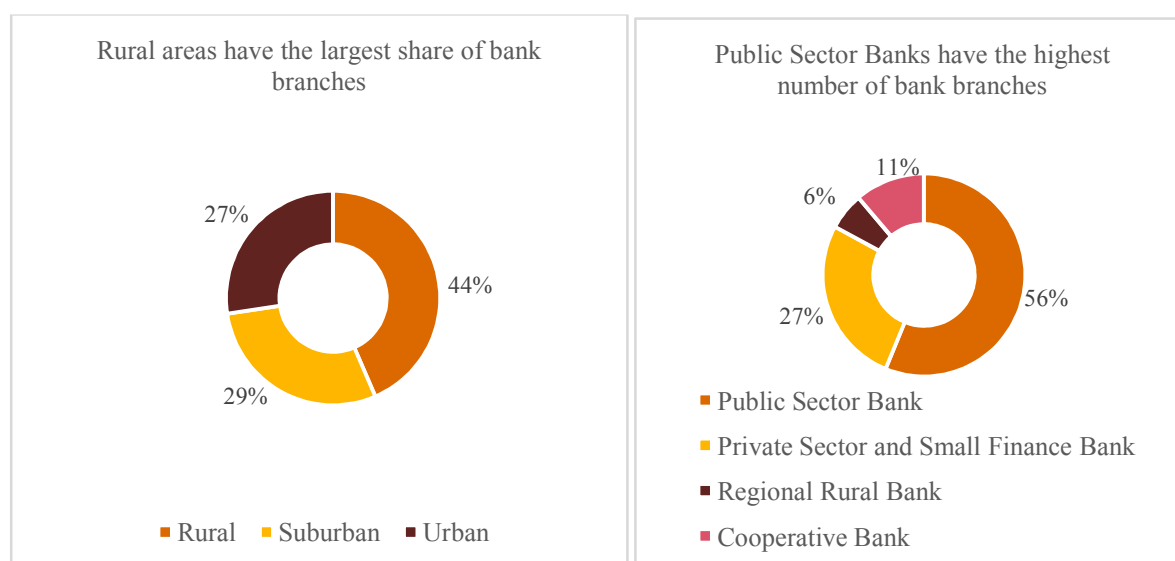
4.6 Financial services

Rising income necessitates the demand for financial services which include professional services like savings, payments, insurance, credit and management of money and assets. In Punjab, financial services accounted for a share of 11.3% in GSVA from services in 2022-23(A). With an average growth rate of 4.4% between 2012-13 and 2022-23(A), the GSVA from the sub-sector stood at Rs.29115.38 crores (at current prices) in 2022-23(A).

Financial sector plays a vital role in the overall growth of an economy and financial institutions are an important constituent of this sector. The extent of availability and quality of financial services in a state depends on the infrastructure of financial institutions present in the state. A financial institution provides a wide variety of deposit, credit and investment products to both, individuals and businesses. Banks, insurance firms, brokerage firms are some of the major types of financial institutions with banks playing a pivotal role in mobilising public savings and ensuring easy availability of credit for investors and borrowers.

Punjab's Banking Profile

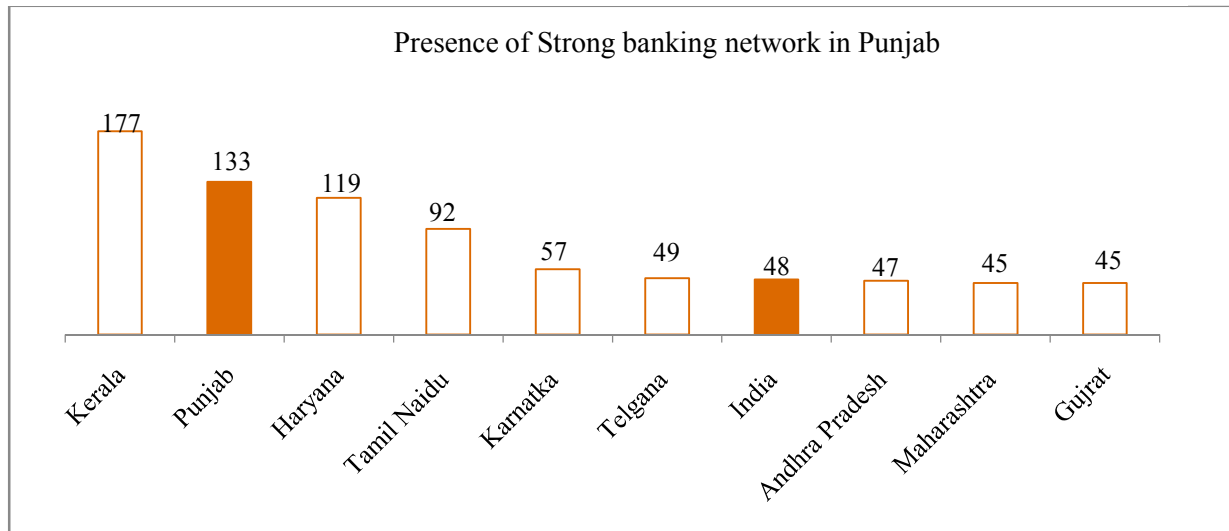
Figure 73: Distribution of bank branches by region and category in Punjab

Source: Reserve Bank of India

As on December 2022, Punjab has 12 public sector banks, 20 private sector and 7 small finance banks, 1 regional rural bank and 1 cooperative bank with a total of 7168 branches.

Figure 74: Number of commercial bank branches per thousand sq. km. of area as on 31 December 2021

Source: Reserve Bank of India

The average population served by a bank branch is 4260,²⁹. The distribution of these branches by region as well as by category has been provided in **Figure 73**. It is evident that rural bank branches dominate in terms of number with 43.5% of the total branches located in rural areas. Further, public sector bank branches constitute 56.2% (4027 branches) of total branches with 1515 branches in rural areas and 1244 and 1268 branches in suburban and urban areas respectively.

Punjab has one of the highest number of commercial bank branches among the select states (Figure 74). A strong banking network not only promotes financial inclusion, but also enables diversification of economic activities and productive investment as it facilitates mobilisation of public savings.

Deposits and Credit by Banks

Total deposits and Credits of Scheduled Commercial Banks in Punjab increased in 2021. Deposits and credit by banks is an indicator of flow of money in the economy. Moreover, total credit by banks indicate the credit needs for agriculture, industry, individual consumer, etc. Total deposits of scheduled commercial banks in Punjab increased by 11.71% in 2021 over 2020, however the total credit sanctioned increased by 7.99% in 2021 over the previous year with credit to agriculture, industry and individual consumers witnessing a rise.

Credit-Deposit (CD) ratio, which is the proportion of loan sanctioned by banks from the deposits it receives has been near to the national benchmark. The national benchmark for CD ratio in India is maintained at 60. In Punjab, the CD ratio for 2020 and 2021 was maintained at 59.4 and 57.4 (Table 25) respectively for Scheduled Commercial Banks. However, comparison of credit-deposit ratio during the period 2015-2021 with other high-income states reveals that credit-deposit ratio is substantially higher in other states such as Tamil Nadu, Andhra Pradesh, Telangana, Maharashtra, Gujarat, Haryana, Rajasthan and Karnataka.

²⁹ Population figures provided by MOSPI for 2021-22

Table 25: Banking indicators for Scheduled Commercial Banks in Punjab (as on end-March and in Rs. billion)

Indicators	2020	2021	Change (in %)
Total Deposit	4109	4590	11.71%
Total Credit	2440	2635	7.99%
Credit-Deposit Ratio by Place of Utilisation (in %)	59.4	57.4	-3.37%
Total Credit to Agriculture	675	663	-1.78%
Total Credit to Industry	581	618	6.37%
Total Personal Loans	564	645	14.36%

Source: Handbook of statistics on Indian States, RBI

4.7 Various government initiatives

Civil Aviation

Development of International civil air terminal at Indian Air Force station, Halwara Ludhiana

The Ministry of Civil Aviation, Government of India and Indian Air Force have given in-principle approval for the construction of International Civil and Cargo Terminal at Indian Air Force Station, Halwara. A Memorandum of Understanding (MoU) has been signed between Government of Punjab and AAI on December 20, 2018 for developing it as a joint venture with AAI holding 51% equity and State Government 49%. A Joint Venture Company, named as Ludhiana International Airport Limited (LIAL), has been established and an agreement for the same has been signed with the Airports Authority of India (AAI).

Regional Connectivity Scheme-UDAN

The Department of Civil Aviation on behalf of Government of Punjab coordinates with the Ministry of Civil Aviation, Government of India to successfully implement the RCS-UDAN³⁰.

The primary objectives of the Scheme are:

- To facilitate/ enhance regional air connectivity by making it affordable through fiscal support.
- Infrastructure development
- To establish an interacted eco-system which will lead to significant growth of Civil Aviation Sector, promote tourism, increase employment, provide socio economic boost.
- Therefore, lead to regional growth of the State.

Government of Punjab provides 20% of Viability Gap Funding (VGF) for the RCS Flights and the 80% is provided by GoI. The Department has utilized the Scheme well to ensure connectivity to underserved areas and today has one of the highest density of airports in the country.

³⁰ Source: <https://everyademo.live/projects/>

Under this scheme Government of Punjab has developed various Civil Enclave :

- Civil Enclave at Bhatinda-The Government of Punjab pursued the case of Airport at Bhatinda for increased connectivity to the underserved Malwa region.
- Civil Enclave at Adampur, Jalandhar- Government of Punjab pursued the case of Airport at Adampur for increased connectivity to the Doaba region which has a lot of diaspora around the world. This would make it easier for Punjabis' visiting from abroad to connect from Delhi.
- Civil Enclave at Pathankot- The Government of Punjab pursued the case of Airport at Pathankot for increased connectivity to this region which is at a tri-junction of three States – J&K, HP and Punjab.

Chapter 5 Urban Development

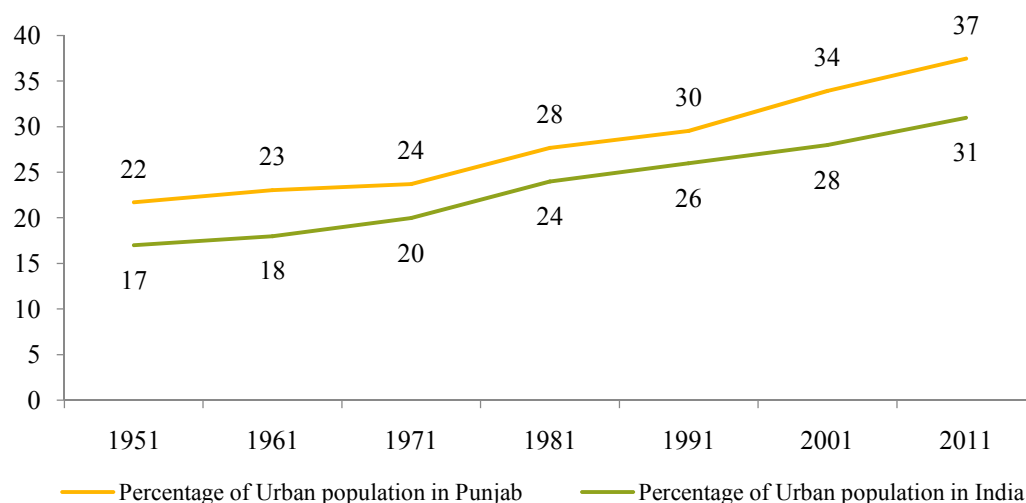
Urbanization play a crucial role in the economic growth of a nation, having strong correlation between urbanization and economic growth. The state of Punjab which was known for its agricultural performance and dynamic rural economy dominated by urban sector upto 1990s is now emerging as a service economy. In fact the state has always been among the high urbanized state in India. The movement of population from lower order towns toward high order towns and cities and outgrowth of urban areas kept urban density high. The area under urban units has progressed more than three times from 1971 to 2001. It is now fifth major urbanized state in India.

The growth of urban population according to classification of towns is another important aspect of study of urbanisation. There were 3 class I cities in 1951, which was increased to 17 in 2011, which contributed 58% in the urban population of the state. The share of class II towns increases from 2% in 1951 to 16% in 2011. Also due to migration, employment, education and medical facility, the share of class III, IV, V and VI towns has also seen upward trend in urbanisation. All the class I cities are located along the national highways and railways. Due to good connectivity urban growth and development in these cities are faster as compared to other parts of the state. The central part includes Amritsar, Jalandhar, Ludhiana, Patiala and S.A.S. Nagar which attracted more investors in the field of different sectors, which leads to fast growing urban development. The Greater Mohali Area Development Authority (GMADA) was constituted to promote planned development of Chandigarh's peripheral areas, on the basis of which the Greater Mohali Regional Plan was formulated.

5.1 Urbanisation in Punjab

Overview

Urbanisation has often been regarded as a positive manifestation of economic development. The State has witnessed a rapid urbanization. Punjab is 5th urbanized State in India, next to Tamil Nadu, Maharashtra, Gujarat and Karnataka. Figure 75 demonstrates that as per census 2011, urban population is 37.48% of state population, which is much higher than the national average of 31.16 %. The urban population share has increased from 21.72 % in 1951 to 37.48 % in 2011. The decadal growth of urban population during the period 2001-2011 is 26.11% against national average of 27.60 %, where as total population growth of the State during the decade was 14.22 % against national average of 17.64 %. Like the growth of urban population, the number of urban areas/towns has also registered an upward trend. Number of towns has risen from 110 towns in 1951 to 217 towns in 2011 which is almost double. It is evident that the growth rate of urban population has been fairly high in Punjab.

Figure 75: Urbanisation trends in Punjab v/s India

Source: Census of India (various years)

It is to be noted that the rise in urban population, is driven by rural-urban migration. Firstly, due to the increased income of farming households they moved towards the urban localities for better facilities and opportunities. Secondly a large number of people moved due to the push factor as the mechanisation of agriculture reduced the requirement of labour for agriculture. Thirdly the development of the industrial corridor along the Ludhiana, Jalandhar, Amritsar and SAS Nagar highways led to the movement of population from the surrounding areas to the towns.

Distribution of Urban Population

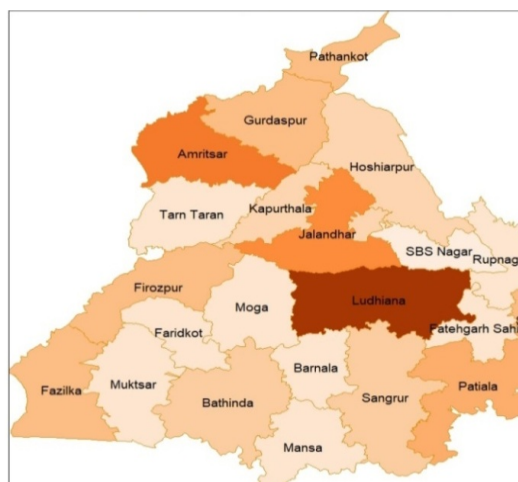
For the healthy growth it is necessary that the process of growth should be balanced. The same is true for modernisation and urbanisation. More than half of Punjab's urban population is concentrated in five districts. Table 26 represents the top five districts of Punjab in 2011 with the highest share in state's urban population. It is evident that more than half of Punjab's urban population resides in the districts of Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Patiala. Apart from better amenities and employment opportunities provided by these urban centres, the development of the Amritsar-Kolkata industrial corridor along Amritsar, Ludhiana and Jalandhar is one of the compelling reasons for people to migrate to these cities. In fact, these five districts experienced one of the highest rural-urban migration in Punjab with 45.3% of total rural-urban migrants opting to migrate to these cities. In order to cater to the needs of the growing urban population, Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi have been awarded the status of Smart Cities which would enhance infrastructure facilities in these cities.

Table 26: Top five districts with highest share in State's urban population, 2011

Rank	District	Share in State's Urban Population
1	Ludhiana	19.9%
2	Amritsar	12.8%
3	Jalandhar	11.2%
4	Patiala	7.3%
5	Gurdaspur	6.3%

Source: Census of India, 2011

Figure 76: Spatial distribution of urban population in Punjab, 2011 (in %)

Note: Map not to scale

Non-uniform distribution of urban population is likely to strain existing infrastructure facilities in urban centres. The urban population in various categories of towns of Punjab has been presented in Table 27. It highlights that Class I towns hold the majority (58%) of urban population. Thus, the rising urbanisation in the State follows a non-uniform trend which is likely to continue and thereby demand for continuous upgradation and augmentation of existing facilities like housing, water supply, power, sewerage, solid waste management, etc. At the same time, it is to be acknowledged that Government of Punjab is upgrading the facilities in rural clusters in terms of providing all urban amenities as well as enhancing the facilities that are available in smaller towns.

Table 27: Cities/Towns in Punjab as per Census categories, 2011

Cities/Towns category	Urban Population		
	2001	2011% share as per 2011	
Class I (Population 100,000 and above)	48,19,089	60,63,248	58.31
Class II (Population 50,000 to 99,999)	13,14,224	16,77,646	16.13
Class III (Population 20,000 to 49,999)	10,82,085	13,52,294	13.00
Class IV (Population 10,000 to 19,999)	8,10,753	8,82,071	8.48
Class V (Population 5,000 to 9,999)	2,13,410	3,48,406	3.50
Class VI (Population below 5,000)	22,950	75,481	0.73
Total	82,62,511	1,03,99,146	100

Source: Memorandum to 15th Finance Commission, Government of Punjab

The 2011 census has highlighted that more than 50% of the urban population of Punjab is concentrating in 5 highly urbanised districts (Ludhiana, Amritsar, Jalandhar, Patiala and Gurdaspur). The major reason behind the rise of big urban centers in Punjab is concentration of manufacturing and industrial units in these districts.

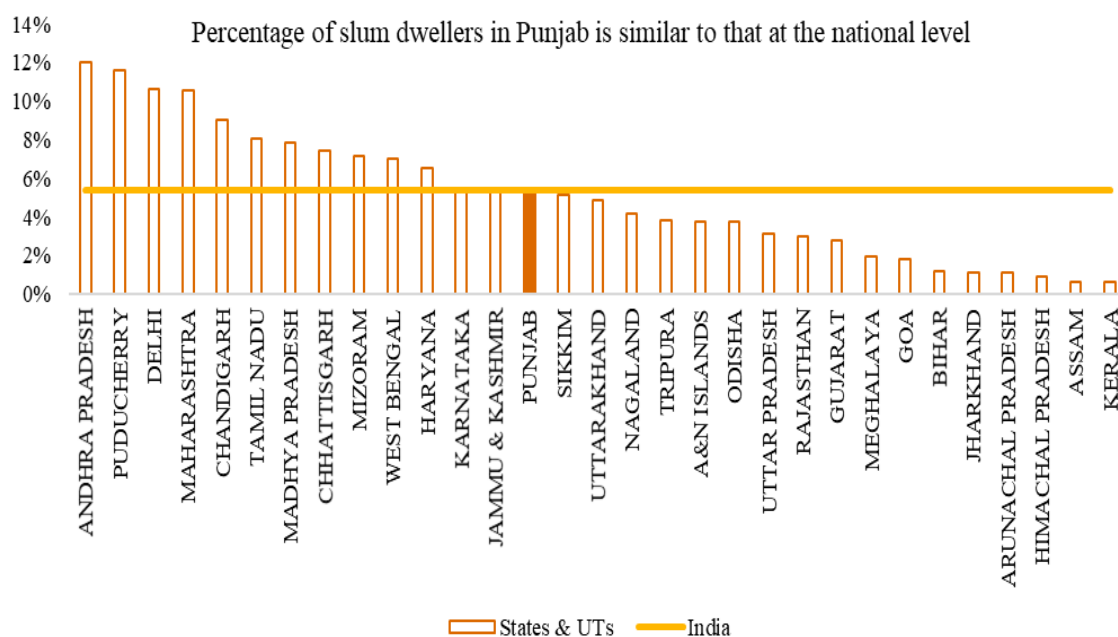
Slum Habitations

The unplanned migration from rural areas leads to the growth of slums and unemployment in urban localities. These slum areas are existing on the peripheries of big cities which lead to the problem of over crowding and urban poverty.

As highlighted in the previous section, rural people migrate to urban areas in search of both formal and informal employment opportunities. Informal job opportunities include domestic help, construction site work, etc. However, due to a combination of factors like sub-standard wages and lack of affordable housing facilities, migrants resort to informal settlements and live in unhygienic and often polluted areas, which lack basic amenities like clean drinking water and sanitation. As more people join, a whole community of informal settlers emerges, thereby giving rise to slum habitations.

In tandem with national scenario, Punjab too faces the problem of slum habitation. With 1.4 million people living in slum areas, the percentage of slum dwellers is 5.3% of Punjab's total population, very similar to 5.4% at the national level (Figure 77).

Figure 77: Slum population in Punjab (as percentage of total population) vis-a-vis other states and UTs in 2011

Source: Census of India, 2011

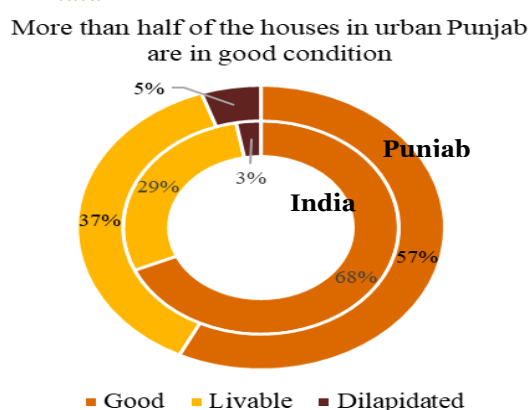
Quality of life in urban areas

Quality of urban life is influenced by the standards of infrastructure and services provided by the government. Urban infrastructure has two dimensions: physical and social. The major components of physical infrastructure include housing conditions, water supply system, sewerage network, storm water drainage network, solid waste recovery and treatment, roads and streetlights. The components of social infrastructure are healthcare, education, parks & open spaces, public conveniences, community centres, etc.

Housing conditions

Around 57% of houses in urban Punjab are in 'Good' condition as compared with 68% at all-India level. Census of India classifies houses into three categories based on their conditions: Good, Livable and Dilapidated. Figure 78 shows that more than half of urban households have been classified under 'Good' condition with another 37% classified under 'Livable' condition. Further, 5% of the urban households are in 'Dilapidated' conditions without proper physical infrastructure and hence require immediate attention.

Figure 78: Condition of urban households in Punjab and India

Source: Census of India, 2011

With an objective of ensuring housing for all in urban areas, Government of Punjab signed the MoU for Pradhan Mantri Awas Yojana -Urban (PMAY-U)³¹. As on 23rd January, 2023, 132895 houses have been sanctioned under PMAY-U in the State, 63851 have been completed. Further, investments worth Rs. 9240.38 crores have been made in PMAY-U projects within the State.

Water supply and sewerage

In Punjab there are 217 towns and cities. Punjab is 5th major urbanised state, 37% of the State Population live in urban areas.

Urban Mission Project amounting to Rs. 1540.90 crores, loan from HUDCO has been availed in January 2018, to provide water supply, Sewerage and STP services in 133 towns of Punjab. Expenditure to the tune of Rs. 1182.42 crores has been incurred till 31.12.2022. Work is likely to be completed by 30.6.2023. Expenditure of funds amounting to Rs. 69 crores has been incurred during year 2022-23.

The Govt. of India launched Atal Mission for Rejuvenation &

Punjab bagged National Water Mission Award for efficient utilisation of treated wastewater for irrigation

³¹ Ministry of Housing and Urban Affairs (Pradhan Mantri Awas Yojana (Urban) - Housing for All (HFA) State wise Progress)

Urban Transformation (AMRUT 1.0) and has been approved schemes for 16 cities of Punjab. Out of 16 towns, 10 towns completely looked after by PWSSB and 3 towns partially looked after by PWSSB and remaining 3 towns namely SAS Nagar, Shri Muktsar Sahib and Amritsar are under the preview of MC (A)/DWSS. Expenditure to the tune of Rs. 1268.05 crores has been incurred on water supply sewerage & STP by PWSSB till 30.11.2022 and work is likely to be completed by 30.6.2023. Expenditure of funds amounting to Rs. 250 crores has been incurred during year 2022-23.

These works are going on at full swing and the new Sewerage Treatment plant at Jamalpur is also scheduled to be completed by January 2023.

Recently, Govt. of India launched AMRUT 2.0 for providing 100% Tap water supply and SBM 2.0 (Urban) for treatment of waste water in next five years i.e. 2022-26.

Major Projects under AMRUT

- Surface Water Supply Schemes in Jalandhar and Patiala, at an estimated cost of Rs. 808.89 crores and Rs. 565.52 crores respectively, are under progress and are likely to be completed by December 23.
- Rejuvenation of Buddha Nallah, Ludhiana with an estimated cost of Rs. 650 crores is under progress. It is likely to be completed by December 23.

Sanitation

With an objective to provide clean drinking water and adequate treatment and safe disposal of human excreta and sewage which would improve the physical and mental health of the people of Punjab, the State Government notified a Mission – ‘Tandarust Punjab’ in 2018. Under this mission, the Department of Local Government has the following roles and responsibilities:

- Ensuring adequate safe potable drinking water availability in urban areas;
- Ensuring Open Defecation Free cities/ towns to reduce disease burden on households;
- Municipal Solid Waste Management including segregation, transportation and waste processing on scientific lines;
- Sewerage Treatment: Installing STPs for management of total waste water being generated, ensuring their operation and maintenance on regular basis and taking steps to reduce waste water generation.

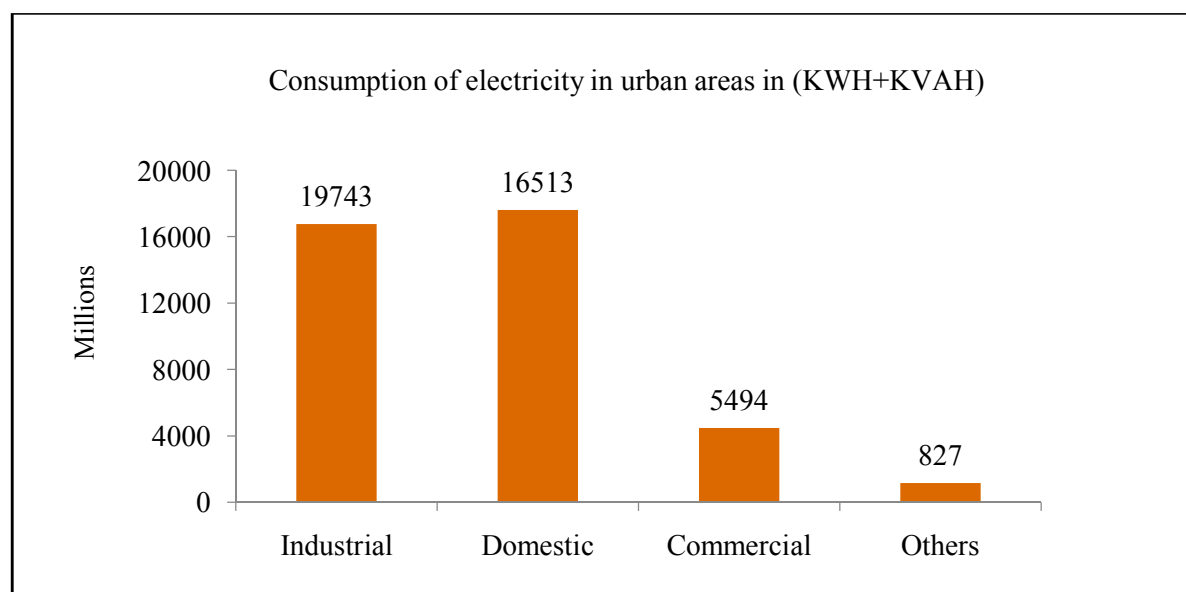
Swachh Bharat Mission (SBM) has led to rapid increase in coverage of household latrines.

Electricity

Power is the most vital necessity for an agrarian state like Punjab referred to as "Food Bowl of India". Punjab has to ensure 24*7 Power to more than one crore consumers. Punjab has met its all time highest ever peak demand of 14,311 MW. Despite the nationwide coal crisis this year, record energy demand was met from April to September 2022, which is 13% higher in comparison to the same period of last year. Dewatering of mine is in progress since 4th April, work of overburden removal commenced on 27th May and coal production commenced on 24th August. First coal rake from Pachhwara dispatched for Punjab thermal plants on 12th December. With the operationalization of this mine, PSPCL will not have to purchase imported coal saving hundred of crores per annum. The regular coal supplies from Pachhwara Central Coal mine shall help thermal power stations of Punjab in meeting the deficient coal supplies from CIL sources. Public of Punjab will be most benefitted due to cheap power on account of lesser coal cost. As per decision of Govt. of Punjab, facility of free 600 units of Electricity bimonthly/300 units of electricity monthly has been granted for all domestic consumers, for consumption of electricity from 1.7.2022 onwards. For the First time, around 89.72% domestic consumers (upto 17th Dec-2022) received Zero bill in the last billing cycle.

Punjab has enhanced Available Transmission Capacity (ATC) to 8500 MW to import more power from outside the State. Govt. of India has approved Action Plan and Distribution Infrastructure Loss reduction works of Rs. 9642 Crores under Revamped Distribution Sector Scheme (RDSS) for improving the quality and reliability of power supply to the consumers of Punjab through system strengthening works and metering works. Out of the total project amount of Rs. 9642 Crores as per the Action Plan, grant of Rs. 3284 Crores will be provided by the GoI as gross budgetary support. The PSPCL is making continuous efforts for increasing the share of Renewable Energy in the total energy mix to achieve the sustainable development goals set at national level for clean and affordable energy by 2030. Adequate and reliable availability of electricity is indispensable for sustainable growth of the economy because it plays an important role as a factor of production.

Figure 79: Category-wise consumption of electricity in urban Punjab in 2021-22

Source: Punjab State Power Corporation Limited

Punjab is one of the high per capita electricity consumption 1744KWH+KVAh as on 2021-22 state in the country and is also one of the state which has achieved 100% electrification long time back. A scenario of category-wise consumption of electricity in urban areas of Punjab has been presented in Figure 79. It brings out that consumption in urban centres is primarily driven by industrial and commercial use.

Environment

Government of Punjab allocated Rs. 297.41 crores for Urban Environment Improvement Programme Phase- 1, out of which Punjab Infrastructure development Board has approved projects of Rs. 285.79 crores. For Phase-2 PIDB has approved projects of 1068.15 crores. Hon'ble Chief Minister of Punjab cum chairman PIDB has approved the funding of Urban Environment Improvement Programme Phase-3 with a outlay of Rs. 500 crores. Till date Projects having estimate of Rs. 463.24 crores have been approved against the allocation. These works are being carried out in all the 166 Urban Local Bodies of the State Urban Environment Improvement Programme under Phase 1, Phase 2 and Phase 3.

Apart from above Hon'ble Chief Minister Punjab cum Chairman PIDB has approved the funding of Rs. 250 crores under Urban Development Works and Rs. 100 crores towards additional allocation. Against which projects of Rs. 249.12 crores and against additional allocation projects of Rs. 100 crores

has been earmarked respectively. Further funding of balance amount of Rs. 5.60 crores for sewerage works at Dhuri and Sunam has been approved to be funded out of PIDB's own resources.

Tourism

The vision of the Government is to make tourism sustainable, responsive and thus establishing Punjab as a world level destination by presenting the tourist distinct, unique and memorable experience. The mission of the Government is to increase the tourist number by developing new infrastructure along with improving the existing one. Till September 2022, the number of domestic tourists who visited Punjab was 308,76,397 whereas it was 2,83,106 for foreign tourists. To promote tourism in Punjab, the department of tourism has planned and undertaken many projects/activities in 2021-22. Rs. 91.55 crores were sanctioned under Heritage circuit theme of Swadesh Darshan Yojna of Government of India. For this project Rs. 52.06 crores have been released. Under Tranche-3, 40 works worth Rs. 333.95 crores have been completed till date 31.3.2022. With the help of Asian Development Bank to strengthen tourism industry in Punjab, agreements were signed to maintain and run 9 properties of tourism department.

5.2 Urban infrastructure and its financing

Trend in expenditure on urban development

Public expenditure plays a crucial role in the creation of urban infrastructure and the provision of various municipal services to the rapidly increasing urban population. The analysis brings out that total expenditure on urban development for Punjab increased from Rs. 1338.5 crores in 2020-21 to Rs. 2209.3 crores in 2021-22 (RE) which is estimated to be at Rs. 3188.0 crores in 2022-23 (BE). Thus, given the developmental mandate for urban areas, the State may look towards further increasing the expenditure allocation on urban development. Other avenues of raising funds to finance infrastructure, projects like municipal bonds, pool financing, public private partnership may also be ventured into along with the collaboration of Urban Local Bodies.

SMART Cities

The Smart City Mission (SCM) was launched by Government of India in 2015 in order to promote sustainable and inclusive growth of cities that provide core infrastructure and a decent quality of life to its citizens. The objective of the mission is to develop 100 state of the art city models that could be replicated by other cities, thereby catalysing the development of similar smart cities in various parts of the country. From the state of Punjab, four cities – Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi have been given the status of smart cities under Smart City Mission. While Ludhiana was awarded the status in the first round itself, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi made it to the list in the second round. The Status of Smart Cities Mission detail of projects undertaken has been presented in Table 28.

Table 28: Progress details of smart cities in Punjab (in Rs. crores) as on February 6, 2023

	Completed	Awarded & under Execution	Implemented By MC		Total
			Tendered	Under Preparation/ Approval	
	Project Cost	Project Cost	Project Cost	Project Cost	
Ludhiana	145.68	582.9	136.93	64.49	930
Amritsar	109.18	756.26	53	0	918.44
Jalandhar	177.67	663.20	98.00	0	938.87
Sultanpur Lodhi	0	133.32	22.63	102.31	258.26
Total	432.53	2135.68	310.56	166.8	3045.57

Ludhiana, Amritsar, Jalandhar and Sultanpur Lodhi are being developed as Smart Cities under the Smart Cities mission. Out of total corpus of Rs. 3045.57 crores works amounting to 432.53 crores have been completed and 2135.68 crores awarded and works amounting to 477.36 crores are under various stages of tendering and approval in all the Smart Cities. All the three cities – Ludhiana, Amritsar and Jalandhar have unique selling propositions which makes them the primary urban centres in the State. They are equipped with resilient infrastructure leading to all round enhancement of quality of life. Amritsar acts as the centre of Sikh history and is laden with a rich cultural heritage with high level of religious tourism activity. While Jalandhar is known for its sports and surgical goods industry, Ludhiana is the largest manufacturer of bicycles and aims to capitalise on its manufacturing base for a sustainable growth.

5.3 Urban local government

Urban finances

Urbanisation and its development and the quality of life prevalent there is thus dependent on the financial health of local governments. As on December 2022, there are 166 ULBs in Punjab consisting of 13 Municipal Corporations, 153 Municipal Councils and 52 Nagar Panchayats governed by The Punjab Municipal Act, 1911 and Punjab Municipal Corporation Act, 1976.

Table 29: Main components of total revenue of ULBs (in Rs. Crores)

Particulars	2016-17	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
Total Income	3535	3950	3636	3940	3389
Total Expenditure	2939	3452	3383	3605	3336

Source: Urban Local Bodies, Government of Punjab

Table 29 highlights that Tax revenue; Non tax revenue and grants are the main source of income of ULBs. The total income of ULBs has decreased from Rs.3535 crores in 2016-17 to Rs. 3389 crores in 2021-22. Further total expenditure has increased from Rs. 2939 crore in 2016-17 to Rs. 3336 crores in 2021-22.

5.4 Urban reforms

ULBs are central to urban growth and improving the quality of life in the rapidly urbanising cities. In order to enhance urban governance, various reforms of urban renewal have been introduced in the State:

- **Punjab Urban Environment Improvement Programme (UEIP)** – It is an umbrella programme for the development and improvement in the quality of environment of all 166 ULBs of the State. Under this program,
- assistance shall be provided to the ULBs for undertaking works which include construction and maintenance of roads, drains, streetlights;
- garbage disposal and construction and maintenance of parks.
- Keeping in view the agenda of **women upliftment**, reservation of women in urban local bodies (by direct elections) has been raised to 50%.
- **Facility of online sanction of building plans for commercial & residential building** has been launched across the State. The end-to-end process from documents submission including plans, fee payment and building plan approval across all ULBs in Punjab has been automated. The system ensures transparency, reduction in time for approval and precludes the need to visit offices.
- **A Directorate of Fire Services has been established to regulate and control 34 offices of fire brigades**, which are already established in 10 Municipal Corporation towns and 155 other Urban Local Bodies across the State.
- Under the scheme '**Mera Kamm, Mera Maan**', employment shall be provided to urban youth between the age group of 18 to 35 years. The assistance to be provided by the District Bureaus of Employment & Enterprise for both skilling and wage employment for a specified minimum number of days in the year.

Chapter 6 Human Development

Human development involves studies of the human condition with its core being the capability approach. It is the measurement of actual progress in human growth which focuses on economic growth, educational growth, health facilities, social and ecological development, long and healthy life to enjoy decent standard of living and enhancing self respect. It is overall improvement in human capabilities.

Education is an important yard stick for human development. On the educational front, Punjab State has organized Mega Parents Teachers Meeting (PTM) in which over 19 lakh parents across more than 19000 schools participated. Punjab has launched the programme "School of Eminence" that aims to re-imagine education in Government schools with state-of-the-art infrastructure, for the holistic development of children and for preparing them to be responsible 21st-century citizens. The low drop-out rates and high transition rates in the State are indicative of the fact that not only has the State been successful in bringing children to school, but also ensuring that they stay there.

Punjab Government aims to achieve 100% Gross Enrollment Ratio (GER) and 100% Net Enrollment Ratio (NER) in Education sector. It also aims to provide universal access to education to all children between the age group of 6 to 14 years. GER for 2021-22 for Punjab indicate that the State has achieved the GER target of 100% in primary and in upper primary level.

The adverse impact of COVID-19 across the world is becoming clearer, yet Government of Punjab has taken all the necessary steps to face the challenges and threat posed by it. Total 23149772 beneficiaries have been vaccinated with 1st dose and 20964391 beneficiaries with 2nd dose of COVID-19 vaccine; 18,24,373 with precaution dose till November, 2022. For managing the rising number of COVID-19 cases in the state, total 14701 level-II beds and 3132 level-III beds are made available for public and private health facilities.

Government of Punjab has started 100 Aam Aadmi clinics across the state on 15th August, 2022 to provide quality primary health care services accessible within the communities at their doorsteps. Total 404 Primary Health Centres/Urban Dispensaries have been upgraded/inaugurated on the pattern of Aam Aadmi Clinics on 27th January 2023.

6.1 Introduction

In recent years understanding the progress of an economy has shifted from merely growth indicators based approach to the ultimate outcome of development. It is an approach to understand the quality of life individuals lead and gauge the true extent of progress. Thus, human development is the better indicator to know the economy's real progress and well-being. As per United Nations Development Programme, dimensions of human development primarily focus on enhancing human abilities and creating opportunities for human development such as long and healthy life, knowledge, decent standard of living, participation in political and community life, environmental stability, human security and rights and gender equality. The progress of various dimensions of human development is reviewed in this chapter.

6.2 Sustainable Development Goals

The 2030 agenda for Sustainable Development with 17 Sustainable Development Goals (SDGs) and 169 associated targets encompasses a comprehensive developmental agenda integrating social, economic and environmental dimensions.

Punjab's Performance on Niti Aayog's SDG Indexes 1.0, 2.0 and 3.0

Based on high priority indicators, NITI Aayog has developed an Indexing framework to assess the progress of the States on SDGs. In the SDG India Index 2020-21 performance of States on 15 SDGs, 70 SDG Targets consisting of 115 Indicators has been scored and ranked. Punjab has elevated from category of Performer in 2018-19 to the category of Front Runner in 2020-21. Punjab is ranked 12th among the States in overall ranking. State of Punjab has scored Composite Index Score of 68 which is 6-point improvement viz-e-viz 2019-20 which was 62. Though the composite score has shown considerable improvement, the ranking of State has remained the same at 12.

State has developed goal wise State Indicator Framework (SIF) in line with the National Indicator Framework (NIF), and this was launched by Punjab Government and NITI Aayog. Also, a framework for SDG monitoring and the data management system for collecting, validating and analyzing data on progress of SDGs has already been developed. This includes an online dashboard which will generate quality reports using data analytics to monitor indicators associated with SDGs and inform timely interventions to help accelerate their progress. Department of Governance Reforms has placed the dashboard on the server of PSDC.

6.3 Healthcare and nutrition

Healthcare is one of the most important factors that directly impact the quality of life and human development status of any economy. SDG 3.0 aims at ensuring healthy lives and promotes well-being for all at all ages. Punjab government has been a front runner with regards to the State's performance on health indicators.

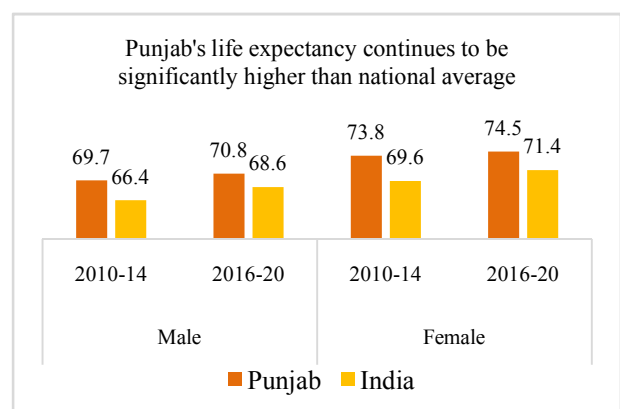
This aspect of the index measures various child and mother healthcare indicators, and availability of health infrastructure.

Punjab's performance on key health outcomes

Life Expectancy

Life expectancy is most important yardstick to judge the quality and well-being of the people. Life expectancy at birth in Punjab has been the highest amongst all states in India. Life expectancy, at birth, in Punjab improved over 2 years between 2010-14 and 2016-20 from 69.7 to 70.8 years (for Males), as presented in Figure 80. It is also evident that Punjab has much higher life expectancy than at the national level. In line with the national trends, female life expectancy (74.5 years) is higher than male life expectancy (70.8 years) for the period 2016-20. The State has

Figure 80: Life expectancy in Punjab (at Birth), vis-à-vis national average

Source: Office of the Registrar General of India and census commission India

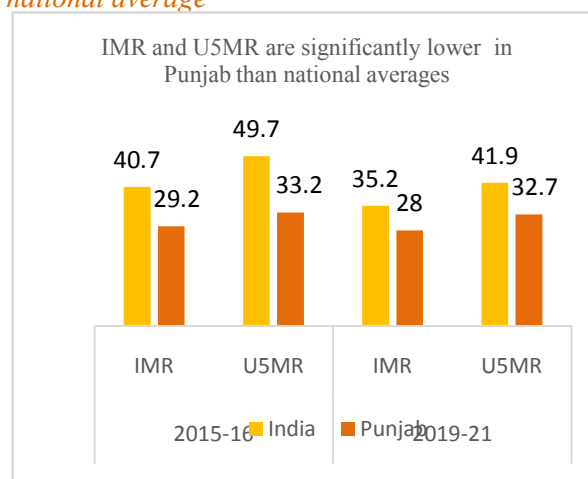
consistently performed better than the national level on life expectancy indicators, given the relatively higher per-capita income in the state allowing people to be able to provide for their healthcare needs.

Child Health

Punjab continues to have a significantly lower Infant Mortality Rate (IMR) and Under 5 Mortality Rate (U5MR), in comparison to the national averages. **Punjab's strong performance in life expectancy is in tandem with the State's performance on child well-being indicators.** As per NFHS 2019-21, the IMR and U5MR in Punjab stood at 28.0 and 32.7 per thousand live births respectively in comparison to 35.2 and 41.9 respectively at the national level, as presented in Figure 81.

Better performing states like Kerala, Tamil Nadu and Maharashtra (presented in Table 30) indicate scope for the State to improve on these indicators.

Figure 81: Punjab's IMR and U5MR vis-a-vis national average

Source: NFHS 2015-16 and NFHS 2019-21

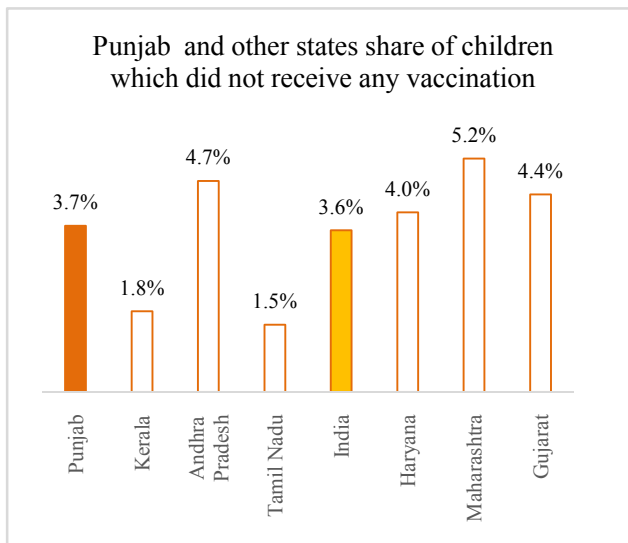
Table 30: Punjab's performance on IMR and U5MR vis-a-vis other selective states

	IMR	U5MR
	2019-21	2019-21
Punjab	28.0	32.7
Haryana	33.3	38.7
Gujarat	31.2	37.6
Maharashtra	23.2	28.0
Andhra Pradesh	30.2	35.2
Kerala	4.4	5.2
Tamil Nadu	18.6	22.3

Source: NFHS 2019-21

Punjab has made significant progress in ensuring immunization of children in the State which is essential for ensuring a healthy life for children and bringing down child mortality rates. The proportion of children aged 12 to 23 months which did not receive any vaccination is 3.7% in 2019-21. As presented in Figure 82, this is significantly lower than most of the selected states.

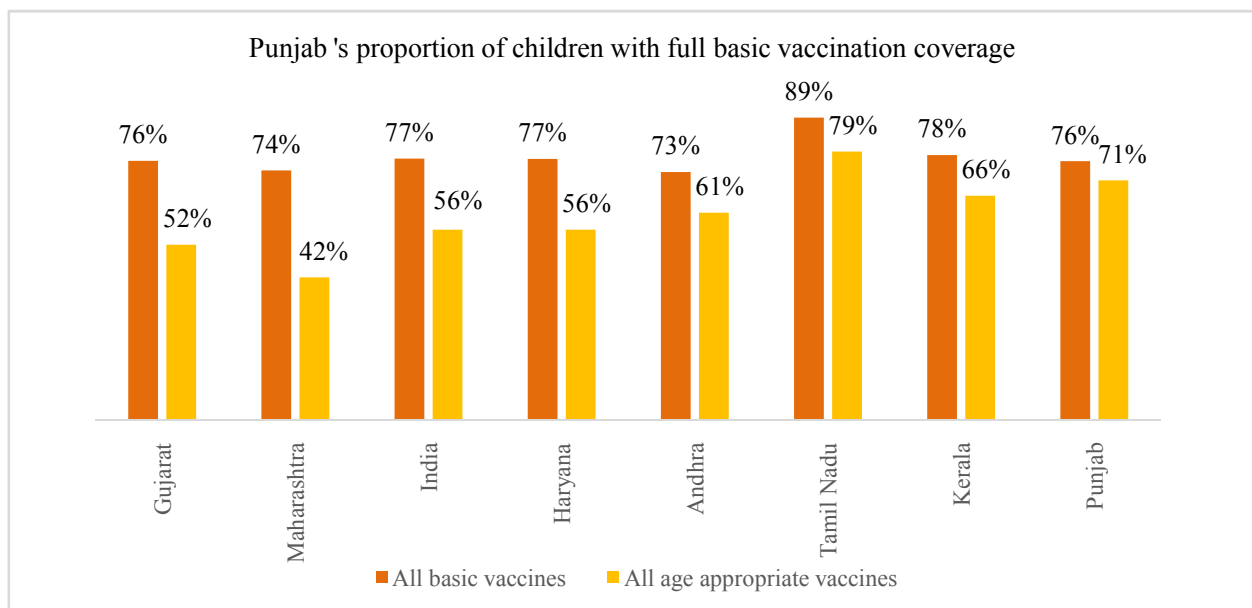
Figure 82: Percentage of children age 12-23 months who received no vaccination (2019-21)

Source: NFHS 2019-21

The full immunization coverage in the State has also witnessed a significant improvement. The proportion of children (aged 12 to 23 months) which received all basic vaccinations (BCG, DPT, Hepatitis B and Polio) stood at 76% in 2019-21. Again, the state performance continues to be at par with national average. **In fact, Punjab has 4th highest proportion of children with full basic vaccination coverage, amongst states. In Punjab not only more children are vaccinated, but they are vaccinated at the right time.** 71% of the children received vaccination at appropriate ages in Punjab, against 56.0% at the national level (Figure 83).

Figure 83: Percentage of children aged 12-23 months who received all basic vaccines (2019-21)

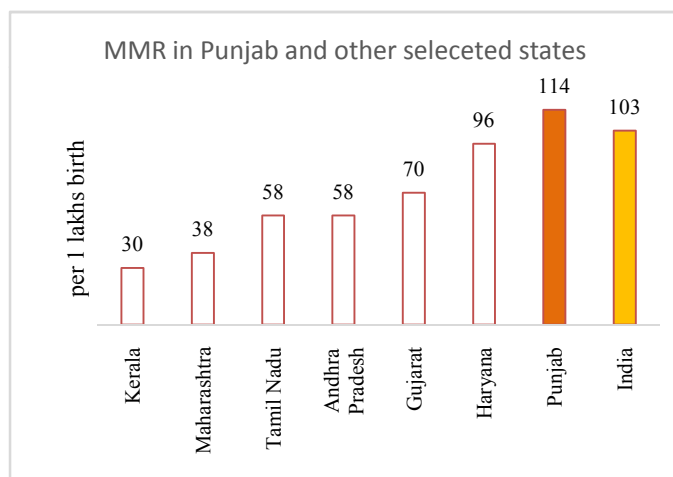
Source: NFHS 2019-21

Maternal Healthcare

It is observed that Punjab needs to improve on maternal healthcare indicators. The performance of Punjab on a variety of maternal healthcare indicators is weak as compared with the national average. Maternal Mortality Rate (MMR) is the primary indicator of health care facilities in any economy.

The latest estimates for MMR, available for the period 2017-19, indicates that MMR in Punjab stands at 114 per lac live births, more than with the national average (Figure 84). MMR in Kerala (between 2017-19) stood at 30 per lac live births, the lowest across the country. This highlights that Punjab has scope to improve on the maternal health front.

Figure 84: MMR in Punjab and other selected states (2017-19)

Source: SRS Bulletin

Punjab's performance on providing ante-natal care to expecting mothers fares much better than the national average. Estimates for 2019-21 NFHS highlight that 34.4% of all expecting mothers received all forms of recommended ante-natal care, against 31.2% of expecting mothers at the national level (Table 31). The Pradhan Mantri Surikshit Matritva Abhiyan (PMSMA) is being implemented in the state to provide at least one antenatal checkup to all expectant mothers in the 2nd or 3rd trimester. PMSMA has helped

various beneficiaries access such services which were earlier inaccessible. The state has also shown great improvement in the proportion of expecting mothers which are receiving two or more tetanus injections i.e 83.5% in 2019-21.

Table 31: Maternal care indicators (2019-21)

Out of percentage of expecting mothers				
	Received all recommended types of antenatal care (%)	Births delivered in a health facility (%)	Deliveries assisted by health personnel (%)	Deliveries with a postnatal check-up(%)
Punjab	34.4	94.3	95.6	89.6
India	31.2	88.6	89.4	83.2
Haryana	35.3	94.9	94.4	94.1
Gujarat	49.0	94.3	93.2	92.6
Maharashtra	37.9	94.7	93.8	87.8
Andhra Pradesh	46.8	96.5	96.1	91.8
Kerala	69.3	99.8	100.0	85.6
Tamil Nadu	71.3	99.6	99.8	92.7

Source: NFHS 2019-21

Professional assistance during deliveries is an important factor which plays a significant role in ensuring quality maternal health. During the five years preceding the NFHS-5 (2019-21) survey, 94.3% deliveries in Punjab were in a health facility and 95.6% were assisted by a skilled health personnel (Table 31). This is significantly higher than the national average. However, again states like Kerala and Tamil Nadu with almost 100% of expecting mothers undergoing institutional deliveries shows that Punjab has some gap to cover before achieving better maternal healthcare indicators. The focus should be on creating awareness in the State about the benefits of ante-natal care and professional assistance during delivery, to ensure that more expecting mothers access these facilities. Estimates from NFHS 2019-21 highlight that 89.6% of deliveries in Punjab were followed up by post-natal checkups for the new mother (Table 31).

Health Infrastructure

Punjab has made significant progress in providing its residents with better health facilities. In terms of physical infrastructure, population served per medical institution increased to 8120 in 2022 against 8032 in 2021. Similarly, population served per bed decline to 1591 in 2022, against 1,615 in 2021. On an average, a medical institute serves a radius of 2.68 kms. However, there exists disparity between districts. While SBS Nagar serves 5190 individuals per institute, the same is 11892 (more than two times) in SAS Nagar. Similarly, 845 individuals are served per bed in Faridkot and on the other extreme 3003 (almost four times) in Ludhiana.

In sync with physical infrastructure, the population served per doctor has also improved over the years. In 2022, each doctor served 943 individuals, improving from 957 individuals per doctor in 2021. Contrary to it in 2022, a nurse was serving 364 individuals against 354 in 2021. The district wise disparity is observed in terms of human health infrastructure as well. While one doctor in Tarn Taran caters to over 8900 individuals, the same is less than 500 in Faridkot. On the same lines, one nurse serves over 4000 individuals in Pathankot, against 613 in Patiala.

Aam Aadmi clinics (AACs)

Phase I

- Govt. of Punjab has started 100 Aam Aadmi clinics across the state on 15th August 2022 to provide quality primary health care services accessible within the communities at their doorsteps
- Out of these 100 AACs, 65 are located in the urban areas while 35 are located in the rural areas of the State.
- Service delivery:-

Dates	Total OPD	Total Lab tests done
15-08-2022 to 02-02-2023	11,07,246	1,33,360

Phase II

- Total 404 Primary Health Centers/Urban Dispensaries have been upgraded /inaugurated on the pattern of Aam Aadmi Clinics on 27th January 2023.
- Out of the 404 upgraded/inaugurated facilities, 86 are located in the urban areas while 318 are located in the rural areas of the State.

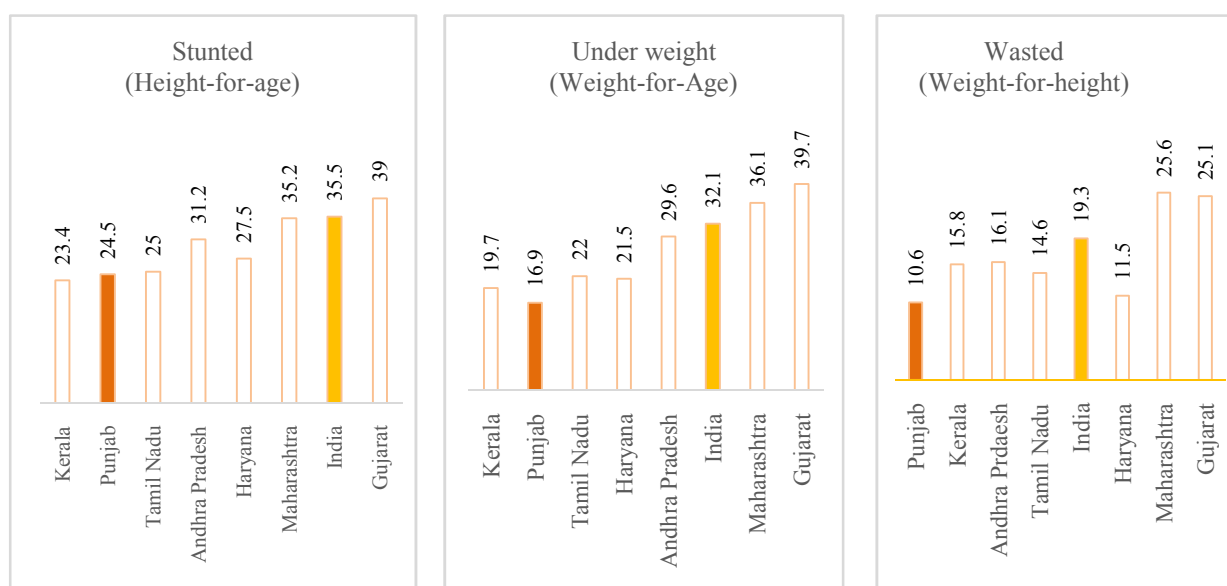
Nutritional Status

Child Nutrition

Poor nutritional status not only affects the physical development, but also the mental development of children. SDG 1.0 and 2.0 aim at making the world poverty and hunger free to ensure that children across the globe are free from the curse of malnutrition.

Punjab's performance on the three anthropometric indices (stunted, wasted and underweight, for children below the age of 5 years) is amongst the best across all states and significantly higher than national average.

Figure 85: Proportion of children under the age of 5, who are stunted, wasted and underweight in Punjab vis-a-vis other select states

Source: NFHS 2019-21

Figure 85 highlights the proportion of children under 5 years of age who are stunted, wasted and underweight in Punjab vis-à-vis select states and national average. It is evident that children in Punjab are better nourished than children from other states. Within the years between 2015-16 and 2019-21, the State has made great improvement in bringing children out of concerns of malnutrition, especially wasted. However, in sync with the national trends, proportion of underweight children has witnessed a rise. This requires focused action on health initiatives that look at all round physical development of children in Punjab.

Punjab has also been successful in bringing down the incidence of anemia amongst children. In 2019-21, the percentage of children age 6-59 months classified as having anemia is 71.1% which is above the national average of 67.1%(Table 32).

Table 32: Indicators related to anemia and breastfeeding amongst children (2019-21)

	Punjab	India
Proportion of children with		
Any form of anemia (6 to 59 months)	71.1	67.1
Ever breastfed (among children born in the past 2 years)	92.0	95.9
Median duration (months) of breastfeeding among last-born children born in the last three years		
Any breastfeeding	26.3	32.1
Exclusive breastfeeding	3.0	3.9
Predominantly breastfeeding	5.7	5.8

Source: NFHS 2019-21

Performance of Punjab in breast feeding, is below the national trends. Among children born in the past two years, 92% were ever breast-fed, against 95.9% at national level. The median duration of breastfeeding among last-born children born in the last three years is lower than national averages (Table 32).

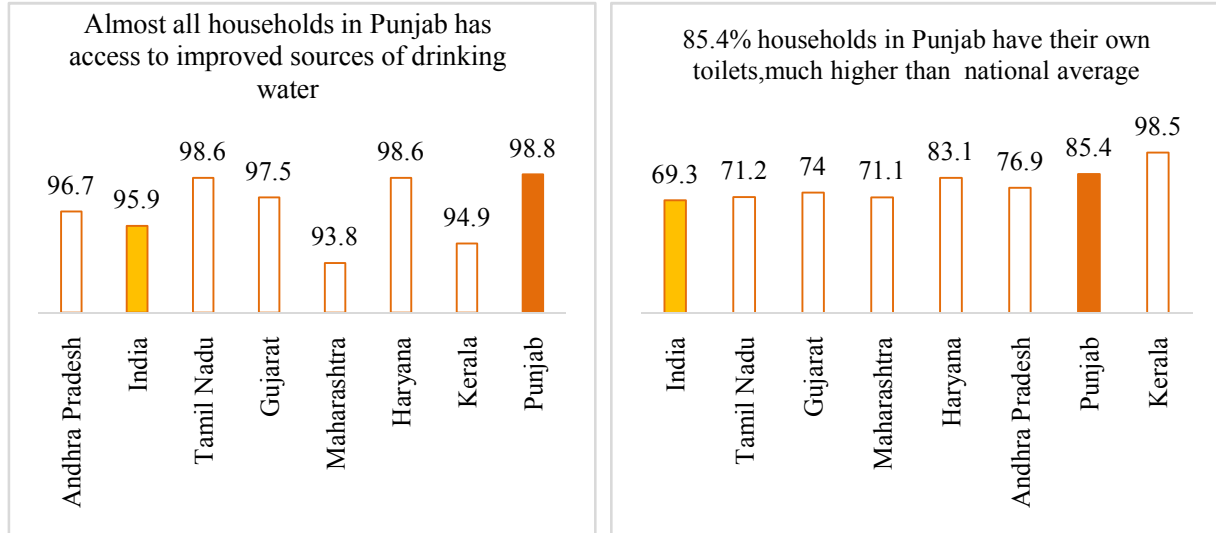
Water Supply and Sanitation

SDG 6.0: Clean Water and Sanitation, which aims to ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all. Clean water supply and appropriate sanitation facilities are imperative to ensure good health. The close relation of this goal with a variety of goals like Good Health and Well-Being (Goal 3) and Quality Education (Goal 4) makes the fulfillment of this goal imperative for fulfillment of other goals.

The State has been successful in providing quality access to improved drinking water source. Almost all households (98.8%) in Punjab have access to improved sources of drinking, as estimated by NFHS 2019-21, (Figure 86). In comparison, at all-India level only 95.9% households have access to improved sources of drinking water. Disaggregation by main source of drinking water highlights that 66.8% households have piped water into the dwelling as main source of drinking water. It is evident that Punjab has made significant progress in access to clean water supply to all its households.

Punjab is again amongst the front runner, on the aspect of sanitation. 85.4% households in Punjab have a toilet, while only 69.3% of households at all India level do, as presented in Figure 86. Punjab is the fourth state to be declared open defecation free (in both rural and urban areas)

Figure 86: Proportions of households that have improved drinking water and toilets

Source: NFHS 2019-21

However, as mentioned above not all households have a toilet. In near future Punjab is expected to cover all households with toilet facilities and compete with states like Kerala where 98.5 % households have toilets.

Various Government initiatives in health sector.

Integrated Disease Surveillance Programme

Launched in Punjab on 12th June 2007, Integrated Disease Surveillance Programme (IDSP) with objective for early reporting of communicable diseases, their outbreak identification and effective timely response. The State has network of State Surveillance Unit and District Surveillance Units in all 23 districts with identified 3007 sub centers (S-Form), 881 units in medical institutions (P-Form) and 788 laboratories (L-Form) as reporting units for disease surveillance. All the 22 District Microbiology Labs have been established to provide facility for disease identification at district level. All these labs are performing culture sensitivity and serology tests free of cost. All the districts have now started reporting on Integrated Health Information Portal (IHIP) since April, 2022 for Form-S, Form-P & Form-L.

Rashtriya Bal Swasthya Karyakaram (RBSK)

This programme is an initiative aiming at early identification & early intervention for children from birth to 18 years to cover 4 Ds i.e Defect at birth, Deficiencies, Diseases and Development Delays including disability for selected 33 diseases. Children of Anganwadi Centres (6 weeks to 6 years) are examined twice a year by Dedicated Mobile Health Teams. Students of Govt. & Govt. aided schools (6 years to 18 years) are also examined once a year by these teams. Any child suffering from any one of selected 31 diseases under 4Ds and referred by Mobile Health Team is treated free of cost at all Govt. Hospitals i.e District/Sub Divisional/ Community Health Centres, Govt. Medical colleges in the Punjab State and PGI Chandigarh.

Nutrition (Supplementary Nutrition Programme) (50:50)

Integrated Child Development Services (ICDS) Scheme is a Centrally Sponsored Scheme which is being implemented to provide healthy diet to the needy children. I.C.D.S. Scheme has been universalized in the State and is being implemented in 155 ICDS blocks. 146 rural blocks and 9 ICDS blocks in urban slum areas of Amritsar (3), Jalandhar-(1) Ludhiana -(4) and Patiala-(1). Under this scheme well knitted network of 27314 Anganwadi Centres is operational in the State.

The following six services are given to the children in the age group 6 months to 6 years and women in the age group 15 to 45 years women at Anganwadi level:-

1. Supplementary Nutrition;
2. Immunization;
3. Health Check-up;
4. Nutrition and Health Education;
5. Referral Services and
6. Pre-School Education.

Table 33: Beneficiaries will be covered under Supplementary Nutrition for 300 days in a year :-

Sr.	Types of beneficiaries	Approximate no. of beneficiaries	Revised rates by GoI(Rate per day)	Amount required (Rs. In Lacs)
1.	6 months to 6 years Children	700000	Rs. 8.00	16800.00
2.	Severely malnourished Children	2100	Rs.12.00	75.60
3.	Pregnant Women and Nursing Mothers	250000	Rs. 9.50	7125.00
Total		952100	-	24000.60

For the year 2022-23 the outlay is 18000.00 Lacs out of which a sum of Rs 8754.90 Lacs has been spent upto 31.12.2022 to cover 12.1 lacs beneficiaries.

Scheme for Adolescent Girls (SAG) (Earlier name: Rajiv Gandhi Scheme for Empowerment of Adolescent Girls)

This is the centrally sponsored scheme. It is being implemented by Ministry of Women & Child Development in 6 districts namely Faridkot, Gurdaspur, Hoshiarpur, Jalandhar, Mansa and Patiala of Punjab State. This scheme has been reformulated by merging Kishori Shakti Yojana and Nutrition Programme for Adolescent Girls (NPAG). This scheme is being implemented in 200 districts of the country as a pilot project. For the year 2022-23 an outlay of Rs. 1.68 crores was earmarked under this scheme out of which 1.17 crore has been spent upto 31.12.2022.

Pradhan Mantri Matru Vandana Yojana (PMMVY) (60:40)

This scheme is also a centrally sponsored and is being implemented in two districts, Amritsar and Kapurthala as a pilot project as Indira Gandhi Matritva Sehyog Yojana. Now, known as Pradhan Mantri Matru Vandana Yojana (PMMVY) which has been implemented by the Govt. of India in all districts of Punjab State from 2018. The main objective of the scheme is to uplift the nutritional and health status of pregnant ladies and nursing mothers and infants. For the year 2022-23 the outlay is Rs. 36.60 crores against which a sum of Rs. 10.14 crores has been spent upto 31.12.2022.

Pradhan Mantri Surakshit Matritva Abhiyaan (PMSMA)

Under the scheme, free ante natal checkup is given to pregnant women on the 9th of every month. This is to ensure that every pregnant woman receives at least one ANC in her second and third trimester by a specialist. In year 2021 Extended Pradhan Mantri Surakshit Matritva Abhiyaan (E-PMSMA) is implemented in the State to increase ANC coverage and track all the high-risk pregnancies till their delivery to reduce maternal morbidity & mortality. Upto Oct 2022, total number of pregnant women who received antenatal care under PMSMA is 55825 and total Number of high-risk pregnancies identified is 11701.

POSHAN Abhiyaan (National Nutrition Mission) (NNM)

In order to address the malnutrition, Govt. of India has approved setting-up of National Nutrition Mission (NNM) and to roll it out in a phased manner with an aim to achieve improvement in nutritional status of children from 0-6 years, Pregnant Women and Lactating Mothers. The targets for next three years is given as under:

Table 34: National Nutrition Mission-Targets for next 3 years:-

Sr. No.	Objective	Target
1.	Prevent and reduce stunting in children (0-6 years)	By 6% @ 2% p.a.
2.	Prevent and reduce under-nutrition (underweight prevalence) in children (0-6 years)	By 6% @ 2% p.a.
3.	Reduce the prevalence of anemia among young children (6-59 months)	By 9% @ 3% p.a.
4.	Reduce the prevalence of anemia among women and adolescent Girls in the age group of 15-49 years	By 9% @ 3% p.a.
5.	Reduce Low Birth Weight (LBW)	By 6% @ 2% p.a.

For the year 2022-23 the outlay is 54.42. crores against which a sum of Rs 50.99 crores has been spent upto 31.12.2022.

National Programme for Prevention and Control of Cancer, Diabetes, Cardiovascular Diseases & Stroke (NPCSCS)

NPCDCS Programme is being implemented in all the 23 districts of the State under which early diagnosis and treatment of four diseases i.e. Cancer, Diabetes, Cardiovascular disease and Stroke is available.

Special Projects of Punjab State

1. **Stroke Ready Units:** 9 Stroke Ready Units for the primary treatment of Stroke patients have been established in 3 Government Medical Colleges and 6 district hospitals.
2. **IHCI- India Hypertension Control Initiative:** IHCI was implemented to complement the Hypertension component of NPCDCS program, to improve care for Hypertensive patients, especially at the primary health care level. It was launched in 5 districts (Gurdaspur, Pathankot, Hoshiarpur, Bathinda, and Mansa) in January 2018 and has been expanded to 5 more districts (Fatehgarh Sahib, Barnala, Ropar, Amritsar, and Jalandhar).
3. **ST Elevation Myocardial Infarction:** This project was started in 2 Districts – Patiala and Ludhiana. This is a pilot project based on HUB AND SPOKE MODEL, where a patient enrolled under STEMI can reach the HUB from a feasible distance within a suitable period for further management. The project has been extended to 6 more districts of the State- Hoshiarpur, Fatehgarh Sahib, Ropar, SBS Nagar, SAS Nagar, Malerkotla
4. **CHAI:** The Health Department has collaborated with WJCF-CHAI for the project “Preventing deaths from cervical cancer by catalysing the use of optimal screening tests and treatment devices”. Capacity-building training of Gynecologists and Staff Nurses from all District Hospitals and Medical colleges has been completed for cervical cancer screening. Thermal devices have been deployed and screening activities have been started at District hospitals.
5. **Breast Cancer AI-digital project:** A project on Breast Cancer screening is being implemented in the state in collaboration with Roche India and Niramai. Punjab is the first state in the country to provide screening to all females using a new technique (thermal screening) which is safe, non-invasive, non-touch, and radiation-free. The screening activities have been completed in district Mohali, Ropar, SBS Nagar, Fatehgarh Sahib, Sangrur, Malerkotla & Ferozpur.. Now the screening is going on in district Bathinda.

Cancer care component in the state:

- State Cancer Institute, Amritsar: -Near Completion.
- Tertiary Cancer Care Centre Fazilka: -Near Completion.
- A 300-bedded Cancer Hospital- HOMI BHABHA Cancer Hospital and Research Centre has been inaugurated by PM Sh. Narendra Modi and CM Sh. Bhagwant Mann on 24.8.2022, at Medicity Mullanpur.

Mukh Mantri Punjab Cancer Raahat Kosh

It is a cashless scheme under which financial assistance up to Rs. 1.50 Lacs shall be provided for the treatment to each cancer patient. All those cancer patients who are resident of the Punjab State shall be eligible under this scheme. Till date financial assistance of Rs. 902 crore has been sanctioned to 69634 cancer patients.

Punjab State AIDS Control Society

Blood Transfusion Services

Access to safe blood is mandated by law and is the primary responsibility of National AIDS Control Organization (NACO). The specific objective of the blood transfusion services (BTS) is to have access to safe and quality blood and blood components through network of 161 Blood Banks (46 Government, 7 Military, 108 Private) which includes 122 Blood Component Separation Units. Out of 122 BCSU, 25 are in Government Sector and 45 Blood Storage centres.

Blood and Blood Components are being provided free to the patients in all Public Health Institutions Punjab

Basic Services Division

A total number of 427959 patients were tested in Integrated Counselling & Testing Centres (ICTCs) from April 2022 to October 2022. Out of these 7845 were detected positive; commutative HIV positivity being 1.83%. There were 794 ANC mothers positive during the current year. Total live births were 640 and MB pair given to 635. Total number of ICTCs operational in state up to October 2022 are 1032.

Care Support & Treatment (CST)

The main objective of this scheme is to provide comprehensive package of Care Support & Treatment to person living with HIV/AIDS (PLHIV). In Punjab, currently there are 23 (22 ART and 1 ART Plus) fully functional ART Centers. 7948 new PLHIV were registered at ART Centres/FI-ART Centres of Punjab from April 2022 to October 2022. Out of these 7864 PLHIV are initiated on ART and total 7472 PLHIV are currently alive and on ART.

Initiatives to control Sexually Transmitted Diseases (STDs)

Individuals with Sexually Transmitted Infections (STI) & Reproductive Tract Infections (RTI) have significantly higher chance of acquiring and transmitting HIV infection. Sexually Transmitted Diseases (STDs) and Reproductive Tract Infections (RTIs) are important public health problems.

STI & RTIs are more prevalent in females as compared to males because of anatomical difference. Complete treatment is must to save them from infertility, menstrual disorders and other complications. STI/ RTI clinics are functional in all district hospitals and few of sub-district health facilities where free lab tests and drug kits for different diseases are made available for complete treatment of patients and their partners also. Free counselling services are also provided at above facilities. Special care is provided to ANC cases. Presently 100% coverage of ANC cases for testing and timely treatment is also being done to make state free of congenital & neonatal syphilis. The number of STI/RTI Clinics which were 23 in 2009-10, has now been increased to 31 in 2022-23 (till October) at district/sub-districts hospitals and Government Medical Colleges.

Targeted Interventions for High Risk Group Population: Program is implemented through NGOs and provides services pertaining to Behavior Change Communication, Condom promotion, STI care, referrals to HIV testing and Anti Retro viral Treatment, Harm Reduction including Opioid Substitution Treatment for HRGs and Bridge populations. At present, 64 targeted interventions and 7 Link Worker Schemes (LWS) are operational in the state covering 20,327 Female Sex Workers (FSWs), 4,509 Men having Sex with Men (MSMs), 20,509 Injecting Drug Users (IDUs), 59,807 Migrants, 23,610 Truckers. Similarly, OST program is being implemented at 26 health care facilities in the public health setting. Sublingual Buprenorphine and Methadone is being provided to

the IDUs as part of harm reduction intervention. At present, 31,660 IDUs initiated on treatment at OST Centres.

Drug Control: Punjab State Board for De-addiction and Rehabilitation

Table 35: Number of OPD and IPD patients at de-addiction centres

Year	OPD	IPD
2017	227928	12985
2018	255015	14853
2019	318066	19328
2020	338333	5689
2021	287304	8200
2022(till october 2022)	261655	10061

The Punjab State Board for De-addiction and Rehabilitation has been constituted under the chairmanship of the Hon'ble Chief Minister, Punjab. The Board includes eminent medical professionals and prominent civil society representatives. Similarly, in each district, a drug de-

addiction and rehabilitation society has been constituted under the Chairmanship of Deputy Commissioner of the respective Districts. Civil Surgeon, Psychiatrist, District Social Security Officer and SSP as other members to supervise these efforts. The status of OPD and IPD patients of de-addiction is presented in Table 35.

Covid-19 Pandemic

The state has taken all necessary steps to face the challenge and threat posed by Covid-19. Various committees and expert groups were constituted to monitor different aspects of Covid-19 management.

- Over 20997667 samples have been taken so far in the State to contain it, out of which 785349 persons had tested positive as on Nov, 2022.
- Total 24149772 beneficiaries have been vaccinated with 1st dose and 20964391 beneficiaries with 2nd dose of covid 19 vaccine; 18,24,373 with precaution dose till November 22,2022
- For managing the rising number of Covid cases in the state additional beds were proposed under Emergency Response Covid Package. Total beds available in state of Punjab at all public and private health facilities for Covid-19 treatment is 14,701 (8060 Govt. + 6641 Private) level-II Beds and 3132 (977 Govt + 2155 Private) level-III Beds.
- Ramping up health infrastructure with focus on Paediatric Care Units
 - 1 Establishing dedicated paediatric care units at all Districts. 790 L-II Paediatric oxygen supported beds and 324 ICU beds.
 2. Establishing One paediatric Centre of Excellence in District Amritsar.
 3. Establishing additional Adult beds - 3518 L-II Adult beds and 142 ICU beds
 4. Support for Liquid Medical Oxygen (LMO) plant (with MGPS) 23 LMO Storage tanks have been installed .

When the Pandemic started, state did not have any testing capacity for COVID- 19 and samples were sent to NIV Pune for testing. Cost of testing in private labs has been capped by the Government. Under ECRP-II, establishment of RTPCR labs in 20 Districts (where this facility was not available in Government sector) is being done. As on date, 15 labs have been established and made functional, labs in 5 districts are under constructions. Three labs are already working in Medical Colleges Amritsar, Faridkot & Patiala. The COVID-19 testing capacity of state has been increased to 40,000 RT-PCR tests per day. The COVID-19 tests are being conducted free of cost at Government Health Facilities. No Medical prescriptions or any OPD slip is required for COVID-19 test in the state. At present, the state is able to do close to 40,000-50,000 test daily, including all methods RT-PCR, RAT, CBNAAT, TRUNAT.

6.4 Education

Education is one of the most important goals of SDGs. Aim of SDG 4 – ‘Quality Education’ is to ensure inclusive and equitable quality education and promoting life-long learning opportunities for all. The Punjab Government has been dedicated to promote education in the State by bringing a qualitative improvement in school education and promote the Right to Education (2011) in letter and spirit. Punjab has relatively a strong educational infrastructure and outcome indicators.

Punjab ranks 1st, on the Human Resource Development aspect of the Good Governance Index of MoP (PP)

With a score of 60 on SDG04 (Quality Education) of the Niti Aayog’s SDG Index 2020-21, Punjab is ahead of the national average (India score of 57 on this component) and has shown significant improvement over its score in the baseline report. Punjab with a score of 0.69, ranks 1st out of 29 big states, on the Human Resource Development aspect of the Good Governance Index 2020-21, launched by the Ministry of Personnel, Public Grievances & Pensions. This aspect of the index measures various dimensions of education (outcome and gender parity indicators) and skill development.

Literacy rate

Literacy rate is the primary indicator of the education level of an economy. Punjab has made significant progress in improving its literacy rates over the years. As per Census 2011, Punjab has a literacy rate of 75.84% growing from 34.12% in 1971, indicating an improvement of more than 10 percentage every decade (on average). In contrast, the national literacy rate in 2011 stood at 72.99%, rising from 34.45% in 1971. However, the state needs to catch up with top ranking states like Kerala (94%) and Maharashtra (82.34%). As per National Sample Survey (2014) the literacy rate in Punjab has risen to 80% whereas PLFS Report 2020-21 indicates literacy rates in Punjab is 82.6%³².

Literacy rates for males are at par with the national trends as per Census 2011, with a rate of 80.5% in Punjab and 80.9% at national level. In contrast, females in Punjab perform much better than females at the national level. **The literacy rate for females in Punjab is 70.7%, significantly higher than the literacy rate of 64.7% for females at national level.** It is evident that there exists a gender gap between literacy rates of men and women. However, the strong performance of females in Punjab has helped in reducing the gender gap in the state vis-a-vis national average. Recent data, as reported in PLFS 2020-21, indicates that gender gap has reduced further to 6.9 percentage (Males: 86.0% and Females:79.1%).

³² PLFS and Census are not strictly comparable

*Table 36: Literacy rate of Punjab vis-s-vis India**Literacy Rate-Census 2011*

	Male	Female	Urban	Rural	All
Punjab	80.4	70.7	71.4	83.1	75.8
India	80.8	64.6	67.7	84.1	72.9

Literacy Rate-PLFS 2020-21

	Male	Female	Urban	Rural	All
Punjab	86.0	79.1	79.2	88.1	82.6
India	85.9	72.3	75.6	87.8	79.2

The differential in rural-urban literacy rates in the State follows the national trend with the urban sector performing better. As presented in Table 36, Literacy rate for rural Punjab is 79.2% against 75.6% for India. Literacy rates in urban sectors for India is 88.1%, against 87.8% in Punjab, as reported in PLFS 2020-21.

Other Outcome Indicators

Enrollment Ratios

Punjab Government also aims to achieve 100% Gross Enrollment Ratio (GER) and 100% Net Enrollment Ratio (NER) in the education sector. With enactment of Right to Free and Compulsory Education Act (2009) and the subsequent adoption of the Act by Punjab Government in 2011 also aims to provide universal access to education to all children between the age group of 6 to 14 years. GER for 2021-22 for Punjab indicate that the State has achieved the GER target of 100% in primary and in upper primary level. Estimates of NER for 2021-22, indicate that the state still has some way to go before achieving the 100% target (Table 37).

Table 37: Enrollment ratios for different levels of education (2021-22)

Level of Education	GER	NER
Primary	111.37	89.71
Upper Primary	106.75	72.89
Secondary	95.06	52.69
High Secondary	82.02	44.88

Source: Department of School Education, Punjab

As per the estimates for 2021-22 for GER in Punjab across all stages of education that Punjab is doing relatively better than the national average. Table 38 provides a comparison of GER in Punjab vis-a-vis the national average and other select states. Punjab's GER at all levels of education is better than bigger states like Gujarat, Andhra Pradesh and Tamil Nadu.

Table 38: GER across different levels of education in Punjab and other select states (in %)

States	Primary Education		Upper Primary Education		Secondary Education		Higher Secondary Education	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
Punjab	111.6	111.4	110.7	106.8	109.2	95.1	77.8	82.1
India	103.3	103.4	92.2	94.7	79.8	79.6	53.8	57.6
Andhra Pradesh	102.9	101.6	94.7	97.6	84.2	85.4	53.4	56.7
Gujarat	93.4	93.1	90.1	91.1	78.6	75.2	41.8	48.2
Haryana	101.2	104.0	98.5	102.0	95.2	94.7	66.8	75.5
Kerala	100.2	102.1	98.0	99.3	97.6	97.9	84.2	85.0
Maharashtra	104.8	106.9	99.6	100.4	92.6	93.7	68.2	71.5
Tamil Nadu	98.5	99.0	96.9	98.3	92.6	95.6	76.5	81.5

Source: UDISE+ (2021-22)

Punjab has been successful in showing a great improvement in its GER at the primary and upper primary level. The State has achieved the GER target of 100% in Primary Education and in Upper Primary and in Secondary it is close to the target. Punjab's GER (for 2021-22) at Higher secondary has improved by 4.3.

NER, an age adjusted measure of enrollment, is believed to be a better estimate of enrolment ratios as it takes into account whether the student is enrolled in an age appropriate class or not. Punjab has been able to significantly improve its NER at all levels of education, comparing with national averages indicates that Punjab performance is relatively better (Table 39). Consistent with trends in GER, the NER at primary and upper primary levels has reach near to 100% target. The estimates for 2021-22 (Table 37) highlight further improvement in the State's NER towards achieving the target.

Table 39: NER across different levels of education in Punjab and other select states (in %)

States	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary	
	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22	2020-21	2021-22
Punjab	100.0	89.7	100.0	72.9	94.6	52.5	59.4	44.9
India	92.7	88.6	74.1	71.3	52.5	47.9	34.7	34.2
Andhra Pradesh	83.6	83.8	94.7	70.6	84.2	50.4	53.4	35.9
Gujarat	82.9	77.1	72.2	65.9	56.1	45.4	30.0	28.6
Haryana	82.0	82.0	70.5	70.9	54.8	52.4	38.7	41.3
Kerala	90.7	86.7	83.2	75.3	76.7	59.5	64.0	54.8
Maharashtra	96.1	96.6	79.1	80.1	61.0	63.1	43.5	48.1
Tamil Nadu	85.1	85.0	73.4	73.4	57.8	58.1	46.6	48.9

Source: U DISE+(2021-22)

Drop-out Rate

Table 40: Drop-out rates at different levels of education in Punjab (2021-22)

Level of Education	Drop-out rates
Primary	1.31
Upper Primary	7.97
Secondary	17.24
Higher Secondary	12.53

Source: Department of School Education, Punjab

Punjab has made great improvement in reducing the drop-out rates across different levels of education, especially at the primary level. Drop-out rates in Punjab at primary level reduced from 8.9% in 2005-06 to 1.31% in 2021-22 (Table 40).

Drop-out rates measures the proportion of students failing to complete a particular level of education or not enrolling for the next level. The low drop-out rates are an indication of the success of Punjab government at not only bringing to children to school but also ensuring that they remain there. The state aims to reduce drop-out rates to zero at all education levels. **As presented in table 41, Punjab has a significantly lower drop-out rate as compared to national level under Primary Level.**

Table 41: Drop-out Rates across different levels of education in Punjab and other select states (2021-22) (in %)

States	Primary	Upper Primary
Punjab	1.3	8.0
India	1.5	3.0
Andhra Pradesh	0.0	1.6
Gujarat	0.0	5.0
Haryana	0.0	0.2
Kerala	0.0	0.0
Maharashtra	0.0	1.5
Tamil Nadu	0.0	0.0

Source: U DISE+ (2021-22) and Department of School Education, Punjab

Transition Rates

According to transition rates in Punjab majority of the students progress to the next level of education in the State. As of 2021-22, transition rate stood at 96% for primary to upper primary level, and 86% for upper primary to secondary level. Comparing with the national average indicates that Punjab's performance is relatively better at Primary to upper primary level (Table 42). The focus of the government to provide quality universal education may be attributed to more and more students continuing education.

Table 42: Transition Rates across different levels of education in Punjab and other select states (2021-22), in %

States	Primary to Upper Primary	Upper Primary to Secondary
Punjab	96.0	86.0
India	93.2	88.8
Andhra Pradesh	98.4	96.9
Gujarat	98.8	86.5
Haryana	100.5	96.9
Kerala	100.7	100.0
Maharashtra	98.9	97.6
Tamil Nadu	99.6	99.6

Source: U DISE+ (2021-22)

Transition rates in Punjab have been higher than the national average, especially in terms of transition rate Primary to Upper Primary. This is evident from the high enrolment ratios and significantly lower drop-out rates in the State.

Performance Grading Index (PGI) (2020-2021)

Performance Grading Index (PGI) is a relatively new index that measures the performance of States/UTs on a uniform scale to catalyse transformational change in the field of school education. The PGI is constructed based on identified 70 indicators and 2 categories containing 5 Domains.

1. Learning Outcomes and Quality
2. Access
3. Infrastructure and Facilities
4. Equity
5. Governance processes

Punjab attained an overall score of 928 in PGI in the year 2020-2021, positioning it in the second highest level i.e., Level II of the index above all other states in the country.

Innovation Index 2021

The India Innovation Index 2021 presents state-wise rankings based on the innovation landscape and performance of the country's states and union territories. The index measures two dimensions:

1. Enablers - Human Capital, Investment, Knowledge Workers, Business Environment, Safety and Legal Environment are the indicators that show the extent to which a state has created an environment to promote innovation.
2. Performers consist of two pillars: Knowledge Output and Knowledge Diffusion

Among the major states, Punjab ranks six (6) all over the country with a score of 15.35 in the Innovation Index. Punjab has a higher score than the national average which is 14.56.

Learning Outcomes

Punjab has shown great improvement in ensuring access to education at all levels of education. In regard to reporting, the learning outcomes of students of Punjab in Grades 3, 5, and 8, the primary sources referred to in the document are the National Achievement Survey (NAS) 2021, the Foundational Learning Survey (FLS) 2022 (both conducted by NCERT, GOI).

During the year 2022, the state has also conducted a baseline assessment for grades 2,3,4, and 5 to check the learning levels of students in Literacy and Numeracy and subsequently has planned interventions for the current academic year. This study assesses students on key competencies for literacy and numeracy referring to the national and international learning standards for particular grades as EGRA³³ and EGMA³⁴.

The results of various surveys relating to Punjab's status are discussed as follows-

³³ EGRA: Early Grade Reading Assessment, and

³⁴ EGMA: Early Grade Mathematics Assessment developed by RTI International(US based research Institute)

1. National Achievement Survey 2021

NAS is a large, school-based assessment of students learning conducted by the Central Government. NAS is administered in government and private-aided schools to children in grades 3, 5, 8, and 10 using a paper-and-pencil test. It is aimed at measuring whether students have achieved grade-level learning competency. The recent NAS was conducted in November 2021.

NAS assesses the learning outcomes of students in Language, Mathematics, and EVS.

The table below shows the performance of Grade 3, 5 and 8 students of Punjab in different subjects in comparison to the national average score.

Table 43: Punjab State Students Performance in different grades against neighbouring States

Punjab State Students Performance in different grades against neighbouring States										
State	Grade- 3			Grade - 5			Grade - 8			
	Language	Math	EVS	Language	Math	EVS	Language	Math	Science	Social Science
Punjab	75	70	70	69	57	59	67	50	50	49
Haryana	58	54	54	56	44	48	62	42	45	43
Delhi	53	47	48	52	38	44	58	36	42	39
Himachal Pradesh	60	53	55	53	37	45	58	33	41	38
Rajasthan	69	65	65	63	53	57	61	46	47	49
India	62	57	57	55	44	48	56	36	39	39

Source: NAS 2021 National Report

As shown above in Table 43, in Grade 3, Punjab has the highest state average performance score than the neighbouring states. In Grade 5, Punjab takes the lead with the highest average performance scores in all the 3 subjects followed by Rajasthan. In Grade 8 Language subject, Haryana follows Punjab with the average performance score of 62%. In Mathematics, Punjab retains its top position with a score of 50% by superseding Rajasthan which has a score of 46%. Punjab's students learning levels as against the country's average are much more advance.

2. Foundational Learning Study (FLS) 2022

The Foundational Learning Survey has been conducted by NCERT to provide data on the learning outcomes of Grade 3 students in government, government-aided, and private schools. The test administrator conducts it in a one-on-one setting where each child responds to the questions orally³⁵. The Foundational Learning Study was conducted for the first time, in March 2022.

Language:

The **Oral Reading Fluency component and Numeracy Performance** were assessed using the Global Proficiency Framework³⁶ which is used as a standard scale to report the progress in key domains of reading and numeracy. The framework defines 4 global minimum proficiency levels that the learners are expected to demonstrate at the end of each grade level. The global proficiency levels are:

³⁵ <https://dsel.education.gov.in/sites/default/files/FLS/State/punjab.pdf>

³⁶ <https://gaml.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/Global-Proficiency-Framework-Reading.pdf>

- Below partially meets Global Minimum Proficiency - Learners lack the most basic knowledge and skills. As a result, they generally cannot complete the most basic grade-level tasks
- Partially meets Global Minimum Proficiency - Learners have limited knowledge and skills. As a result, they can partially complete basic grade-level tasks.
- Meets Global Minimum Proficiency - Learners have developed sufficient knowledge and skill. As a result, they can successfully complete the most basic grade-level tasks.
- Exceed Global Minimum Proficiency - Learners have developed superior knowledge and skill. As a result, they can complete complex grade-level tasks.

Table 44: Literacy Benchmarks from FLS Study 2022 Punjab

Global Proficiency Levels	Below Partially Meets Global Minimum Proficiency	Partially Meets Global Minimum Proficiency	Meets Global Minimum Proficiency	Exceeds Global Minimum Proficiency
Benchmark	0-12 correctly read words with comprehension in one minute	13-31 correctly read words with comprehension in one minute	32-55 correctly read words with comprehension in one minute	56 and above correctly read words with comprehension in one-minute
Percentage of Students meeting the standard in Punjabi	6	23	20	51
Percentage of Students meeting the standard in Hindi	16	23	14	47
Percentage of Students meeting the standard in English	4	30	19	47

Source: Department of School Education

As presented in table 44, a higher proportion i.e. 51% of students in Punjab exceed the global minimum proficiency levels in Punjabi subject. Similarly 47% of students in Punjab, exceed the global minimum proficiency levels in the Hindi subject and significantly low number of students in Punjab i.e. only 4% are below the global minimum proficiency levels in English.

State Baseline Survey 2022: Key Results

The following are the results from the State Baseline Survey conducted in Punjab from May to July 2022. These are the performance of students across various documents from the key indicators.

Literacy

- Oral Reading Fluency (ORF) was conducted where the student had to read a passage in one minute. The benchmark for the same is 60 correct words per minute (CWPM). In Punjab, 7.8% of Class 3, 22.6% of Class 4 students, and 39.9% of Class 5 students were able to achieve this benchmark.

- Reading Comprehension was conducted on the same passage the student had read for ORF. In Punjab, 21.2% of Class 3, 42.2% of Class 4, and 51.2% of Class 5 students answered at least 3 out of 4 reading comprehension questions correctly.

Numeracy

- Number Identification was conducted with a grid of 16 numbers up to 9999. In Punjab, 22% of Class 3, 44.7% of Class 4, and 58.1% of Class 5 students could correctly identify 13 or more numbers out of 16 correctly.
- Addition was conducted with a grid of 6 questions with numbers up to 999. In Punjab, 20.3% of Class 3, 50.4% of Class 4, and 68.4% of Class 5 students could correctly solve 5 or more questions out of 6 correctly.
- Subtraction was conducted with a grid of 6 questions with numbers upto 999. In Punjab, 10.7% of Class 3, 34.2% of Class 4, and 52.9% of Class 5 students could correctly solve 5 or more questions out of 6 correctly.

Outcomes of the Project PPPP (in Board Exam):

State has seen a good performance of students in Grade 8 and Grade 10 board examinations in the year 2021-2022 as the pass percentages of all the subjects fall in the 99th percentile. (Tables 45 and 45(a)).

Table 45: Subject-wise result of Grade 8(2021-2022):

Subject	Pass Percentage (%Age)
PUNJABI	99.81
HINDI	99.58
ENGLISH	99.52
MATHEMATICS	99.40
SCIENCE	99.49
SOCIAL SCIENCE	99.81

Source: Department of School Education

Table 45(a): Subject-wise result of Grade 10(2021-2022):

Subject	Pass Percentage (%Age)
PUNJABI	99.75
HINDI	99.83
ENGLISH	99.80
MATHEMATICS	99.87
SCIENCE	99.80
SOCIAL SCIENCE	99.86

Source: Department of School Education

Table 46: Class-12th Subject wise Result Comparison(%)

Subject	March 2021	March 2022	Increase/Decrease
General English	99.90	98.38	1.52
General Punjabi	99.90	98.50	1.40
Punjabi Elective	99.88	97.75	2.13
Hindi Elective	99.92	97.92	2.00
English Elective	99.76	99.21	0.55
History	99.91	98.25	1.66
Economics	99.94	99.07	0.87
Mathematics	99.86	98.90	0.96
Political Science	99.95	98.53	1.42
Sociology	99.93	97.24	2.69
Geography	99.90	98.74	1.16
Physical Education & Sports	99.75	97.88	1.87
Physics	99.81	99.24	0.57
Chemistry	99.81	99.09	0.72
Biology	99.71	99.00	0.71

Source: Department of School Education

The data in Table 46 indicates that the board exam results of 2022 of class 12 students in Punjab have been consistently lower than the previous year 2021.

Education Infrastructure

As a result of various initiatives of the State government Punjab has become the top performer on majority of school infrastructure indicators (Table 47). Over 98% of the schools in Punjab are equipped with basic necessities like building, boundary wall, drinking water, electricity and playground. Punjab has also made remarkable progress in ensuring that schools in the state are equipped with modern technologies like computers.

Table 47: Punjab's performance on infrastructure related indicators

%age of schools with							
	Building	Boundary wall	Approachable by all-weather road	Water Facility	Electric Facility	Playground	Computer
Punjab	99.99	98.68	99.75	99.99	99.99	97.54	99.6

Source: Department of School Education, Punjab

Physical infrastructure helps in building an environment conducive to learning and development. **Punjab has made significant progress in ensuring availability of adequate infrastructure, as presented in table 47.** Further, as of 2020-21, Punjab had 4386 High/Post basic schools whereas in 2021-22 it rose to 5337 as shown in table 48

Table 48: Number of educational institutes in Punjab

Type of Educational Institute	2010	2021	2022
Primary/ Junior Basic School	13950	13813	13536
Middle/ Senior Basic School	3792	5229	4642
Senior Secondary Schools	NA	5267	4186
High/Post Basic Schools	NA	4386	5337

Source: Department of School Education, Punjab

In the year 2022, Pupil Teacher Ratio in Punjab stood at 26:1 at the primary level and 19:1 at the upper primary level, which is significantly better than the recommended level (30:1). Most important human infrastructure in the education sector is the teaching staff. Pupil Teacher Ratio (PTR) measures the average number of pupils per teacher in a school during an academic year. The RTE Act prescribes that the PTR should be 30:1 and 35:1, at the primary and upper primary level, respectively.

Various government initiatives in education sector

School Education

Smart Schools Project:

In order to strengthen school education and improve learning levels of students through ICT based education in Government schools, the Department of School Education Punjab has been converting government schools into Smart Schools. These schools have been developed as model schools in which state of the art facilities are provided to impact on the quality education. Smart School Policy has been notified by the Department on 25.10.2019. Main features of the policy are:

(i) Sharing Pattern (60:40): The requirements of funds for developing smart schools is met by the concerned school and the State in the ratio of 60:40. The school commits to contribute 60% of the total required funds for developing the school into smart school from its different sources and the balance 40% is provided by the Department.

(ii) Parameters for Smart Schools: The smart schools have the following parameters: Smart Classrooms, Coloured Coordinated Buildings, Building As Learning Aid (BALA) Work, CCTV cameras, Green board/white board, Furniture for all students, Lecture stands for students and teachers, availability of potable drinking water facility, separate adequate number of functional toilets for girls, well equipped science laboratories, vocational laboratories, ICT laboratories, etc.

So for 14976 schools out of 19173 have been converted into smart schools with state funds. Now the department is working on the concept of converting Smart schools into Super Smart schools.

Launch of Pre-Primary Schooling

Since 14th November 2017 the State of Punjab has launched pre-primary classes for students of ages group 3-6 in all Government Primary Schools. There has been an upward trend in enrollment in pre primary sections since then. Approximately 3.51 lac students are enrolled in schools in the pre-primary sections in the session 2022-23. The state has also focused on ensuring quality with quantity. Several initiatives have been taken to enhance the teaching and learning in pre primary sections:

- Child friendly material in the form of story books, story cards, flash cards etc
- E-Content has been prepared according to the prescribed syllabus to create interest and to enhance the learning.
- Trainings for pre-primary teachers and school head teachers have been organized at block level throughout the state to acquaint them with the concept and contents related to pre-primary curriculum.
- Different types of supplementary material in the form of kits, puppets, toys for increasing gross and fine motor skills have been sent to schools. In addition to this, teachers have been trained on how to create such materials themselves using locally available materials.

Parho Punjab, Parhao Punjab

To improve the learning levels of students particularly at primary stage of schooling, the State of Punjab launched, the state flagship Learning Enhancement Program ‘Padho Punjab Padhao Punjab’ (PPPP) in all government schools from classes 1st to 8th to ensure age and class appropriate levels of learning of students in a time bound manner in 2017. The program has been aligned with NIPUN Bharat (national FLN Mission) which was launched in 2021 to create an enabling environment to ensure the universal acquisition of foundational literacy and numeracy. The teaching-learning approaches under NIPUN Bharat include the integration of experiential learning, toy-based pedagogy, adoption of competency-based learning, regular student progress tracking, and 21st-century skills and to support teacher professional development the emphasis is on teacher training through DIKSHA and NISHTHA. The NIPUN Bharat mission also focuses on school-based assessments and large-scale assessments under its academic aspects.

Following mentioned key tenets of the Parho Punjab Parhao Punjab program align well with the aspect of the NIPUN Bharat mission:

- Focus on the enhancement of creativity and strengthening students’ capabilities
- Stress on conceptual understanding
- Use of assessment and grouping techniques to provide focused and differentiated teaching
- Teacher training for activity-based teaching-learning techniques

These approaches and initiatives have helped the students to move to the next level of learning in a time- bound manner. It is heartening to note that the Parho Punjab Parhao Punjab (PPPP) program is effectively improving the learning outcomes of children, as shown in the ‘Learning Outcomes’ section.

Mission 100%: Give your Best

The Department of School Education, Punjab has launched “Mission 100%: Give Your Best” with the prime aim to improve the performance of students of classes 8th, 10th, and 12th in the forthcoming examinations of Punjab School Education Board to be held in February/March 2023 in a mission mode to achieve 100% pass percentage with the collective efforts of teachers, school heads, students and their parents apart from educational officers working at different levels in a well-planned way. This programme has been launched on 2nd December 2022. The programme has been run in mission mode and in a systematic, planned, and time-bound manner by putting in place support like data analysis, sorting learning gaps, and providing remedial material.

Welcome Life

Apart from the focus on the academic learning of children in schools, the state of Punjab has initiated various programs like making school children aware of ill effects of drugs, and how to be protective from the incidences of sexual abuse. The school curriculum contains contents relating to sensitizing students about human rights, gender equality promotion of a culture of peace and non violence, global citizenship and appreciation of cultural diversities within India and at the global level. New subject 'Welcome Life' is introduced in all classes from 1st to 12th to inculcate values like ethics, positive attitude, gender equality etc. through stories, activities, mind maps, situation-based questions and role plays. The curriculum of ‘Welcome Life’ is being revised to make it more practical in its approach.

Samagra Shiksha Abhiyan

The scheme of Samagra Shiksha Abhiyan is being implemented from Pre-Primary to senior secondary level. The objective of the scheme is 100% school access, 100% enrollment of children of age group 4-18, 100% retention, zero dropout, quality education and enhanced learning outcomes. The fund sharing pattern of the scheme is 60:40 for Central and State respectively. Under this scheme, an amount of Rs.128093.24 lacs has been approved by Govt. of India for the year 2022-23. The approved budget is being utilized for various activities given as below:

- Smart classrooms are being established in Government primary, middle, high and senior secondary schools
- Special training is being provided to Out-of-School children (OOSC) identified in the age group 7-14 years for mainstreaming them into regular schools.
- Free Textbooks for non-SC students of classes 1st to 8th in government and government aided schools.
- Children with special needs are being provided home based education and aids & appliances as per their requirement.
- Computer Education is being provided from classes 6th to 12th in government schools of Punjab.

Setting up of Schools of Eminence

The task to set up Schools of Eminence has been initiated in Punjab in order to make government schools of international standard. The “School of Eminence” program aims to re-imagine education in Government schools with state-of-the-art infrastructure, for the holistic development of children and for preparing them to be responsible 21st-century citizens. These schools will nurture their intrinsic curiosity, and contribute to their physical, cognitive, social, and emotional development, leading to holistic development. Schools of Eminence are aimed to grow into demonstrative grounds

for other schools, develop champion school heads, enable shared understanding of excellent education and develop solutions/approaches that can be scaled. Children from a School of Eminence are envisioned to graduate with the skills and mindset needed to shape their lives and meaningfully contribute to society. More than 100 schools have been selected for conversion into Schools of Eminence in the first phase.

International Education Affairs Cell (IEAC)

"International Education Affairs Cell (IEAC)" has been established to provide international-level training to teachers, school heads, and school education administrators working at different levels in the Education Department of the State.

Young Entrepreneur Programme Scheme

A pilot project namely Business Blaster Punjab 2022-23 has been initiated under the "Young Entrepreneur Programme Scheme" for Secondary level students to provide them with real-world entrepreneurship experience, supported by a seed grant, to the students. It would prepare the young students as job creators and problem solvers in the country.

Foreign Trainings

In a meeting held in May 2022 with the government school principals, Punjab's Hon'ble CM Bhagwant Mann announced that to take the education system to the next level, teachers will be sent abroad for education training in countries like Switzerland, Singapore, Finland and institutes like Harvard and Oxford on government expenses. It is hereby apprised that a batch of 36 principals / education officers along 2 officers from the Head Quarter have undergone 5-days '21st Centaury Leaders -Vanguard of Change, Educational Leadership Development Program for School Leaders' at Principals Academy International, Singapore from February 6-10, 2023 which is one of the premier international institute of training where the countries like USA and Australia send their principals for training. Another batch of 30 principals is being sent for training to National Institute of Education International, Singapore in March 2023.

Community Engagement

Following activities were conducted for parents of Pre-Primary children:

- **Mother's workshop:** Mothers play a fundamental role in their child's development journey. Their support at home, especially in the early years, can help improve learning outcomes in children. To increase the involvement of mothers, as suggested by the NEP 2020, the department of school education held a mother's workshop in March 2022. More than 1,84,00 mothers participated in the workshop.
- **Graduation Ceremony:** Annual Graduation Ceremony was organised across all 23 districts of Punjab on March 29, 2022, to mark the successful completion of Pre-Primary classes. The objective was to celebrate the completion of pre-school education of children and motivate parents to let their children continue their studies by enrolling in Grade 1 in government schools.
- **Mega PTM-** The objective of Mega PTM was to enable strong partnerships between parents and teachers by welcoming parents into school. On 24th December 2022, Mega PTM in schools saw energized participation from all leaders due to the efforts of the Government of Punjab and the Department of School Education. Over 19 lakh parents across more than 19000 schools became a part of the event.

Children with Special Needs

In the year 2022-23, as many as 62969 children with special needs were provided various facilities like home based education, resource room support, treatment and surgical correction.

Mid-Day-Meal

During the financial year 2022-23(till 31.10.2022) Mid-Day Meal has been provided to 16.36 lacs students.

Vocational Education

In the year 2022-23 vocational education was provided to students of 989 Govt. Senior Secondary Schools. Trades such as Agriculture, Automobile, Beauty & Wellness, Healthcare, IT/ITES, Physical Education, Retail, Security and Travel & Tourism are being taught under this program.

Responding to COVID

To continue the education of the children during the COVID-19 pandemic, capacity-building has been done for teachers of all subjects on how to use IT and digital technology for effective teaching-learning. Punjab Educare App has been developed as a reservoir of all study materials for all subjects of classes 1-12. Continuous online teaching is being done through e-Vidya and DD-I. Further, online tracking, evaluation, and monitoring of each child are being done regularly in a systematic way. Parent Teacher Meetings (PTMs) were organised regularly in online mode.

Higher Education

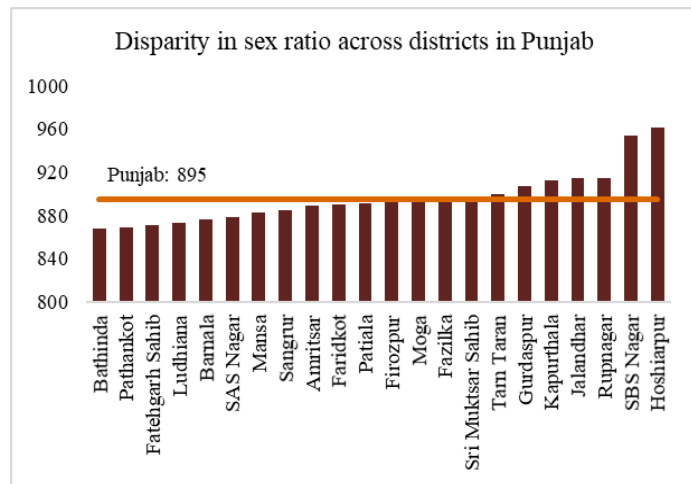
Rashtriya Uchchatar Shiksha Abhiyan (RUSA)

1. Under the phase -2 of Rashtriya Uchchatar Shiksha Abhiyan (RUSA), a 60:40 Centre: State sharable scheme of Govt of India and Punjab Government, Guru Nanak Dev University, Amritsar is setting up the following centres at a cost of Rs. 70 Cr:-
 - a. Centre for Sustainable Habitat
 - b. Centre for Basic and Translational Research in Health Sciences
 - c. Centre for Agriculture Research & innovation
 - d. Development of IT Enabled Pedagogical Model for teaching and Learning
 - e. Development of Entrepreneurial Courses.
 - f. Centre for Entrepreneurship & Innovation
2. An amount of Rs. 7.5 Cr has been released to Punjabi University Patiala for setting up Entrepreneurship Innovation and Career Hub under Research, Innovation and Quality Improvement component of RUSA-2. The University has also been released Rs. 5 Cr for Infrastructure Enhancement in the University Campus.
3. Entrepreneurial Hubs are being established in GNDU, Amritsar and Punjabi University, Patiala, which will act as a fusion zone for innovative ideas, transfer of technology to the field and hand holding by various stock holders for entrepreneurial ventures.
4. Guru Nanak Dev University, Amritsar has been released Rs. 3.5 Cr for undertaking Faculty Development Programs and development of content for e- tutorials.
5. A new Model Degree College being constructed in the aspirational district of Moga at village Fatehgarh Karotona is 92% complete and Classes have been started .

6.5 Women Empowerment

Low sex ratio and low level of participation of women in labour force indicate that there is need to pay special attention to improve situation of women in the State. Historically, women have been subjected to discrimination across all domains of life, from education to healthcare to household decision making to employment. SDG 5 which aims at achieving gender equality and empowering all women and girls to reinstate the need for women to be given their due place in the world. Punjab has previously been known as state with high incidence of female feticide and infanticide, and other forms of discrimination against women. **However, the State has made significant progress in empowering the women in Punjab.** To further curb the practice of female feticide, the Bebe Nanki Laadli Beti Kalyan Scheme is being implemented in the State since 2011-12. The scheme has been providing financial assistance to families so that the ‘financial burden’ of raising daughters is not a concern. As highlighted in Chapter 1, Punjab has shown the highest improvement in sex ratio between 2005-07 and 2017-18, raising the sex ratio in the state from 837 to 890. As per census, district level differences continue to exist, ranging from 868 in Bathinda to 961 in Hoshiarpur, as highlighted in Figure 87.

Figure 87 : District wise sex ratio in Punjab (2011)

Source: Census of India 2011

Educational Indicators for Females

GER and NER for females in Punjab has been higher than males at all levels of education, as presented in Table 49.

Table 49: GER and NER for Punjab, gender wise (2021-22), in %

	Level of education	Male	Female
GER	Primary	111.83	110.83
	Upper Primary	105.61	108.12
	Secondary	94.78	95.40
	High Secondary	81.15	83.08
NER	Primary	89.50	90.00
	Upper Primary	70.82	75.37
	Secondary	50.77	54.61
	High Secondary	42.74	47.49

Source: Department of School Education, Punjab

Similar trend is observed at the national level also, with females having a higher GER and NER (Table 50). However, GER and NER for females in Punjab has been higher than the females at all India level. This indicates significant progress made in Punjab in ensuring that women are being enrolled in education at all levels. In comparison to national trends, Punjab records a higher or at par Gender Parity Index than all India (Table 51).

Table 50: GER and NER at all levels of education for Punjab and India, gender wise (2021-22)(%)

GER										
	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary		Higher	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female
Punjab	111.8	110.8	105.6	108.1	94.8	95.4	81.2	83.2	23.9	29.1
India	102.1	104.8	94.5	94.9	79.7	79.4	57.0	58.2	26.7	27.9

NER									
	Primary		Upper Primary		Secondary		Higher Secondary		
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	
Punjab	89.5	90.0	70.8	75.4	50.8	54.6	42.7	47.5	
India	87.3	90.0	71.0	71.7	47.9	48.0	33.5	35.0	

Source: UDISE+ Report Card (2021-22) and All India Survey on Higher Education (2020-21).

Table 51: Gender Parity Index at all levels of education (2021-22)

	Primary	Upper Primary	Secondary	High Secondary	Higher Education
Punjab	0.99	1.02	1.01	1.02	1.22
India	1.03	1.00	1.00	1.02	1.05

Source: UDISE+ Report Card (2021-22) and All India Survey on Higher Education (2020-21).

Punjab has not only been successful in ensuring that girls come to schools but also to continue to remain there. Drop-out rates for females in Punjab is lower than males for all levels of education from primary to secondary. The difference becomes significant as the level of education advances. In 2021-22, the drop-out rate amongst males at secondary level is 18.3, while that for females is 16.0, a gap of 2.3.

Health indicators for females

Overall healthcare Indicators has been better and the State Punjab has been a front runner as is reflected in the high life expectancy in the State. Consistent with national trends, females in Punjab have a higher life expectancy than males. Further, the life expectancy of females in Punjab is significantly higher than that for females at all-India level. As per General Registrar of India, for the period 2016-20, life expectancy (at birth) for Punjabi females was 74.5 years, against 70.8 years for men. In comparison, the all India life expectancy for females is 71.4 years and for males is 68.6 years.

But, the indicators for maternal care indicate that Punjab is behind other large states, as discussed above MMR, the primary indicator of maternity healthcare, for Punjab is 114 per lac live births. In comparison states like Kerala record an MMR of 30 per lac live births. As presented in Figure 84, Punjab has progressed in providing expectant mothers with ante-natal care and ensuring that deliveries are assisted with medical professionals. However, the significantly better performance of other states highlights that Punjab has scope to improve even further.

Employment Scenario of female population

Although women perform better than men in educational and learning outcomes, yet this does not translate to employment opportunities for them. Consistent with national trends, women in Punjab report a lower worker-population ratio (WPR) and higher unemployment rate (UR) than men, as discussed in Chapter 1. The situation is relatively graver in Punjab. Not only Punjabi females have a lower WPR and higher UR than women at national level, the gap is significantly large between the two genders within the State. Table 52 presents a look into the employment situation for both genders and highlights how women have a poor representation in the labour force. This indicates a wastage of their abilities and learning, which is relatively better than the males, as highlighted by the learning outcomes. The situation is more serious in urban Punjab, where UR for females is nearly double, and the WPR is less than 1/3rd, than that for males.

Table 52: Worker Participation Rate & Unemployment Rate for males & females in Punjab & India, 2020-21

		Total		Rural		Urban	
		Male	Female	Male	Female	Male	Female
Worker Participation Rate	Punjab	73.0	21.1	72.6	22.2	73.5	19.3
	India	73.5	31.4	75.1	35.8	70.0	21.2
Unemployment Rate	Punjab	5.5	8.6	5.8	7.6	5.0	10.3
	India	4.5	3.5	3.8	2.1	6.1	8.6

Source: Periodic Labour Force Survey, 2020-21

The discrimination against women in the employment sector is also evident in the wage gap between the two genders, especially in the regular salaried workers in rural areas. During April to June 2021, regular salaried women in Punjab earned, on average, Rs. 12094 lesser than men. Similarly, regular salaried men in urban Punjab, during the same period, on average earned Rs. 633.72 more than women. Whereas regular salaried females at all India level earned almost 4725 lesser. For casual labour (not engaged in public works) also, the wage gap exists, especially in the rural areas. Females engaged as casual labour in rural Punjab earned Rs. 65.03 lesser, while those in

urban areas earned Rs. 63.54 lesser. The gender wage gap for both forms of employment in Punjab is more than the difference at all India levels.

Various government initiatives to empower women

Government of Punjab is committed for the empowerment of women. To uplift the social and educational status of women, to improve the skewed sex ratio of girls, awareness regarding social stigma in respect of the birth of girl child, providing financial benefits for bringing up the girl child, reduce the school dropout rate etc. The main aim of all these schemes is to create awareness among people and empower women.

Nirbhaya Fund (Dedicated fund for safety and security of women)

For ensuring safety and security of women in the country Government of India has set up a dedicated fund called Nirbhaya. Under this scheme proposals are being received from various departments and districts to run the project for the safety and security of women in the State. A budget provision of Rs. 1.00 lacs was made for the year 2022-23.

Ujjawala scheme

A multi-dimensional approach is needed which will undertake preventive measures to arrest trafficking especially in vulnerable areas and sections of population; and to enable rescue, rehabilitation and reintegration of the trafficked victims. Under the scheme, around 70% SC beneficiaries would be covered and approximately 30% would be covered of general category. A budget provision of Rs. 1.00 lacs was made for the year 2022-23.

Mata Tripta Mahila Yojana

Mata Tripta Mahila Scheme would be implemented as a major programme for the empowerment of women oriented families in the state of Punjab. The scheme will focus on providing benefits to all eligible women under the existing schemes run by the government. This is to reach out to all the needy women and girls in the state so that they can be provided services/benefits/rights such as health care, education, employment, security and dignity. Under this scheme, the Government of Punjab will launch new initiatives and programmes to cover aspects and needs which are not yet covered under the schemes run by various departments of the State and Central Government for women and girls. A budget provision of Rs 25.00 crore was made for the year 2022-23.

Mai Bhago Vidya (Edu.) Scheme (Free Bicycle to all Girl Students Studying in class 9th to 12th) (Renamed Scheme SWCW(S)-12).

The State Government has started Mai Bhago Vidhya Scheme during the year 2011-12 for all the girl students studying in class 9th to 12th in Government Schools for the purpose to continue further study and to reduce the school dropping rate. A budget provision of Rs 1.00 Lacs has been made for the year 2022-23.

CS (WCD)-18- Swadhar Greh Scheme

During the year 2019 the Govt. of India through its Ministry of Women & Child Development started Short Stay Scheme with objective to provide temporary accommodation, maintenance and rehabilitative services to women and girls rendered homeless. As per recent directions, the Swadhar Greh Scheme is to be run with cost sharing ratio of 60:40 i.e. Centre Govt : State Govt. Presently there are only two Swadhar Greh Homes in Jalandhar and Amritsar. The budget provision of Rs. 50.00 lacs was proposed for the year 2022-23 out of which Rs 7.91 lacs expenditure was incurred upto 31.12.2022.

National Creche Scheme for children of working mothers

Creche Scheme was implemented by NGO Child Welfare Council and Social Welfare Advisory Board which were running 102 and 112 creches respectively. The Department has taken over these crèches from 1.1.2018 as per the instructions of Government of India and 216 creches are functional now. For the year 2022-23 the outlay was Rs. 227.08 crores earmarked under the scheme against which a sum of Rs 85.58 Lacs has been spent upto 31.12.2022.

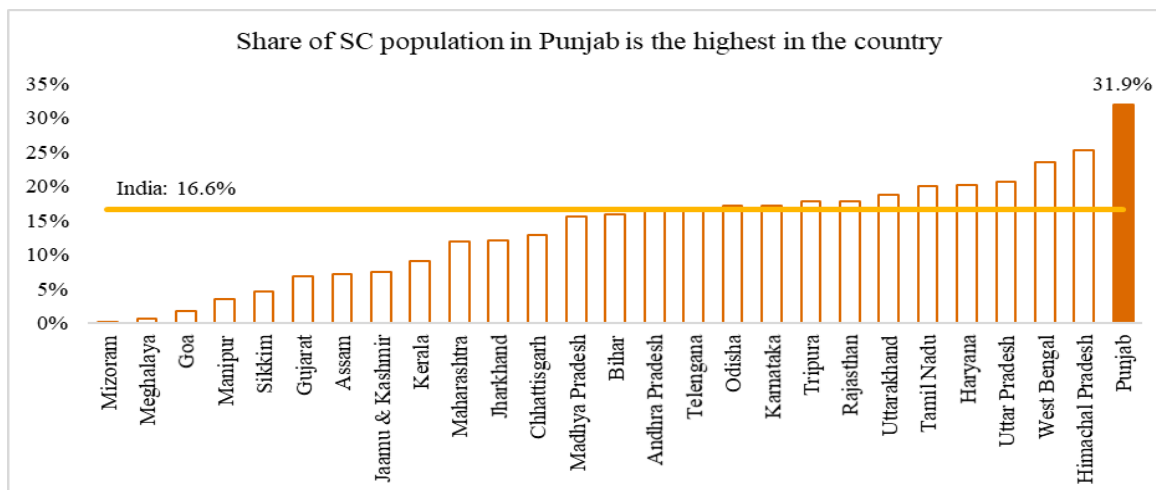
6.6 Uplifting of marginalised classes

Punjab has the largest proportion of Schedule Caste population in the country. As per the Census of 2011, almost one third (31.94%) of the population in Punjab belong to the Scheduled Caste classes Figure 88 which roughly translates to 4% of the total SC population in the country.

Share of SC population as a proportion of total population (31.9%) is the highest in Punjab, across all states.

Marginalized sections, across the country, have been subjected to discrimination and ill-treatment. The Indian Constitution deems all citizens equal.

Figure 88: Share of SC population in State's population

Source: Census of India, 2011

However, the social construct has historically been discriminatory towards

Scheduled Castes and Tribes. For a sustainable development of the economy, it is essential that all social classes have opportunities to grow and develop. The SDGs adopted by the United Nation member countries also aim to 'leave no one behind'. Punjab, with a large proportion of this marginalised community has a major role to play in bringing a sustainable development for all.

Education status of SCs in Punjab

Literacy rates amongst the scheduled castes in Punjab as well as at the national level continue to be below the total literacy rate. As per Census 2011, the literacy rate for SCs was 64.8% (Males: 70.7% and Females: 58.4%). In comparison, the total literacy rate in the State was 75.9% (Males: 80.5% and Females: 70.7%), indicating a gap in attainment of basic literacy levels between the marginalised groups and other social classes. It is evident that the gender gap exists amongst the literacy levels of males and females of scheduled castes. However, the gap is much narrower than national level.

It is interesting to note that while general literacy rates in Punjab are higher than the national average, SCs in the state slightly lag behind SCs at the national level. Census 2011 highlights that literacy rates for SCs in India is 66.1%, against the 64.8% for the SCs in Punjab. A similar trend is witnessed amongst the males, with SC males in India having a literacy rate of 75.2%, against 70.7% amongst SC males in Punjab. However, contrary to the trends, SC females in Punjab have recorded a higher literacy rate, as can be observed from Table 53. The trends in adult literacy of SC in Punjab mirror the trends of overall literacy rates of SC.

Table 53: Literacy rates amongst Schedule Castes in India and Punjab

Age group	Punjab			India		
	Persons	Males	Females	Persons	Males	Females
7 & above	64.8%	70.7%	58.4%	66.1%	75.2%	56.5%
15 & above (Adult)	59.4%	66.4%	51.8%	60.4%	71.6%	48.6%

Source: Census of India, 2011

Government initiatives to uplift marginalised classes

The Punjab Scheduled Castes Land Development and Finance Corporation (PSCFC)

State Govt is providing financial support to marginalized sections to strengthen the economic situation through various corporations created specifically for this purpose. The Punjab Scheduled Castes Land Development and Finance Corporation (PSCFC) provide loan and subsidy to poor Scheduled Caste population. During financial year 2020-21, Corporation has provided loans amounting to Rs. 1409.43 lacs to 1645 beneficiaries and during the financial year 2021-22, Corporation has provided loans amounting to Rs. 1365.07 lacs to 1492 beneficiaries.

The Punjab Backward Classes Land Development and Finance Corporation (BACKFINCO)

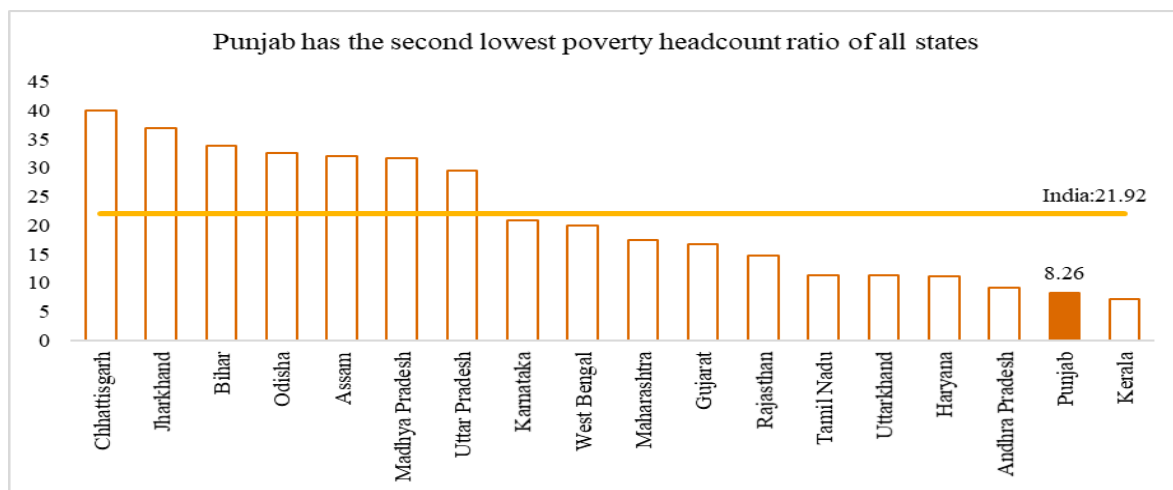
To support self employment activities Punjab Backward Classes Land Development and Finance Corporation provide loans to Backward Classes, Minorities and Economic Weaker Section. Backfinco serves as a State Channelising Agency (SCA) for the two National level Corporations namely National Backward Classes Finance and Development Corporation (NBCFDC) and National Minorities Development and Finance Corporation (NMDFC). For Backward Classes under NBCFDC Scheme annual family income criteria is Rs. 3 lacs (irrespective of Rural and Urban sector with at least 50% of total funding to persons with annual family income upto Rs. 1.50 lacs). For Minority Communities under NMDFC Scheme for Credit Line-1 Income criteria is upto Rs. 98 thousand per annum in Rural Areas and upto Rs. 1.20 lacs per annum in Urban areas (70% disbursement should be for this target group) and under Credit Line-2 Income criteria is upto Rs. 6 lacs per annum in both Rural Areas and Urban areas (30% disbursement is for this Target group). For economically weaker section under Direct Loaning Scheme annual family income is upto Rs. 1,00,000/-. Corporation has provided loans amounting to Rs. 705.77 lacs to 365 beneficiaries in the year 2021-22. During the year 2022-23 (31.10.2022) disbursement of Rs. 285.53 was made to 135 beneficiaries.

6.7 Poverty

Poverty is the root cause of many economic as well as social problems. It not only is characterised by low income or lack of resources, poverty leads to restricting opportunities of growth and development. It is well known that the poor have lower literacy and education attainment, poorer access to healthcare facilities and face discrimination in the society. The vicious cycle of poverty ensures that the poor are unable to break away from the shackles of poverty and grow in life. The first goal under the 17 SDGs adopted by United Nation member countries is to end poverty in all forms. Termed as the greatest challenge to humanity, poverty has forced millions of people across the globe to live even without basic

Punjab has the 2nd lowest poverty estimates of all states.

Figure 89: Poverty Headcount Ratio (2011-12)

Source: RBI Handbook of State Statistics 2011-12

human needs.

Punjab has credit of performing better in poverty estimates. With a headcount ratio (as per Tendulkar estimates-2011-12) of 8.26%, Punjab has the second lowest poverty estimates of all states, as presented in Figure 89. These estimates are based on a poverty line (monthly per-capita expenditure) of Rs. 1054 for rural Punjab and Rs. 1155 for urban Punjab. The headcount ratio in rural areas of Punjab is 7.66% ranking Punjab second out of all states, while that for urban areas is 9.24%, ranking 10th. The relatively better performance in the rural areas is an indication that agricultural income has helped kept the poverty levels in the state low.

Over the years, Punjab's poverty headcount ratio has progressively declined from 22.4% in 1993-94 to 20.9% in 2004-05 to the current levels. Over these years, Punjab has consistently been amongst the top rankers in poverty estimates. The historically earned high agricultural wealth has helped the consumption in the state stay buoyant even as the growth in per-capita income slows down.

Chapter 7 Public finance

Punjab the bread basket in India was the richest state in the country for decades before it began falling behind several states. Government financial health is important driver of the economy.

The fiscal health of Punjab is going down as its outstanding debt is increasing. But rejuvenate Punjab Although economy, Punjab Government is working on the state specific roadmaps to restore the economic glory of Punjab based on sectoral strategies, investments, fiscal health, infrastructure, human resources, employment and zero waste economy.

7.1 Overview

Table no. 54: Budget at a Glance

(Rs. in Crores)

S.No.	Items	2020-21 (Accounts)	2021-22 (Revised Estimates)	2022-23 (Budget Estimates)
1	Revenue Receipts	69048.18	81458.13	95378.28
2	Revenue Expenditure	86344.62	102445.53	107932.08
3	Capital Receipts	63744.94	46309.53	55750.99
4	Capital Expenditure	4382.32	10078.80	10981.09
5	Outstanding Debt	258032.12	283756.82	305361.44
6	Revenue Deficit	17296.44	20987.41	12553.80
7	Fiscal Deficit	22584.16	32433.09	23835.13
8	RD as % of GSDP	3.27%	3.66%	1.99%
9	FD as % of GSDP	4.26%	5.65%	3.78%
10	GSDP at current prices	529703.00	573763.00	629834.00

Fiscal Performance

Table 55 reveals that the total revenue receipts have fallen Rs.12,411 crores short of its target of Rs. 81458.13 crores in the fiscal year 2021-22 (RE). State has set a target of Rs. 95378.28 crores for the year 2022-23 (BE). On the other hand, State revenue expenditure is estimated to increase Rs. 16100 crores during the year 2021-22 (RE) while it is 86344.62 crores in the year of 2020-21 and is targeted to increase 107932.08 crores in the year 2022-23 (BE).

Revenue Deficit has been targeted at 12553.80 crores (1.99% of GSDP) during the year 2022-23 (BE) while it was 20987.41 crores (3.66% of GSDP) during the year 2021-22 (RE). State could spend only 10078.80 crores on capital projects for the previous year 2021-22 (RE). The fiscal deficit is estimated Rs. 23835.13 crores (3.78% of GSDP) during the year 2022-23 (BE) while it was 32433.09 crores (5.65% of GSDP) during the year 2021-22 (RE).

Table 55: Summary of key budget heads (in Rs. crores)

Items	2020-21	2021-22(RE)	2022-23(BE)
1. Revenue Receipts (2+5)	69048.18	81458.13	95378.28
2. Tax Revenue (3+4)	40691.04	52391.43	60345.03
3. State's Own Tax Revenue	30052.83	38061.65	45588.17
4. Share in Central Taxes	1063821	14329.78	14756.86
5. Non-Tax Revenue (6+7)	28357.14	29066.69	35033.25
6. State's Own Non-Tax Revenue	4152.13	5666.37	6302.21
7. Grants from Centre	24205.01	23400.32	28731.04
8. Revenue Expenditure	86344.62	102445.53	107932.08
9. of which, Interest Payments	18152.50	19152.84	20122.30
10. Capital Outlay	4382.31	10078.80	10981.09
11. Net Lending (12-13)	905.42	1366.88	800.241
12. Loans & Advances by State Government	955.79	1592.76	1000.24
13. Recovery of Loans & Advances	50.37	225.88	200.00
14. Miscellaneous Capital Receipts	0.02	0.00	500.00
15. Revenue Deficit (8-1)*	17296.43 [3.27%]	20987.41 [3.66%]	12553.80 [1.99%]
16. Fiscal Deficit (10+11+15-14)*	25584.16 [4.26%]	32433.09 [5.65%]	23835.13 [3.78%]
17. Primary Deficit (16-9)*	4431.66 [0.84%]	13280.25 [2.31%]	3712.83 [0.59%]

Note: (+ve) values indicate deficit and (-ve) values indicate surplus;

*figures in bracket are as % to GSDP

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

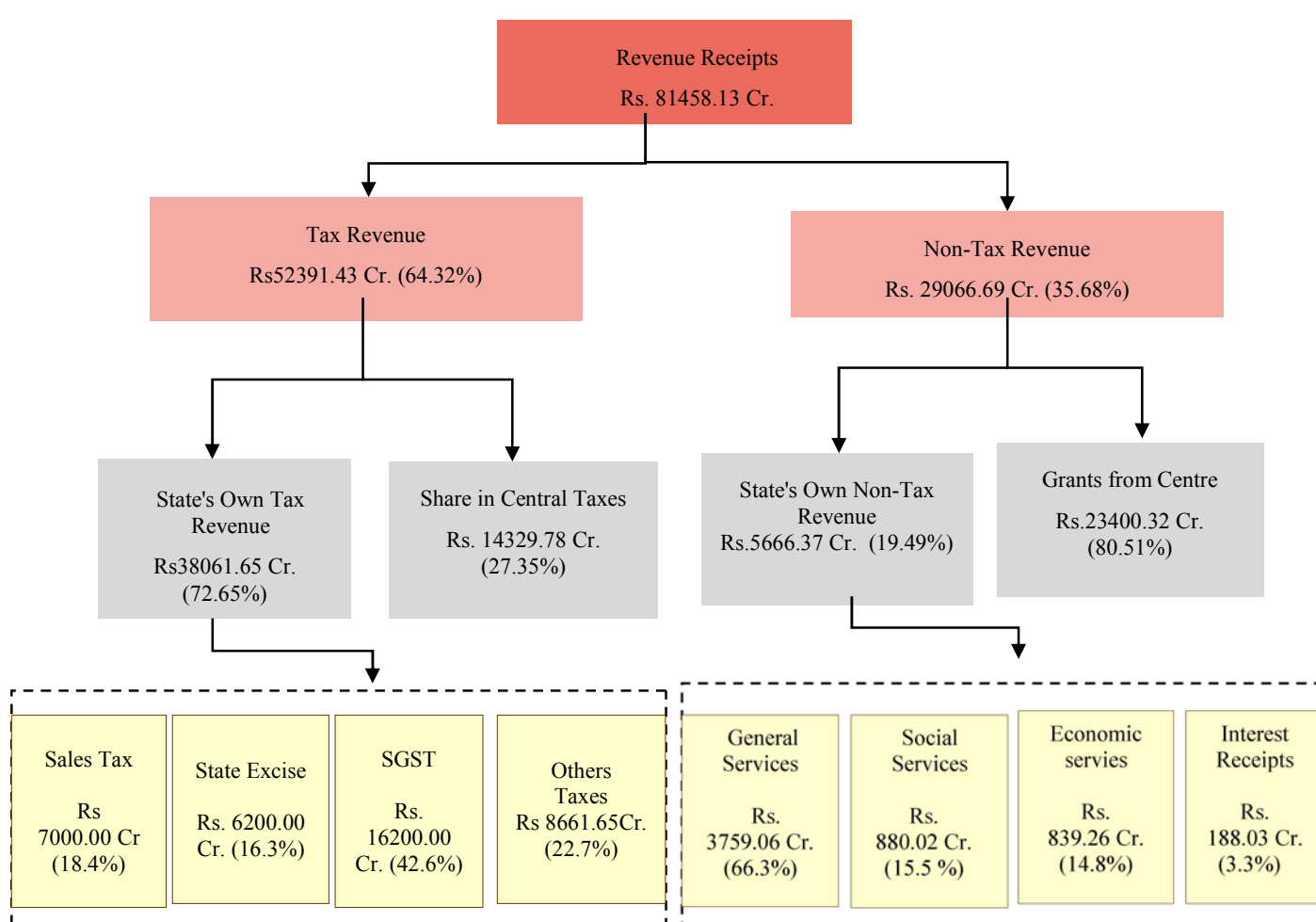
7.2 Revenue receipts

Composition of Revenue Receipts

Tax revenue (64.32%) has higher share in revenue receipts as compared to that of Non-Tax Revenue (35.68%) (Figure 90). Tax revenue collection in 2021-22 (RE) was Rs 52391.43 crores while non-tax revenue collection stood at Rs. 29066.69 crores.

Own tax revenue, which includes taxes on income, property & capital transactions and commodities & services, accounts for majority of State's tax revenue. SGST & sales tax have the largest contribution of 42.6% and 18.4% respectively towards Punjab's own tax revenue in 2021-22 (RE).

Figure 90: Composition of Revenue Receipts, 2021-22 (RE), (in Rs. Crores)

Grants from Centre contribute the bulk of non-tax revenue. Apart from this, general services provided by the State and interest receipts are the primary sources of State's own non-tax revenue with 66.3% and 3.3% contribution respectively in 2021-22 (RE).

Central Transfers

Central Transfers are composed of share in central taxes and grants from centre .

Table No.56: Share of central taxes and duties

	2020-21 (A)	2021-22 (RE)	2022-23 (BE)
Corporation tax	3197.11	3911.83	4607.65
Taxes on income and expenditure	3276.09	4308.64	4450.02
Central GST	3179.01	4025.35	4845.43
Total	9652.21	12245.82	13903.10

CGST, corporation tax and income tax are the leading contributors towards Punjab's share in central taxes. These three taxes together contributed 85.5% of Punjab's share in central taxes in 2021-22 (RE). Corporation tax is RS 3911.83 crores in 2021-2022 (RE)

Table No.57: Grants

	2020-21(A)	2021-22(RE)	2022-23 (BE)
Non plan grants	0.00	0.00	0.00
Grants for state plan schemes	0.00	245.76	430.81
Grants for central plan schemes	0.00	9.98	24.03
Grants for centrally sponsored	24205.01	23144.57	28276.19
Total	24205.01	23400.31	28731.03

Total grants stood at Rs. 23400.32 crores in 2021-22 (RE). Major contribution is to centrally sponsored schemes Rs 23144.57 crores in 2021-22 (RE)

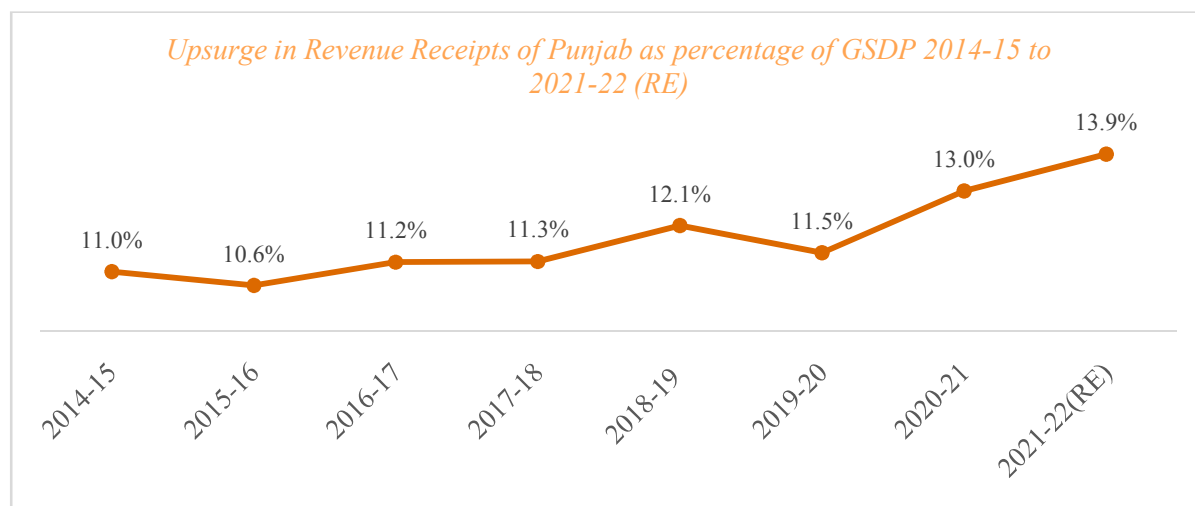
Table No.58: Net Transfer on Loan Account from center to punjab

	2020-21(A)	2021-22 (RE)	2022-23 (BE)
Gross loans from the centre	8791.01	12950.91	2446.00
repayment of loans to center	461.67	588.36	680.38
Interest payment	144.54	151.40	144.20
Total	9397.22	13690.67	3270.58

Loans for state plan schemes from central to Punjab are Rs 12950.91 crores in the year 2021-22 (RE) which is likely targeted to be Rs 2446.00 crores in 2022-2023 (BE)

Trends in Revenue Receipts

Figure 91: Revenue Receipts as percentage of GSDP for Punjab (2014-15 to 2021-22 (RE))

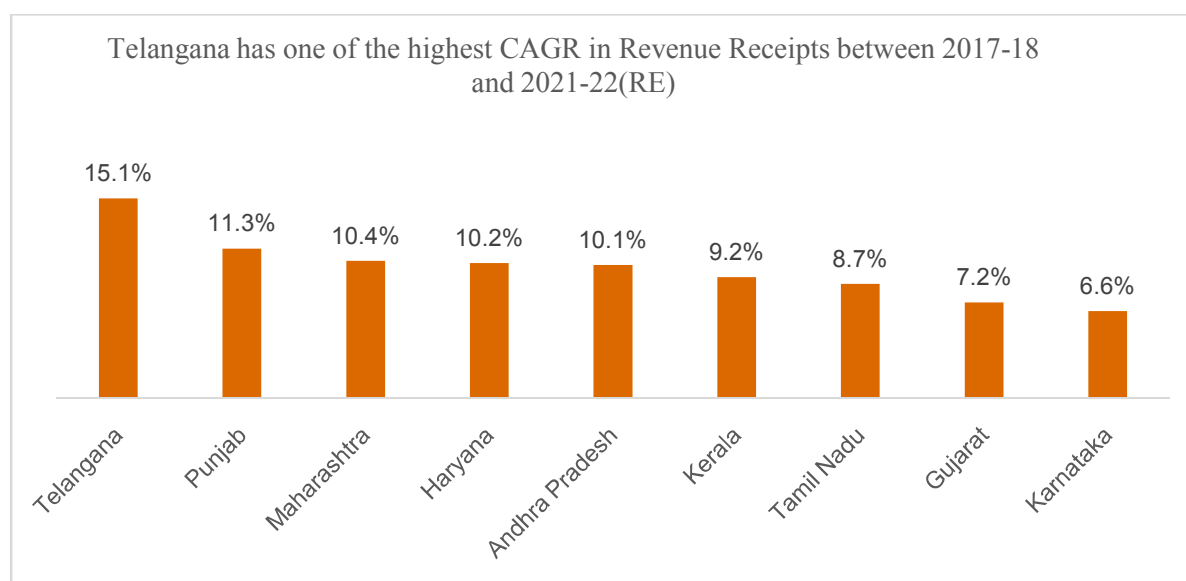

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

Punjab's revenue receipts as percentage of GSDP witnessed a surge in 2021-22 (RE) over 2020-21 (Figure 91). Revenue receipts as percentage of GSDP has moved between 11.0% to 13.0% during 2014-15 to 2020-21, while that in 2021-22(RE) increased to 13.9 %.

Revenue receipts have more than doubled between 2014-15 and 2021-22 (RE). Revenue receipts for 2021-22(RE) stood at Rs.81458.12 crores with an average annual growth rate of 8.3% between 2015-16 and 2021-22 (RE). Of the total revenue receipts in 2021-22 (RE), 53.6 % will be raised through own sources while the remaining will be through central transfers.

Figure 92: CAGR in Revenue Receipts between 2017-18 and 2021-22(RE)

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

Figure 92 indicates that Punjab has one of the second highest CAGR of revenue receipts among select states between 2017-18 and 2021-22 (RE). During this period, the CAGR of Telangana's revenue receipts stood at 15.1%, only next to Punjab and Maharashtra. The primary contributor towards the high CAGR of Punjab's revenue receipts is non-tax revenue, which comprises of State's own non-tax revenue and grants from Centre. Non-tax revenue grew at a CAGR of 24.8% while tax revenue grew at a CAGR of 6.3% during 2017-18 to 2021-22 (RE).

Formula of CAGR = $[(\text{End Value}/\text{Start Value})^{(1/\text{Periods})} - 1]$.

SDG Indicator 17.1.1 Total government revenue as percentage of GSDP, by source

Table 59: Components of revenue receipts as percentage of GSDP, average for 2017-18 to 2021-22 (RE)

States	SOTR/ GSDP	Share in Central Taxes/ GSDP	SONTR/ GSDP	Grants/ GSDP	Total Revenue Receipts/ GSDP
Andhra Pradesh	6.2%	2.9%	0.4%	2.9%	12.4%
Gujarat	5.3%	1.4%	0.9%	1.4%	9.0%
Haryana	6.2%	1.0%	1.1%	3.5%	11.8%
Karnataka	8.2%	1.8%	0.6%	2.5%	13.2%
Kerala	6.4%	2.0%	6.0%	2.3%	16.7%
Maharashtra	7.2%	1.5%	0.6%	1.5%	10.8%
Punjab	6.1%	2.1%	1.1%	3.1%	12.4%
Tamil Nadu	6.2%	1.6%	0.7%	1.5%	10.0%
Telangana	7.5%	1.6%	0.7%	1.5%	11.4%

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

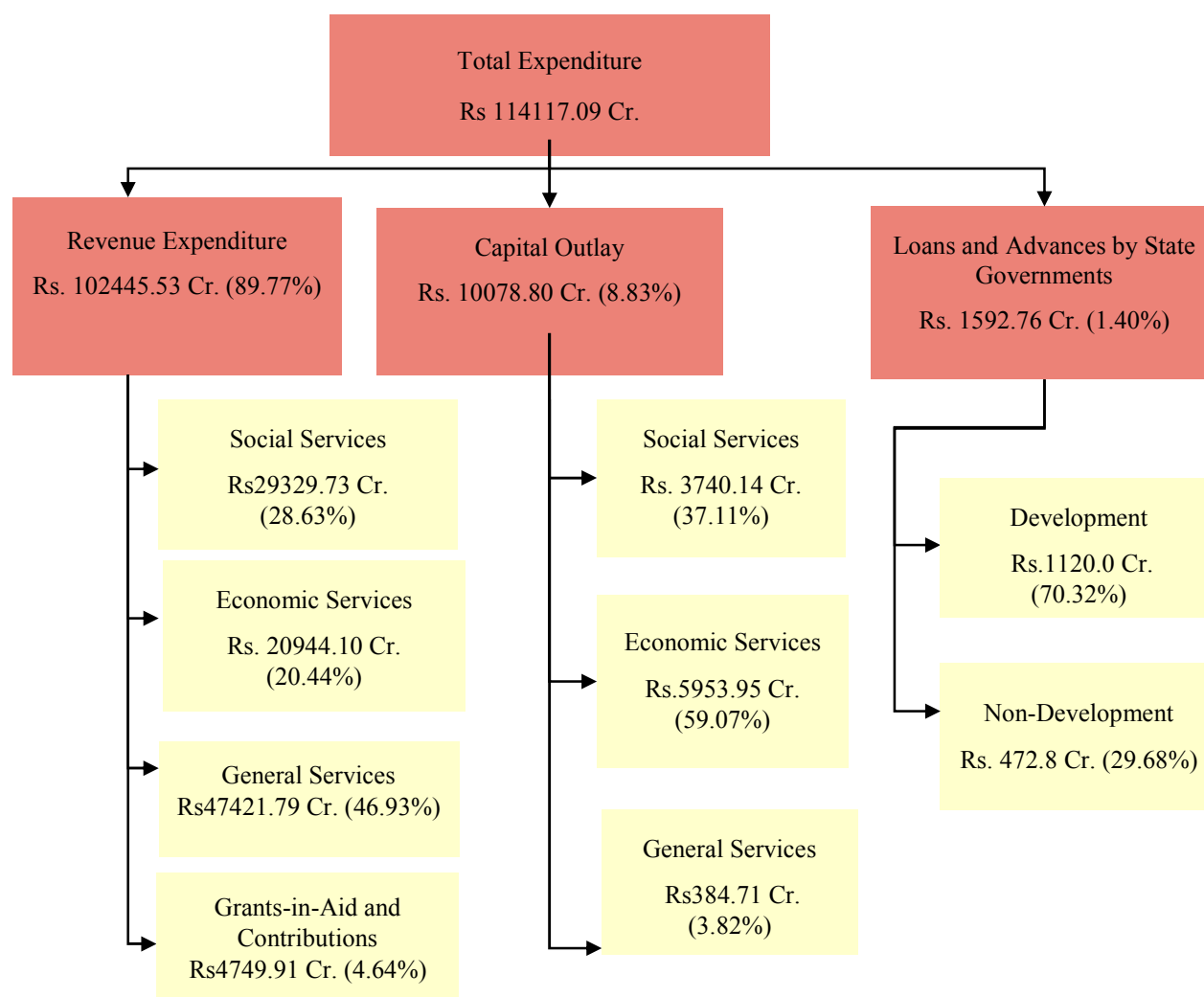
Note: SOTR: State's Own Tax Revenue, SONTR: State's Own Non-Tax Revenue

From Table 59, it can be observed that revenue receipts as percentage of GSDP, average for 2017-18 to 2021-22(RE), stood at 12.4% for Punjab and Andhra Pradesh which is third higher while Kerala and Karnataka are on number 1 and number 2 respectively.

7.3 State expenditure

Composition of State's Expenditure

Figure 93: Composition of Total Expenditure, 2021-22 (RE), (in Rs. Crores)

Source: State Finances: A study of Budget, RBI

Revenue Expenditure

With a share of 89.77% in 2021-22(RE), revenue expenditure dominates State's total expenditure (Figure 93). Revenue expenditure, which is composed of expenditure on social, economic and general services. Revenue expenditure stood at Rs. 10244.53 crores (89.77%) in the year 2021-22 (RE) while it was Rs 75859.64 crores (56%) in the 2019-2020. Revenue expenditure stood at Rs.102445.53 crores (89.77%) in 2021-22 (RE).

Table 60: Composition of revenue expenditure by functions (figures are as % of total revenue expenditure)

Expenditure head	2020-21	2021-22(RE)	2022-23(BE)
Social Services	25.1%	28.6%	28.1%
Education Sports Art and Culture	13.8%	13.5%	13.6%
Medical and Public Health	4.1%	4.4%	4.5%
Social Security and Welfare	3.7%	5.8%	5.8%
Economic Services	17.9%	20.4%	22.5%
Agriculture and Allied Activities	9.6%	10.5%	10.4%
Irrigation and Flood Control	1.2%	1.1%	1.1%
Energy	2.5%	4.3%	5.9%
Industry and Minerals	2.5%	2.5%	2.8%
General Services	50.1%	46.3%	45.6%
Interest Payments	22.1%	20.5%	19.6%
Administrative Services	9.3%	9.2%	8.9%
Pensions	15.8%	13.9%	14.0%
Grants	6.9%	4.6%	3.8%

Source: State Finances: A study of Budgets, RBI

Education, sports, art & culture, medical & public health and social security & welfare are the lead contributors towards social services revenue expenditure in 2021-22 (RE). With the primary objective of channelising the skill and energy of the youth in a positive direction and to keep them away from drug addiction, Punjab has laid special focus on the development of education, sports, art & culture within the state. Also, given the high population of deprived classes within the State, allocation towards welfare of SC,ST and other backward classes has also laid special focus.

Expenditure on general services accounted for 46.3% of revenue expenditure in 2021-22 (RE). Interest payments, pensions and administrative services forms the bulk of general services expenditure

Capital outlay

Table 61: Composition of capital outlay by functions (figures are as percentage of total capital outlay)

Expenditure head	2020-21	2021-22 (RE)	2022-23(BE)
Social services	51.4%	37.1%	61.4%
Education Sports Art and Culture	4.6%	3.1%	9.0%
Water Supply and Sanitation	13.3%	9.7%	14.5%
Urban Development	29.7%	21.1%	28.2%
Economic services	43.8%	59.1%	33.7%
Rural Development	4.9%	5.1%	5.4%
Major and Medium Irrigation and Flood Control	17.2%	14.6%	12.8%
Transport	13.4%	13.3%	12.4%
General Services	4.8%	3.8%	4.9%

Capital outlay witnessed good growth in 2021-22 (RE) Capital outlay of Punjab stood at Rs. 10078.80 crores in 2021-22 (RE). Given the developmental mandate the combined allocation towards social and economic services is 96.2 % of total capital outlay. Social services accounted for 37.1 % of total capital outlay in 2021-22 (RE) (Table 61). Urban development, education, sports, art & culture, water supply and sanitation are the areas with leading allocation within social services.

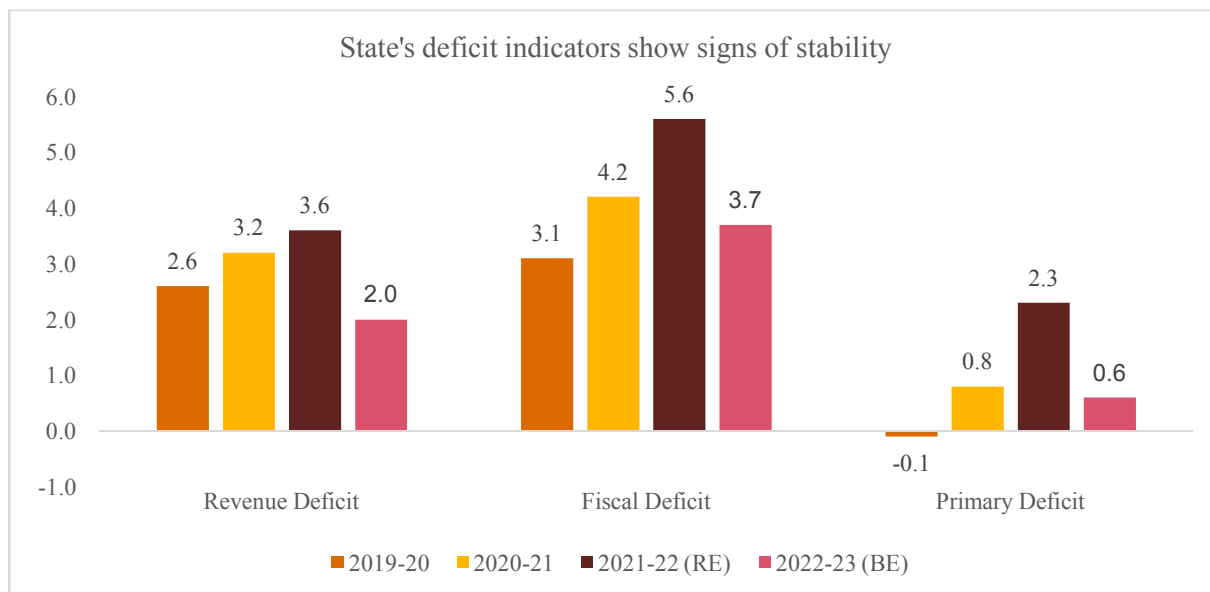
Economic services accounted for 59.1% of total capital outlay in 2021-22(RE). Major and Medium Irrigation and Flood Control is the area with leading allocation within economic services that is 14.6% followed by transport 13.3% of total capital outlay in 2021-22 (RE).

General services accounted for 3.8% of total capital outlay in 2021-22 (RE)

Thus, despite the fiscal stress, Punjab has been able to lay focus on better delivery of social and economic services with a prime focus on the development of education, sports, art & culture and agriculture & allied activities, Irrigation and transport .

Key fiscal indicators

Figure 94: Key fiscal indicators of Punjab as percentage of GSDP

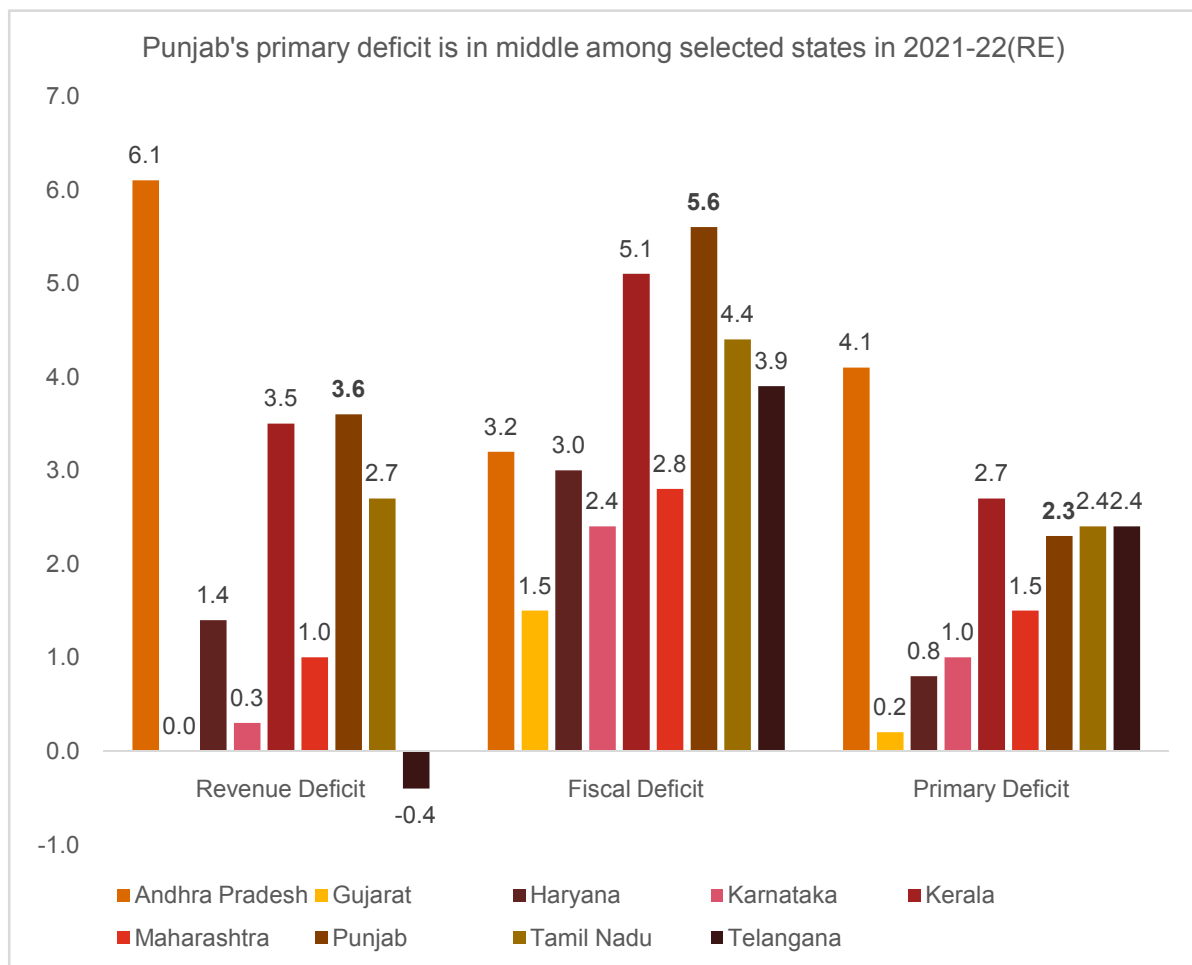
Source: State Finances: A Study Of Budgets, RBI

Note: +ve values indicate deficit and -ve values indicate surplus

Punjab's performance on deficit indicators over the past years has shown signs of stability (Figure 94). It is estimated that the revenue deficit of Punjab will be restricted to 2.0% of GSDP in 2022-23 (BE) as compared to 3.6 % in the previous year. Prudent debt management policies are being implemented to achieve revenue surplus.

Punjab's fiscal deficit is 5.6% in 2021-22(RE). The government has estimated to restrict the fiscal deficit at 3.7 % during the financial year 2022-23 (BE). Although the State is yet to achieve the targets of deficit indicators as prescribed in the Punjab Fiscal Responsibility and Budget Management (FRBM) Act 2003 (Amended 2006), it has made consistent efforts to improve the fiscal situation, without abdicating its responsibilities towards welfare schemes and development works.

Figure 95: Deficit indicators of Punjab vis-a-vis other states (as percentage of GSDP) in 2021-22(RE)

Source: State Finances: A Study of Budgets, RBI

Note: +ve values indicate deficit and -ve values indicate surplus

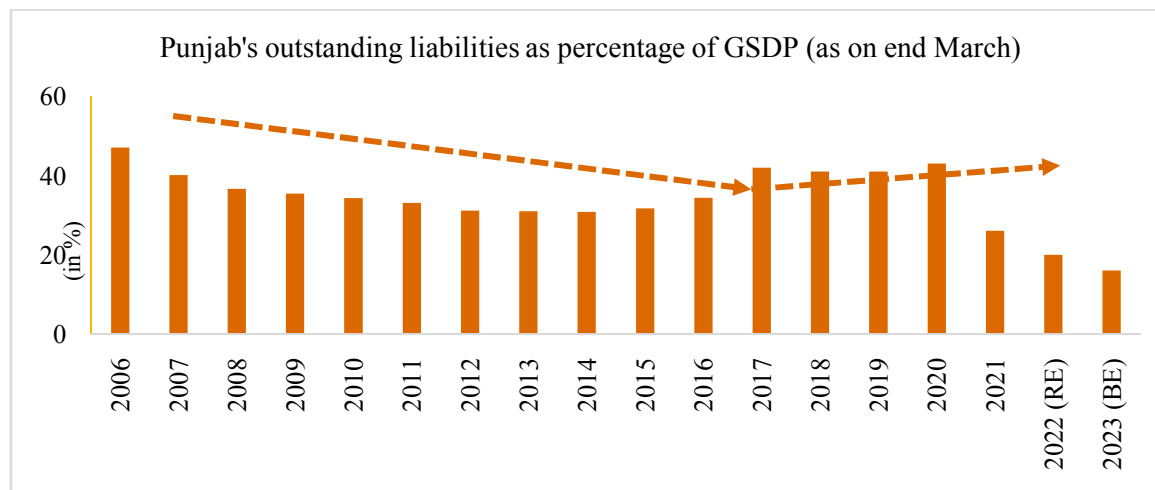
Haryana's primary deficit as percentage of GSDP is the least among select states in 2021-22(RE). **Figure 95** indicates a relatively higher revenue and fiscal deficit for Punjab as percentage of GSDP vis-à-vis select states during 2021-22 (RE). However, Punjab is in the middle of primary deficit (as percentage of GSDP) among selected states in 2021-22 (RE). Not only it is middle in amongst these states, it is also declining temporally. When the primary deficit comes down, it implies that gross borrowing requirement of the State has come down so that along with the present generation, the future generations also bear lesser debt burden. It brings inter generational equity in the distribution of public resources. It does not make the future generations to carry the burden of present generation.

7.4 Public debt and other liabilities

State Liabilities

Total Outstanding Liabilities

Figure 96: Punjab's outstanding liabilities as percentage of GSDP

Source: State Finances: A Study Of Budgets, RBI

Total outstanding liabilities for Punjab stood at Rs. 282456.4 crores as in the year 2021-22(RE) 45.88% of the GSDP which is estimated to increase 305047.0 crores as the 45.23% of GSDP in the year 2022-23(BE).

7.5 Public financial management reform initiatives

Integrated Financial Management System (IFMS): IFMS is a State-run financial management system to facilitate sound public financial management for Government of Punjab by establishing an efficient fund flow system as well as a payment-cum-accounting network.

Integration with E-Kuber: E-Kuber is a Core Banking Solution (CBS) for processing of payments and receipts. In e-payment model of E-Kuber, payments are directly processed by RBI, thereby, eliminating the role of Agency Banks and their resulting delays. In e-receipt model of E-Kuber, reporting of Government receipts for various services is made by banks to RBI and a consolidated receipt reporting is made by RBI to the State.

Cyber Treasury Portal: The State has developed a Cyber Treasury Portal (CTP) to facilitate online transactions between citizens & the government for various government services. It is a secured portal available 24x7, via which citizens can pay government tax/fee challan etc. online anytime, anywhere. The portal has been integrated with Payment Gateway of NSDL (PayGov), thereby, providing citizens a facility of payment through approximately 65 banks via internet banking. It has also been integrated with SBI's payment gateway named Multiple Option Payment System (MOPS) providing the facility of payment to citizens through debit card, credit card and internet banking.

The State has also decided to integrate the CTP with E-Kuber system of RBI, as integration with E-Kuber will streamline the reporting of Government receipts by agency banks. The portal has been operational w.e.f. October 31, 2018.

Public Financial Management System (PFMS): PFMS is the portal developed by Government of India to monitor the disbursement of funds up to the last beneficiary for Centrally Sponsored Schemes

(CSS). The State of Punjab has integrated its IFMS with PFMS, for seamless data flow from the State treasury to Government of India in respect of spending of funds under CSS.

Human Resource Management System (HRMS): The Government of Punjab has adopted the “Manav Sampada”, a software developed by NIC for computerization of service records of government employees. The software has been implemented in all the administrative departments of the State, whereby the salary bills of all employees and also their e-service books have been generated on the system.

Pensioners’ Database & Mobile App: The State has also created a single electronic database of its pensioners in IFMS. The Government with the availability of pensioners database can correctly estimate its pension burden, expected outcome of policy interventions apart from auto-check of individual pensions.

Vehicle Management System (VMS): VMS is a web-based application for creating a single database of all vehicles owned by the Government in its various departments. It ensures optimal utilization of vehicles especially during the times of disaster, correctly estimating the POL (Petroleum, Oil and Lubricants) and maintenance expenditures and, thereby, helping in proper budgeting. The system has been successfully implemented w.e.f. March 01, 2018.

The state has summed the practice of State exchequer paying for the Income tax of Chief Minister and Cabinet Ministers. Chief Minister and Cabinet Ministers have resolved to pay the income tax on their own from March , 2018.

Debt Management Unit has been set up in the Department of Finance to manage debt in order to strategically manage the debt profile of the state with an ultimate objective of affecting savings in interest cost.

Source : State Finances : A study of Budget, RBI

×-----×

Chapter 8 Governance

The primary purpose of the governance is the welfare of citizens, and an equally important aspect is concerned with ensuring equitable access to public services in a time bound manner on any time and anywhere basis. Good governance ensures equity and justice, transparency, accountability, responsiveness and broad public participation. Punjab has adopted various measures in the interest of better governance and has been successful in achieving desired goals. Crime and Criminal Tracking Network & Systems (CCTNS) project to track police complaints, enactment of a new Lokpal legislation to give power to Lokpal to initiate action on complaints against the Chief Minister, the Ministers and the bureaucracy at all levels, establishment of Governance Ethics and Reforms Commission. Enactment of Punjab Transparency and Accountability in Delivery of Public Services Act and Punjab Transparency in Public Procurement Act 2019 to enhance transparency are some of the steps towards good governance. The State has also leveraged Information and Communication Technology (ICT) and introduced various e-governance initiatives with an objective of bringing a paradigm shift in public service delivery & Government functioning.

8.1 Introduction

Governance plays the key role in achieving the desired outcomes from the given resource. Punjab Government is committed to strengthen good governance. This chapter discusses the various elements of governance in the context of Punjab. These elements include:

- Law and order
- Combating corruption
- E-governance
- Transparency
- Empowering local bodies.

The chapter also throws light on various initiatives undertaken by the State government to ensure robust governance structures and processes.

8.2 Law and order

Punjab has one of the highest police strength in country maintaining law and order which is an important element of good governance. Public order ensures a peaceful and harmonious state of society with the rule of law ensuring equality, fairness and non-arbitrariness within the state. Moreover, violence and disorder undermine economic growth and development leading into a vicious cycle of under-development.

Maintaining public order and preserving the rule of law are indispensable functions of the State with the Police force and the judicial system acting as principal enforcement agencies. As on 31st March 2022, there were 424 police stations spread across the state. Punjab has 240 Policemen per lakh population.

Punjab Police rolled out the Crime and Criminal Tracking Network & Systems (CCTNS) project to strengthen its capabilities and meet the contemporary law and order challenges. The objective of this project is to build a nationwide database of crime and criminal records and connect all police stations and their supervisory offices across the country for information sharing while automating day-to-day functions at police stations. Any police officer at any police station can access this database for detailed investigation of a case and arrive at the desired outcome.

The State Government is trying to modernise Police Station in the state especially in IT sector by strengthening hardware & software in the department. All 424 police stations and 188 higher offices have been equipped with computer hardware and are connected with the State Data Centre through internet. Every month approx. one lakh FIRs are being downloaded by the citizens.

Punjab has also been a leader in the implementation of Interoperable Criminal Justice System (ICJS). ICJS aims to integrate the CCTNS project with the e-courts and e-prisons databases in the first instance and with the other pillars of the criminal justice system - forensics, prosecution, juvenile homes and a nationwide fingerprint data base of criminals in a phased manner. The integration will be achieved by providing access to the judiciary, police and prisons through a desktop dashboard and will facilitate investigations, robust search facility for retrieving criminal data. National Crime & Criminal Data search across all pillars has also been made available to all police stations under ICJS project.

Community policing focuses on the police being proactive in delivering the services and having increased interface of the Police with community. Community policing is one of the most important achievement of Punjab. It is the first state in India to launch a project on community policing –“SAANJH”. Punjab Police believes in the philosophy of community policing and has integrated community with the working of police by launching Saanjh. Saanjh project is an institutionalised set up of

27 Community Police Resource Centres (District Saanjh Kendras), 114 Community Policing Suvidha Centres (Subdivision Saanjh Kendras) and 363 Police Stations Outreach Centres (Police Station Saanjh Kendras) in the State. Every Saanjh Kendra is run by a police-public committee comprising of Police officers, Ex-officio members representing government departments such as health, education, women and child welfare etc. and representatives from amongst principals of colleges, professionals and NGOs. These Saanjh Kendras are responsible for providing 20 civil services of Punjab Police to the citizens, which are time bound under Right To Service Act, 2011. Citizens from any part of the state may approach the nearest Saanjh Kendra for availing services from any police station in the State including remote locations. The Saanjh portal also enables citizens to download FIRs, track status of their complaints and search for information on missing/kidnapped persons, stolen or lost items, arrested/wanted persons, etc. Office of Chief Minister of Punjab regularly monitors the citizen services pendency of public services from Saanjh Kendras and the pendency has been reduced thus ensuring time bound delivery of citizen services to the residents of Punjab.

ePrisons project is also another important achievement where Punjab has been a leading State in the country in terms of implementation of this project in all the jails of the State. The scope of this project is to computerize and integrate all the activities related to prison and prisoner management in the prison. This application suite provides vital information about the inmates in the prisons in real

time environment to the prison officials and other entities, involved in criminal justice system. It facilitates online visit request and grievance redressal as well.

ePrisons application suite, developed by NIC, is a cloud based product designed with easy-to-use Graphical User Interface (GUI) and embedded with a comprehensive security features. Currently, Custody Certificate Module is being implemented in the jails of the State as per the orders of Hon'ble High Court.

8.3 Combating Corruption

Corruption is as dangerous as a heinous crime committed against the integrity and dignity of a state and its citizens whether committed by service providers or seekers. Combating corruption is at the heart of United Nation's Sustainable Development Goals. Corruption adversely impacts the economy as it interferes with the rule of law, impeding private enterprise, and wastes taxpayer's money. In addition, corruption undermines policies and programs that aim to reduce poverty. The Vigilance Bureau is the main investigating wing of the Vigilance Department, Government of Punjab which controls anti-corruption measures and probity in public life. The Vigilance Bureau has taken various preventive as well as punitive measures to curb corruption which includes registration of criminal misconduct cases, enquiries, investigation, raids, confiscation of property, prosecution of criminals, arrests, etc. The details of cases registered with the Vigilance Bureau in 2022 (up to 30 November 2022) are as follows:

1. **Vigilance enquiries:** 79 vigilance enquiries were registered in which 28 Gazetted officers, 48 Non-Gazetted officers and 41 private persons were involved in various acts of corruption.
2. **A total of 202 cases were registered with the Vigilance department,** out of which 34 were against Gazetted Officers, 202 against Non-Gazetted Officers and 163 against private persons.
3. **Trap cases:** 55 trap cases have been registered, in which 5 Gazetted Officers, 55 Non-Gazetted Officers and 11 private persons were involved.
4. **Registration of criminal misconduct cases:** 120 criminal misconduct cases have been registered in which 27 Gazetted Officers, 145 Non-Gazetted Officers and 152 private persons were involved.
5. **Disproportionate asset cases:** 3 cases have been registered, 2 against Gazetted officers and 2 against Non-Gazetted officers where an individual's net economic assets significantly exceeded the assets he or she should possess after accounting for all sources of legal income.
6. **Conviction Rate:** The conviction rate in 2022 has been 35% as against 30% in 2021. During 2022, 2 Gazetted officers, 17 Non-Gazetted officers and 4 private persons were convicted by Hon'ble Courts in 17 registered cases.

Figure 97: Online Complaint portal of Vigilance Bureau

VIGILANCE BUREAU, PUNJAB
 VIGILANCE BHAWAN, SECTOR 68, S.A.S. NAGAR, PIN: 160062. PH-0172-2217100
 HELP US TO GIVE A CORRUPTION FREE ADMINISTRATION

Home About Us Crime Statistics Investigations Vigilance Clearance Related Links e-Pledge Contact Us

FOR ANY COMPLAINTS, MAIL TO: complain@vigilance.pb.gov.in TOLL FREE NO. 1800 1800 1000 | CONTROL ROOM: ctrlvb.pb-mha@gov.in

REGISTER ONLINE COMPLAINT

The fields marked with (*) are mandatory.

Complaint Form

Name *	Name/Designation (against whom complaint is being made)
Department *	Department (against whom complaint is being made)
Suspect's Category *	...
Location *	Location
Complaint *	Brief Details

In order to ease the procedure of lodging complaints against instances of corruption by public servants, the Vigilance Bureau has introduced an online complaint portal. Citizens can fill the complaint form online and seek services from the Vigilance Department without revealing their identity publicly. The portal also enables them to track the status of their complaints.

Vigilance Bureau Punjab has introduced Anti Corruption Action Line no. 9501200200 to eliminate Corruption.

8.4 E-governance

Punjab is committed towards upgrading the government machinery with the adoption of ICT, with the aim to enhance collaboration between the Government and the governed. State Government is taking various initiatives to strengthen E-governance which implies integration of Information and Communication Technology (ICT) in the day-to-day functioning of the Government. It allows easier interaction between the government and various stakeholders (citizens, business entities, government departments and agencies, employees) and facilitates the government in improving its service delivery level. It also increases public participation, tackling corruption and improves transparency.

The Department of Governance Reforms is the nodal agency of Government of Punjab for executing various e-governance initiatives within the State. The Department of Governance Reforms with the help of its implementing agencies - Punjab State e-Governance Society (PSeGS), District e-governance Society (DeGS) and State e-governance Mission Team (SeMT), is responsible for carrying out various e-governance projects in different departments of the Government.

Punjab has emerged as one of the leading state in the country to implement e-Governance initiatives in every sphere of governance. With the objective of bringing a paradigm shift in public service delivery and Government functioning, various e-governance projects have been implemented. A list of various e-governance projects implemented by the Government of Punjab are presented in Table 62.

Table 62: List of e-governance initiatives by Government of Punjab

Area of Initiative	Initiative	Objective and Impact
Public Service Delivery	SewaKendras	• To integrate all channels of public service delivery in order to avoid confusion among citizens as to which service can be availed from which department • 430 public services of various departments available under single window to citizens (535 SewaKendras) • Estimated 90,000 citizens visiting SewaKendras for public services • Same day service is being delivered for services like Affidavit Attestation, copies of Birth and Death certificate. • Digitally signed final certificates are being delivered through SMS. • Form-less services have been introduced, vide which the citizen can apply for services just by visiting Sewa Kendra by carrying his/her original documents and the application can be applied without filling any form. • Certificates are digitally signed and the pasting of holograms on the certificates is no longer required.
Online Services Delivery	E-Sewa	• To make citizen services available online for convenience of citizens • Computerisation of high-volume citizen services.

Area of Initiative	Initiative	Objective and Impact
Reforms within government departments	e-Office	- To improve efficiency, consistency and effectiveness of government responses. It will help in improving the government functioning and faster disposal of files as the entire movement of such files will be happening through electronic movement and the tracking of files would become easier. It will also save substantially on account of paper and its preservation. - After successful implementation of e-Office in few departments/ corporations, it is being rolled out in all the departments of the State in a progressive manner with a target from existing 40,000 users to 1,00,000 users of various departments/corporations/boards etc. - Basic infrastructure has been put in place for providing e-office facilities/ services to departments.
Establishment of Core IT Infrastructure	State Data Center Punjab Wide Area Network	- Punjab Wide Area Network (PAWAN) to connect all Government offices has been established till block level in the State. - State of the art Punjab State Data Center (SDC) has been established and collocated with PAWAN. - Cloud based services are being facilitated by Department of Governance Reforms and vendor empanelment has been notified. Many departments have started using cloud-based services through vendors empanelled by DGRPG.
Anti-corruption	Anti-corruption Action Line	Anti-Corruption Action Line is a toll-free WhatsApp number (9501200200) that was made available to the citizens of Punjab wherein they can register corruption complaints by sending any audio or video recording of transaction or conversation involving demand of illegal gratification by public servants for getting official work done. This helpline is running successfully since its launch date i.e. 23.03.2022

Source: Department of Governance Reforms & Public Grievances

Disposal of grievances in the State

PGRS: Public Grievance Redressal System was launched in August 2020 to accept grievances from aggrieved citizens. Citizens can lodge their grievances against all Government offices. The concerned department takes an appropriate action to resolve the grievance within the stipulated time period prescribed in the policy document. This portal is up and running 24x7 and citizens can also submit reminder/clarification on their grievances along with tracking the status of action taken upon them. Very minimal steps have been made in this portal for faster redressal of grievances.

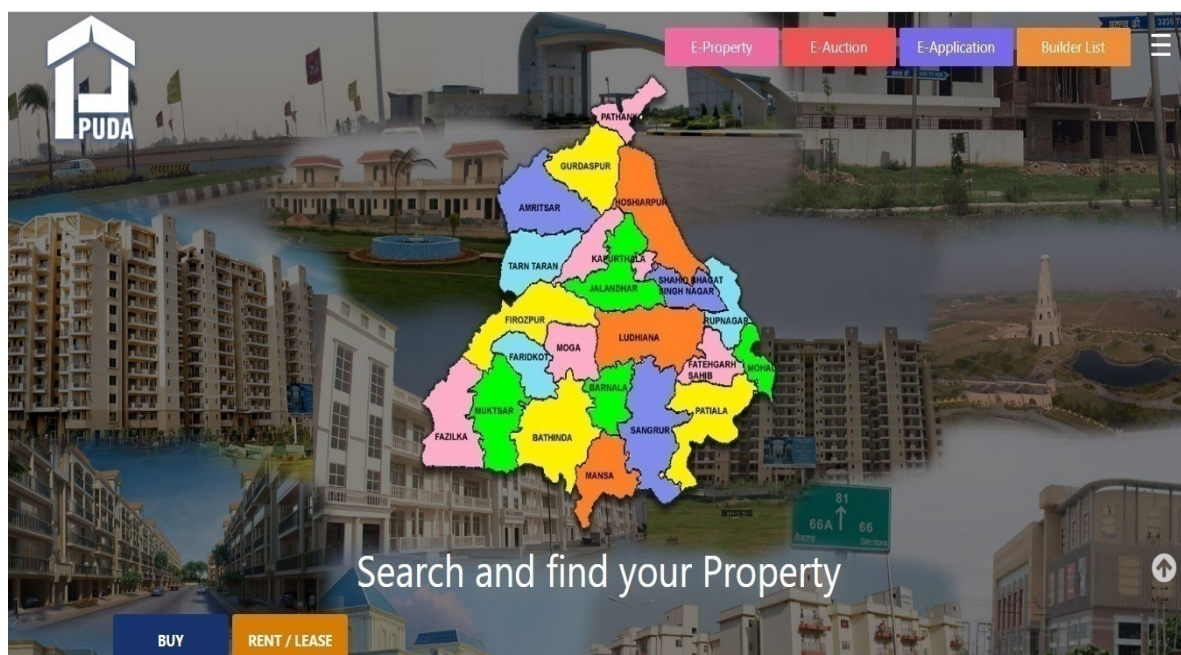

Figure 98: Public Grievances Portal of Government of Punjab

E-governance activities in Department of Housing and Urban Development

With a focus on e-governance the following activities were undertaken by the department of Housing and Urban Development.

1. Digitization of master plan maps to enable people to get e-approval of CLUs
2. Launch of a unique mobile App to check unauthorized constructions.
3. Launch of PUDA 360, an e-properties module to facilitate online property transactions, thus bringing greater efficiency and transparency in the functioning of Punjab Urban Planning & Development Authority (PUDA).
4. Launch of a new web portal of the Housing Department for issuance of electronic Change of Land Use

Figure 99: Website of PUDA 360 - an e-online portal for property transactions

8.5 Transparency

Government of Punjab is focused on bringing about greater transparency and efficiency in its day-to-day functioning. With an aim to prevent corruption and increase transparency in the delivery of public services, Government of Punjab enacted 'The Punjab Transparency & Accountability in Delivery of Public Service Act' in 2018. This Act enabled backend computerization of public services, mandatory online receipt of service requests and delivery of services in a stipulated time frame. The prime objective under this Act is to provide public services in an electronic manner, as far as possible with a facility of tracking an application request by the citizens. The government also drafted 'The Punjab Transparency in Public Procurement Act, 2019' to ensure transparency during the bidding process for government tenders. This would foster an environment of healthy competition and put in place a mechanism to prevent corrupt practices.

Enacted two new acts:

- Punjab Transparency and Accountability in Delivery of Public Services (including electronic service delivery) Act.
- Punjab Transparency in Public Procurement Act 2019.

E-procurement initiative has been introduced to simplify government procurement and make the process more transparent. It is an integrated system which cover all aspects of procurement - indent of tender, tender preparation, bidding, bid evaluation and award of contract. The portal of e-procurement displays detailed information on all tenders floated by various departments of the Government. Government e-Procurement System of NIC (GePNIC) has been fully implemented in all the departments of the State for procurement purposes. Punjab has also been using the Government e-Marketplace (GeM), which is a government-run e-commerce portal. It is a one-stop portal to facilitate and enable easy online procurement of the consumer goods and services that are needed by various government departments and PSUs.

Transparency in litigation management. Website of High Court of Punjab is an open platform which makes information on litigation easily available to citizens. Litigation data is updated on a regular basis. Litigants can view daily cause list (schedule of cases) and know about the status and judgement of a case by providing some basic details related to the case. A display board further presents real-time case proceeding information. Citizens can also enter their grievance/feedback and track its status on the ‘Citizen Corner’ portal of the website.

Government process reforms – Before induction of ICT tools, it is ensured that existing procedures/processes proformas etc. are simplified and timelines are cut down for required approvals and service delivery.

8.6 Empowering local bodies

Strengthening of local government and their collaboration with the State as well as the National Government is imperative for efficient delivery of public services. Local bodies can be empowered by greater decentralization and devolution of the 3Fs – funds, functions and functionaries which makes them self-reliable financially, politically and administratively.

The State Government has devolved all 18 functions to Urban Local Bodies (ULBs) and 13 functions to Panchayati Raj Institutions (PRIs) as per the Constitution of India. The 11th and 12th schedule of the Constitution of India lists out 29 and 18 functions respectively to be devolved to PRIs and ULBs. The list of various functions as devolved to the local bodies have been summarised below:

Table 63: Status of devolution of functions to local bodies

Local Body	List of Functions
Panchayati Raj Institutions	1) Animal Husbandry, Dairying & Poultry 2) Rural Housing 3) Drinking Water 4) Education including Primary & Secondary Schools 5) Libraries 6) Cultural Activities 7) Markets and Fairs 8) Health & Sanitation 9) Family Health 10) Women and Child Development 11) Social Welfare 12) Welfare of the Weaker sections 13) Maintenance for the Community System
Urban Local Bodies	1) Urban planning including town planning 2) Regulation of land use and construction of buildings 3) Planning for economic and social development 4) Roads and bridges 5) Water supply 6) Public health, sanitation, conservancy and solid waste 10) Slum improvement 11) Urban poverty alleviation 12) Provision of urban amenities and facilities 13) Promotion of cultural, educational and aesthetic aspects 14) Burials and burial grounds; cremations, cremation grounds and electric crematoriums 15) Cattle ponds

Local Body	List of Functions
management	16) Registration of births and deaths
7) Fire service	17) Public amenities
8) Urban forestry	18) Slaughterhouses and tanneries
9) Safeguarding the interests of weaker sections of society	

Source: Memorandum to 15th Finance Commission, Government of Punjab

The following steps have been undertaken to further strengthen the e-governance initiatives at municipality level:

Reservation of women in urban local bodies has been raised from 33 % to 50%.

- Official Websites for all 167 ULBs have been created for providing information about government services.
- Facility of online application for new water and sewer connection along with online Billing and collection.
- Online collection of Property Tax to facilitate citizens to pay from anywhere and anytime and improving transparency and accountability in the functioning of the ULBs.
- Online Application for Fire NOC & Trade License under ease of doing business.
- Mobile Application for citizens and employees for handling Public Grievances.
- Double Entry Accounting system has been rolled out in pilot towns to increase transparency and accountability.

Annexures

Exhibit 1: GSDP at current and constant prices, 2011-12 to 2022-23(A) (in Rs. Lacs)	i
Exhibit 2: GSDP, GSA growth rates	ii
Exhibit 3: Per-capita income (2011-12 to 2022-23(A)): at current and constant terms (in Rs.)	iii
Exhibit 4: District wise per-capita income (in Rs.)	iv
Exhibit 5: Sector wise GSA (2011-12 to 2022-23) at current prices (in Rs. Crores)	vi
Exhibit 6: Sector wise GSA (2011-12 to 2022-23) at constant prices (in Rs. Crores)	ix
Exhibit 7: Sectoral growth rate	xii
Exhibit 8: Sectoral share of GSA at current prices	xv
Exhibit 9: Monthly inflation rates: rural-urban-combined (Apr 2017 to Dec 2022) Punjab vis-à-vis India	xvii
Exhibit 10: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years (State-wise)	xxi
Exhibit 11: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years	xxiv
Exhibit 12: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years	xxvii
Exhibit 13: Sectoral distribution of workers: (State-wise)	xxx
Exhibit 14: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 year	xxxiii
Exhibit 15: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years	xxxvi
Exhibit 16: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years	xxxix
Exhibit 17: Birth rate and death rate (1971 to 2020) vis-à-vis India (Rural, Urban, Total)	xlii
Exhibit 18: Rainfall trends	xliii
Exhibit 19: Cropping intensity over the years	xlv
Exhibit 20: Livestock population	xlvii
Exhibit 21: District wise agriculture markets	xlviii
Exhibit 22: Annual tourist footfall: Domestic and Foreigners	l
Exhibit 23: District-wise urbanisation rate	li
Exhibit 24: Breakdown of Punjab's budget (2014-15 to 2022-23) (in Rs. Crores)	liii

Exhibit 1: GSDP at current and constant prices, 2011-12 to 2022-23 (in Rs. Lacs)

Year	GSDP at current prices	GSDP at constant prices	GSVA at current prices	GSVA at constant prices
2011-12	26,662,829	26,662,829	25,377,429	25,377,429
2012-13	29,773,382	28,082,285	28,083,782	26,540,116
2013-14	33,214,694	29,944,973	30,832,906	27,925,101
2014-15	35,510,182	31,212,533	32,877,935	29,009,391
2015-16	39,008,744	33,005,193	35,315,538	30,520,874
2016-17	42,698,810	35,272,056	38,618,871	32,484,547
2017-18	47,101,361	37,540,561	42,701,037	34,468,624
2018-19	51,250,969	39,701,889	46,398,812	36,294,472
2019-20(R)	53,703,105	41,329,463	49,009,497	37,780,478
2020-21(P)	53,033,999	39,834,301	47,748,409	36,967,716
2021-22(Q)	58,389,060	42,341,670	51,853,878	39,034,822
2022-23(A)	63,802,258	44,916,235	56,373,733	41,146,242

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 2:GSDP, GSV A growth rates

Year	Nominal GSDP Growth	Real GSDP Growth	Nominal GSV A Growth	Real GSV A Growth
2012-13	11.7%	5.3%	10.7%	4.6%
2013-14	11.6%	6.6%	9.8%	5.2%
2014-15	6.9%	4.2%	6.6%	3.9%
2015-16	9.9%	5.7%	7.4%	5.2%
2016-17	9.5%	6.9%	9.4%	6.4%
2017-18	10.3%	6.4%	10.6%	6.1%
2018-19	8.8%	5.8%	8.7%	5.3%
2019-20 (R)	4.8%	4.1%	5.6%	4.1%
2020-21(P)	-1.3%	-3.6%	-2.6%	-2.2%
2021-22(Q)	10.1%	6.3%	8.6%	5.6%
2022-23(A)	9.3%	6.1%	8.7%	5.4%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 3: Per-capita income (2011-12 to 2022-23): at current and constant prices (in Rs.)

Year	Per- capita income at current prices	Per- capita income at constant prices
2011-12	85,577	85,577
2012-13	94,318	88,915
2013-14	103,831	93,238
2014-15	108,970	95,807
2015-16	118,858	100,141
2016-17	128,780	105,848
2017-18	139,835	110,857
2018-19	149,974	115,592
2019-20 (R)	154,385	118,487
2020-21(P)	149,193	111,662
2021-22(Q)	161,888	116,850
2022-23(A)	173,873	121,671

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 4: District wise per-capita income (in Rs.)

District	Year wise Per Capita Net District Domestic Product										Year wise Per Capita Net District Domestic Product			
	At Constant Prices										At Current Prices			
	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20
Gurdaspur	66,461	63,255	64,536	72,425	75,816	79,802	84,064	66,461	73,038	76,983	88,723	96,998	103,556	109,231
Pathankot	75,473	71,225	81,279	85,581	89,320	92,489	96,279	75,473	82,111	97,294	103,948	112,896	117,800	123,592
Amritsar	68,848	86,763	89,155	93,817	98,084	101,079	104,368	68,848	98,903	104,170	112,955	122,356	128,733	133,517
Tarn Taran	66,084	69,254	74,363	74,821	79,811	82,524	84,566	66,084	79,905	89,894	93,279	104,762	111,258	114,893
Kapurthala	91,630	107,110	114,563	113,411	119,038	127,190	128,211	91,630	122,620	138,262	138,875	152,034	167,647	167,009
Jalandhar	91,957	107,737	117,224	119,189	127,128	132,489	137,235	91,957	121,106	136,583	142,134	157,239	167,118	173,293
SBS Nagar	102,262	109,469	114,978	120,608	127,961	132,476	136,766	102,262	124,339	137,029	147,458	160,919	172,570	179,440
Hoshiarpur	99,543	103,320	108,766	115,063	119,574	125,191	128,476	99,543	118,058	129,478	139,754	148,517	158,908	163,972
Roopnagar	101,739	128,001	132,614	139,004	145,211	149,967	155,147	101,739	146,917	156,900	169,725	182,584	193,212	200,753
SAS Nagar	100,838	118,934	120,738	129,612	138,213	142,706	145,116	100,838	132,816	141,439	154,310	169,064	180,869	186,006
Ludhiana	101,951	114,153	122,015	127,929	132,781	139,345	141,358	101,951	127,014	142,543	152,332	162,217	176,490	180,109
Firozepur	80,190	80,616	84,653	91,389	98,333	101,195	106,249	80,190	94,155	103,552	115,050	130,364	137,140	145,454
Fazilka	65,959	78,297	78,512	91,299	92,218	96,444	97,891	65,959	90,146	94,291	112,531	118,070	126,980	129,519

District	Year wise Per Capita Net District Domestic Product										Year wise Per Capita Net District Domestic Product			
	At Constant Prices										At Current Prices			
	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2011-12	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20
Faridkot	79,814	92,542	98,150	101,477	108,046	112,630	113,172	102,629	107,514	118,686	126,739	141,996	150,718	152,112
Muktsar	76,200	81,299	91,049	91,288	94,735	99,153	98,029	89,276	92,824	110,254	113,853	122,993	133,841	133,403
Moga	91,342	103,718	109,741	115,490	120,451	125,110	127,273	112,528	117,513	131,391	141,197	152,915	165,780	170,000
Bathinda	78,936	88,164	83,203	92,258	95,657	100,255	103,414	94,648	100,503	98,955	112,387	121,165	132,054	136,177
Mansa	72,896	77,087	78,214	86,372	89,760	94,985	98,938	85,195	89,562	95,316	108,781	119,086	130,253	136,082
Sangrur	90,654	104,828	106,589	115,263	120,324	125,308	128,601	112,668	119,939	127,528	141,852	154,588	165,886	170,680
Barnala	88,658	91,643	99,359	106,915	114,052	118,715	120,203	101,976	105,066	120,254	133,832	148,920	160,824	163,802
Patiala	85,301	95,432	97,305	103,414	106,793	111,666	114,265	102,280	108,906	115,290	126,035	135,028	144,396	147,890
Fatehgarh Sahib	98,232	112,920	115,086	119,040	126,926	130,885	134,118	121,376	128,499	137,764	146,519	161,798	171,960	177,292
Punjab	85,577	95,807	100,141	105,848	110,857	115,592	118,487	103,831	108,970	118,858	128,780	139,835	149,974	154,385

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 5: Sector wise GSYA (2011-12 to 2022-23) at current prices (in Rs. Crores)

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23
Agriculture, forestry and fishing													
1.	and fishing	78,168	83,735	91,015	94,882	101,398	112,872	124,705	135,212	141,363	147,680	152,384	163,176
1.1	Crops	50,079	53,143	57,602	57,156	59,364	66,331	71,891	76,801	78,204	82,236	81,476	87,172
1.2	Livestock	20,346	22,220	24,903	28,047	32,112	36,134	42,087	47,197	51,517	53,503	58,214	62,718
1.3	Forestry and logging	7,157	7,696	7,588	8,602	8,735	9,028	9,285	9,778	10,030	10,182	10,560	10,892
1.4	Fishing and aquaculture	586	676	922	1,077	1,186	1,379	1,442	1,436	1,613	1,759	2,133	2,395
2.	Mining and quarrying	37	21	88	93	25	37	112	134	128	132	142	154
Primary													
3.	Manufacturing	78,205	83,755	91,103	94,975	101,423	112,909	124,817	135,347	141,491	147,812	152,526	163,331
Electricity, gas, water supply & other utility services													
4.	services	7,149	8,160	9,594	12,373	13,485	14,586	18,977	16,884	17,069	17,641	19,153	21,282
5.	Construction	19,784	20,547	22,564	23,089	22,954	25,262	27,936	31,311	31,685	29,757	32,785	36,220
Secondary													
Trade, repair, hotels and restaurants													
6.	and restaurants	25,325	29,931	33,681	36,486	38,014	41,892	46,002	52,672	57,178	45,461	51,784	56,192
6.1	Trade & repair services	23,717	28,157	31,738	34,427	35,771	39,196	43,044	49,168	53,578	43,737	49,520	53,486

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY23
6.2	Hotels & restaurants	1,608	1,774	1,942	2,058	2,243	2,696	2,959	3,504	3,600	1,724	2,264	2,706
Transport, storage, communication & services related to													
7.	broadcasting	13,213	15,402	16,631	18,181	19,748	20,789	22,323	24,965	27,678	24,491	27,697	30,370
7.1	Railways	1,904	2,289	2,150	2,406	2,450	2,250	2,388	2,603	3,744	2,325	2,790	3,026
7.2	Road transport	6,251	7,089	7,869	8,452	8,701	9,481	10,461	12,133	12,204	10,009	11,333	12,220
7.3	Water transport	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
7.4	Air transport	25	47	41	65	114	132	171	97	169	79	143	197
Services incidental to													
7.5	transport	321	369	409	441	463	687	734	788	888	657	821	1,026
7.6	Storage	480	911	225	230	425	440	645	712	1,042	1,027	1,064	1,149
Communication & services related to													
7.7	broadcasting	4,232	4,698	5,937	6,586	7,595	7,800	7,924	8,632	9,632	10,394	11,546	12,751
8.	Financial services	14,643	16,560	17,069	16,961	18,928	19,208	20,929	22,100	24,004	24,773	26,830	29,115
Real estate, ownership of dwelling &													
9.	professional services	22,747	25,741	28,816	31,474	32,760	35,870	39,024	42,176	43,997	44,342	49,114	53,399
10.	Public administration	12,695	14,869	15,399	17,533	18,410	20,238	22,126	22,662	24,110	26,240	28,635	31,237

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23
11.	Other services	22,506	25,201	29,096	33,123	36,307	40,662	45,736	48,307	53,565	48,017	52,757	58,512
	Tertiary	111,129	127,704	140,693	153,757	164,167	178,659	196,141	212,883	230,531	213,324	236,816	258,826
	TOTAL GSVA at basic												
12.	prices	253,774	280,838	308,329	328,779	353,155	386,189	427,010	463,988	490,095	477,484	518,539	563,737
	GSDP												
13	(at Market Prices)	266,628	297,734	332,147	355,102	390,087	426,988	471,014	512,510	537,031	530,340	583,891	638,023

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 6: Sector wise GSV (2011-12 to 2022-23) at constant prices (in Rs. Crores)

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23
1.	Agriculture, forestry and fishing	78,168	78,868	81,472	78,661	79,763	84,749	88,808	90,919	92,550	93,435	94,185	97,668
1.1	Crops	50,079	50,142	51,738	48,244	47,946	51,195	52,952	53,014	52,542	53,379	51,951	53,772
1.2	Livestock	20,346	21,098	22,209	22,862	24,045	25,492	27,502	29,363	31,239	31,195	33,033	34,412
1.3	Forestry and logging	7,157	7,033	6,901	6,866	7,052	7,265	7,531	7,717	7,845	7,856	8,030	8,175
1.4	Fishing and aquaculture	586	595	624	689	721	796	823	826	924	1,005	1,171	1,309
2.	Mining and quarrying	37	20	78	82	33	43	49	52	62	56	57	58
	Primary	78,205	78,888	81,550	78,743	79,796	84,792	88,857	90,971	92,611	93,491	94,241	97,727
3.	Manufacturing	37,507	38,925	40,960	42,987	45,599	48,817	51,675	54,216	55,087	55,360	59,033	60,244
	Electricity, gas, water supply & other utility services	7,149	7,530	8,013	9,217	10,615	11,522	12,570	12,728	13,079	12,910	13,832	14,857
5.	Construction	19,784	19,421	19,978	20,254	20,719	21,322	22,345	23,995	24,833	25,017	26,905	28,985
	Secondary	64,441	65,876	68,951	72,457	76,933	81,661	86,591	90,940	92,998	93,287	99,770	104,087
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	25,325	27,582	30,049	32,374	34,589	36,749	39,348	42,047	44,663	38,820	42,230	45,108
6.1	Trade & repair services	23,717	25,902	28,288	30,561	32,663	34,643	37,078	39,640	42,030	36,513	39,687	42,344

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23
6.2	Hotels & restaurants	1,608	1,681	1,761	1,813	1,926	2,105	2,270	2,407	2,633	2,307	2,542	2,763
7.	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	13,213	14,637	15,180	16,388	17,695	18,579	19,585	20,854	21,901	20,095	22,025	23,859
7.1	Railways	1,904	2,288	1,996	2,111	2,186	2,201	2,308	2,414	2,704	2,208	2,408	2,570
7.2	Road transport	6,251	6,687	7,288	7,765	8,219	8,838	9,519	10,189	10,519	9,197	10,041	10,826
7.3	Water transport	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
7.4	Air transport	25	43	35	98	114	121	135	148	158	142	176	212
7.5	Services incidental to transport	321	348	379	411	442	472	505	537	555	505	550	598
7.6	Storage	480	860	224	227	366	383	423	458	556	525	634	697
7.7	Communication & services related to broadcasting	4,232	4,411	5,258	5,776	6,367	6,564	6,696	7,107	7,409	7,518	8,217	8,957
8.	Financial services	14,643	15,526	16,030	16,516	17,314	18,001	18,936	20,005	21,025	21,396	22,289	23,528
	Real estate, ownership of dwelling & professional services	22,747	24,481	26,188	28,181	29,671	31,788	34,049	36,300	38,086	38,458	40,099	41,928
10.	Public administration	12,695	13,961	14,589	15,749	16,651	17,792	19,031	20,056	21,399	22,718	24,762	26,654

S. No	Item	FY 12	FY 13	FY 14	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23
11.	Other services	22,506	24,450	26,714	29,685	32,561	35,484	38,288	41,773	45,121	41,412	44,933	48,572
	Tertiary	111,129	120,637	128,750	138,894	148,480	158,392	169,238	181,033	192,195	182,900	196,337	209,649
12.	TOTAL GSVA at basic prices	253,774	265,401	279,251	290,094	305,209	324,845	344,686	362,945	377,805	369,677	390,348	411,462
13	GSDP (At Market prices)	266,628	280,823	299,450	312,125	330,052	352,721	375,406	397,019	413,295	398,343	423,417	449,162

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 7: Sectoral growth rate

		GSVA at current prices										GSVA at constant prices									
S. No.	Item	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 24
1.	Agriculture, forestry and fishing	4%	7%	11%	10%	8%	5%	4%	3%	7%	-3%	1%	6%	5%	2%	2%	1%	1%	1%	4%	4%
1.1	Crops	-1%	4%	12%	8%	7%	2%	5%	-1%	7%	-7%	-1%	7%	3%	0%	-1%	2%	-3%	4%	4%	4%
1.2	Livestock	13%	14%	13%	16%	12%	9%	4%	9%	8%	3%	5%	6%	8%	7%	6%	0%	6%	4%	4%	4%
1.3	Forestry and logging	13%	2%	3%	3%	5%	3%	2%	4%	3%	-1%	3%	3%	4%	2%	2%	0%	2%	2%	2%	2%
1.4	Fishing and aquaculture	17%	10%	16%	5%	0%	12%	9%	21%	12%	10%	5%	10%	3%	0%	12%	9%	17%	12%	12%	12%
2.	Mining and quarrying	5%	-73%	49%	201%	20%	-5%	3%	8%	8%	5%	-60%	31%	14%	6%	18%	-9%	2%	3%	3%	3%
	Primary	4%	7%	11%	11%	8%	5%	4%	3%	7%	-3%	1%	6%	5%	2%	2%	1%	1%	4%	4%	4%
3.	Manufacturing	0%	15%	7%	8%	14%	3%	-1%	12%	9%	5%	6%	7%	6%	5%	2%	1%	7%	2%	2%	2%
	Electricity, gas, water supply & other utility services																				
4.		29%	9%	8%	30%	-11%	1%	3%	9%	11%	15%	15%	9%	9%	1%	3%	-1%	7%	7%	7%	7%
5.	Construction	2%	-1%	10%	11%	12%	1%	-6%	10%	10%	1%	2%	3%	5%	7%	3%	1%	8%	8%	8%	8%
	Secondary	5%	9%	8%	12%	9%	2%	-1%	11%	10%	5%	6%	6%	6%	5%	2%	0%	7%	4%	4%	4%
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	8%	4%	10%	10%	15%	9%	-20%	14%	9%	8%	7%	6%	7%	7%	6%	-13%	9%	7%	7%	7%

		GSVA at current prices										GSVA at constant prices									
S. No.	Item	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23		
6.1	Trade & repair services	8%	4%	10%	10%	14%	9%	-18%	13%	8%	8%	7%	6%	7%	7%	6%	-13%	9%	7%		
6.2	Hotels & restaurants	6%	9%	20%	10%	18%	3%	-52%	31%	20%	3%	6%	9%	8%	6%	9%	-12%	10%	9%		
7.	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	9%	9%	5%	7%	12%	11%	-12%	13%	10%	8%	8%	5%	5%	6%	5%	-8%	10%	8%		
7.1	Railways	12%	2%	-8%	6%	9%	44%	-38%	20%	8%	6%	4%	1%	5%	5%	12%	-18%	9%	7%		
7.2	Road transport	7%	3%	9%	10%	16%	1%	-18%	13%	8%	7%	6%	8%	8%	7%	3%	-13%	9%	8%		
7.3	Water transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%		
7.4	Air transport	58%	75%	16%	31%	-43%	74%	-53%	80%	38%	177%	17%	6%	11%	10%	7%	-10%	23%	21%		
7.5	Services incidental to transport	8%	5%	48%	7%	7%	13%	-26%	25%	25%	9%	7%	7%	7%	6%	3%	-9%	9%	9%		
7.6	Storage	2%	85%	3%	47%	10%	46%	-1%	4%	8%	1%	61%	5%	10%	8%	21%	-6%	21%	10%		
7.7	Communication & services related to broadcasting	11%	15%	3%	2%	9%	12%	8%	11%	10%	10%	10%	3%	2%	6%	4%	1%	9%	9%		
8.	Financial services	-1%	12%	1%	9%	6%	9%	3%	8%	9%	3%	5%	4%	5%	6%	5%	2%	4%	6%		
9.	Real estate, ownership of dwelling &	9%	4%	9%	9%	8%	4%	1%	11%	9%	8%	5%	7%	7%	7%	5%	1%	4%	5%		

		GSVA at current prices										GSVA at constant prices									
S. No.	Item	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23	FY 15	FY 16	FY 17	FY 18	FY 19	FY 20	FY 21	FY 22	FY 23		
professional services																					
10.	Public administration	14%	5%	10%	9%	2%	6%	9%	9%	9%	8%	6%	7%	7%	5%	7%	6%	9%	8%		
11.	Other services	14%	10%	12%	12%	6%	11%	-10%	10%	11%	11%	10%	9%	8%	9%	8%	-8%	9%	8%		
	Tertiary	9%	7%	9%	10%	9%	8%	-7%	11%	9%	8%	7%	7%	7%	7%	6%	-5%	7%	7%		
12.	TOTAL GSVA at basic prices	7%	7%	9%	11%	9%	6%	-3%	9%	9%	4%	5%	6%	6%	5%	4%	-2%	6%	5%		
13	GSDP (at Market prices)	7%	10%	9%	10%	9%	5%	-1%	10%	9%	4%	6%	7%	6%	6%	4%	-4%	6%	6%		

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 8: Sectoral share of GSV at current prices

S. No	Item	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23
1.	Agriculture, forestry and fishing	31%	30%	30%	29%	29%	29%	29%	29%	29%	31%	29%	29%
1.1	Crops	20%	19%	19%	17%	17%	17%	17%	17%	16%	17%	16%	15%
1.2	Livestock	8%	8%	8%	9%	9%	9%	10%	10%	11%	11%	11%	11%
1.3	Forestry and logging	3%	3%	2%	3%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%
1.4	Fishing and aquaculture	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
2.	Mining and quarrying	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
	Primary	31%	30%	30%	29%	29%	29%	29%	29%	29%	31%	29%	29%
3.	Manufacturing	15%	14%	14%	14%	14%	14%	14%	15%	14%	14%	15%	15%
4.	Electricity, gas, water supply & other utility services	3%	3%	3%	4%	4%	4%	4%	4%	3%	4%	4%	4%
5.	Construction	8%	7%	7%	7%	6%	7%	7%	7%	6%	6%	6%	6%
	Secondary	25%	25%	25%	24%	25%	25%	25%	25%	24%	24%	25%	25%
6.	Trade, repair, hotels and restaurants	10%	11%	11%	11%	11%	11%	11%	11%	12%	10%	10%	10%
6.1	Trade & repair services	9%	10%	10%	10%	10%	10%	10%	11%	11%	9%	10%	9%
6.2	Hotels & restaurants	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	0%	0%	0%
7.	Transport, storage, communication & services related to broadcasting	5%	5%	5%	6%	6%	5%	5%	5%	6%	5%	5%	5%

S. No	Item	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23
7.1	Railways	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	0%	1%	1%
7.2	Road transport	2%	3%	3%	3%	2%	2%	2%	3%	2%	2%	2%	2%
7.3	Water transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.4	Air transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.5	Services incidental to transport	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.6	Storage	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
7.7	Communication & services related to broadcasting	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%
8.	Financial services	6%	6%	6%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%
9.	Real estate, ownership of dwelling & professional services	9%	9%	9%	10%	9%	9%	9%	9%	9%	9%	9%	9%
10.	Public administration	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	5%	6%	6%	6%
11.	Other services	9%	9%	9%	10%	10%	11%	11%	10%	11%	10%	10%	10%
	Tertiary	44%	45%	46%	47%	46%	46%	46%	46%	47%	45%	46%	46%
12.	TOTAL GSVA at basic prices	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Source: Directorate of Statistics, Punjab

Exhibit 9 : Monthly inflation rates: rural-urban-combined (Apr 2017 to Dec 2022) Punjab vis-à-vis India

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2017	April	General Index (All Groups)	5.11	3.09	4.22	3.02	3.03	2.99
2017	May	General Index (All Groups)	4.02	2.91	3.46	2.3	2.13	2.18
2017	June	General Index (All Groups)	2.78	1.28	2.07	1.52	1.41	1.46
2017	July	General Index (All Groups)	3.05	1.18	2.2	2.41	2.17	2.36
2017	August	General Index (All Groups)	3.79	2.92	3.43	3.22	3.35	3.28
2017	September	General Index (All Groups)	3.7	2.21	3.04	3.15	3.44	3.28
2017	October	General Index (All Groups)	3.92	2.29	3.19	3.36	3.81	3.58
2017	November	General Index (All Groups)	5.24	3.31	4.36	4.79	4.9	4.88
2017	December	General Index (All Groups)	6.2	3.9	5.18	5.27	5.09	5.21
2018	January	General Index (All Groups)	6.7	3.82	5.42	5.21	4.93	5.07
2018	February	General Index (All Groups)	5.5	2.94	4.31	4.45	4.52	4.44
2018	March	General Index (All Groups)	4.63	2.21	3.59	4.44	4.12	4.28
2018	April	General Index (All Groups)	4.94	3.08	4.05	4.67	4.42	4.58
2018	May	General Index (All Groups)	5.41	2.99	4.36	4.88	4.72	4.87
2018	June	General Index (All Groups)	6.33	4.67	5.62	4.93	4.85	4.92
2018	July	General Index (All Groups)	5.69	3.82	4.92	4.11	4.32	4.17
2018	August	General Index (All Groups)	4.47	1.99	3.32	3.41	3.99	3.69
2018	September	General Index (All Groups)	4.83	3.79	4.38	3.27	4.31	3.7
2018	October	General Index (All Groups)	3.55	4.4	3.92	2.82	4.04	3.38
2018	November	General Index (All Groups)	3.59	2.9	3.36	1.71	3.12	2.33

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2018	December	General Index (All Groups)	3.8	2.15	3.13	1.5	2.91	2.11
2019	January	General Index (All Groups)	2.92	1.69	2.39	1.22	2.91	1.97
2019	February	General Index (All Groups)	3.09	1.93	2.63	1.81	3.43	2.57
2019	March	General Index (All Groups)	3.54	2.78	3.16	1.8	4.1	2.86
2019	April	General Index (All Groups)	3.75	3.07	3.45	1.87	4.3	2.99
2019	May	General Index (All Groups)	3.74	3.36	3.58	1.86	4.51	3.05
2019	June	General Index (All Groups)	3.34	2.57	2.96	2.21	4.33	3.18
2019	July	General Index (All Groups)	2.87	2.7	2.78	2.19	4.22	3.15
2019	August	General Index (All Groups)	3.71	3.83	3.8	2.25	4.49	3.28
2019	September	General Index (All Groups)	4.39	3.57	3.98	3.24	4.78	3.99
2019	October	General Index (All Groups)	6.15	3.77	5.15	4.29	5.11	4.62
2019	November	General Index (All Groups)	5.44	4.6	5.05	5.27	5.76	5.54
2019	December	General Index (All Groups)	7.1	6.91	7.02	7.33	7.46	7.35
2020	January	General Index (All Groups)	7.73	7.76	7.72	7.73	7.39	7.59
2020	February	General Index (All Groups)	7.41	7.79	7.53	6.67	6.57	6.58
2020	March	General Index (All Groups)	7.19	7.07	7.15	6.09	5.59	5.84
2020	June	General Index (All Groups)	5.06	5.01	5.10	6.34	6.12	6.23
2020	July	General Index (All Groups)	5.72	5.93	5.84	6.76	6.70	6.73
2020	August	General Index (All Groups)	5.02	5.79	5.34	6.66	6.80	6.69
2020	September	General Index (All Groups)	5.30	6.18	5.71	7.36	7.26	7.27

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2020	October	General Index (All Groups)	5.39	6.20	5.73	7.75	7.33	7.61
2020	November	General Index (All Groups)	5.03	5.75	5.36	7.20	6.73	6.93
2020	December	General Index (All Groups)	2.17	4.00	2.91	4.07	5.19	4.59
2021	January	General Index (All Groups)	1.71	3.43	2.43	3.23	5.13	4.06
2021	February	General Index (All Groups)	2.99	4.70	3.74	4.19	5.96	5.03
2021	March	General Index (All Groups)	2.86	5.20	3.88	4.61	6.52	5.52
2021	June	General Index (All Groups)	6.35	6.32	6.28	6.16	6.37	6.26
2021	July	General Index (All Groups)	6.13	6.28	6.19	5.49	5.82	5.59
2021	August	General Index (All Groups)	6.09	5.68	5.94	5.28	5.32	5.30
2021	September	General Index (All Groups)	4.84	4.54	4.68	4.13	4.57	4.35
2021	October	General Index (All Groups)	5.30	5.43	5.35	4.07	5.04	4.48
2021	November	General Index (All Groups)	3.77	3.83	3.78	4.29	5.54	4.91
2021	December	General Index (All Groups)	3.66	3.38	3.55	5.36	5.90	5.66
2022	January	General Index (All Groups)	4.47	3.52	4.09	6.12	5.91	6.01
2022	February	General Index (All Groups)	4.70	3.02	4.00	6.38	5.75	6.07
2022	March	General Index (All Groups)	5.29	3.27	4.39	7.66	6.12	6.95
2022	April	General Index (All Groups)	8.29	5.98	7.31	8.38	7.09	7.79
2022	May	General Index (All Groups)	6.22	5.13	5.77	7.08	7.08	7.04
2022	June	General Index (All Groups)	6.35	6.07	6.23	7.09	6.86	7.01
2022	July	General Index (All Groups)	5.97	5.33	5.64	6.80	6.49	6.71

Year	Month	Description	Punjab			India		
			Rural	Urban	Combined	Rural	Urban	Combined
2022	August	General Index (All Groups)	5.61	5.57	5.55	7.15	6.72	7.00
2022	September	General Index (All Groups)	5.35	5.89	5.60	7.56	7.27	7.41
2022	October	General Index (All Groups)	4.61	4.39	4.52	6.98	6.50	6.77
2022	November	General Index (All Groups)	5.84	5.75	5.78	6.09	5.68	5.88
2022	December	General Index (All Groups)	6.51	6.66	6.60	6.05	5.39	5.72

Source: Mospi, Government of India

Exhibit 10: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years (State-wise)

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	84.7	58.6	71.3	82.9	34.4	57.7	84.1	50.0	66.8
Arunachal Pradesh	75.8	29.2	53.7	69.2	23.8	46.8	74.5	28.1	52.4
Assam	83.0	27.3	56.2	82.8	22.3	53.2	83.0	26.6	55.8
Bihar	72.3	11.3	42.5	71.4	6.9	40.2	72.2	10.9	42.2
Chhattisgarh	80.6	64.3	72.5	78.8	29.5	54.0	80.2	57.5	68.9
Delhi	77.4	9.6	47.8	79.2	15.5	50.5	791	15.3	50.4
Goa	70.6	38.3	56.1	82.6	26.6	54.6	77.5	31.0	55.2
Gujarat	83.0	47.2	65.6	84.4	21.6	54.5	83.6	36.5	60.9
Haryana	79.7	21.6	52.1	78.6	21.7	51.6	79.3	21.7	51.9
Himachal Pradesh	86.1	71.6	78.6	82.0	38.6	61.7	85.6	68.6	77.0
Jammu & Kashmir	76.9	50.8	64.0	79.5	31.0	55.9	77.5	46.8	62.3
Jharkhand	84.2	54.6	69.4	78.8	19.8	50.1	82.9	47.0	65.1
Karnataka	83.8	46.3	64.7	83.3	29.0	56.1	83.6	39.7	61.4
Kerala	82.4	40.8	60.2	76.6	36.9	55.8	79.6	38.9	58.1
Madhya Pradesh	85.7	51.6	69.4	81.7	25.3	54.0	84.6	44.1	65.1
Maharashtra	80.4	49.3	65.4	80.9	27.7	54.6	80.6	40.2	60.9

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Manipur	69.4	21.2	45.3	71.2	27.8	49.0	69.9	23.1	46.4
Meghalaya	77.7	57.9	67.6	70.8	36.3	52.5	76.3	53.3	64.5
Mizoram	78.3	45.7	62.8	70.5	40.1	55.2	74.6	42.9	59.0
Nagaland	80.6	54.9	67.9	76.3	31.8	53.3	79.3	47.9	63.6
Odisha	85.5	37.3	60.9	82.4	27.2	54.8	85.0	35.7	59.9
Punjab	82.3	26.4	54.3	82.6	24.5	54.9	82.5	25.7	54.5
Rajasthan	79.8	49.7	65.0	77.9	19.0	49.3	79.4	42.5	61.3
Sikkim	84.0	71.4	77.6	85.1	39.8	63.8	84.3	62.9	73.7
Tamil Nadu	84.3	55.5	69.1	84.9	35.3	59.5	84.6	46.3	64.7
Telangana	81.0	63.2	72.2	79.7	30.7	55.7	80.4	50.0	65.4
Tripura	86.4	35.4	60.6	85.9	25.9	53.7	86.3	33.4	59.2
Uttarakhand	78.0	38.5	58.3	77.4	21.2	50.5	77.8	33.3	55.9
Uttar Pradesh	80.0	25.9	52.7	77.9	14.2	47.2	79.5	23.5	51.5
West Bengal	86.9	32.7	59.2	84.6	28.7	56.2	86.2	31.6	58.3
A & N Islands	85.3	51.4	68.2	87.5	44.0	67.3	86.3	48.3	67.8
Chandigarh	90.4	19.0	53.8	76.0	28.1	52.0	76.6	27.8	52.1
Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu	76.7	51.3	65.1	81.6	17.4	54.7	79.6	32.6	59.1
Ladakh	72.8	83.9	77.9	86.9	41.8	67.0	75.4	76.7	76.0

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Lakshadweep	78.4	20.6	46.8	85.5	22.1	53.2	83.8	21.7	51.6
Puducherry	89.6	35.7	62.4	84.2	33.2	56.8	86.4	34.2	59.0
All-India	81.4	39.2	60.4	80.9	25.8	53.7	81.2	35.2	58.4

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 11: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-59 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	80.3	57.3	68.8	78.1	31.8	54.1	79.6	48.6	63.9
Arunachal Pradesh	73.0	26.7	51.0	62.4	20.4	41.7	71.0	25.5	49.2
Assam	80.4	25.7	54.0	77.9	18.4	48.9	80.1	24.7	53.4
Bihar	68.8	11.1	40.5	64.6	5.7	36.1	68.3	10.5	40.1
Chhattisgarh	78.2	63.9	71.1	74.0	27.4	50.6	77.4	56.7	67.1
Delhi	72.6	9.5	45.0	74.1	14.5	47.2	74.1	14.3	47.2
Goa	65.0	32.1	50.2	73.9	22.8	48.3	70.1	26.3	49.1
Gujarat	82.1	47.0	65.0	80.8	20.0	51.8	81.6	35.8	59.5
Haryana	74.6	20.9	49.1	72.3	19.7	47.2	73.8	20.5	48.5
Himachal Pradesh	82.2	70.0	75.9	76.6	35.2	57.2	81.6	66.8	74.1
Jammu & Kashmir	74.0	47.8	61.0	71.5	23.2	48.0	73.5	42.9	58.4
Jharkhand	81.4	54.5	68.0	70.6	18.3	45.2	79.0	46.6	62.9
Karnataka	81.7	45.3	63.2	80.3	27.5	53.8	81.1	38.5	59.6
Kerala	76.1	74.5	53.9	69.2	29.9	48.6	72.8	32.3	51.4
Madhya Pradesh	84.3	51.4	68.6	77.5	24.3	51.4	82.4	43.6	63.7
Maharashtra	77.7	48.7	63.8	75.8	25.5	50.9	76.9	39.0	58.5

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Manipur	66.7	20.3	43.5	63.7	25.0	44.0	65.8	21.7	43.6
Meghalaya	77.1	57.6	67.1	67.3	32.2	48.7	75.1	52.2	63.3
Mizoram	76.1	44.0	60.9	67.2	36.4	52.7	71.8	41.2	56.8
Nagaland	63.9	45.2	54.7	60.1	21.0	40.0	62.8	38.0	50.4
Odisha	79.7	36.4	57.6	75.6	24.7	50.2	79.0	34.6	56.4
Punjab	77.2	24.2	50.7	78.2	21.8	51.3	77.6	23.3	50.9
Rajasthan	75.3	49.3	62.5	70.4	16.2	44.0	74.1	41.4	58.1
Sikkim	83.3	71.1	77.2	82.5	38.4	61.8	83.1	62.3	72.8
Tamil Nadu	79.1	53.1	65.4	80.2	32.5	55.8	79.6	43.7	60.9
Telangana	77.2	61.8	69.6	74.3	27.2	51.2	76.0	47.7	62.0
Tripura	83.3	34.5	58.6	81.9	24.4	51.1	83.1	32.4	57.1
Uttarakhand	72.1	37.1	54.7	69.6	18.4	45.1	71.3	31.4	51.7
Uttar Pradesh	76.5	25.5	50.8	72.0	12.3	43.2	75.5	22.7	49.1
West Bengal	83.3	32.1	57.1	80.3	27.6	53.6	82.4	30.8	56.1
A & N Islands	82.4	42.8	62.4	83.3	32.8	59.8	82.8	38.6	61.3
Chandigarh	89.7	18.1	53.0	69.2	27.0	48.1	70.0	26.7	48.3
Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu	70.4	51.3	61.6	79.1	16.3	52.8	75.5	32.0	56.6

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Ladakh	72.8	80.5	76.3	80.4	36.9	61.2	74.2	73.0	73.6
Lakshadweep	78.4	17.9	45.3	77.1	12.6	44.3	77.4	14.0	44.5
Puducherry	85.3	32.0	58.3	77.8	30.7	52.5	80.9	31.2	54.8
all-India	77.9	38.4	58.2	75.7	23.4	49.9	77.2	33.9	55.7

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 12: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+s for each State/UT age groups: 15-59 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	5.1	1.3	3.6	5.8	7.5	6.3	5.3	2.8	4.4
Arunachal Pradesh	3.7	8.6	4.9	9.7	14.3	10.9	4.7	9.5	6.0
Assam	3.2	5.9	3.8	5.8	17.3	8.2	3.5	7.1	4.3
Bihar	4.9	2.0	4.5	9.5	17.4	10.2	5.4	3.0	5.1
Chhattisgarh	2.9	0.8	2.0	6.1	7.2	6.4	3.5	1.4	2.7
Delhi	6.3	1.1	5.8	6.4	6.7	6.5	6.4	6.6	6.4
Goa	8.0	16.4	10.6	10.6	14.1	11.5	9.6	15.1	11.1
Gujarat	1.1	0.4	0.8	4.2	7.4	4.8	2.4	2.1	2.3
+Haryana	6.3	3.4	5.8	8.1	9.6	8.4	6.9	5.5	6.6
Himachal Pradesh	4.5	2.3	3.5	6.6	8.8	7.2	4.7	2.7	3.8
Jammu & Kashmir	3.9	5.8	4.6	10.0	25.1	14.1	5.2	8.4	6.4
Jharkhand	3.2	0.1	2.0	10.4	7.3	9.8	4.8	0.8	3.4
Karnataka	2.5	2.1	2.4	3.5	5.2	4.0	2.9	3.0	2.9
Kerala	7.6	15.6	10.5	9.6	18.8	12.8	8.6	17.0	11.6
Madhya Pradesh	1.7	0.3	1.2	5.1	4.2	4.9	2.6	1.0	2.1
Maharashtra	3.3	1.0	2.5	6.4	7.7	6.7	4.6	3.0	4.1

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Manipur	4.0	3.9	4.0	10.5	10.1	10.4	5.9	6.1	5.9
Meghalaya	0.8	0.6	0.7	5.0	11.3	7.3	1.6	2.1	1.8
Mizoram	2.8	3.6	3.1	4.8	4.3	4.6	3.7	3.9	3.8
Nagaland	20.7	17.6	19.4	21.2	33.8	25.0	20.8	20.8	20.8
Odisha	6.8	2.5	5.4	8.2	9.0	8.4	7.0	3.3	5.9
Punjab	6.2	8.3	6.7	5.4	10.8	6.5	5.9	9.2	6.7
Rajasthan	5.6	1.0	3.9	9.7	15.0	10.7	6.6	2.5	5.2
Sikkim	0.8	0.4	0.6	2.9	3.6	3.1	1.4	0.9	1.2
Tamil Nadu	6.2	4.3	5.4	5.6	8.0	6.3	5.9	5.6	5.8
Telangana	4.7	2.3	3.6	6.7	11.3	8.0	5.5	4.5	5.1
Tripura	3.6	2.5	3.3	4.6	6.0	5.0	3.8	3.1	3.6
Uttarakhand	7.5	3.8	6.3	10.1	13.1	10.7	8.3	5.6	7.5
Uttar Pradesh	4.3	1.6	3.7	7.6	13.6	8.5	5.1	3.2	4.6
West Bengal	4.2	1.8	3.5	5.0	3.8	4.7	4.4	2.3	3.8
A & N Islands	3.4	16.8	8.5	4.8	25.5	11.1	4.1	20.1	9.6
Chandigarh	0.8	4.8	1.5	8.9	4.0	7.6	8.6	4.0	7.3
Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu	8.3	0.0	5.3	3.1	6.1	3.5	5.1	1.8	4.3
Ladakh	0.0	4.1	2.0	7.4	11.7	8.6	1.5	4.8	3.0

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Lakshadweep	0.0	13.3	3.2	9.8	42.9	16.8	7.6	35.3	13.6
Puducherry	4.9	10.5	6.5	7.6	7.5	7.6	6.4	8.7	7.1
All-India	4.3	2.2	3.6	6.4	9.1	7.1	4.9	3.7	4.6

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 13: Sectoral distribution of workers: (State-wise)

State	Agriculture, forestry and fishing	Mining & quarrying	Manufacturing	Electricity, Gas & other utilities	Construction	Trade & Repair	Accommodation & Food service activities	Transport, Storage & Communication	Financial & insurance activities	Real Estate	Other Services
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Andhra Pradesh	48.10	0.34	8.58	0.32	9.50	10.11	2.17	4.69	1.13	0.31	14.75
Arunachal Pradesh	53.59	0.0	1.88	1.23	6.24	10.86	0.79	3.17	0.22	0.01	22.01
Assam	40.40	0.29	8.20	0.03	12.56	17.73	1.08	5.85	0.59	0.04	13.23
Bihar	49.09	0.14	6.19	0.16	18.26	11.19	1.93	4.80	0.40	0.17	7.67
Chhattisgarh	66.02	0.62	5.04	0.89	9.03	7.03	0.84	2.02	0.31	0.04	8.16
Delhi	0.25	0.00	19.94	0.03	7.20	26.93	2.42	6.12	2.49	0.89	33.73
Goa	12.21	0.29	14.25	1.45	6.14	15.75	7.65	8.68	4.72	0.97	27.89
Gujarat	45.47	0.19	18.56	0.25	6.45	11.14	1.43	4.42	1.41	0.12	10.56
Haryana	28.25	0.18	18.76	0.41	13.73	13.59	1.87	6.37	1.38	0.23	15.23
Himachal Pradesh	57.57	0.00	6.58	0.73	11.17	5.15	1.13	5.30	1.52	0.06	10.79
Jharkhand	54.94	1.12	7.14	0.10	16.46	8.03	1.62	3.62	0.49	0.17	6.31
Karnataka	46.84	0.34	11.36	0.35	7.95	10.19	2.04	5.79	1.12	0.22	13.80
Kerala	25.53	0.26	11.95	0.44	17.12	13.11	2.67	7.07	1.87	0.21	19.77

State	Agriculture, forestry and fishing			Mining & quarrying			Electricity, Gas & other utilities			Construction			Trade & Repair			Accommodation & Food service activities			Transport, Storage & Communication			Financial & insurance activities			Real Estate Services		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11																
Madhya Pradesh	60.40	0.28	7.30	0.27	11.07	7.41	1.13	2.61	0.78	0.11	8.64																
Maharashtra	49.36	0.15	10.99	0.34	6.46	10.11	1.55	4.67	1.82	0.25	14.30																
Manipur	30.61	1.18	10.36	0.08	9.15	12.53	1.13	4.92	0.61	0.00	29.43																
Meghalaya	40.17	0.90	2.29	0.03	18.05	9.91	2.22	7.34	0.32	0.17	18.60																
Mizoram	41.43	0.19	4.88	0.30	5.89	15.47	1.51	5.57	0.93	0.00	23.836																
Nagaland	43.26	0.00	4.47	0.82	5.02	10.39	0.80	4.76	0.26	0.05	30.17																
Odisha	46.84	0.47	6.43	0.28	21.12	9.79	1.11	3.65	0.81	0.11	9.39																
Punjab	25.54	0.00	17.86	0.73	16.84	14.02	1.79	4.70	1.07	0.18	17.27																
Rajasthan	55.97	0.85	8.31	0.39	12.38	8.62	1.02	3.14	1.04	0.09	8.19																
Sikkim	41.01	0.00	2.63	0.84	8.28	10.43	2.51	4.58	0.52	0.00	29.20																
Tamil Nadu	29.64	0.26	16.78	0.52	16.63	11.56	3.14	4.93	1.58	0.23	14.73																
Telangana	45.79	0.56	10.95	0.29	8.82	9.56	1.37	4.92	1.59	0.76	15.39																
Tripura	39.98	0.02	5.04	0.00	17.71	11.56	1.70	6.52	0.32	0.15	17.00																
Uttarakhand	42.21	0.58	8.78	0.10	12.66	11.09	3.47	4.77	1.02	0.21	15.11																
Uttar Pradesh	55.09	0.07	8.55	0.29	12.57	10.33	1.41	3.17	0.45	0.12	7.95																

State	Agriculture, forestry and fishing			Mining & quarrying			Electricity, Gas & other utilities			Construction			Trade & Repair			Accommodation & Food service activities			Transport, Storage & Communication			Financial & insurance activities			Real Estate Services			Other		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11																			
West Bengal	37.43	0.47	17.23	0.26	11.94	11.10	1.64	5.56	0.77	0.15	13.45																			
A & N	23.81	0.16	5.98	1.51	15.91	8.18	4.22	8.28	0.22	0.06	31.67																			
Chandigarh	0.48	0.00	8.74	0.00	6.60	20.57	3.50	1.73	4.60	3.80	49.98																			
Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu	20.65	0.00	53.44	0.30	2.44	4.57	1.36	4.75	0.27	0.85	11.37																			
Jammu & Kashmir	40.94	0.07	9.20	0.53	16.87	9.86	0.98	4.17	0.83	0.06	16.49																			
Ladakh	37.49	0.00	3.92	10.61	2.24	3.46	0.94	7.20	0.62	0.00	33.52																			
Lakshadweep	24.31	0.00	6.48	0.50	8.28	5.78	0.76	6.08	0.37	0.00	47.44																			
Puducherry	18.67	0.05	15.97	0.22	16.02	14.36	2.58	4.00	1.95	0.14	26.04																			
India	46.46	0.32	10.91	0.33	12.08	10.55	1.68	4.40	1.03	0.19	12.05																			

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 14: Labour force participation rate (LFPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 year

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	64.1	34.8	50.2	60.6	24.3	42.0	63.0	31.2	47.5
Arunachal Pradesh	42.7	20.0	32.4	35.0	17.2	26.3	41.2	19.4	31.1
Assam	53.2	20.8	37.5	49.3	21.7	35.5	52.7	20.9	37.3
Bihar	42.6	5.3	25.6	44.7	5.0	26.3	42.8	5.2	25.7
Chhattisgarh	60.5	42.1	51.7	54.7	19.7	37.0	59.5	37.8	49.0
Delhi	58.6	8.4	41.0	57.8	13.1	37.9	57.8	13.0	38.0
Goa	39.8	33.4	37.6	61.5	26.7	44.9	51.7	28.8	42.0
Gujarat	65.2	30.1	49.1	66.6	19.1	45.0	65.8	25.6	47.4
Haryana	60.8	10.4	38.0	54.6	13.4	35.7	58.9	11.3	37.3
Himachal Pradesh	66.1	49.7	58.5	51.3	28.6	39.5	64.8	47.5	56.6
Jammu & Kashmir	50.7	30.5	41.0	54.3	24.1	40.4	51.4	29.3	40.9
Jharkhand	68.0	37.3	53.2	60.0	14.9	38.7	66.2	32.5	50.0
Karnataka	62.7	24.8	43.6	62.1	25.5	42.4	62.5	23.9	43.1
Kerala	55.3	23.6	38.7	48.2	26.3	37.8	51.7	24.9	38.3
Madhya Pradesh	71.2	31.8	53.6	62.6	15.1	39.9	68.9	27.0	49.8
Maharashtra	56.5	24.0	41.7	58.2	22.1	40.8	57.2	23.2	41.3

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Manipur	30.0	10.7	20.4	35.8	17.6	26.9	31.7	12.6	22.3
Meghalaya	51.9	31.4	41.3	41.8	24.9	33.1	49.7	30.0	39.6
Mizoram	47.0	27.7	38.0	33.3	22.3	28.1	40.1	25.0	33.0
Nagaland	58.4	43.6	51.5	49.9	30.5	39.9	56.0	39.4	48.0
Odisha	66.8	25.2	45.7	60.7	22.6	42.5	65.7	24.8	45.2
Punjab	63.6	16.9	40.6	63.9	17.5	43.2	63.7	17.1	41.6
Rajasthan	61.5	30.6	46.4	55.9	13.9	36.1	60.3	27.0	44.1
Sikkim	61.8	38.8	50.4	62.6	20.6	42.3	62.1	33.8	48.1
Tamil Nadu	61.9	25.6	43.1	64.6	26.5	45.8	63.1	26.0	44.3
Telangana	57.7	28.0	44.2	56.1	20.7	39.0	57.1	24.8	42.0
Tripura	65.8	14.7	38.3	60.2	13.5	35.2	64.8	14.5	37.8
Uttarakhand	57.0	22.9	40.7	54.8	11.4	35.3	56.3	19.6	39.1
Uttar Pradesh	62.3	12.3	37.5	58.3	11.6	36.8	61.4	12.1	37.4
West Bengal	70.3	19.8	44.9	63.0	25.1	43.9	68.5	21.1	44.7
A & N Islands	62.8	45.0	54.5	68.1	52.3	61.4	65.3	48.1	57.6
Chandigarh	72.1	7.1	33.6	45.8	19.8	33.2	46.7	19.2	33.2
Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu	58.2	36.0	49.2	63.1	8.7	42.5	60.9	21.4	45.5
Ladakh	3.3	29.0	13.7	66.4	24.5	46.0	22.7	27.3	24.7

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Lakshadweep	25.9	23.8	24.6	60.1	22.4	41.1	53.3	22.9	36.9
Puducherry	70.9	18.2	41.6	59.0	26.4	42.4	63.7	22.8	42.1
all-India	60.6	22.0	42.0	59.0	19.0	39.9	60.1	21.1	41.4

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 15: Worker Population Ratio (WPR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Andhra Pradesh	53.4	32.9	43.7	49.4	17.9	33.3	52.1	27.7	40.2
Arunachal Pradesh	36.4	14.6	26.5	21.8	9.7	15.9	33.5	13.5	24.3
Assam	46.1	17.1	32.1	37.7	11.9	24.8	45.2	16.5	31.3
Bihar	35.6	4.7	21.6	33.5	2.4	19.1	35.4	4.5	21.3
Chhattisgarh	55.6	41.2	48.7	45.5	15.1	30.1	53.8	36.2	45.3
Delhi	50.1	8.4	35.5	48.8	10.7	31.8	48.9	10.7	31.9
Goa	28.9	18.7	25.5	50.8	17.6	34.9	40.9	17.9	31.2
Gujarat	63.2	29.7	47.8	60.0	17.2	40.6	61.9	24.6	44.8
Haryana	53.0	9.2	33.2	44.2	8.8	28.0	50.3	9.0	31.6
Himachal Pradesh	56.6	45.5	51.4	39.2	22.4	30.5	55.1	43.0	49.4
Jammu & Kashmir	44.5	25.3	35.3	37.4	11.3	25.3	43.1	22.7	33.4
Jharkhand	63.1	37.2	50.6	46.0	12.1	29.9	59.3	31.7	46.1
Karnataka	58.3	22.3	40.2	56.9	18.8	37.9	57.8	21.0	39.3
Kerala	41.7	11.7	25.9	35.7	12.7	24.8	38.6	12.1	25.3
Madhya Pradesh	68.3	31.4	51.8	54.0	12.9	34.4	64.5	26.1	47.0
Maharashtra	51.2	22.7	38.2	48.8	18.2	34.1	50.3	20.8	36.5
Manipur	25.3	9.0	17.2	23.9	11.8	18.0	24.9	9.8	17.4

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Meghalaya	50.5	30.9	40.4	35.7	18.1	26.6	47.4	28.2	37.5
Mizoram	42.2	23.6	33.5	26.5	19.2	23.1	34.3	21.4	28.3
Nagaland	25.4	21.9	23.8	24.6	8.3	16.2	25.2	17.5	21.5
Odisha	54.5	23.1	38.6	46.1	16.9	32.2	53.1	22.1	37.5
Punjab	52.5	12.8	32.9	54.5	11.2	35.2	53.3	12.2	33.8
Rajasthan	53.1	29.6	41.6	42.9	7.9	26.4	50.8	24.9	38.2
Sikkim	60.1	38.2	49.2	56.9	17.3	37.8	59.2	32.5	46.0
Tamil Nadu	50.1	19.3	34.2	53.4	19.3	36.6	51.6	19.3	35.3
Telangana	50.1	24.4	38.4	46.2	14.6	30.9	48.5	20.1	35.2
Tripura	58.1	13.0	33.8	52.9	10.3	30.2	57.2	12.6	33.2
Uttarakhand	45.6	19.8	33.3	40.4	6.6	25.2	44.0	16.0	30.9
Uttar Pradesh	55.9	11.5	33.9	49.0	7.7	30.0	54.3	10.7	33.1
West Bengal	62.4	18.4	40.3	53.7	22.5	38.0	60.3	19.4	39.7
A & N Islands	55.1	26.5	41.7	57.2	24.6	43.4	56.1	25.7	42.4
Chandigarh	70.0	5.2	31.6	36.6	18.1	27.6	37.7	17.4	27.8
Dadra& Nagar Haveli &Daman & Diu	46.5	36.0	42.3	57.9	6.1	38.2	52.8	20.0	40.0
Ladakh	3.3	7.2	4.9	49.9	14.1	32.4	17.6	9.8	14.3

State/UT	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
Lakshadweep	25.9	17.4	20.5	36.9	1.4	19.0	34.7	6.2	19.4
Puducherry	58.1	8.7	30.6	45.6	18.5	31.8	50.5	14.2	31.3
all-India	53.6	20.2	37.5	49.2	14.3	32.6	52.3	18.5	36.1

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 16: Unemployment Rate (UR) (in %) according to usual status (ps+ss) for each State/UT age groups: 15-29 years

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Andhra Pradesh</i>	16.8	5.6	13.1	18.4	26.1	20.7	17.3	11.1	15.3
<i>Arunachal Pradesh</i>	14.7	27.0	18.1	37.7	43.6	39.6	18.6	30.3	21.9
<i>Assam</i>	13.3	17.4	14.4	23.4	45.1	30.0	14.4	20.9	16.1
<i>Bihar</i>	16.3	10.0	15.7	25.1	51.7	27.4	17.3	14.4	17.0
<i>Chhattisgarh</i>	8.1	2.1	5.8	16.9	23.2	18.6	9.6	4.2	7.5
<i>Delhi</i>	14.6	0.0	13.5	15.6	18.3	16.0	15.5	18.1	15.9
<i>Goa</i>	27.3	43.9	32.3	17.5	34.2	22.2	20.9	37.7	25.8
<i>Gujarat</i>	3.0	1.4	2.6	10.0	9.9	10.0	5.9	4.0	5.5
<i>Haryana</i>	12.7	11.5	12.6	19.0	34.6	21.7	14.5	20.1	15.3
<i>Himachal Pradesh</i>	14.4	8.6	12.1	23.5	21.6	22.8	15.1	9.4	12.8
<i>Jammu & Kashmir</i>	12.1	17.0	13.9	31.2	53.3	37.3	16.1	22.6	18.3
<i>Jharkhand</i>	7.2	0.4	4.9	23.4	18.9	22.6	10.5	2.2	7.9
<i>Karnataka</i>	6.9	9.9	7.8	8.3	16.5	10.4	7.4	12.2	8.8
<i>Kerala</i>	24.7	50.6	33.0	25.9	51.8	34.5	25.3	51.2	33.7
<i>Madhya Pradesh</i>	4.0	1.1	3.2	13.7	14.6	13.9	6.4	3.3	5.6
<i>Maharashtra</i>	9.3	5.5	8.3	16.1	17.6	16.5	12.1	10.4	11.6
<i>Manipur</i>	15.7	15.8	15.7	33.4	33.2	33.3	21.4	22.7	21.8

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Meghalaya</i>	2.6	1.7	2.3	14.5	27.5	19.6	4.8	6.3	5.3
<i>Mizoram</i>	10.1	14.9	11.8	20.3	14.0	18.0	14.4	14.5	14.4
<i>Nagaland</i>	56.4	49.8	53.8	50.6	72.8	59.4	54.9	55.5	55.2
<i>Odisha</i>	18.3	8.5	15.6	24.0	25.1	24.3	19.2	10.8	16.9
<i>Punjab</i>	17.5	24.6	19.0	14.7	36.0	18.5	16.4	28.8	18.8
<i>Rajasthan</i>	13.7	3.3	10.3	23.3	43.4	27.0	15.7	7.8	13.4
<i>Sikkim</i>	2.8	1.6	2.4	9.1	15.8	10.7	4.6	3.9	4.4
<i>Tamil Nadu</i>	19.2	24.5	20.8	17.2	27.1	20.0	18.3	25.6	20.4
<i>Telangana</i>	13.2	13.0	13.1	17.7	29.4	20.7	15.0	19.0	16.1
<i>Tripura</i>	11.7	11.7	11.7	12.2	21.2	14.1	11.8	13.2	12.1
<i>Uttarakhand</i>	19.9	13.5	18.2	26.3	42.2	28.6	21.8	18.3	21.0
<i>Uttar Pradesh</i>	10.3	6.6	9.7	15.9	33.8	18.5	11.5	11.8	11.6
<i>West Bengal</i>	11.2	7.3	10.4	14.7	10.4	13.4	12.0	8.3	11.1
<i>A & N Islands</i>	12.3	41.2	23.5	16.0	53.0	29.4	14.1	46.6	26.3
<i>Chandigarh</i>	2.9	27.6	6.0	20.2	8.8	16.9	19.4	9.1	16.5
<i>Dadra & Nagar Haveli & Daman & Diu</i>	20.1	0.0	14.2	8.4	30.2	10.1	13.3	6.6	12.1
<i>Ladakh</i>	0.0	75.3	64.4	24.8	42.4	29.4	22.3	64.0	42.3

<i>State/UT</i>	Rural			Urban			Rural + Urban		
	Male	Female	Person	Male	Female	Person	Male	Female	Person
<i>Lakshadweep</i>	0.0	26.8	16.6	38.6	93.6	53.8	34.9	72.8	47.6
<i>Puducherry</i>	18.0	52.3	26.4	22.8	30.0	25.1	20.7	37.8	25.6
<i>all-India</i>	11.6	8.2	10.7	16.6	24.9	18.5	13.0	12.5	12.9

Source: PLFS, 2020-21

Exhibit 17: Birth rate and death rate (1971 to 2020) vis-à-vis India (Rural, Urban, Total)

Birth Rate											
Year	1971	1976	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2011	2019	2020
Punjab	34%	32%	30%	29%	28%	24%	21%	18%	16%	14.5%	14.3
India	37%	34%	34%	33%	30%	28%	25%	24%	22%	19.7%	19.5

Death Rate											
Year	1971	1976	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2011	2019	2020
Punjab	10%	11%	9%	8%	8%	7%	7%	7%	7%	6.6%	7.2
India	15%	15%	13%	11%	10%	9%	8%	8%	7%	6.0%	6.0

Source: SRS Bulletin, 2020

Exhibit 18: Rainfall trends

Annual average Rainfall by Districts in Punjab	
District	FY 2021 Rainfall (mm)
Gurdaspur	714.8
Amritsar	518.4
Tarn Taran	401.6
Kapurthala	1108.3
Jalandhar	828.3
S.B.S. Nagar	769.2
Hoshiarpur	670.3
Rupnagar	758.3
S.A.S. Nagar	492.1
Ludhiana	725.5
Firozpur	437.9
Sri Muktsar Sahib	426.3
Moga	390.0
Bathinda	492.6
Sangrur	337.3
Patiala	678.4

Annual average Rainfall by Districts in Punjab	
District	FY 2021 Rainfall (mm)
Fatehgarh Sahib	530.3
Faridkot	667.1
Mansa	211.8
Barnala	315.2

Source: Statistical Abstract 2021

Exhibit 19: Cropping intensity over the years

Year	Crop intensity (%)
1990-91	177.9
1991-92	178.4
1992-93	182.5
1993-94	180.9
1994-95	182.7
1995-96	187.3
1996-97	184.9
1997-98	184.8
1998-99	186.3
1999-00	186.4
2000-01	186.8
2001-02	186.7
2002-03	185
2003-04	186.5
2004-05	188.8
2005-06	187.7
2006-07	187.9
2007-08	188

Year	Crop intensity (%)
2008-09	189.8
2009-10	189.4
2010-11	189.6
2011-12	191.2
2012-13	189.6
2013-14	189.3
2014-15	190.8
2015-16*	190.3
2016-17*	189
2017-18	190
2018-19	190
2019-20	189.7

Source: <https://www.rbi.org.in/scripts/PublicationsView.aspx?id=18845>, Ministry of Agriculture and Farmers Welfare, Government of India.

Exhibit 20: Livestock population

Year	Livestock Population (000)			Percentage share of total Livestock		
	2003	2012	2019	2003	2012	2019
Cross Breed Cattle	1531	2064.63	2105.59	17.8%	25.4%	29.9%
Indigenous Cattle	508	363.09	425.87	5.9%	4.5%	6.0%
Buffalo	5995	5159.73	4015.95	69.6%	63.6%	56.9%
Others	47	41.63	505.74	0.5%	0.5%	7.2%
Total	8608	8117.1	7053.15	100.0%	100.0%	100%

Source: Livestock Census, multiple years

Exhibit 21: District wise agriculture markets

District	Number of regulated markets
Total	152
Sangrur	15
Ludhiana	13
Jalandhar	12
Gurdaspur	10
Bathinda	10
Patiala	9
Amritsar	8
Tarn Taran	8
Firozepur	8
Moga	8
Mansa	6
Kapurthala	5
Hoshiarpur	5
S.A.S. Nagar	5
Barnala	5
Fatehgarh Sahib	5
Rupnagar	4

District	Number of regulated markets
Faridkot	4
Shri Muktsar Sahib	4
S.B.S. Nagar	3
Pathankot	2

Exhibit 22: Annual tourist footfall: Domestic and Foreigners

Sr. No.	Year	Domestic	Foreign	Total
1	2009	53,69,995	1,10,404	54,80,399
2	2010	1,05,83,509	1,37,122	1,07,20,631
3	2011	1,64,16,638	1,50,958	1,65,67,596
4	2012	1,90,56,143	1,43,805	1,91,19,948
5	2013	2,13,40,888	2,04,074	2,15,44,962
6	2014	2,42,71,302	2,55,449	2,45,26,751
7	2015	2,57,96,361	2,42,367	2,60,38,728
8	2016	3,87,03,325	6,59,736	3,93,63,061
9	2017	4,02,93,352	11,08,635	4,14,01,987
10	2018	4,45,95,061	12,00,969	4,57,96,030
11	2019	4,73,85,387	11,01,343	4,84,86,730
12	2020	1,66,92,197	3,59,115	1,70,51,312
13	2021	2,66,79,797	3,08,135	2,69,87,932
14	2022	3,08,76,397	2,83,106	3,11,59,503

Source: <http://punjabtourism.gov.in/Punjab.htm#StatisticsSurveys>

Exhibit 23: District-wise urbanisation rate

Level	Name	Urban Households	Urban Population Person	Total Households (Urban+ Rural)	Total Population (Urban+ Rural)	Urbanisation rate
State	PUNJAB	2,154,958	10,399,146	5,513,071	27,743,338	37%
District	Gurdaspur	131,366	659,319	443,666	2,298,323	29%
District	Kapurthala	60,279	282,462	167,989	815,168	35%
District	Jalandhar	247,953	1,161,171	461,635	2,193,590	53%
District	Hoshiarpur	72,163	334,969	336,994	1,586,625	21%
District	Shahid Bhagat Singh Nagar	26,734	125,416	129,500	612,310	20%
District	Fatehgarh Sahib	39,103	185,482	118,100	600,163	31%
District	Ludhiana	436,030	2,069,708	716,826	3,498,739	59%
District	Moga	45,958	227,246	193,256	995,746	23%
District	Firozpur	109,027	552,556	385,994	2,029,074	27%
District	Muktsar	50,236	252,191	174,360	901,896	28%
District	Faridkot	44,165	217,051	120,893	617,508	35%
District	Bathinda	102,610	499,217	273,902	1,388,525	36%
District	Mansa	32,398	163,604	149,630	769,751	21%
District	Patiala	158,036	763,280	372,293	1,895,686	40%

District	Amritsar	273,905	1,334,611	488,898	2,490,656	54%
District	Tarn Taran	26,752	141,795	203,421	1,119,627	13%
District	Rupnagar	37,808	177,807	135,635	684,627	26%
District	Sahibzada Ajit Singh Nagar	120,288	544,611	205,411	994,628	55%
District	Sangrur	101,006	515,965	318,870	1,655,169	31%
District	Barnala	39,141	190,685	115,798	595,527	32%

Source: Census 2011

Exhibit 24: Breakdown of Punjab's budget (2014-15 to 2022-23) (in Rs. Crores)

S. No	Item	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21(A)	2021-22 (RE)	2022-23 (BE)
1	Revenue Receipts (2+3)	39023	41523	47986	53009	62268	61575	69048	81458	95378
2	Tax Revenue	30273	34699	37347	41040	43579	40341	40691	52392	60345
2.1	State's own Tax Revenue	25570	26690	27747	30423	31574	29995	30053	38062	45588
2.2	Share in central Taxes	4703	8009	9600	10617	12005	10346	10638	14330	14757
3	Non- Tax Revenue	8750	6824	10639	11969	18689	21234	28357	29066	35033
3.1	State's own Non- Tax Revenue	2880	2650	5863	4318	7582	6654	4152	5666	6302
3.2	Grants from Centre	5870	4174	4776	7651	11107	14580	24205	23400	28731
4	Revenue Expenditure	46613	50073	55296	62465	75404	75860	86345	102446	107932
5	Capital Outlay	3118	3059	4346	2352	2412	17828	4382	10079	10981
6	Loans & Advances	270	5751	41183	687	1361	784	956	1593	1000
7	Interest Payment	8960	9904	11642	15334	16306	17567	18152	19153	20122
8	Revenue Deficit	7590	8550	7311	9455	13135	14285	17296	20987	12554
9	Fiscal Deficit	10841	17360	52840	12494	16059	16826	22584	32433	23835

10	Outstanding Debt	112365	128835	182526	195153	211917	229354	258032	283757	305361
11	GSDP	368011	391543	429666	470137	521861	574760	529703	573763	629834
12	RD as % of GSDP	2.06	2.18	1.69	2.01	2.52	2.49	3.27	3.66	1.99
13	FD as % of GSDP	2.95	4.43	12.3	2.65	3.08	2.93	4.26	5.65	3.78
14	Outstanding Debt as % of GSDP	30.53	32.9	42.09	41.51	40.34	39.90	47.90	45.88	45.23

Source: AFS and Budget at a Glance Punjab